

AURKIBIDEA / ÍNDICE / INDEX

Sagrario Aleman Astitz euskaltzain berriaren sarrera-hitzaldia . .	9
* * *	
Aurelia Arkotxa Mortalena euskaltzain berriaren sarrera-hitzaldia . .	43
* * *	
<i>Iker Saila</i>	69
Onomastika	71
Euskararen historia	83
* * *	
Euskaltzaindiaren Agiriak	91
Batzar-Agiriak	93
Euskaltzaindiaren adierazpena	135
Déclaration de l'Académie de la Langue Basque	137
Euskaltzaindiaren Arauak: 153 eta 154	139
* * *	
Berriak	229
* * *	
Zuzenkizunak / Fe de erratas	267

EUSKALTZAINDIA
REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA
ACADÉMIE DE LA LANGUE BASQUE

Gai berezia: Testu-antolatzaileak Erabilera estrategikoa

E U S K E R A

Euskaltzaindiaren lan eta agiriak
Trabajos y actas de la Real Academia de la Lengua Vasca
Travaux et actes de l'Académie de la Langue Basque

EUSKALTZAINDIA

REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA
ACADÉMIE DE LA LANGUE BASQUE

2008, 2
53. liburukia (2. aldia)
BILBO

E U S K E R A

Euskaltzaindiaren lan eta agiriak
Trabajos y actas de la Real Academia de la Lengua Vasca
Travaux et actes de l'Académie de la Langue Basque

EUSKALTZAINDIA

REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA
ACADÉMIE DE LA LANGUE BASQUE

2008, 2
53. liburukia (2. aldia)
BILBO

EUSKALTZAINDIA

Plaza Barria, 15. 48005 Bilbo
Telefona: 94 415 81 55 • Faxe: 94 415 81 44
e.posta: info@euskaltzaindia.net • web gunea: www.euskaltzaindia.net

Argitalpen batzordea / Comisión de publicaciones:

Burua: Andres Maria Urrutia Badiola

Kideak: Beñat Oihartzabal, Xabier Kintana, Jose Luis Lizundia, Henrike Knörr (†),
Andres Iñigo, Adolfo Arejita eta Pello Salaburu

Eragile eta idazkaria: Ricardo Badiola Uriarte

© EUSKALTZAINDIA / R.A.L.V. / A.L.B.

Eskubide guztiak jabedunak dira. Ez da zilegi liburuki hau osorik edo zatika kopiatzea, ez sistema informatikoekin beronen edukia biltzea, ez inongo sistema elektroniko edo mekanikoz, fotokimikoz, magnetikoz, elektrooptikoz, fotokopiaz, erregistratuz edo beste bitartekoz berau transmititzea, aipamenetarako izan ezik, argitaratzailearen edo *copyright*aren jabearen aldez aurreko eta idatzizko baimenik gabe.

ISSN. 0210-1564

Euskera

ISBN. 85479

Lege-gordailua BI-1.244-58

Preinpresioa: Composiciones RALI, S.A.
Particular de Costa, 8-10 - 48010 Bilbao

Inprimategia: Emfasis
Gorbeia, 1 - 48004 Etxebarri (Bizkaia)

Aldizkari hau beste agerkariekin trukutzen da. Otoi, idatz Zuzendariari.
Esta **Revista** admite el intercambio con otras publicaciones.
Rogamos dirigirse al Director.

AURKIBIDEA

IKERKETA LANAK

<i>¿Ergoienak alavesas? La Hergoiena salvaterrana. Las Ergoienas de Salvatierra. Nueva luz sobre un texto del P. Kardaberaz, Ángel Ibisate . . .</i>	281
Pio gazte bizkor berekoi hura (Aquel niño que nunca fue), <i>Patziku Perurena</i>	297
Sakanako lexikoaren inguruan, <i>Jose Luis Erdozia</i>	313
Asto laster berria: ehizlariak eta ekologistak (Südür gorriak eta üzkü berdeak), <i>Txomin Peillen</i>	345
Lapurdiko Aturriko euskara: Bardozeko <i>ü</i> bokalaz, <i>Kristina Encinar . . .</i>	383
<i>Acer</i> espezieen euskal izenak, <i>Manuel M. Ruiz Urrestarazu</i>	397
<i>Quercus</i> espezieen euskal izenak, <i>Manuel M. Ruiz Urrestarazu</i>	405
Magnitude eta unitate fisikoen nazioarteko sinboloak euskarazko diskurtsoan txertatzean sortzen diren arazoei buruzko zenbait gogoeta, <i>Jose Ramon Etxebarria</i>	411
El eusquera y las jergas gremiales de Asturias, <i>Ramón de Andrés</i>	419
William Levi D'Abartiague eta <i>le Pays Basque-Eskual Herria</i> , <i>Xipri Arbelbide</i>	449

GAI BEREZIA: **TESTU-ANTOLATZAILEAK. ERABILERA ESTRATEGIKOA**

<i>Testu-antolatzailleak. Erabilera estrategikoa. Liburuaren aurkezpena, Pello Esnal</i>	467
--	-----

Testu-antolatzaileak gazteriaren idazkerarako argitasuna eta garbitasuna, <i>Juan Luis Goikoetxea</i>	485
Euskararen erabiltzaile estrategikoa: helduen euskalduntze eta alfabetatzearen helburu, <i>Lourdes Elozegi</i>	513
Legeen eta Administrazioaren hizkera, testu-antolatzaileen ikuspegitik, <i>Andres Urrutia</i>	525

ARGITALPEN ERRESEINAK

<i>Literatura terminoen hiztegia, Luis Baraiazarra</i>	549
<i>Literatura terminoen hiztegia, K. Josu Bijuesca</i>	555
Valérie Dullion, <i>Traduire les lois (Un éclairage culturel). La traduction en français des codes civils allemand et suisse autour de 1900</i> , <i>Andres Urrutia</i>	559
Narciso M. Contreras Izquierdo, <i>El diccionario de lengua y el conocimiento especializado en la sociedad actual</i> , <i>Andres Urrutia</i>	563
Jean-François Courouau, <i>Moun lengatge bèl. Les choix linguistiques minoritaires en France (1490-1660)</i> , <i>Andres Urrutia</i>	567
Rudolf P. G. de Rijk, <i>Standard Basque: a progressive grammar</i> , <i>Patxi Goenaga</i>	571

EUSKERA AGERKARIAREN EDUKIAK

<i>Euskera Agerkariaren edukiak: testuak aurkezteko eta argitaratzeko irizpideak</i>	579
--	-----

IKERKETA LANAK

¿ERGOIENAK ALAVESAS?
LA HERGOIENA SALVATERRANA
LAS ERGOIENAS DE SALVATIERRA
Nueva luz sobre un texto del P. Kardaberaz¹

Ángel Ibisate Lozares

*A dos alaveses sabios, maestros y amigos,
Gerardo L. de Guereñu Galarraga (1904-1992)
y Micaela J. Portilla Vitoria (1922-2005),
que habrían aprovechado esta modesta aportación.*

El texto

El P. Agustín Kardaberaz (Hernani 1703 - Bolonia, Italia, 1770), famoso en todo el País como predicador de misiones populares, sobre todo en lengua vasca, fue también, movido de aquel espíritu que animaba al trío glorioso de jesuitas guipuzcoanos constituido por Larramendi, Mendiburu y el propio Kardaberaz², un escritor fecundo en euskara³, lengua a la que dedicó uno de sus libros: *Euskeraren berri onak*⁴.

¹ Empleo el nombre de Salvatierra (sin menosprecio del de Agurain) porque es el que se utilizaba entonces, lo mismo en romance que en euskara. En todos los demás nombres de personas y lugares respeto las formas y grafías existentes en la documentación y obras consultadas.

El estudio y el texto han sido notablemente perfeccionados merced a la ayuda y los consejos que me han prestado generosamente, ofreciéndome bibliografía y revisando mi manuscrito, sugiriéndome correcciones y mejoras, los Profesores de Filología de la EHU/UPV Henrike Knörr y Fidel Altuna, amigos ambos. A los dos mi grande y sincero agradecimiento.

² Sobre los estrechos lazos entre Larramendi (el maestro indiscutible, admirado y querido), Mendiburu y, particularmente, Kardaberaz, hay que leer los trabajos de J. Ignacio TELLECHEA IDIGORAS, «Larramendi y Cardaveraz. Censura y réplica inéditas sobre un libro de piedad», en *ASJU* 2 (1968) 3-31, y «Cardaveraz, Larramendi, Mendiburu», en *Kardaberaz Aitari omenaldia*, Donosti [sic], Kardaberaz Bazkuna, 1971 (Kardaberaz Bilduma, 1), p. 73-80.

³ No hay más que ver las cuatro densas columnas que su obra ocupa en la lamentablemente desaparecida obra de Jon BILBAO, *Eusko Bibliographia*.

⁴ *Eusqueraren berri onac: eta ondo esribitceko, ondo iracurteco, ta ondo itzeguiteco Erreglac ... / Jesus-en Compañiaco Aita Agustín CARDABERAZ ...*, Iruñean, Librugille Antonio Castillaren echean, 1761.

Hay un pasaje en esta obra que ha sido citado o reproducido numerosas veces entre nosotros: aquél en el que, recogiendo un testimonio que se sitúa, precisamente, en nuestra tierra alavesa, se refiere a los castigos que se imponían a los muchachos y niños cuando eran sorprendidos (en la escuela, sobre todo, supongo) hablando en euskara.

Copio el texto y su traducción de la apretada y perfecta síntesis de Henrike Knörr sobre el euskara en Álava³:

<p>Arabán nենbillen batean, hango adiskide eta erregeren guardietako kapitán baliente batek behin esan zidan: «Aita, nola euskal herrietan umeen haziera ona ta behar dan dotrinarik izango da, baldin euskera hondatzeko ahalegin guziak egiten badira, ta gure mutiltxo edo haurrai bildur ta azotarequin [sic] euskaraz hitz egitea eragozten bazaie? Hoiek berak gero edo eleizagizon edo etxajaunak izan behar dute. Eta guraso edo kurak diranean, nola, ongi premia dan bezala, beren etxe edo <i>ergoienetan</i> (herri txikiak honela Araban deitzen diete) dotrina erakatsi ta konfesatuko dute? Nola beren familietako hartuemanak ta beste behar diran gauzak ondo aditu ta zuzenduko dituzte?».</p>	<p>Una vez que yo recorría Álava, un amigo que tengo allí, valiente capitán de la Guardia Real, me dijo: «Padre, ¿cómo va a haber buena educación y el catecismo necesario en el País Vasco, si se hace todo lo posible para echar a perder el vascuence, y a nuestros muchachos y niños se les impide hablarlo con el miedo y el látigo? Esos mismos después han de ser clérigos o cabezas de familia. Y cuando sean padres o curas, ¿cómo van a enseñar el catecismo y cómo van a confesar según es necesario, en sus casas o <i>ergoienas</i> (así se les llama en Álava a los pueblos pequeños)? ¿Cómo van a comprender o dirigir bien las relaciones de sus familias y todo lo demás que es preciso?».</p>
--	---

Las cursivas son del propio Knörr y nos llevan directamente al punto que queremos tocar aquí: la voz **ergoienak / ergoienas**.

Hay reproducción facsímil en: Agustín CARDABERAZ, *Euskal lan guziak ...* / Presentación de León de Lopetegui, S.J., Bilbao, La Gran Enciclopedia Vasca, 1973-1974 (Clásicos del euskera - Monumenta linguae vasconum - Euskal idazle nagusiak), I, p. 155-170.

La recentísima edición crítica: Agustín KARDABERAZ, *Eusqueraren berri onac*, Edizio kritikoa / Patxi Altuna, Esther Zulaika, Bilbo, Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia, 2004 (Euskararen lekukoak, 23), contiene también facsímil de la edición original. Nuestro texto en las p. 30 (ed. crítica) y 79-80 (reproducción de las p. 17-18 de la original).

³Henrike KNÖRR, *Lo que hay que saber sobre la lengua vasca en Álava = Arabako euskarari buruz jakin behar dena*, Vitoria-Gasteiz, Fundación Caja Vital Kutxa Fundazioa, 1998, 56 p. El texto en euskara, p. 14; su traducción, p. 13 (ésta se reprodujo en la sección «Nuestro Patrimonio», que la Sociedad Landazuri publica semanalmente en el diario «El Correo», del lunes, 16 de abril de 2001).

¿«Ergoienak» alavesas?

Tengo que confesar que cuantas veces la he leído (y han sido, como digo, muchas) la palabra **ergoienak** / **ergoienas** siempre me ha desconcertado. Pues, tratándose de una voz que se dice general y habitual (casi podría pensarse que única): «así se les llama en Álava a los pueblos pequeños», para designar una realidad tan abundante (pues pequeños eran, y son, la mayoría de los pueblos alaveses) y que tenía, por tanto, que ser de empleo casi cotidiano, es ésta la única vez que se la menciona como usada en Alava. Resulta sorprendente la falta de otro testimonio, aunque fuera único, en documentos escritos o registros orales de Alava hasta ahora conocidos.

La voz **ergoien** existe en euskara y está recogida como nombre sustantivo, con el significado de «aldea» (que vendría como anillo al dedo en nuestro caso, ya que aldeas, y no más, son los pequeños pueblos alaveses del texto), en muchos de los diccionarios de la lengua vasca, tales, por citar los más sobresalientes, el *Diccionario vasco-español-francés = Dictionnaire basque-espagnol-français* de Azkue y el *Diccionario general vasco = Orotariko euskal hiztegia* de Michelena (que recoge nuestra frase como primer testimonio literario de la palabra)⁶, pero se da como usada únicamente en localidades vizcaínas (Arratia, Durango, Orozko, Txorierrri), como señala Azkue, y por el dialecto vizcaíno en algunas de sus variedades (las de Plencia, Orozco, Arratia y Guernica y Bermeo), como indica Michelena, siempre, por tanto, en espacios geográficos y lingüísticos fuera del área alavesa.

Pero nunca la encontramos en Alava. No figura en contextos de expresión vasca, en el euskara considerado de Alava: no aparece (quizá no fuera fácil su presencia en tales obras) en los breves textos de Betolaza o Portal, Martínez de Ochoa, Gamiz o García de Albeniz, más próximos estos últimos en el tiempo a Kardaberaz; ni la recoge el *Dictionarium linguae cantabrigae* de Landucci, en el que a la voz «aldea» se le dan las equivalencias en euskara de «lequa» y «aldea»⁷.

Tampoco registran su uso en Alava, en contexto de expresión en castellano, lexicógrafos alaveses tan interesados y cuidadosos como Baraibar y López de Guereñu⁸.

⁶ Sin embargo, no figura en el del gran amigo y mentor de Kardaberaz, el P. Larramendi, ni en los de los seguidores de éste (Novia de Salcedo...).

⁷ Vid. en: Henrike KNÖRR, Koldo ZUAZO (Eds.), *Arabako euskararen lekukoak. Ikerketak eta testuak = El euskara alavés. Estudios y textos*, Vitoria-Gasteiz, Eusko Legebiltzarra = Parlamento Vasco, 1998 (Euskal azterlan bilduma = Colección de estudios vascos, 7), p. 211.

La equivalencia «aldea» de Landucci es, sin duda, uno de los tantos casos de castellanismos existentes en su vocabulario, ya que no parece que se la pueda tener por un adelanto de la peregrina idea de Larramendi: «“Aldea” es voz puramente bascongada y significa cerca, cercanía, al rededor y al lado. Y las aldeas son lugaritos cercanos de las ciudades y villas grandes».

⁸ Federico BARAIBAR Y ZUMÁRRAGA, *Vocabulario de palabras usadas en Álava y no incluidas en el Diccionario de la Real Academia Española* (Décimotercia edición) ó que lo están en

El P. Kardaberaz en Salvatierra

Pero es en Alava donde el P. Kardaberaz dice haber recogido la noticia y donde localiza el empleo de la voz: «Araban nenbilen batean...». ¿Dónde y cuándo?

Todos los biógrafos del ilustre jesuita, con base en los propios escritos de éste, consignan su presencia y labor apostólica en Alava, pero apenas si dan precisiones acerca del tiempo y de los lugares en los que las hizo⁹. Fue el carmelita P. Lino de Aquesolo quien modernamente se planteó ambas cuestiones y halló un dato, hasta ahora pasado inadvertido, acerca de un lugar en el que el P. Kardaberaz realizó en Alava una de sus actuaciones misioneras euskéricas¹⁰.

En cuanto al tiempo, piensa Aquesolo que

«[...] el de su residencia en Oñate, desde 1739 al 41, fue para él el más indicado para haber entrado en contacto con pueblos de la zona vascoarabante de Alava, en sus días bastante extensa», si bien añade que «de 1741 al 55, que es cuando renuncia a salir de Loyola, hubo de tener más de una oportunidad de realizar nuevas incursiones por tierras de Alava».

En lo tocante a los lugares de su actuación en Alava, en el punto anterior está apuntando ya seguramente a la zona a este lado de las sierras de Elgea y Urkilla, tan relacionada con Oñati por historia y por vecindad geográfica. Más adelante concretará:

«[...] el P. Cardaveraz, que sin duda recorrió también esos pueblos [Ozaeta, Aspuru y Narvaja], se internó más adentro y llegó hasta Salvatierra»¹¹.

otras acepciones ó como anticuadas, Madrid, Real Academia Española, 1903 (Establecimiento Tipográfico de Jaime Ratés), 325 p.; Gerardo LÓPEZ DE GUERENU GALARRAGA, *Voces alavesas*, Segunda edición / Prólogo y edición de Henrike Knörr, Bilbo, Euskaltzaindia, 1998, 317 p.

Knörr recuerda en su prólogo los elogios de Luis Mitxelena a la obra de López de Guereño, por haber recogido en su colección palabras corrientes o en desuso, documentadas en toda Alava, sin distinción de su procedencia vasca o románica.

⁹Desde el primero, Juan de FONSECA (S.J.), *Compendio de la vida del Padre Agustín Cardaveraz*, ..., Madrid, Imprenta de Tejado, 1862, p. 66: «Desde este año [1736] hasta el de 55, por casi veinte años, no cesó de hacer correrías y misiones por toda Guipúzcoa, la mayor parte de Vizcaya, muchos lugares de la provincia de Álava, y algunos de Navarra...». Estas palabras las reproduce también el último, Gaspar GONZÁLEZ PINTADO (S.J.), *Vida del Padre Agustín Cardaveraz, Apóstol del Corazón de Jesús*, San Sebastián, Editorial Pax, 1947, p. 584; menciona, sin embargo, unas primeras salidas de Bilbao a Arciniega [sic] en 1731 y 1732 (p. 478) y una relación con Vitoria en 1735, a propósito de la fiesta del Sagrado Corazón que promueve una tal Sra. de Aguirre (p. 513).

¹⁰Lino de AQUESOLO, «El Padre Cardaveraz en Alava», en *Boletín de la Institución «Sancho el Sabio»* 16 (1972) 233-240.

Partiendo de datos de Aquesolo, escribió sobre la actividad en Alava del P. Kardaberaz, en el tercer centenario de su nacimiento, Josemari VELEZ DE MENDIZABAL, «Kardaberaz eta Araba = Kardaberaz y Álava», en *Euskonews & Media*, n° 236, 29 de diciembre de 2003.

¹¹Aquesolo menciona los lugares de Ozaeta, Aspuru y Narvaja al decir que se conoce el paso por ellos de un compañero del P. Kardaberaz. Yo ignoraba este interesante dato,

Este es el dato concreto seguro que aporta el P. Aquesolo: la presencia de Kardaberaz en Salvatierra. Merece la pena copiar el párrafo:

«[...] tal vez no sea demasiado aventurado situar el encuentro del P. Cardaveraz y el capitán de las Guardias Reales [*ha reproducido poco antes el famoso texto*] en Salvatierra, el nombre que al fin salta en una de las páginas del misionero jesuita, que nos ha suministrado así la única precisión geográfica de su paso por Alava. Y aquí encontramos también el detalle de ese término **ergo-yen**, con el que se designaban los pueblecitos en la Alava vasco parlante. El dato lo tenemos en su obra *Kristauaren Bizitza*, en el apartado que dedica a la historia de la difusión de la devoción al Corazón de Jesús y de su Congregación entre los vascos».

La obra a la que nos remite es la que, en su segunda edición, tiene la portada que copio literalmente: **Christauaren bicitza, edo bicitza berria eguiteco bidea, bere amabi Pausoaquin Jesus-en Compañiaco Misionero Aita Geronimo Dutari-ren Libruchotic ateraa: beste Devocio, edo Egercicio batzuequin. Guacia Eusqueraz animen provechuraco Confessore Jaun, Jaungoicoaren Ministro celosoai, Jesusen Compañiaco Aita Agustín Cardaveraz-ec esqueeñcen, ta dedicatcen die. 1760. Behardan bezala. Iruñeco Libruguille Antonio Castillaren echean. Son 399, [3], [5] en bl. p., en 8^o¹².**

que me parece ser desconocido; Aquesolo no facilita su fuente, pero merecería ser comprobado.

¹²He podido ver la presentación digitalizada del ejemplar de la Biblioteca del Parlamento Vasco y la reproducción facsímil publicada en la edición de las obras euskéricas de Kardaberaz por León de Lopetegui, citada en la nota 3; se halla en el v. I, p. 51-150.

Existe una primera edición de 1744, que era conocida por las palabras del P. Larramendi en carta al P. Berthier, director de la revista *Mémoires de Trevoux*: «[...] el P. Agustín Cardaveraz ha traducido la *Vida cristiana* del Padre Gerónimo Dutari, que en poco cuerpo comprende mucha alma de instrucción y piedad. Es un duodécimo en 238 páginas, con la novena al Sagrado Corazón de Jesús. El título vascongado es: *Christauaren vizitza, edo orretarako vide erraza bere amabi pausoaquin, etc.*; impreso en Pamplona en 1744 en la imprenta de Anchuela».

La carta la publicó primeramente, en 1880, el P. FITA en su *Galería de Jesuitas ilustres* y la incluyó como apéndice en su edición de la *Corografía de Guipúzcoa* de LARRAMENDI (Barcelona, La Verdadera Ciencia Española, 1882 (La Verdadera Ciencia Española, [Sección castellana], 19), p. 277-296 (las palabras en las p. 279-280). Últimamente la ha editado José Ignacio TELLECHEA Idígoras en el v. IV de las *Obras del P. Manuel de Larramendi*, S.J., titulado *Escritos breves* (Donostia-San Sebastián, Sociedad Guipuzcoana de Ediciones y Publicaciones, 1990), p. 136.

De la referencia de Larramendi la noticia ha pasado, directa o indirectamente, a los repertorios. La reseñan la *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus* de DE BACKER y SOMMERVOGEL (II, 729, con fecha de 1747, aunque anota la de 1744 de la carta de Larramendi), el *Essai* de VINSON (n. 74.a), el *Ensayo* de PÉREZ GOYENA (n. 1756) y la *Eusko Bibliographia* de Jon BILBAO. Pero ninguno había visto ejemplar.

La menciona igualmente el P. Lopetegui en su antes referida edición (vid. nota 4), pero añade: «No hemos podido encontrarla. De todos modos, la de 1760 es del tiempo de Cardaberaz, el cual daría entonces al libro su forma definitiva» (o.c., p. 26).

Hace unos años se encontró en la Biblioteca de Loyola un ejemplar, desgraciadamente muy incompleto (sólo conserva las p. 67-188), que ha sido estudiado por Víctor Hidalgo Izaguirre (Tesis doctoral 1994, inédita).

La obra ha sido considerada como versión al euskara de la divulgadísima, con numerosas impresiones y traducciones, *Vida christiana* del P. Jerónimo Dutari (1671-1717) y a nombre del jesuita pamplonés figura en muchos repertorios y catálogos; el P. Kardaberaz sería un mero traductor.

Es posible que así sea en la primera parte de la obra¹³. Quizá, por lo que hemos podido conocer de la primera edición, de 1744, ésta sólo contuviera esa parte. Pero es cierto, en todo caso, que el P. Kardaberaz añadió tras ella, al menos, en la edición de 1760, desde la p. 274, varios capítulos, con diversas devociones y novenas, entre ellos el titulado «Jesu Cristo gure Jaunaren Biotz gucz santuaren Devocio, ta Bederatci urrena», uno de cuyos apartados (p. 292-295) se subtitula «Euscaldunen Jesusen Biotceco Devocioa, ta Congregacioac», en el que, a propósito de las Congregaciones constituidas en el País, leemos el texto tan valioso a nuestro objeto que exhuma el P. Aquesolo:

«Euscaldunen artean, Erromaco Bulda, ta Indulgenciaquin, lenengo Congracioa [sic], Bizcaico Señorioan, Elorrioco Jaun, ta gente noble devotoac fundatu zuen. Gure Provincian aurreneco Congracioa [sic], Tolosaco Erri Nobleac [...] artu zuen. **Araban, Salvatierrac, ta aren Ergoien etaco gende piadosoac ori bera gueroago eguin zuten.** Nafarroan, [...] ta orobat Gaztelan chit Congregacioasco [...], Provincia oietan bezala, arrezquero eguin dira: ta aietaraco, ta oietaraco, Erromaco Bulda chit asco nere escuetatic etorri dira»¹⁴.

El P. Aquesolo observa con razón que, puesto que estas Congregaciones se solían fundar como fruto de la Misión predicada por el P. Kardaberaz, la constitución de la de Salvatierra bastaría por sí sola para acreditar la presencia del jesuita en la Villa, dándonos así la única precisión geográfica de su paso por Alava; y no parece descaminado al sugerir que pudo ser Salvatierra, en la misma ocasión, el lugar del encuentro del misionero y del militar, apuntando con agudeza el nexo que entre los dos textos, el de *Euskeraren berri onak* y el de *Kristauaren bizitza*, puede constituir la palabra **ergoien**, que se lee en ambos.

La estancia y la predicación del P. Kardaberaz en Salvatierra, con la consiguiente constitución de la Congregación del Corazón de Jesús, que en el P. Aquesolo eran mera, aunque atinada, deducción, resultan efectivamente ocurridas el año 1744, habiendo dado ya noticia de ellas el ilustre salva-

DE BACKER-SOMMERVOGEL (*ib.*), VINSON (*n. 74.b*) y LOPETEGUI (*ib.*) mencionan también, con el mismo pie de imprenta de la de 1760, una edición de 1790, de la que tampoco se conoce ejemplar, por lo que sospecho se trate de una errata por 1760.

Se conocen ediciones posteriores en Tolosa, en la Imprenta de la Viuda de Mendizabal, en 1850 y 1854, de las que Lopetegui dice que son ediciones incompletas.

¹³No he tenido ocasión de comparar la traducción de Kardaberaz con el original de Dutari (no lo he encontrado en Vitoria, ni siquiera en la riquísima Biblioteca del Seminario Diocesano), aunque presumo que introdujo adaptaciones. Pero no es éste nuestro tema.

¹⁴Reproduce la frase VÉLEZ DE MENDIZABAL, *l.c.*, que traduce: «El Álava eso mismo hizo la gente piadosa de Salvatierra y los pueblitos de alrededor».

terrano, Secretario de su Ayuntamiento e historiador de la Villa, Fortunato Grandes¹⁵.

Como un detalle, podemos añadir que también en este caso fue por manos del P. Kardaberaz, como lo hemos leído en su *Kristauaren bizitza*, por las que la Congregación recién fundada en Salvatierra obtuvo la correspondiente Bula pontificia de indulgencias¹⁶.

Pero volvamos a la voz **ergoiena**, objeto de nuestro interés, examinando el empleo que de ella hace el P. Kardaberaz en uno y otro de los textos transcritos.

Si en el primero, el de *Euskeraren berri onak*, es un sustantivo común que se supone (erróneamente, como hemos visto) de uso general en Alava para designar a las aldeas, en el segundo, el de *Kristauaren bizitza*, su aplicación se restringe, aunque no las nombra, a unas aldeas concretas, las de Salvatierra: «Salvatierrac, ta aren Ergoienetaco gende piadosoac...».

¿Había en tiempos de Kardaberaz tales «aldeas de Salvatierra»? Si las había, ¿cuáles eran?

Efectivamente, Salvatierra tenía entonces, a mediados del siglo XVIII, y sigue teniendo hoy, cuatro aldeas, denominadas comúnmente «anejas» o «barrios» (alguna vez «arrabales»): Alangua, Arrizala y Opakua (las tres que seguían existiendo, pues otras ya se habían convertido en «mortuorios» o despoblados, de las que Alfonso X donó en 1258 a la Villa) y Egileor (que no he conseguido saber cuándo y cómo la adquirió Salvatierra). Estas cuatro aldeas no tenían personalidad propia, sino que formaban una sola entidad con la Villa, a todos los efectos, así civiles, como eclesiásticos, por lo que bien podían ser llamadas, como lo hace el P. Kardaberaz, «sus aldeas»¹⁷.

¹⁵ Fortunato GRANDES, *Cosas de Salvatierra*, Vitoria, Diputación Foral y Provincial de Alava, 1939, p. 197-200.

¹⁶ *Libro de la Congregacion de el Corazon de IHS. Instituida y fundada en las Iglesias Parroquiales de Sta Maria y S^{to} Juan de la Villa de Salvatierra*, año de 1744 (Archivo Histórico Diocesano, Libro 20 de la Parroquia de San Juan: C. 2347), en cuyas primeras cuentas, que abarcan los años 1744-1746, entre otras menciones de la Misión del P. Kardaberaz, leemos el siguiente descargo:

Itt. ciento y diez r^s que ha tenido de coste la Bula trayda de Roma [...] pagados de orden del P^o Cardaveras al P^o Joseph de Iturri, ambos de la Comp^a de Ihus.

La Bula es del papa Benedicto XIV y está fechada el 21 de noviembre de 1744. Hay copia autorizada en el libro, pero el original hace tiempo que desapareció del archivo (GRANDES, o.c., p. 198).

El P. Iturri acompañó al P. Kardaberaz en la Misión (GRANDES, *ib.*).

¹⁷ Para la historia y la condición de dependientes de estos lugares, véanse: Fortunato GRANDES, *Apuntes históricos de Salvatierra*, Vitoria, Diputación Foral de Alava, 1905 (Hay edición facsímil: Vitoria-Gasteiz, Diputación Foral de Alava, 1982, Colección Ediciones de ayer = Behialako argitalpenak, 2); Ernesto PASTOR DÍAZ DE GARAYO, *Salvatierra y la Llanada oriental alavesa (Siglos XIII-XV)*, Vitoria-Gasteiz, Diputación Foral de Alava, Servicio de Publicaciones, 1986; JESÚS RUIZ DE LARRAMENDI, *Salvatierra-Agurain. Destellos de un siglo de*

La «Hergoiena» salvaterrana

Dichas cuatro aldeas se hallan situadas al Sur de la Villa, al pie y en la ladera de los Montes de Iturrieta y sus territorios, contiguos unos a otros, en una amplia franja, de Este a Oeste, Opakua, Arrizala, Alangua y Egileor, juntamente con el del desaparecido Lekedana¹⁸, conforman una amplia comarca, a la que se le daba el nombre de **Hergoiena** (vid. mapa de situación)¹⁹.

Hergoiena es, pues, un topónimo, que, aunque hoy parece en desuso, si no desconocido²⁰, lo vemos recogido por Grandes, Ruiz de Larramendi y Ruiz

historia, Vitoria-Gasteiz, Diputación Foral de Alava, Departamento de Cultura, 1994 (Nº 6, monográfico, de la revista «Ohitura. Estudios de Etnografía alavesa»); Micaela J. PORTILLA VITORIA, *Catálogo Monumental, Diócesis de Vitoria. Tomo V: La Llanada alavesa oriental y Valles de Barrundia, Arana, Araya y Laminoria*, Vitoria-Gasteiz, Obra Cultural de Caja de Ahorros de la Ciudad de Vitoria, 1982.

Aunque dependientes de Salvatierra, estos cuatro lugares, sin embargo, tenían una cierta personalidad económica y se unían para defender sus intereses comunes, en lo eclesiástico y en lo civil, pleiteando incluso con la propia Villa y sus iglesias; celebraban sus juntas en un campo del término de Alangua llamado «Hunsaurbiribila / Inchaur biribila»; para el campo eclesiástico, ver PORTILLA VITORIA, *o.c.*, en los lugares citados *infra*.

Tal condición de dependencia sigue siendo la actual en el ámbito civil (RUIZ DE LARRAMENDI, *o.c.*, p. 38), pues las cuatro carecen de concejo propio y dependen del Ayuntamiento de Salvatierra (Cfr. *Nomenclator Foral de Alava*).

En el ámbito eclesiástico, por el contrario, la situación ha cambiado totalmente: en 1582 lograron de Roma tener reserva del Sacramento, pila bautismal y sepulturas, aunque el Cabildo de Salvatierra siguió percibiendo los diezmos y mantenía sus capellanes y se ocupaba asimismo de la conservación de los templos y sus gastos de culto hasta tiempos recientes (PORTILLA VITORIA, *o.c.*, p. 45-46, 254, 320, 413, 616-617, 640), siendo hoy parroquias independientes.

Se echa muy de menos un estudio serio sobre las relaciones de estos lugares con la Villa y sus parroquias, para el que parece que hay documentación bastante en los archivos civiles (vid., para la antigua, *Alava (1450-1550) Fuentes documentales*, s.l., s.n., s.a., publ. a multicopia, p. 55-56, existente en el AMS) y eclesiásticos.

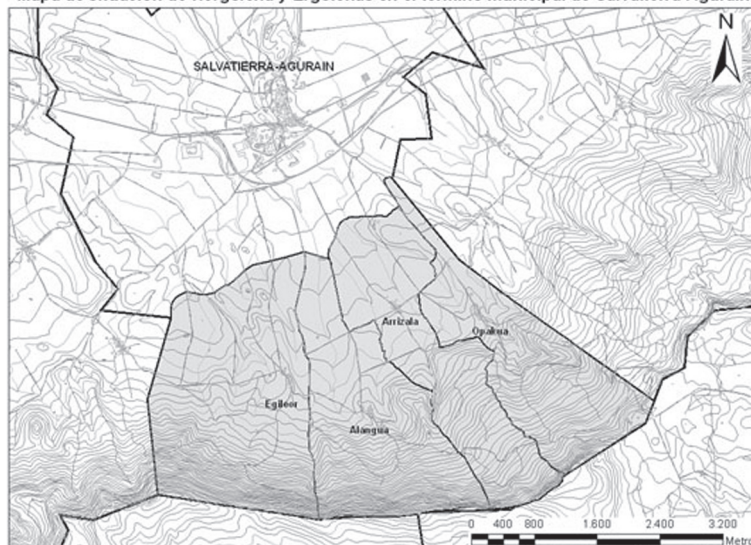
¹⁸El despoblado de «Lequedana» (bastantes veces mencionado como «Lequedara») está hoy totalmente olvidado como tal; no lo mencionan Grandes, López de Guereñu y Ruiz de Eguino. Aunque pervivía y pervive en la toponimia histórica y actual, incluso en la menor, de los lugares de Alangua y Eguileor. Para la toponimia histórica, con variantes y en composición, vid. LÓPEZ DE GUEREÑU, *Toponimia alavesa seguido de Mortuorios o despoblados y Pueblos alaveses*, Bilbao, Euskaltzaindia, 1989 (Onomasticon Vasconiae, 5), y, más abundante, RUIZ DE LARRAMENDI, *o.c.*, y Kepa RUIZ DE EGUINO, *Toponimia histórica de Salvatierra-Agurain*, Vitoria-Gasteiz, s.n. [Ayuntamiento de Agurain-Salvatierra], 2006; la actual, además del mismo López de Guereñu, en José Antonio GONZÁLEZ SALAZAR, *Cuadernos de toponimia 4*, Vitoria-Gasteiz, Diputación Foral de Alava, Servicio de Publicaciones, 1987.

¹⁹El mapa de situación debo agradecerérselo a la Profesora de Geografía de la EHU/UPV Askoa Ibisate González de Matauco.

«Ergoien / Ergoyen» o «Ergoiena / Ergoyena» es nombre también de barrios de distintas poblaciones de Bizkaia y Gipuzkoa (Amorebieta-Etxano, Gamiz-Fika, Maruri-Jatabe, Ibarra-Orozko, Ataun, Oiartzun); y de todo un valle en Navarra.

²⁰No lo recoge GONZÁLEZ SALAZAR, *o.c.*, ni en Salvatierra, ni en sus aldeas, ni en los pueblos contiguos a la zona. Tampoco aparece en LÓPEZ DE GUEREÑU GALARRAGA, *Toponimia alavesa...*

Mapa de situación de Hergoiena y Ergoienas en el término municipal de Salvatierra-Agurain

de Eguino²¹. Estos lo hallaron seguramente en la documentación histórica de Salvatierra, aunque solamente el último se remite a un documento de 1458.

Para nuestra indagación en el riquísimo Archivo Municipal de Salvatierra (AMS) buscamos inicialmente orientación en las obras publicadas: el catálogo de su documentación medieval y las publicaciones de sus fondos medievales²².

²¹ GRANDES, *Apuntes...*, p. 52-54; RUIZ DE LARRAMENDI, *o.c.*, p. 453, entre los del campo de Agurain, pero no en los de las anejas; RUIZ DE EGUINO, *o.c.*, p. 22, 84, 88 y 108, un poco vacilante en sus menciones.

En Grandes figura como pervivencia en el terreno del nombre de uno de los doce despoblados que dice se hallan en jurisdicción de Salvatierra y parece que fue de Grandes de quien fue pasando, como tal «mortuorio», a otras obras posteriores. Creo que fue de Grandes de donde lo tomó Vicente Vera, en el tomo «Provincia de Alava» de la *Geografía General del País Vasco Navarro*, dirigida por Francisco Carreras Candi, Barcelona, Alberto Martín, [1911-1925], pues reproduce, aunque en otro orden, la lista de aquel (p. 509). LÓPEZ DE GUERENU GALARRAGA, *Toponimia alavesa...*, p. 547, lo incluye en su lista de mortuorios o despoblados, como muy dudoso, diciendo que únicamente viene en la citada *Geografía General*, y de él lo copia RUIZ DE EGUINO, *o.c.*, p. 22 y 88. Lo llamativo es que el propio Ayuntamiento de Salvatierra, en su programa de fiestas del año 2004, reproduzca en una de las entradillas el mismo texto de Grandes. Pero, por raro que resulte en el que puede ser considerado el historiador de Salvatierra por excelencia, estaba equivocado, pues nunca existió tal aldea de **Hergoiena**. Nótese que no figura ni en el Diccionario de la Real Academia de la Historia, ni en el de Miñano, ni en el de Madoz.

²² *Archivo Municipal de Salvatierra. Documentación medieval (1256-1549)* / Mª Camino URDAIN MARTÍNEZ (dir.), Vitoria-Gasteiz, Diputación Foral de Alava, 1986 (Diputación Foral de Alava, Archivo Provincial, Serie 3: Archivos Municipales, Tomo I). Lo citaremos así: *AMS. Documentación medieval*. En el índice toponímico figura «Hergoyena» en los n. 272 y 273.

Después nos hemos valido también del listado de los tres documentos del Archivo en los que se menciona «Hergoyena»²³.

La primera mención que hemos hallado del topónimo se encuentra en una sentencia arbitraria de 18 de junio de 1397 pronunciada en pleito entre Opacua y Ocariz, existente en traslado autorizado de 29 de julio de 1479, que consta en documento de 1560 presentado por Ocariz, que se aporta a un pleito seguido entre 1782 y 1787 por Arrizala y Opakua contra Salvatierra, sobre el aprovechamiento separado de determinados bienes comunales que las aldeas pretenden, en cuyos autos quedó una copia notarial de 28 de julio de 1784²⁴. La sentencia de 1397 se introduce como «Mojonera que divide los terminos e pastos de Salbat^a y de las Cinco Aldeas de **Hergoiena** y de Ocariz» (f. 180r, al margen). Las primeras menciones del topónimo son las siguientes:

«[...] que hera è es propiamente del Concejo de la dhâ Villa de Salbat^a è de la dhâ Aldea de Opaqua e de las otras Aldeas de **Hergoyena** sin parte de [...] Ocariz (f. 184r-v).

La de «Opaqua» es la única de las cinco aldeas que se cita por su nombre.

«[...] las Cinco Aldeas de **Hergoiena** que son sufraganas [sic] en el dhô Concejo de la dhâ Villa con los moradores de las Cinco Aldeas de **Hergoiena** [...] (f. 185r).

En el texto de la escritura se repite otras once veces, si no hemos contado mal, la mención de las «Cinco Aldeas», apareciendo el topónimo con distintas grafías: **Hergoyena** / **Hergoiena** / **Ergoyena** / **Ergoiena** (f. 185r-v, 186r, 187r-v, 188r, 189r-v y 191v).

Esperanza IÑURRIETA AMBROSIO (ed.), *Colección diplomática del Archivo Municipal de Salvatierra, 1256-1400*, San Sebastián, Eusko Ikaskuntza = Sociedad de Estudios Vascos, 1989 (Fuentes documentales medievales del País Vasco, 18). En el índice de nombres propios no figura «Ergoiena / Hergoiena».

Archivo Municipal de Salvatierra-Agurain. Tomo II. (1401-1450) / Fco. Javier GOICOLEA JULIÁN (ed.), Donostia, Eusko Ikaskuntza, 1998 (Fuentes documentales medievales del País Vasco, 83). En el índice toponímico y antroponímico no figura «Ergoiena / Hergoiena».

Archivo Municipal de Salvatierra-Agurain. Tomo III. (1451-1500) / Fco. JAVIER GOICOLEA JULIÁN (ed.), Donostia, Eusko Ikaskuntza, 2002 (Fuentes documentales medievales del País Vasco, 115). En el índice toponímico figura «Hergoiena» en la p. 95 (n. 40).

Hemos consultado también *Documentación municipal de la Cuadrilla de Salvatierra: Municipio de San Millán - Donemiliaga (1214-1520)* / Felipe POZUELO RODRÍGUEZ (ed.), Donostia, Eusko Ikaskuntza, 2004 (Fuentes documentales medievales del País Vasco, 122). En el índice toponímico figura «Ergoyena» en la p. 480 (n. 80).

²³ Agradezco la servicialidad y amabilidad con que me ha atendido siempre la encargada del Archivo Estibaliz Iturrospe.

²⁴ AMS, C. 244 N. 5, f. 183r-192r. De la escritura de 1397, AMS. *Documentación medieval*, n. 123 y 124, cataloga dos copias autorizadas del mismo año 1784. Yo he utilizado esta segunda. Los folios en los que se hallan las menciones documentales que en adelante aduzcamos en el texto se indicarán en éste entre paréntesis.

La más conocida mención de 1458 se halla en una sentencia arbitral sobre los aprovechamientos del monte «Iturrieta» fechada en Onraita el 4 de noviembre²⁵. En el traslado de los poderes se dice:

«[...] Procurador del Conzejo de la Villa de Salbatt^a e de los lugares de **Hergoiena** [...]» (f.261v),

y en el resultando de la deposición de los testigos:

«[...] â derecho en uso e costumbre antiguos la Villa de Salbatt^a é las Aldeas de **Hergoiena**, combiene saber Alangua é Arrizala é Opaqua e Lequedana e Heguileor [...]» (f. 262 v),

sentenciándose:

«Fallamos que el dho Conzejo de Salbatt^a e los vez^{os} é moradores de ella é vien asi los vez^{os} é moradores de los dhôs lugares de las **Hergoienas** de suso nombradas [...] que los ganados de los dhôs Lugares del Conzejo de Salbatt^a é Alangua e Lequedana é Heguileor é Arrizala é Opaqua [...] que la dicha villa de Salbatt^a e los sobredhos lugares de **Hergoiena** [...]» (f. 266r)²⁶.

En documento cuya cubierta moderna dice: «Alvizua. Año de 1501. Pleito criminal contra los moradores del varrio de Ergoiena, arrabal de esta L. Villa de Salvatierra», fechado el 4 de mayo de 1501, que es el más antiguo que se conserva original en el Archivo de los que sabemos que contienen el topónimo²⁷.

²⁵En el AMS hay dos copias de esta sentencia: *AMS. Documentación medieval*, n. 272 y 273.

Yo voy a utilizar la primera, que es la copia aportada al pleito que se siguió en los años 1781 y 1782 contra los herreros de Salvatierra a demanda de la Parzonería de Encia por el impago por aquellos de medio real por cada carga de carbón. Es una copia íntegra titulada «Copia simple de la sentencia arvritaria en punto a que los Señores del Ayuntamiento y vezinos de Salvatierra y sus quatro varrios de Hergoyena y de los lugares de S. Vicente, Ulibarri, Contrasta, Roitegui y Onrrayta tenían legitimo derò e inmemorial posesión de pastos, aguas, tala [...]», copia que debía existir en el mismo AMS y de la que en los autos queda traslado autorizado (AMS, C. 239, N. 3, f. 261r-266r). A este pleito hay referencia en Álvaro ARAGÓN RUANO, «Gestión, uso y aprovechamiento de comunales y parzonerías en la Edad Moderna», en Ernesto PASTOR DÍAZ DE GARAYO (ed.), *La Llanada Oriental a través de la historia...*, Vitoria-Gasteiz, Diputación Foral de Alava, 2003, p. 85.

La segunda (AMS, C. 357, N. 4) es la que, con algunos pequeños defectos de transcripción, ha editado Goicolea Julián, o.c., p. 95-97. Se trata de una copia hecha, con algunas inexactitudes, a fines del siglo XIX, en un trámite administrativo, con vistas a una visita de la mojonera a realizar en 1889, y que sólo contiene el fallo arbitral. A ella hay referencia en RUIZ DE EGUINO, o.c., p. 108. Conviene, sin embargo, advertir, además de la diferencia en el texto del fallo, que luego señalaremos, que en la copia existente en el mismo expediente del dictamen de un abogado, fechado en 1840, explicando el fallo, y en un informe, se habla de «Salvatierra y sus **ergoyenas**», reflejando quizá no el uso a mediados del siglo XIX, sino lectura de otros textos anteriores.

²⁶Llamo la atención sobre la anómala expresión «los lugares de las Hergoienas», que traté de explicar después. Y anoto que en la otra copia del fallo (vid. *supra*, nota anterior) se lee: «lugares de **Hergoyena**», lectura que tengo por más correcta.

²⁷AMS, C. 12 N. 2 (*AMS. Documentación medieval*, n. 400). Hay copia autorizada en AMS, C. 244 N. 5, f. 195v-201v (*ib.*, n. 401). En este catálogo se lo conceptúa como «Carta de testimonio de la declaración que hicieron los moradores de Alangua, Arrizala y Eguileor sobre el amojonamiento de los sotos de su nombre y labranza del término de «Galzar», hecho por Alangua sin licencia».

«[...] en la dh^a Villa avia pu^o rumor y fama dezie[n]do q los mor[ado]res de **Hergoyena** arrabal de la dh^a Villa avian amojonado e puesto mojonos po^r su propia avtoridad [...]».

Al revisar tales mojoneras no se nombra la aldea de Opakua, pero sí varias veces los arrabales de Alaunga, Arriçala y Heguileor²⁸.

En un pleito entre Luzuriaga y Zuazo de San Millán, por un lado, y Salvatierra, por otro, sobre la construcción del puente de «Zornostegui» y los aprovechamientos del «mortuorio» de Udala, fallado en 1520, en el traslado del poder dado a los representantes de Salvatierra se dice:

«Sepan quantos esta carta de poder e procurazion vieren [...] por nos e por los otros ausentes, vezinos e moradores en la dicha villa de Salvatierra, e por los moradores en los arravales de Heguyleor, Alaunga, Lequedana, Arricala e Opacua [...] vezinos e moradores en la dicha villa e de los dichos arrabales de **Hergoyena** [...] vezinos e moradores de la dicha villa de Salvatierra e moradores en los dichos arrabales de **Hergoiena** [...]»²⁹.

Lo limitado, ya en su origen, de nuestra búsqueda, como antes hemos advertido, no sólo tiene el resultado de que el registro del topónimo no sea total (mucho menos, exhaustivo), lo que requeriría un examen completo del Archivo Municipal de Salvatierra, sino que ni siquiera nos permite saber hasta cuándo continuó su uso, pues no podemos excluir que haya testimonios originales posteriores en él.

No podemos, sin embargo, dejar de indicar que en el antes referido pleito en que fue presentado el documento en que nos consta su primer testimonio, a saber, la sentencia de 1397, son varios los testigos que hablarán de «los quatro lugares / las quatro aldeas de **Ergoiena** / **Hergoiena**» (f. 280r, 287r, 293r, 302v, 308r), aunque no sepamos si lo hacen porque guardan todavía su recuerdo o inducidos a ello por la documentación histórica aducida en el pleito por la defensa de los pueblos.

²⁸ «Alaunga», la forma que vemos en este primer documento original, parece que era la «recepta» en la época; aparecerá después atestiguada numerosísimas veces en la documentación salvaterrana examinada, lo mismo como nombre del lugar que en apellidos derivados del mismo, en coexistencia algunas veces con la forma actual «Alangua». Recuérdese que en el documento de la Reja aparece como «Abulanga» (1025) y como «Aulanga» en el de D. Aznar (1257) (LÓPEZ DE GUERENU GALARRAGA, *Toponimia alavesa...*, p. 613). El que en el documento de 1458, que hemos examinado inmediatamente antes, aparezca la forma «Alangua» creo que bien puede deberse a que es copia del siglo XVIII, en la que el transcriptor, aunque en el viejo papel probablemente se leyera «Alaunga», se dejó llevar la pluma por la forma entonces ya usual.

²⁹ AMS, C. 9, N. 4.9 (AMS. *Documentación medieval*, n. 537). Hay dos copias autorizadas en AMS, C. 14 N. 8 (*ib.* n. 538).

POZUELO RODRÍGUEZ (vid. *supra*, n. 21) ha publicado este documento sobre una copia autorizada de 1774 de otra igualmente autorizada de 1672, existentes ambas en el Archivo del Concejo de Narvaja (ACNarvaja, C. 1 N. 3). Informa de la existencia de otra copia autorizada de 1672 en el de Luzuriaga (ACLuzuriaga, C. 2 N. 13.1).

En la documentación eclesiástica, guiados por la mano experta de nuestra gran historiadora Micaela Portilla, hemos encontrado el nombre hasta, al menos, el año 1647, en el que en las cuentas de la iglesia parroquial de Ocariz, a propósito de la pretensión de un descendiente de este lugar de que era suya y de sus antepasados la capilla-cementerio («sin más derecho –apostilla el cura– que tiene el Yscariote al cielo»), alegaba la iglesia lo que sigue:

«[...] del çimeterio y enterrorio general comun y antiguo [...] los difuntos que ay razon en el dho çimeterio en numero cassi infinito, proçedidos deste dho lugar y de los quatro barrios de **Hergoiena**, cuyos difuntos fueron funerados en este çimeterio por razon de que en los tiempos antiguos no hubo enterramiento alguno en las iglessias de **Hergoiena** [...]»³⁰.

Para concluir este apartado (¿la guinda del pastel?), no me resisto a copiar lo que la representación letrada de Arrizala y Opacua en el varias veces mencionado pleito contra Salvatierra dice en su alegación final presentada el 15 de junio de 1787, refiriéndose a la sentencia de 1397:

«[...] que se titulaban Aldeas de **Ergoyena** que es decir Lugares de Arriba porque esta palabra es bascongada equibalente a **errigoyena**, Erri el Lugar, y goyena de arriba» (f. 433)³¹.

Dada la ausencia total de la voz **hergoiena** como nombre común en los vocabularios de palabras usadas en Alava, en contextos lo mismo de lengua vasca que de lengua castellana; comprobada la existencia de **Hergoiena** como nombre propio en Salvatierra; y conocida la presencia del insigne jesuita en esta Villa en 1744, momento en que seguramente él recogió allí la voz, bien podría pensarse –y así lo creímos en un principio– en una confusión semántica por parte del P. Kardaberaz, ocurrida al cabo de los años, por la que un topónimo, el de la zona de aquellas aldeas de Salvatierra que, con ésta, confundaron la Congregación del Corazón de Jesús, lo usa en forma de sustantivo común, quizá por influencia de su uso como tal en Bizkaia, que sin duda conocería de sus correrías misioneras por el Señorío³².

Las «ergoienas» de Salvatierra

Pero era una hipótesis equivocada, que hube de desechar, pues el examen de la documentación en que se halla el testimonio del topónimo el año 1458 me mostró el uso (el conocimiento, al menos) en Salvatierra, a finales del siglo XVIII, de la voz **ergoiena** como sustantivo común, probando la fidelidad de la atestiguación del P. Kardaberaz.

³⁰ *Libro de Fábrica II*, f. 80, 83-84 (en AHD, Ocariz 5: C. 1896).

³¹ Como curiosidad: la sentencia (f. 451-452) fue favorable a los pueblos, habiendo después Salvatierra desistido de la apelación que interpuso.

³² El P. Lopetegui, en su introducción a la edición de las obras euskéricas de Kardaberaz, llama a la **Hergoiena** salvaterrana «Valle de Ergoyena» (*o.c.*, p. 12), seguramente por aplicación a la de Salvatierra de la condición de valle del navarro homónimo.

Como hemos anotado, tal documentación la constituyen los autos, a los que también se aportó dicho fallo, de un pleito de Arana, Asparrena y San Millán contra los herreros de Salvatierra, por impago a la Parzonería de Encia de la tasa establecida por cada carga de carbón, pleito iniciado el 31 de marzo de 1781 y que se sentenció el 14 de enero de 1782³³.

En este juicio la parte de los herreros presentó pliego de preguntas para la prueba testifical, siendo la 18ª la siguiente:

«Y si saben que los Pueblos de la Parzonería de Arriba [...] son solam^{te} seis, y los de abajo incluidas las **ergoyanas** [*sic*] de dha Villa son treynta y uno que tienen diez veces mas de vezinos, y por consiguiente constituyen incomparablem^{te} la parte maior de dha Parzonería» (f. 199v).

Al responder los testigos, todos de Salvatierra, tres sustituyen la voz **ergoienas** de la pregunta por la de «anexas» (f. 207v, 215r y 220v), mientras que los siete restantes contestan invariablemente:

«con inclusión de las quatro **argoienas** [*sic*]» (f. 211r) o «con inclusión / incluidas las **argoienas**» (f. 211v, 225v, 232r, 237r, 244r, 248r y 252r)³⁴.

Por fin, en las alegaciones finales del Procurador de la Parzonería, se lee:

«[...] y sus barrios, o **ergoyenas** [...]» (f. 295r).

Es claro, pues, que, casi tres décadas después de la presencia en Salvatierra del P. Kardaberaz, la voz **ergoienas**, quizá algo deformada, era todavía entendida (aunque quizá no fuera muy utilizada), por la parte que propone la pregunta y por todos los testigos examinados, como un nombre común, equivalente al de «anejas», «arrabales» o «aldeas»; intelección, ésta, derivada, sin duda, en mi opinión, del ya para entonces desconocido nombre propio topónimo **Hergoiena**, en el que las dichas anejas estaban situadas³⁵.

Conclusión

En la frase famosa del P. Kardaberaz no existe, pues, confusión, sino que su testimonio de la voz **ergoienas**, usada en Alava, concretamente en Salvatierra, como sustantivo común, es enteramente fiel.

³³Vid. *supra*, n. 24.

³⁴No podemos saber si la deformación de la palabra es obra de la pluma del escribano, tanto en la pregunta como en las respuestas, o se produce, en éstas, en la boca de los testigos; ambas cosas son posibles.

³⁵Puede ser, me parece, que una explicación análoga tenga la anomalía que hemos advertido en una expresión de la transcripción por el escribano del siglo XVIII de la sentencia de 1458 (vid. n. 24): que el topónimo **Hergoiena**, que en los demás lugares de la sentencia transcribe en singular, haya resultado contaminado por el sustantivo plural **ergoienas** que ha usado antes tantas veces en la consignación de las declaraciones de los testigos del pleito principal.

Es obligatoria, sin embargo, una precisión. Ya hemos advertido antes que, aun siendo textos contemporáneos, mientras en el *Euskararen berri onak* Kardaberaz entendía la voz como aplicable a todas las aldeas de Alava: «beren [...] ergoienetan (herri txikiak honela Araban deitzen diete)», en el *Kristauaren bizitza* restringe su uso a las cuatro aldeas de Salvatierra: «Salbatierrac, ta aren ergoienetako [...]».

No con la extensión universal del primer empleo, que ya hemos visto infundado, pero sí con la limitada del segundo a las cuatro aldeas de Salvatierra, que hemos mostrado real, la voz **ergoiena**, con los respaldos del testimonio de Kardaberaz y de la prueba documental que aportamos, ha de entrar con todo derecho en el vocabulario de palabras usadas en Alava, de procedencia ésta, naturalmente, vasca.

PIO GAZTE BIZKOR BEREKOI HURA (Aquel niño que nunca fue)

Patziku Perurena

Orain, badakizu, Pio zaharraren biografia lehiaketan gaude. Zeinek hobeak asmatu. Zeinek uso berdeagoak atera haren otarretik. Nik Eduardorena leitu nuen. Baroja kontuan, inflesio puntua aurreneko aldiz nabarmen markatu zuena. Beste inork sekulan aterako ez lioken soinu eder batean. Chamfortenean leitu nuen maxima hura etortzen zait beti burura, erdaraz:

«Nadie merece ser alabado por su bondad, si no tiene la fuerza de ser malo».

Hementxe hasten da dena. Troiaz eta Helenaz gerozko gerra gurea. Hementxe bukatzen dena.

Geroztik Miguel Sanchez Ostizen biografia atera da. Askoz xeheroago, onberago, denekin ongi gelditu nahi asperregian. Gure gogora orduko, dena zalakatzen eta irensten baitugu nolana, auzmartzeko haginik izan ezean. Honatx Sanchez Ostiz beraren hitzak:

«No tenemos ni la más remota idea de cómo somos, no nos inquieta lo más mínimo saber quién es el otro. Con un prejuicio, con una sospecha, con nuestra mala intención nos vale. Acercarse, escuchar. Eso no. Nos ofende que el otro sea distinto, no mejor ni peor, sino distinto. Su diferencia es lo que nos disturba, su posible excelencia, también. La excelencia ajena denuncia nuestras vergüenzas».

Ez, bestea «*mejor o peor*» izateak ez. Batez ere «*mejor*» izateak. Horrek gaizkitzen gaitu. Ez, bestea «*posible excelencia*» izateak ez, bertako eta begien bistako «*excelencia cierta*» izateak pozoitzen digu barren guzia. Eta horixe da nik Eduardo Gil Beraren itzal freskoaren inguruan sumatzen dudana: betiko bufada ustel itogarria. Bai baitakit ongi, Odisearen euskal itzulpen hura argitara nahi izan ez zutenak ez direla batere lotsagorrituko «*La sentencia de las armas*» leitzean.

Ez. Kontua da, nere oraingo adintsuan, «*Juventud, Egotria*» izeneko autobiografia koxkor gisako bat idatzi zuela Píok. Leitua neukan nik aspaldikotik. Pasarte batzuk akotatuak ere bai. Haietxek aprobetxatuko dizkizut, Pio sonatuaz neure irudipen batzuk egiteko. Ez natorkizu, beraz, Pioren enegarren biografia asmatzera. Aski eta sobera izanen dizut umetako Pio haren pasadizo batzuk aztertzearekin, asmatzearekin. Alde aldera, haietan sumatu bainuen gainerako Pio guzia ere.

IZAN GABE, HAUR?

Bai, denak gara haur. Baina betirako. Hantxe zegoen gure eder pizar guzia. Konbentzio ergelotan galdu aurreko baso ilun hartantxe. Ez dakit zergatik despreziatu genuen. Eta nola iritsi orain hara?... Ez dugu zertan iritsi. Izatea da ditxa. Eta, Piok apenas ukan zuen haurtzarorik. Horra bere biziko hutsik larriena. Behin, badakit, gauza haundi bezala esan zuela, gizonak, hamalau urtetarako, mundu honetan bizi behartakoak bizixeak izaten dituela. Baina, gezurra hura ere. Bere haurtzarorik eza kitzeko asmatutako haundikeria:

«¡Qué exageración! ¡Sí, pero qué ejemplo también! Los niños brutos y visionarios pueden dar raras sorpresas. Baroja fue muy sensible. También en la primera adolescencia y en la primera juventud padeció a consecuencia de la ordinariéz y los malos modos de profesores y superiores. Es decir que a la grosería del profesor locoide puede constestar la del estudiante montaraz».

Julio Carok dio hori, beti haur izandako Pioren iloba pajaritadun sonatuak, «*Juventud, Egotria*» haren sarreran, 1977ko edizioan. Eta egia da. Esaldi horretxetan dago Pio guzia. Ongi erreparatu behar. Bi gezur edertu nabari baitira hor: «*niño bruto*» eta «*estudiante montaraz*». Pio izeneko haur mellenga haren guziz kontrako irudia sortu eta defenditu nahi garbian.

Ez. Ezin dut ikusi Piotto muttiko nerea, ikasle bihurri zakar. Leku ederean! Euli baten hankasoinuekin ikaratua, ohapean gordetzen baitzen daldalka, gure ume zangar usteko hura. Arrazoi zuen Sanchez Ostiz jaunak. «*No existe tal lugar*». Ez behintzat, haurtzarorik ez bada. Baina, nik bestela esanen dut gaur, heldutasunaz eta, inoiz baino ergelago hitzegiten den garai honetan: «*No existe tal edad*». Hola dago hobeki. «*Porque todo estaba en la infancia*». Egiago baita adinarena, lekuarena baino. Bakoitza bere adin sikologikoak moldatzen baitu, edo hondatzen. Eta perukurrilada bat dirudi, baina ez da hala.

Badituz nik, Pioren gaitz klase asko, baina, haurtzaroa atzekoz aurrera bizi izan ote dugun daukat. Edade sikologiko guziz alderantzizkoa dugula. Esate bateko, ni ez nintzake nobelista izanen, hala nahi izan, eta zazpi ahaleginak eginda ere. Eta hortxe ikusten da bakoitzaren adina. Ez. Ez da adinik. Adin klaseak baizik.

NOLA HEZI, HALA BIZI:

Hezi, noski, hazia hezitzen da beti. Pio ordea, hazia aparte, arrunt xuri hezia izan zela uste dut, emeei, guriegi, egungo ume guzia bezalatsu, niri pena emateko moduan, hemendik hoge berrogei urtera, zertsu izan litezken etortzen baitzait burura Pioz oroitzean, eta ezin eramane, nerea aurreneko dela, familia endekatu parasito-sortzaile berriok.

Bai, Pio hain da gaurkoa, hain da guri hezia, non umetako oroipen bizi-rik ere ez duen kasik. Eta dituen pizarrak geroztik erdiasmatuak, eta donostiar

estilora apainduak. Aurren aurreneko oroipenak, kaskariñen hiria karlistek bombaz eraso zutenekoak omen ditu. Ikusi-makusi.

Hilak ikusten, bizi gabe:

...«tengo una idea confusa de unos soldados en camillas, de haber mirado por encima de una tapia un cementerio pequeño, próximo al pueblo, en donde había muertos sin enterrar».

Baita zera ere!... Ezin egin dut irudipenik, Pio muttiko nerearenik, bakar bakarrik kanposantuko pareta gainera igo eta hildakoei begira, ikara bakar eder batek indartua, gerra bizi bizian ari duela. Ezta pentsatu ere!... Nahi bai, giza-joak, handik hogeit eta hamabost urtera, bizi gabekoa bizi izan balu bezala saldu. Ez niri. Hor konpon zuri.

Katu fantastikoa:

...«En la parte alta del Castillo de la Mota, de San Sebastian, había una campana con un vigía. Cuando éste veía el fogonazo del cañon carlista, tocaba la campana, y la gente del pueblo tenía tiempo para meterse en los portales y sótanos.

Monseñor, el gato rubio, era inteligente. Había notado la relación entre la campana y el cañonazo, y cuando sonaba la primera, entraba en casa y, a veces, se metía debajo de la cama. Algunos amigos de mi padre vinieron al sótano, donde vivíamos, a ver las maniobras del gato».

Nere zentzuak arrunt galdu ez badira, hor ez da zinez bizitakoren arrastorik ere nabari. Umetan bizi eztakoak kitatzeko, berrogeitan asmatutako kaxkarinkeria batzuk ez badira. Zer izan litezke besterik, azken karlistada bete betean ari duela, katuaren jakinduria finaz liluraturik dabiltzan barojero horiek?... Eta ez pentsa, baditu gehiago, eta apainagoak ere ez gutxi.

Bi ero, asmatuak gero:

...«Después de la guerra, mis hermanos y yo íbamos con mi madre los domingos a pasear al Castillo de la Mota, un paseo bonito de verdad (sic). También solíamos encontrarnos con un loco.

Cuando veía a los chicos el loco, se ponía muy alegre; en cambio, si se le acercaba alguna señora, huía, se arrimaba a una pared y comenzaba a pegar patadas y a decir: ¡El perro ciego! ¡El perro ciego!»...

Ni sikologo klasikoa naiz. Baserritarra. Baina, sikiatra berrien esku xurietan uzten dut Pio umeak bere orde sortutako ero honen gaitza. Batez ere mutikozkorrak ikustean poztu, baina, emakumeak ikustean paretari ostikoka «zakur itsua! zakur itsua!» oihuka hasteko modu hori. Zer ote da ba, sexua, «zakur itsua» ez bada?... Oroit Helenaren aspaldiko «zakur begiratu» hartaz. Gili leitu diot hura ere, beste inori baino hobeki.

Bai. Maite ditut nik eroak, maite, baita asmatuak ere. Hona beste bat:

...«En un caserío, adonde solíamos ir alguna vez en Loyola, recuerdo haber visto una señorita loca, que hacia gestos y miraba a un pozo muy profundo, en donde se veía muy bajo una media luna de agua muy negra»...

Ze modu gaizto da hori, bizitako gertakari morbosoa bat kontatzeko? Bai, bistan da... Bi ero nabarmen apainduok, bukaera dizute, halere, biribilena: «*estos dos locos, me perturbaban algo en la infancia*». Nik alderantziz esanen nuke, biharko nere sikiatra berriari beste argimuttur bat azaltze aldera: buru-hauste haundiak eman zizkiola ero pare honek Piori bizi guzian, hainbestekoak non inoiz bizi gabeak ere asmatu behar izan dituen.

GIZON EZIN IZANA:

Bai. Pio gizonburu jaio zen. Aitaren itzal zakarrik ezak, amakeriak, emekeriak eta gainerako balaku guziek gizondua. Eta handik aurrera, beti ume, gizajoa. Gizontasun ausart mirestu baten eskeleto bila beti. Sekulan inon haragitu gabeko hezurdura huts.

Bai. Bere obra guzian, bere bizi guzian, itzal batek bezala segitu zion «*ume izangabe*» horrek. Eta bere neke guzia, bere meritu guzia, bere fama guzia, «*ume izangabe*» horri zor dio Pio. Bere burua nola «*gizondu*» ezin asmatuz hil baitzen gizajoa, eta ilobek ere, igoaltsuak izaki, horretan lagundu zioten fuerte. Idazleen sektan asko baitira sehaskatik hilobirako zubi fantastikoa besterik egin ez dutenak. Eta denetan okerrana, deus tajuzkorik bizi izan ez dela disimulatzen hastea:

«Cuando habla uno de sí mismo, finge también... el disimulo es imposible, porque allí donde menos lo ha querido, el hombre que escribe, se ha revelado. Cuando el hombre se mira mucho a sí mismo, llega a no saber cuál es su cara y cual su careta».

Bai, gorputzeko zulo guzietatik sartzen zaizu mina. Zarenak eta batez ere ez zarenak, den denak mintzen zaitu. Eta inork ezin ikusi inoren minik. Eta dena pilatu egiten. Halako batean dena haizeak eramaten dizun arte. Horixe da gure harrokeria guzia, inork ikusi nahi ez duen haize horixe. Hala eta guzi, inor ez bezalako izan nahi izaten du batek. Nor bera den ez bezalako, alegia. Eta Barojak asko hitzegin zuen bere buruaz. Tarteka ongi bada ere, hitzegitea baita kontua.

BIZIA MOTZ, KONTUA LUZE:

Ai, oi, ai, eta miletan ai!... Nere Pio bihotzekoa. Inork ez zizkion bi muturreko on sekulan eman. Inork ez zuen buztanetik hartuta lurrean arrastaka erabili. Inork ez zuen sekulan, igela larrutzen den gisan, haren bildurrik erantzi. Ez. Don Tirsok ere beste bildur-jaka beltz bat jantzi zion, lehengo guzien gainetik:

«De pronto salió una sombra negra, por detrás de un confesonario, se abalanzó sobre mí y me agarró con las manos del cuello hasta estrujarme. Yo quedé paralizado de espanto

–¿Cómo te llamas? –me dijo zarandeándome.

Yo no podía contestar del terror.»

Edozein mutikozkorrentzat gauzarik arruntena zena, horra nolako krudeleria bihotz nereko Piottorendako. Baina ez. Oraindik ere sakonagoa nahi dizu tragedia. Bere antiklerikalismoa ere, –oi ze desondra, arima galtzeko ere!– haurtzaro izangabe haren aitzaki egin nahi dizu:

«Aquella escena fue para mí, de chico, uno de los motivos de mi anticlericalismo. Recuerdo a don Tirso Larequi con odio, y si viviera, no tendría inconveniente en ir por las noches oscuras al tejado de su casa y gritarle por la chimenea con voz cavernosa: Don Tirso, eres una mala bestia.

Horra hor berrogei urteko gizona, sekulan egin gabeko umekeria nola egingen luken amesten oraindik. Egia da, apaizak gogor tratatzen gintuela. Apaizak, maisuak, gurasoak, lagunak... Eta nork ez?... Eta eskerrak nola edo hala zaildu gintuzten! Gaurko gizartean sumatzen dudana hutsik haundiena:

«Ese canonigo sanguineo, gordo y fiero, que se lanza a acogotar a un chico de nueve años, es para mí el símbolo de la religión católica»

Egia haundia. Baina, ispiritu santua, jainkoa eta gainerako bedeikazio guziak aparte, gauzarik ederrena, huraxe zuen erlijioak neretzako: on xuritik gaitz beltzerako, dotrina birjinatik ekintza latzerako, kontradizio ernegarri taigabeko hura, estzeptikarako eskola bikoitz zentzagarri eta indargarri hura. Zoaz orain!...

Ez, euskal usuarioan esan ohi den bezala, ez goaz gero eta katolikoago, gero eta mellengago baizik. Nik ez daukat behintzat gogoan, dotrineko konturik inoiz zinezkotzat harturik. Baina, bederatzi urteko semeari aditzen nion lehengoan: *«Jesus benetakoa zela, nahiz zeruan ez bizi»*. Eta semeak komunioa egin zuen egun berean, aldaretik erristan sumatzen nuen, berriz, abadea: elizara, sinestera etortzeko, ez itxurak egitera. Bi detailtxo horiek aski ditut nik, berrogei urtetan gizaera nola ergeldu den ikusteko:

«Mi periodo de vida preliteraria ha tenido tres épocas: ocho años de estudiante, dos de médico de pueblo y seis de panadero».

Gero hogeita hamar urte aldera, idazteari ekin omen zion:

«Era lo mejor que podía haber hecho. cualquier otra cosa me hubiera dado más molestias y menos alegrías».

Nik ere beste hainbeste esan nezake. Baina, ikus ditzagun gure Pio bihotzekoaren hiru bizialdi garratzak:

Valentzian, karrera amaieran: *«Como no conocía a nadie, no salía de casa, ni iba a ninguna parte; me pasaba los días tendido en el terrado y leyendo»*. Horra gaztetasun beteko kreatura. Juventzio zangar hura.

Zestoan mediku: *«Como médico no hice ningún disparate. Tenía ya mucha prudencia»*. Soberaxko. Berak aitortzen baitu beste nonbaitean *«muchos al miedo llaman prudencia»*. Zaldia ere ba omen zuen, inoiz hankartean hartzera ausartu ez zena. Eta gero, Dolores serora, ama batek bezala mimatzen omen zuena. Baina disparaterik ez. Esate bateko, herriko medikuak ohi zuenez, emazteki ederren bati bere zauririk haundiena ongi sendatuta utzi edo, zer Jesus dakit ba nik. Hala eta guzi, Horaziori ere goitik begiratu nahian, *«Epicuri de grege porcum»* deituko dio bere buruari.

Madriden okin: Anaia Ricardok bi sosen fundamenturik ez eta, Piok zerbait gehiago bazela uste. Alferrick, ordea: *«donde no hay harina todo es mohina»* esanda aldegin omen zuen, dena bertan utzita. Beharko, Barojatarren martxa exkaxa sumatzean, etxearen jabeak, Romanonesko konteak, haizea jostera bidali baitzitu. Eta gero, jakina, irinagatik esandakoak, bere-bere aterata Piori, bere zainetako odola irin izan balu bezalaxe.

GAZTE IHESLARI:

...«en mis libros... he andado por la cornisa de un tejado, a riesgo de caerme, y otras, me he metido por caminos llenos de zarzas, en donde, me he arañado la piel. Esto lo he hecho casi siempre, con torpeza, a veces con cierta gracia. Todas mis obras son de juventud, quizá sin vigor, sin fuerza, pero obras de juventud».

Bizitzan inoiz gazte izan ez dena, sekulan deus arriskatu ez duena, inoiz larrutu ez dena,... Horra hor arantza tartean harramazkatua, eta amildegian erortzeko arrisku bizian, gizajoa, ausart eta kementsu, bere buruari begira, konbentzio guzien ispiluan oilartua:

«Hay en mi alma, entre zarzales y malezas, una pequeña fuente de Juvencio. Diréis que el agua es amarga y salitrosa, que no es limpia y cristalina. Cierto. Pero corre, salta, tiene rumores y espumas. Eso me basta. No la quiero conservar; que corra, que se pierda. Siempre he tenido entusiasmo por lo que huye».

Egia. Honelatsu litzake euskaraz, Pioren aitopen zintzo horren zinezko itzulpena: *«Bada nire ariman, mainontzikeria ugariz xurututako iturri bat haurtzarokoa. Sumatuko duzue, noski, epel eta exkaxa dela ur xirripa, ez dela aski zakarra eta sueltoa. Egia. Baina, badoa norabait nere ur xuria, uxkur eta ager gordeka, inork ikusteko bildurrez bezala. Izu horrek hondatu nau. Pilatu egin zait, ikaraz ikara; urratu eta uxatu behar nituen bildur ttar guziak pilatu zaitkit, bai, minez min. Horregatik ez naiz inora ere ihes egiteko gauza. Horregatik nauzu honen sentibera»*.

SENSUAL EZ SEXUALA:

Ez dakit nola bereizten diren gauzok. Motzean esan: sentsualitatea sexualiterako atea baino ez da neretzako. Gero eta pelikula haundiagoak ikusten ditu, ordea, jendeak. Sexu kontuan, batik bat. Kasi kasik elizak zorrotzegi estaltzen zuen hark askoz ere sanoago baitzirudien, gaurko prentsak mesuragabe sofistikatorik erakusten duenak baino. Badakigu gaitza, alferreko deseoak sortzea dela. Baina betiere, osasuna, deseoak betetzeak ematen duela ahaztu gabe. Aditzen Pio?...

«Si yo hubiera podido seguir mis instintos libremente en esa edad trascendental de los quince a los veinticinco años, hubiera sido un hombre tranquilo, quizá un poco sensual, quizá un poco cínico, pero seguramente no un hombre rabioso. La moral de nuestra sociedad me ha perturbado y desequilibrado».

Berriz ere bere ahulkeria, bere ezina, besteren bizkar. Baina, besteri kulpa botatzen dionak, deus ez daki oraindik munduko bizimoduaz. Bere buruari botatzen dionak, oraindik zerbait konprenitu nahi lukeela dirudi, gizajo optimista errukarriak. Baina kulparik inork ez duela ikusteko haina nozitu duena, beste kasta batekoa izan ohi da:

«En esta cuestion sexual yo no veo más que el individuo, el individuo que queda perturbado por la moral sexual: primero, la idea del pecado; después la idea del honor; luego el temor a la sífilis, y todo esto se baraja con ficciones místicas y literarias».

Imajinatzen al duzue inprentako hutsegite eder bat: *«y todo esto se baraja con ficciones místicas y literarias»*. Beldurrak eta ezinak elkarren gainean pilatu ahalean. Egunen batean etorriko omen da higiene sexuala. Etorkizuneko Pio-Pioak, bene-benetakoak, alegia, libre izan daitezten, paperean idatzi bezalaxe. Baina orduan ere, oilandak ez dira oilar izanen:

«-Casi me hubiera alegrado ser impotente

-¡Qué barbaridad!

-Para mí, como para la mayoría de los que viven sin medios, el sexo no es más que una fuente de miserias, de venganzas y de pequeñas canalladas. Por eso digo que me hubiera alegrado de ser impotente...»

Zezena adarretatik, gizona ahotik. Hortxe dago Pioren sikologia guzia, inpotentzia orokor horretan. Eta ez naiz erdiko hankaz bakarrik ari, baizik eta horrek, gainerako *oreka* guzian eragiten duenaz, edo alderantziz, gainerako guziak horretan eragiten duenaz. Silverio Lanzak harrapatu zion, erdiz erdi, ustez gordean zeraman gaitza, nere Piotto bihotzekoari:

«-Amigo Baroja. A las mujeres y a las leyes, hay que violarlas.

Yo, ya cansado de oírle, le dije:

-Mire usted, don Juan, todo eso es literatura manida. Ni usted ni yo podemos violar las leyes y las mujeres a nuestro capricho. Eso se que para los Cesar,

Napoleón, Borgia y compañía. Usted, como yo, tiembla si tiene que transgredir no una ley, sino las ordenanzas municipales, y respecto a las mujeres, tomaremos algo de ellas si ellas nos quieren dar algo, que me temo que no nos darán gran cosa, y eso que somos dos de los cerebros más privilegiados de Europa».

Egia maite bai, baina, bere larruan ez aditu nahi. Hortxe hartzen baitzuen minik haundiena. Bere biziko ezin guzien ardatza. Inoiz oliotu gabea. Ibili gabean zeharo herdoiak hartua. Nola ez ba zitaldu gizona, eta betirako barren-gaiztotu!... Esana lekuko: larrua natural samar kuratzea, Cesar, Napoleon edo Borgia izatea baitzen harentzako. Hortik atera!... Eta ez bazara deus ateratzeko kapaz, hona beste argimuttur bat, Cioranek emana ditxosozko «*Ese Maldito Yo*» hartan, Pio eta egingo gizaera fina larrutuz:

«Disertar demasiado sobre la sexualidad equivale a sabotearla. El erotismo, plaga de las sociedades crepusculares, es un atentado contra el instinto, es la impotencia organizada. No se reflexiona sin riesgo sobre las proezas que no necesitan la mínima reflexión».

NI ON IZATEKO, GIZARTEA GAIZTO:

Eta klaro, horren sentibera denarentzako, nola izan gizartea on? Lehen-
txeago esan dizu: «*la moral de nuestra sociedad me ha perturbado y desequilibrado*». Edozein gauza, geure oinazpiak ikustera makurtu ezik. Askoz neke-
zago dirudi etengabe saldu nahi dugun kareta pintatzen segitu beharrak. Bai,
libertsio nekosoak eta antzuak maite ditugu, ageri denez. Behar den eta ez den
guzia, baten batek, oharkabean liluratu eta, inor ez bezalakotzat har nazan.
Bai. Erantzi, berriz jantzi, berriz atzera erdierantzi, gerrialdea arindu, eta zil-
borra ongi erakutsi. Inork ez dezala uste izan, munduko ardatza NI ez naizela.
Nere zilborra duzu mundua, bai. Beste guzia kontu hutsa:

*«La sociedad es mala para el hombre que tiene una sensibilidad excesiva...
Por eso la odio cordialmente y le devuelvo en cuanto puedo todo el veneno de
que dispongo. Ahora, que a veces me gusta dar a ese veneno una envoltura ar-
tística...*

*Un negro puede ir desnudo por la selva en donde cada gota de agua esté
impregnada de millones de gérmenes palúdicos, en donde haya insectos cuya
picadura levante abscesos y en donde la temperatura se eleve a más de cincuen-
ta grados a la sombra. Pero un europeo, acostumbrado a la vida protegida de la
cuidad, ante una naturaleza como la tropical, sin medios de defensa, morirá.*

*El hombre debe tener la sensibilidad que necesita para su época y para su
ambiente; si tiene menos, vivirá como un menor de edad; si tiene la necesaria,
vivirá como un hombre adulto; si tiene más, será un enfermo».*

Baina Piok, umetako Donostia, gaztaroko Iruñea, eta gainera gaineko
Madrilak, den denak, Afrikako desertu ezinbizi izan zituen, gizajoak. Ur tan-
ta europar bakoitzean ikusten baitzuen milaka partikula pozoidun eta ikaraga-
rri, bildurti txatxu alenak. Halare, beregandik uxatu egin nahi dizu «*menor de*

edad» delako kontu mingarria. Azkoz nahiago dizu «*enfermo*» izan. Bai kaprixtosa dela, *Ohore* izeneko dama gurea!...

ARIMA AZKAR ARTXIEUROPAR

Inoiz izan gabeko «*umebildur*» horren fruitu dizu kristau mellenga eta arraza semitiko guzien aurkako jarrera zuria ere. Honatx nola ari zaizun Nietzsche hitzik hitz irentsi nahian:

«No cabe duda que las razas del Mediodía de Europa son las más vivaces, las más enérgicas, las más duras del mundo. De ellas han salido todos los grandes conquistadores. El cristianismo al tener que dominarlas, les inoculó su virus semítico, pero este virus no sólo no las debilitó, sino que las hizo más fuertes... Hay todavía mucho fuego en el corazón de estos teofagos».

Horrek esan nahi du, Pio ere, artxieuroparra izanik, munduko gizonik biziena, zangarrena eta gogorrena zela, alegia. Eta kristau eta semita jende guzia, haren ausardi sekulakora iristen ez den erdipurdiko jendajetzat hartu beharko genukeela. Izanez ere «*estoy constituido por un fondo insobornable*» baitio harrosko bere buruaz, Ortega y Gasseten itzal haundia lagun duela. Eta atzanean biak jainkoaren babes bila heriotzakoan.

ANARKISTA IZAN, BOHEMIA GUREAN:

Anarkista izan zelako lelo ergelak ere, disfraz berbera dizu, baten batek ederki bota zion bezala:

«Salaverria supone que sigo en la postura anarquizante y negativa para conservar la clientela literaria. Salaverria supone que yo tengo un amor oculto por la sociedad brillante, por los generales, por los magistrados, por los políticos, por los indios, por los argentinos que dicen: "Qué esperanza"»

Eta zenbat Pio nere inguruan. Nere inguru iraultzale, euskatzale, aber-tzale, jeltzale eta funtzionari negartzale ustel nazkaemangarrian:

«Nunca he sido practicante de ese mito ridículo que se llama la bohemia. Vivir alegre y desordenadamente, en cualquier lugar, sin pensar en el mañana, es tan ilusorio que no cabe más. En París, Londres... esta bohemia es falsa, y en España más, donde la vida es tan dura».

Behin, astelehun gorrian, afari legea egin Danbolinen, eta bohemio itxuran atera ginen, maria errez, tabernaz taberna Leitzan. Lagun arteko fartsa koxkor bat, geron jazkera apropos zarpaildu, kitarra, kanta, eskerako kapela eta guzi... Txoroaldiak hirulau ordu iraun zigun, eta goizaldera, sekula baino okerrago itzuli etxera.

Halare, jende asko sumatzen dut oraindik inguruan, mito ergel honen miresle. Gaixoak, ez baitakite, dena dela Bohemia anarko hemen. Hegemonia bera dela buhameriarik gogaikarriena.

«No sólo es falsa la bohemia, sino que es vil. Es como una pequeña secta cristiana de impresentables engreídos... Para estas gentes sólo existe lo práctico».

Inork jakinen balu bezala praktikoa zer den! Inork izanen balu bezala botika majikorik, bi oinen gainean bere buruari ezin eutsi dion sikopata errukarri honentzako. Inorantziak eta inpotentziak dakarren inbidia, ezineramana, eta neke antzua, hori bai dela praktikoa beti.

POLITIKA POLITIKAN EZ

Liberalismoak desegiten duen guzia bere guzizko omen dizu Piok: gibelasmo erlijiosoak, harrokeria nobiliarioak, galoi militarrek... Ez ordea liberalismoak eraiki dituen balio berri ergelok: sufragio unibertsala, demokrazia, parlamentarismoa. Barregarriak eta inolako eraginik gabekak iruditzen zaizkio. Fartsa hutsa esanen nuke nik, biontzako:

«En la democracia actual no hay más que dos sanciones: el voto y el aplauso... La democracia concluye en el histrionismo.... Las leyes son como telas de araña; que detienen a las moscas pequeñas y dejan pasar a los moscardones. Un hombre que se levanta a hablar ante una multitud, es necesariamente un histrion... Soy demasiado poco histrion para ser político».

Tiro galanta, ala jainkoa, azkeneko hori, nork bere buruari ematekoa. Hala eta guzi, nik gauza berbera igoyal eginen nizuke, patzada ederrean. Eta nork ez?...

...«la diferencia espiritual entre el obrero y el burgues no es muy grande; así se ve muchas veces el caso del obrero que salta a burgues y se desarrolla como la más completa flor del chanchullo, de la usura y de las malas artes».

Esan beharrik ere!... Itoa nago proletario usteko. Iraultzaile fantastikoz. Euskaldun jator mitikoz... Eta abar eta azkar... Beste asko, berriz, jeltume ustelon miresle. Eta elkarriz dioten gorrotoa!... Bai gizengarri dela eguneroko pentsu politikoa!... Eta gantza honen erro erroan, betiko oinazea, betiko sufrimentu inozoa, gure euskal izate guzien hazi. Ze pena!...

Burgesia kasik ez da nabaritu ere egiten. Hain da globala!... Beno, gero gazteak gelditzen dira, bohemio eta anarko pinta duten jeltume robotiko euskal kankailuok... Eta animo: gehienak sozialista eta iraultzaile baitatoz... Euskal kazetariak hala omen diote. Baina, lehenagotik katalanen batek esana beti:

«Pi y Margall, era un periodista, un vulgarizador, de un estilo claro, limpio y conciso. Un hombre sincero, que amaba las ideas y pensaba poco en sí mismo... Los hombres probos, honrados, que no piensan más que en su conciencia, no pueden prosperar en la política, ni son útiles, ni sirven para nada».

Zertan gelditzen dira orduan, euskaldun zintzo jatorrok? Hau baino herri politagorik ba al da ba gaztetan?... Edo jubilatutakoan?... Beno, igoyal dio. Nik

nahi nuen hitza «*vulgarizador*» horixe zen. Horixe da euskaldunari bete betean datorkiona. Batez ere donostiarrari. Eta, euskal merkatua, badakigu ez dela besterik.

S.S. VULGARIZADOR:

Baiona edo Bilbo, Bruselas edo New Yorck, guretzako dena Donosti. Eta nola bulgarizatzen dugun segituan, inguruan sortzen den eder pizar guzia! Zeinen txukun! Zeinen fin! Zeinen xuri! Eta nolako jator itxuran gainera. Eta ostia, nolako nazka ematen duen! Hor hasten da neretzako bidagurutzea. Hor bereizten adin klaseak:

«No me es simpático San Sebastián por muchas razones. No han sabido hacer nada serio y noble; por todos lados se ven unos hotelitos ramplones y pretenciosos. Allí donde los donostiarras, en colaboración con los madrileños, ponen la mano, se levanta una cosa fea; ya han afeado el monte Igeldo; ahora están afeando el Castillo, mañana llegaran a afean el mar, el cielo y el aire».

Egia. Neretzako, Donostiak duen gauzarik itsusiena: airea. Eta Pionen moduko espainolentzat baino gehiago azken euskaldun pizarrontzako. Euskal Herriko lau hegaletan sortzen den on pizar guzia, *vulgarizatu*, (bai, hori da hitz egokia, *dibulgatu* baino askoz aproposagoa) hondatu eta merkatu ergelera hustu besterik egiten ez dakite, eta halere iruditzen zaie, inork deus ez duela ikusi munduan haiek baino lehenago eta hobekiago:

«A pesar de todo el rastacuerismo, de toda la quincalla, de todo el jesuitismo y todo el mal gusto que tiene, San Sabastian ha de llegar a ser, dentro de unos años, un pueblo importante y serio. Entonces el escritor que nazca alla no querrá ser de un pueblo cualquiera perdido entre montes. Yo sí lo prefiero. Yo no tengo ciudad».

Aspaldi etorria da eguna. Gipuzkoa inguruko edozein herrixkatakako euskaldunak, «*Donostian bizi naiz*» esanen baitizu, halako balio erantsi batekin. Handik aurrera akabo. Ez dizu deus aditu beharrik, deus ikasi beharrik. Munduko eder guzia bere gerrian jiraka dabilkiola uste baitizu. Eta urrutitik sumatzen da, betirako pozoitutako jendaje hori: «*abvenedizos y rastacueros con ansia de brillar*». Bai ederki esana, Piok neretzako, eta Euskal Herri osoarentzako.

ETA IRUÑEKO BIBOLIÑA?...

«Así como la mayoría de los aficionados a la pintura y escultura son charileros y judíos disfrazados, los aficionados a la música son, en su mayoría, gente un poco vil, envidiosa, amargados y sometidos».

Idazlerik ez du sartzen pozoizorro horretan. Inor baino lehenago sarrezakeen, ordea, bere burua. Hitzak bestek ez baitu balio mendeku egiteko. Ekintzak huts egitean, noski. Musikarekin, ordea, ezin liteke negar besterik

egin. Eta pinturarekin edo eskulturarekin ezta horixe ere. Eta mendekua, arnasa bezain beharrezko dizu gizonak. Ez dugu beste eskolarik:

«En Pamplona había una mezcla de brutalidad y refinamiento verdaderamente absurda. Un pueblo rudo y fanático olvidaba una fiesta de sangre para aclamar a un violinista. ¡Y que violinista! Uno de los hombres mas amadados y grotescos del mundo. Lo estoy viendo pasear, con sus melenas, su trasero redondo y unos zapatos de taconcitos de a cuarta, que le daban el aire de una cocinera gorda».

Esan dut musikak ez duela balio mendekurako, baina bai negar egiteko. Eta negar egiten dakienak, «*mamatu*» ere egiten omen du jeneralean. Eta pentsa, Sarasatek, bere garairik hoberenean?... Nola eraman ordea Piok, gozamen beteko arrakasta gaitz hura? Barren barrendik, esanen balu bezala: «*ez duk erreza baina, ni baino marigixonagoa duk hori, eta begira ze arrakasta emakumekin eta mundu guziarekin*». Eta zertarako, eta gero haren kutsu erromantikoa gorestek:

«La musica debe ser de donde nace. La cancion popular lleva como el olor del pais en que uno ha nacido; recuerda el aire y la temperatura que se ha respirado; es todos los antepasados que se le presentan a uno de pronto. si no pudiera haber más música que la universal o la local, yo preferiría ésta: la popular».

Baita nik ere. Aurren aurreneko musika, kanta baita. Bizia bera ez al da ba, oraindik inork ulertzen ez duen kanta? Eta aze ergelkeria, musika sorreran dantza izan zelako hori! Ez, kanta ez da dantza. Deus bada, melodia da kanta. Eta funtsean kanta da musika ere. Eta kanta nonbaitekoa izan ohi da sortzez, gero nonahiko egiten bada ere. Gero geroakoak, eta dena matematika delako txorakeriak.

DITXOSOZKO ESTILOA:

Gaurkoa, atzokoa, betikoa... Gehienak libertitzen diren lekuan, bat edo beste aspertu egiten. Eta isilik ezin egon inor. Esan egin behar zerbait, isilak akatuko ez bagaitu:

... «detrás de esta corrección se adivina el optimismo de los eunucos».

Eta lehen esan dizut, buhame anarko usteko gazteok, are nazkanteago egiten zaizkidala:

«Aun podemos pasar por la estupidez y la incomprensión cuando son sencillas y naturales; pero ¿qué decir de la incomprensión adornada y retórica? ¿Hay nada más desagradable?»

Sekula ez dut ezagutu apaindura gabeko ergelkeriarik. Gutxi gehio, denek badute berena. Izan ere, ergelkeria, krudelkeria baizik ez baita funtsean. Inork ezagutu al du, esate bateko, egungo gizartea baino ergelagorik eta krudelago-

rik? Orduero *notiziak* aditzea aski. Baina, beti izaten da itxaropenen bat, dena okerrago bihurtzeko:

«Yo tengo una esperanza, la de que el lector de dentro de treinta o cuarenta años, que tenga una sensibilidad menos amanerada que el de hoy, me apreciará más y me desdenara más».

Horretan saiatu naiz ni, eta ez deus bestegatik, niri ere gauza berbera gustatuko litzaidakelako baizik. Eta berriro, adinen bidagurutzera iritsi gara. On izateko indarririk ez dutenen, eta beste bakan horien artekora. Baina, oroi-menak, beti atzera eta aurrera, huts haundiak egiten ditu. Horixe da nik eza-gutu dudan putarik haundiena: Oroimena.

OROIMEN KAPRITXOSA:

Inork ez daki oraindik zer den ere. Erotuak gauzkala, horixe bakarrik. Nola jakin, nork, zenbat oroitu behar duen batek, edo zenbat ahaztu, ez erotzeko? Eta zenbat ero klase ote da munduan, nitaz aparte? Eta nolako oroimen tipoa behar ote da gizon normala izateko?...

...Yo no he sabido lo que quería decir pretérito hasta años después de acabar la carrera; así he repetido varias veces pretérito perfecto o imperfecto, sin saber que pretérito quería decir pasado, muy pasado en uno y menos pasado en otro.

Ni oraindik okerrago naiz. Baditut ehunka hitz, batez ere espainolekoak, behin eta berriz hiztegian begiratu, eta oraindik buruan tentuz hartu gabekoak. Esate bateko, *prolegómeno*, *lontananza*, *execrar*, *locuaz*... maiz adituak, buruz ikasiak, ikusiak, idatzi ere oraintxe egin ditut, baina, ez galdetu zer esanahi duten. Ezin sartu kaskoan! Marka da gero, eh!... Ez badiot gorputza ikusten: ilea, lepoa, titiak erdizka, begiak, irria, ahoa, belarriak... izterrak, belaanak, txurmioa, pausera... ezin gogoan hartu hitzik! Neretzako hitzak, neskatxa seduktorak dira: gutxieneko irudipen sentsual baten oroipen bixirik gorde ez badut, akabo, ezin jaso buruan:

...Es probable que yo haya sido hombre de un desarrollo espiritual lento. Como memoria he tenido siempre poca. Afición al estudio ninguna. La historia Sagrada y las demás historias no me gustaron nada. Únicamente me gustó un poco la geometría y la física.

Honetan ere bat nator Piorekin. Hagitz mutiko lojikoa naiz. Artikulu hauxe bera lekuko. Baina, inolako arrazoi edo sentipenik gabe ikasi behartako gauzak, begien bistako bizitzari lotu gabekoak, ezta buruan mailuarekin joka ere. Nere literatura guzia bizitzari lotua dago. Sentitu ez badut, ezin asmatu. Buru guzia dizut bihoztuna:

«El hombre actual ha visto que porque un hombre lleve galones o una sotana negra o escriba frases bonitas en renglones cortos, no vale más que él, El hombre de hoy no quiere magos, ni hierofantes, ni misterios. El mismo puede

ser, cuando le conviene, cura, militar o poeta. No necesita especialistas en valor, en moral, ni en sentimentalidad. Lo único que necesita son hombres sabios y hombres buenos».

Eta ni, ez al naiz hala? Ez dakit. Nere ilusio bakarra, horixe da. Munduko haurrik argiena eta onena izatea. Baina, nere ohaideak, senideak, lagunak, muganteak edo dena delakoak ni larrutu, hankapetu, akatu, sutu, kizkali eta erraustu gabe zenbat denbora pasa lezake?... Eta ze adinetan bizi ote da, halakorik egiteko kapaz ez dena?... Pozik ikasiko nuke. Edozein modutan ere, Pio baino puskaz zaharragoan. Hasieran esandakora bihurtuko naiz:

«Nadie merece ser alabado por su bondad, si no tiene la fuerza de ser malo».

Hementxe hasi zen dena. Hementxe bukatu da dena. Pio eta Ortega, Eduardo eta Miguel, Benardo eta Koldo, Xabier eta Patziku, bigagurutze horretan berotu dira. Eta horra gure eder guzia sutan. Eta ez dadila itzali, hil arte guzian ni.

BUKAERA ZINTZO BETI

Koartila mordoska batekin postariagana doa Pio. Letra larritan «JUVEN-TUD, EGOLATRIA» besterik ez dio azalak. Zer esan nahi du horrekin: inoiz gaztetasunik bizi izan ez delako, sekula baino gazteago eta egoistago sentitzen dela?... Heldutasuna delako fikzio hori are zikoitzagoa dela ez bageneki bezala...

«Siento la impresión, al asomarme a la vejez, de que toco con el pie un suelo más firme que en la juventud. Ahora comenzará en el cerebro la involución y vendrá la limitación automática del horizonte mental. Está uno en lo alto de la cuesta de la vida, y cuando se empieza a bajar aceleradamente sabe uno mucho, tanto que sabe uno que no hay nadie que sepa nada».

Badirudi gaztetako eginbehar larri haietatik libratuxe dela gure gizona. Badirudi hitz xuriak ez diola deustako balio izan, ekintzaren su gorria behar beharrezko izan duenean. Eta orain, heldutasun zuhurrean, buruak mugatuko omen dio gorputza. Gaztetasun ezinduan hala egin ez balio bezala. Alegia: onartu egin duela haragiaren derrota, etsi etsian. Ez?... Eta gainera, nahi luke inork ez dezan zalantzan ipini bere hizketa fina:

«-No es sincero lo que has escrito aquí? Si lo es, ¿qué importan los comentarios?»

Nork berak kristo guziagatik esaten duena, beste askok beragatik esanen duen bildur. Bai errukarria dela gizona. Eta, *ondra, egia, zintzotasuna...*, zeinen gauza astunak asmatu dituen! Eta asmatzea aski ez, uka eta uka, mundu guziari sinetsarazi nahi:

«Lo del entusiasmo de Baroja por la verdad es, de verdad, una matracada. ¡Qué le va a entusiasmar la verdad! Aun no a entusiasmado a nadie. Quien

escribe adopta un personaje; hace de alguien. No sólo el célebre fingidor pesoano o el que emborriona un mazo de cuartillas en primera persona, también el que redacta una sentencia, evacúa una tesis sin intromisiones subjetivas, echa un bando, propone una enmienda transaccional, suplica una gracia al ayuntamiento, desgrana un endecasílabo, reseña un poemario, resume un consejo de ministros, engrasa un dietario, traduce a Sulustio, despacha notas de agencia, dice que piensa, adoba un discurso, firma una factura, recurre a una instancia superior, da fe, declara la renta, entrevista al laureado, solicita amores, trasluce desolación o se despide del mundo cruel. Todo el que escribe imposta, hace de alguien. Escribir es histriónico. Para eso se inventó ... Quien quiere decir algo de veras, se embrolla y no lo consigue».

Neronek frogatua. Eta nozitu ere ez gutxitan. Bai bai, pasarte hauxe neukan nik jaso, Pio zela eta, Eduardok esana, zuri erregalatzeko. Zu ez dakit. Ni sendatu egiten nau. Erremediorik ez duten gaitzetatik ere sendatu. Egiak ere sendatzen baitu gizona. Indarra behar, hobea izateko.

Y LA NADA VALÍA TODO:

Eta begira dena, buruileko goiz nabar honetan... Belar motxeko soro berde hori, tarteka karari urdinsken ingurutan abuztuko agorteak horixkatua. Eta lizar zahar barrenuts horiek, nolako indarra, azal hutsean!... Eta Pelloren oilarra kukurrukuka, hark deitu arte eguzkia aterako ez dela seko sinestua. Eta hirulau etxe haruntzaxeago, kehe urdina dariela, haizearen osasuna erakusten. Eta Gorritzaran erreka, amon sorgindua iduri, marmarian. Gaueko isiltasunean zerbait entenitzen nion, egunargiz jatik ere ez. Eta zeinen errukarriak, leihoko eltxo horiek, argi bila hasiak, horren goiz!...

Hau ote da bizia?... Ez dakit. Pio benpe ez da ageri:

...«Cuando voy a la orilla del mar, las olas que se agitan a mis pies murmuran: Baroja, tú no serás nunca nada. La lechuza sabia, que por las noches suele venir al tejado de Itzea, me dice: Baroja, tú no serás nunca nada, y hasta los cuervos que cruzan el cielo suelen gritarme desde arriba: Baroja, tú no serás nunca nada... Y yo estoy convencido de que no seré nunca nada.

Horra Piok maizenik idatzi duen esaldia. Oroitzen Cesar o nada delako hartaz? Bai salataria sententzia!... «Baroja, tu no serás nunca nada». Eskerrak sekulan izan ez diren gauzak diren ederrenak jendearentzako. Inoiz izan gabeko haur horientzako!...

SAKANAKO LEXIKOAREN INGURUAN

Jose Luis Erdozia

Aberatsa oso dugu Sakanako lexikoa eta bizirik dago oraindik mendeetako lexiko hori, hirurogei urtetik gorako bertako biztanleen baitan. Eta aberatsa dela diodanean ez diot hitz kopuruari soilik erreparatzen. Kontzeptu bera adierazteko era ezberdinak dira haranean, isoglosa lexiko oso markatuak nabarmendu daitezkeelarik eta euskalki ezberdinetako burutzapenak, muturrekoak izanik hauek ere, antzeman daitezke bertan, bai ekialdekoak, nola mendebaldekoak, edo erdialdekoak. Honetan, seguru asko, haranaren kokapen geografikoak, Euskal Herriaren erdi-erdian, zerikusi handia izanen du, eta harana bera gauzatzen duten mendizerrek (Urbasa, Andimendi eta Aralar) ere zeresanik ez. Mendeetan zehar euskal artzainen topaleku izan dira aipatu mendizerrak eta horrek, dudarik gabe, harremanetan jarri ditu Euskal Herriko txokoetako hizkerak.

Nik lan honetan, duela lau urte jasotako lexiko bilduma eta azken urteotan ikasi ditudan Sakanako hitz berriak, ikuspegi ezberdinetatik aztertu ditut: onomatopeien ugaritasuna, esamolde eta aditz perifrasiak, maileguez gure haraneko lexikoan duten garrantzia, zenbait hitzen berrezarpen lexikalaren proposamena, bitxikeriak, isoglosa lexiko garrantzitsuenak, beste euskalkie-kiko hurbilpenak, Sakanako hizkeren polifonia, ...

HITZ ONOMATOPEIKOAK

Asko dira soinueta oinarritutako hitzak Sakanan, jarraian ikusiko dugun moduan:

anjubek ein Haur jaioberriari, hitzak esaten hasi baino lehenago eskatzen zaizkion «azalpen» modukoak. Haurraren lehen soinuen irudikapena da *an-ju. Asi da guu aurre anjubek eitten!* (Hasi da gure haurra anjuak egiten!)

atije Doministikua, ez tul indartsua. *Atijeka asten neizenien enok atertzen, trebe nok dozenaat botatzie bata bestien atzeti!* (Atijaka hasten naizenean ez nauk atertzen, trebe nauk dozena bat botatzea bata bestearen atetik!)

- barra-barra ein, birri-barra ein** Hautsi, txikitu. Bigarrenak, kontrolik gabeko ekintza ere, hau da, pentsaturik gabekoa, adierazten du. *Auzuortakuek barra-barra ein ziegubiek txabola!* (Auzo horretakoek barra-barra egin zigutek txabola!)
- barrastadan** Bat-batean, «barrast» batean. *Arriyek barrastadan etor zizkieguk geñaa!* (Harriak barrastadan etorri zaizkiguk gainera!)
- baunbako** Danbatekoa, batez ere ateen haizearen eraginez ematen dutena. *Eman deen baunbakuaki etxe guzie dantzan utzi dik!* (Eman duen danbatekoarekin etxe guztia dantzan utzi dik!)
- beeka** Ardiak marruma eginez. *Beeka ziek axui guziek, ardiyei otseitten!* (Beeka zaudek axuri guztiak, ardiei hots egiten!)
- bixi-bixi ein** Leunki, samurtasun osoarekin laztandu. *Gustua eiñen nookek orri bixi-bixi!* (Gustura eginen niokek horri bixi-bixi!)
- bor-bor** Likido bat, odola bereziki, ugari isuritzen ari denean. *Eskuturreko zeiñe ebai ta odola bor-bor atia zikiyoban!* (Eskumuturreko zaina ebaki eta odola bor-bor atera zitzaioan!)
- borbosta** Haserretu eta berehala jenio bizian, bor-bor, erantzuten duen pertsona. *Ze gertatuakik, mutikua! Len ez yitzen ain borbosta!* (Zer gertatu zaik, mutikoa! Lehen ez hintzen hain borbosta!)
- burrin-burrin** 1. Erleek ateratzen duten soinua. Gaztelaniako «zumbido» ordezkatzan du. 2. Berriren bat guztion ahotan dabilela esateko erabiltzen da. *Elduen astien ezkonduko yeizela burrin-burrin züillek!* (Heldu den astean ezkonduko haizela burrin-burrin zabilek!)
- dal-dal, daldalei** Dar-dar, dardara. *Dal-dal niok goiz guzien!* (Dar-dar nagok goiz guztian!)
- dalka ein** Talka jo. Normalean animalia adardunekin erabiltzen da. *Ariyek dee dalka eitten ye!* (Ahariek ere talka egiten diate!)
- dan** Ezkila kolpea, danbada. *Lasei guaño, dan bakarra jo dik ta!* (Lasai oraino, dan bakarra jo dik eta!)
- danba-danba, dinbi-danba** Kolpe errepikatua edo atsedetik gabekoa adierazten du. Elurra eta kazkabarrari ere lotzen zaio.
- ddaldalero** Ahula, dulebrerik gabekoa. Beti dal-dal dagoena. Gaztelaniako «tembloroso, miedica» ordezkatzan du. *Zetako bier dek txakur ddaldalero luoi?* (Zertako behar duk txakur daldalero hori?)
- di-da, ti-ta, ri-ra** Momentuan, oso azkar, berehala. *Ori di-da betien akatuko yau!* (Hori di-da batean akabatuko diagu!)

dinbili-danbala Zuzen edo era egokian ez dabilena. Gaztelaniako «dando tumbos» adierazten du.

diz-diz ein Dirdira egin. *Ardue yan da begiyek diz-diz eitten ziebiek!* (Ardoa edan eta begiek diz-diz egiten zidatek!)

durrundara Ostotsaren soinua edo honen antzekoa Lakuntzan. Harrabotsa. *San Sastiñetan durrundara Lakuntzeko karriketetan!* (San Sebastianetan durrundara Lakuntzako karriketetan!)

fal-fal Harroa edo ero samarra. *Ze andre fal-falak ziek erriyontan!* (Zer andre fal-falak zaudek herri honetan!)

firi-fara Batetik bestera, norabide jakinik gabe, haizea esate baterako. *Firi-fara zailtziien biyertie, ez tezubie gauz onik eiñen!* (Firi-fara zabiltzatzen bitartean, ez duzue gauza onik eginen!)

firi-firi Haizeraren mugimendu leuna. *Gustua yoten gettuk Etxarriko plazan aizie firi-firi dailienien!* (Gustura egoten gaituk Etxarriko plazan haizea firi-firi dabilenean!)

fuako Jenio txarraren ondorioz botatako hasperena. *Neyoo yet yozein aserreal-di, aittan fuakue beño!* (Nahiago diat edozein haserrealdi, aitaren fuakoa baino!)

fuki-fuki ibilli Zerbaiten edo norbaiten atzetik ibili. Normalean, neska eta mutilen arteko hasierako harremanak adierazteko erabiltzen da. *Gurie altan zikobau ta or züiltziek erriko txakur guziek fuki-fuki gu etxe inguben!* (Gurea altan zaukaagu eta hor zabiltzak herriko txakur guztiak fuki-fuki gure etxe inguruan!)

furra-furra Purra-purra, gustura, gozo-gozo. Gehienbat loarekin lotzen den onomatopeia dugu hau. *Antxe geldittuek ezpondan, furra-furra lo!* (Hantxe gelditu duk ezpondan, purra-purra lo!)

furrut ein, furrutekan Zurrut egin, zurrutaka. Edererakoan egiten den soinuaren onomatopeia dugu. *Ik ze nei dek, zopak eta furrut?* (Hik zer nahi duk, zopak eta zurrut?)

gir-gir-gir Olioak irakin egiterakoan ateratzen duen soinua. Pertsoneri ere egokitzen zaie, bere onetik aterata daudela adierazteko. *Ori eztek arte oneskue, yozin gauzangati jartzen dek gir-gir-gir!* (Hori ez duk arte onezkoa, edozein gauzarengatik jartzen duk gir-gir-gir!)

gurrumiau Katuaren urruma. Urdiainen *marramiau*.

ijili-ajala Umore onean, barrez. *Aste guzie yaamaten yau ijili-ajala, ezeen ajolaipee!* (Aste guztia eramaten diagu ijili-ajala, ezeren ajolarik gabe!)

- julu** Ulua, otsoena esate baterako. Bestalde, norbaitek gaizki abesten duela adierazteko ere erabiltzen da. *Aik ittuben julu klasiek, bota zittubenak!* (Haiek hituen julu klaseak, bota zituenak!)
- karrask** Hausturaren onomatopeya dugu hauxe. *An infernuben izanen da marraka eta ortz karraxka.* (Han infernuan izanen da marraka eta hortz karraska)
- kask** Golpearen onomatopeya. *Eta quartu bee, kask eman zioan belaunien!* (Eta ohartu bage, kask eman zioan belaunean!)
- kike** Zotina. *Ostuko yon zerbait amai, kike asi dakik ta!* (Ostuko hion zerbait amari, kika hasi zaik eta!)
- kilixki-kalaxka** Jostailua, «dipsalus silvester» sasiaren adarrekin egindakoa. Honi eragindakoan horrelako soinua ateratzen du. *Jostailuik ez zonien kilixki-kalaxkak eitten giñuzkiyan!* (Jostailurik ez zegoenean kilixki-kalaxkak egiten genitian!)
- kirris-marras** Arrailduz, txikituz, erabat hautsiz ohartzeko. *Guu txakurrek kirris-marras jan zittuk ezurrek!* (Gure txakurrek kirris-marras jan ditik hezurak!)
- kiski-kaska, zirrin-zarran, zirti-zarta** Gelditu gabe aritu zerbaiten, berdin jaten nola egurra txikitzen, esate baterako.
- kol-kol-kol yan, zinga-zinga** Gogo handiz eta gelditu gabe edan. Lehena gehienbat urarekin erabiltzen da eta bigarrena, aldiz, ardoarekin.
- korrosk** Hortzekin zerbait txikitzerakoan ateratzen den soinua adierazten du.
- koxk** Golpe txikiaren onomatopeya da hau, *kask* baino txikiagoa.
- kurrixke** Txerriek egiten duten soinua edo garrasia.
- mara-mara** Eurrez, ugari. Gehienbat elurrarekin erabiltzen da.
- mar-mar, marmarrien, marmarres** Murmurazioa, marmarra, marmarrean, marmarrez. Gaztelaniako «refunfuñar» adierazten du.
- marraka** Ahuntz eta ardien soinua.
- marrius-marrius** Behiak, bereziki, hausnarrean daudenean egiten duten soinua onomatopeya.
- mauka-mauka** Bi masailak erabiliz jaten denean erabiltzen da onomatopeia hau, presaka eta gogo biziz jaten ari dela adierazteko.
- pil-pil** Momentu edo unerik egokienean dagoenean zerbait.
- pilisti-palasta** Ontzi batean dagoen likidoaren mugimendua.
- pinpi-paunpa** Kolpeka, txantzarik gabe.

plisti-plasta Uretan ibili, erabat sartuta nola oinez gainean. *Etxiaño plisti-plasta etor nok ein deen auriyaki!* (Etxeraino plisti-plasta etorri nauk egin duen euriarekin!)

pol-pol Uraren bor-borra, bai naturan sortzen denean, nola egosteko orduan.

pur-pur-pur Barrearen onomatopeya da, batez ere ezin jasan dagoenean. *Guartu ezpeiz dee an yonduiek pur-pur-pur farres!* (Ohartu ez bahaiz ere han egon duk pur-pur-pur barrez!)

tar-tar Hitz jario amaitezina, kalapita. *Noiz isilduko zaa beinguen, beti tartarrien zailtze ta!* (Noiz isilduko zara behingoan, beti tar-tarrean zabilta eta!)

tiriki-tarraka Alde batetik bestera zerbait herrestan eramanez ibili. Hankak herrestan ibili, besterik gabe, ere bai.

ttirin-ttirin Lanean erdi ihesi ibili, denbora pasa alde batetik bestera. *Egun ososue ttirin-ttirin pasatzen dik, fundementuko ezee ein bee!* (Egun osoo ttirin-ttirin pasatzen dik, fundamenduko ezer ere egin bage!)

txir-txir Elurra eta batez ere euria era leunean baina gelditu gabe botatzen duenean. *Goiz guzien txir-txir aittu dek auriye eta guartziaiko erabat txelatuik geldittu nok!* (Goiz guztian txir-txir aritu duk euria eta ohar-tzerako erabat blaiturik gelditu nauk!)

txor-txor Soinu leun eta jarraieren onomatopeya. Etxarri Aranazko toponimian horrela esaten zaio uharka eta erreka bati Lizarrusti aldean.

zarrakataplan Lihoa egiteko makinaren soinua. «*Xordo e hijos, fabrica de zarrakataplan*» XX. mendeko liho lantegiari horrela esaten zioten.

zastako, zaplastako, zizteko, zartako Kolpe ezberdinen izenak, ateratzen duten soinuaren arabera. Lehen hirurak aurpegian emandakoak dira eta, laugarrena, edozein tokitan.

zizi-maza Kontsonante txistukariak behar bezala ahoskatzen ez dituenari egokitzen zaio. Gehiegi edandakoan ezin hitz eginez dabilenari ere *zizi-maza* dagoela esaten zaio.

ESAMOLDE ETA ADITZ PERIFRASIAK

Banan-banan emanen ditut esamolde eta aditz perifrasiak, lehenik modu estandarizatuan letra etzanaz eta beltzez, jarraian parentesi artean herriko hizkeran entzun daitekeen moduan eta non erabiltzen den, ondoren esanahia eta, azkenik, esamolde edo aditz perifrasiaren testuinguramendua batuko ordainarekin.

- **haga betean egon** (*aga betien yon*, Etxarri Aranatz) Estu egon, deseroso. *Egunoiten aga betien zio, ez tek ezertaako gauze!* (Egun hauetan haga betean zagok, ez duk ezertarako gauza!)
- **ahotan ibili/egon** (*agotan ibilli/yon*, Sakana) *Kuidedo geyo ez badek uraitzen denen agotan ibilkueiz!* (Kuidado gehiago ez baduk edukitzen denen ahotan ibiliko haiz!)
- **ahotik hortzera** (*agoti ortzia*, Etxarri Aranatz) Pentsatzeko betarik izan gabe, bat-batean. Normalean «bota» aditzarekin osatzen da, baina «esan» edo «erantzun» aditzak ere erabiltzen dira. *Kristonak bota zizkiyoban agoti ortzia!* (Kristorenak bota zizkioan ahotik hortzera!)
- **aho zulora begira egon** (*ago txulua beire yon*, Etxarri Aranatz) Norbaiten baitako mirespena adierazten du. *Itzeitten asten danien, mundu guzie ago txulua beire yoten zikiyok!* (Hitz egiten hasten denean, mundu guztia aho zulora begira egoten zaiok!)
- **aho txikiarekin/handiarekin esan** (*ago txikiyaki/aundiyaiki esan*, Etxarri Aranatz) Zalantza handiz edo ziurtasun osoz esan. *Nik ez nioban siñestuko, ago txikiyaki esan dik ta!* (Nik ez nioan sinetsiko, aho txikiarekin esan dik eta!)
- **aire hemendik** (Urdiain) Alde hemendik!
- **hortzak/nerbioak airean eduki** (*ortzak/nerbiyuek aidien urai*, Sakana) Hortzetako mina («dentera») izan edo nerbioetatik jota egon.
- (**ez**) **adituarena egin** (*ez aittubana ein*, Sakana) Entzun ez duenarena egin. Gaztelaniako «hacerse el despistado» adierazten du.
- **aditzera bota** (*aditzeria bota*, Urdiain) Zeharka jakitera eman. Gaztelaniako «dar a entender» adierazteko erabiltzen da.
- **aditzera eman** (*aitzera eman*, Lizarragabengoa) Neurritz kanpoko moduan ibili, nabarmenduz. Gaztelaniako «llamar la atención» adierazten du.
- **aditzeraz jakin** (*aitzias jakin*, Lakuntza) Nonbait aditu duelako jakin. «Saber de oídas».
- **Ai, hau pena nik! Ai, ama nik! Oi, ene nik!** (*Aiaupenani!, Aiamani!, Oieneni!*, Sakana) Ezustekoa adierazteko erabiltzen dira hiru esamolde hauek. *Aiaupenani! Ez ta egiye izaan!* (Ai, hau pena nik! Ez da egia izanen!)
- **zein bere alde** (Etxarri Aranatz) Bakoitza bere gisa, bere aldetik. *Azken urtioiten zein bee alde gailtzen aneyok!* (Azken urte hauetan zein bere alde gabiltzan anaiok!)
- **hankak arin!** (Etxarri Aranatz), **hanka emendik!** (Sakana) Alde hemendik!

- ***hankazpian ibili*** (*ankazpien ibili*, Urdiain) *Hankazpi* hankaren zolari esaten zaio eta perifrasiak, aldiz, mendean hartu adierazten du.
- ***aparte bage*** (*aparte bee*, Etxarri Aranatz) Gaztelaniako «sin ir más lejos» ordezkatzten du.
- ***ez ahuntzetarako, ez ardiatarako*** (Sakana) Ez baterako, ez besterako.
- ***Asko duk/n!*** (*askuek/n!*, Sakana erdialdea) Gaztelaniako «¡Vaya (por Dios)!» ordezkatzten du.
- ***atzekoz aurrera*** (*atzekos aurria*, Sakana) Aldrebes.
- ***ongi ustean*** (*aungi ustien*, Sakana erdialdea) Asmo onean, asmo onez.
- ***aurrez/haustapur bidali*** (*aurres/austepur bieldu*, Etxarri Aranatz) Alde egiteko esan. Pikutara bidali.
- ***hautsetan eduki*** (*autsetan urai*, Etxarri Aranatz) Onespen edo estimu gutxian eduki. *Gizajuorrek, autsetan zikok bee buube!* (Gizagaixo horrek, hautsetan zaukak bere burua!)
- ***atzeneko aztalkak egin*** (Sakana) Gaztelaniako «estirar la pata» adierazten du. *Gostatu zikiyoban, beye atzeneko aztalkak ein zittuban noizbeittere!* (Kostatu zitzaioan, baina atzeneko aztalkak egin zituan noizbait ere!)
- ***baldartu/barratu arteo*** (*baldarratu/barratu artio*, Sakana) Asko, izugarri, kantitate handia adieraziz erabiltzen da. *Gaur gosaltzekuen baldarratu artio jan dezubie!* (Gaur gosaltzerakoan baldartu arteo jan duzue!)
- ***batek daki!*** (*bateteki!*, Lakuntza) Auskalo!
- ***bazterrak nahastu*** (*baztarrak nastu*, Sakana) Giro txarra sortu eta jendea aztoratu. *Oriek, ori! Baztarrak nastu ta gio aldein!* (Hori duk, hori! Bazterrak nahastu eta gero alde egin!)
- ***begitan hartu*** (*begiten artu*, Sakana) Gorrotatu, gogoko ez izan. *Enkargatu jarri debieneti, makiñaatek artu dik begiten!* (Enkargatu jarri dutenetik, marina batek hartu dik begitan!)
- ***-en begietatik ikusi*** (*-en begiteti ikusi*, Sakana) Beste batek esaten duena egin, haren baitan konfiantza osoa izanik. *Gu etxien, anei zarrenaan begiteti ikusten ye guziek!* (Gure etxean, ania zaharrenaren begietatik ikusten ditek guztiek!)
- ***bost badakik/n, ...*** (*bos baakik/n, ...*, Sakana) Zer jakin behar duk/n hik! *Auriye ein ber deela? Bos baakizubie zuek!* (Euria egin behar duela? Bost badakizue zuek!)
- ***ibili ta buelta*** (Sakana) Dena dela. *Ibilli ta buelta, atzia beix Olaizolak iraa:!* (Ibili ta buelta, atzera berriz Olaizolak irabazi!)

- **burutik behera egin** (*buuti bia ein*, Sakana) Trufatu. *Azkeniako, beti buuti bia eitten ziegubiek!* (Azkenerako, beti burutik behera egiten zizgutek!)
- **ederra bota/esan/egin/sartu** (Sakana) Lehen hiru aditzekin, espero ez den mailako zerbait esan edo egin dela adierazten da. *Ederrak bota zizkieguk!* (Ederrak bota zizkiguk!). Azken aditzarekin, aldiz, ziria sartu, engainatu adierazteko erabiltzen da.
- **egoki ailegatu** (*egoki allaatu*, Etxarri Aranatz) Momentu edo modu onean gertatu. Gaztelaniako «venir de perlas» adieraziz erabiltzen da.
- **Eskerrago likek/n!** (*Eskerroo likek!*, Etxarri Aranatz) Oxala. Zerbait gertatzea edo egia izatea espero dugula adierazteko.
- **Ez izan eta bai uste!** (*ez izen da bei uste!*) Norberak bere baitan edo zertarako gaitasuna duela pentsatzea, nahiz eta horrela ez dela begibistakoa izan. Hantusteari esaten zaio.
- **joare hotsak aditu** (*fale otsak aittu*, Etxarri Aranatz) Zerbaiten berri izan, baina zehaztasunik gabe. Zurrumuruak entzun. *Zuen laune geizki ote doon! Nik bintzet fale otsak aittu zittunet!* Zuen laguna gaizki ote dagoen! Nik behintzat joare hotsak aditu ditinat!)
- **faltseriari eman** (*faltsiyai eman*, Sakana erdialdea) Alferkerian erori. *Faltsiyai emanik gailtzek!* (Faltseriari emanik gabiltzak!)
- **joan eta opa ezak/n** (*fan da opazak/n*, Etxarri Aranatz, Lakuntza) Zerbait erabakitzekeo zailtasuna adierazten du. Gaztelaniako «agárralo» ordezkaten du.
- **pur-pur-pur barrez egon** (*pur-pur-pur farres yon*, Sakana erdialdea) Barrez, eten ezinik egon.
- **gaina hartu** (*geñe artu*, Sakana) Menderatu, lehiaketa batean, lasterka esate baterako, norbait pasatu.
- **gezurra zutik/egiaren kolorean bota** (*gezurre zuti/egiyan kolorien bota*, Etxarri Aranatz) Oso modu nabarmenean gezurra esan. Gaztelaniako «mentir descaradamente» ordezkaten dute.
- **gingirrinetan egon/jarri** (*gingirriñetan yon/jarri*, Sakana erdialdea) Suak harturik egon edo jarri. *Iri aittu orduko gingirriñetan jartzen dek!* (Hiri aditu orduko gingirrinetan jartzen duk!)
- **gizenak janik egon** (*gizenak janik yon*, Etxarri Aranatz) Puzturik, hazirik egon.
- **Jo gogotik!** (*Jo gooti!*, Sakana) Eutsi lanari, jarraitu lanean. Garai batean, jendea soroko lanetan ari zela, norbait ondotik pasatzerakoan esamolde honexekin agurtzen zuen lanean ari zena.

- **gorriak ikusi** (*gorriyek ikusi*, Sakana) Oso gaizki pasatu. Gaztelaniako «pasarlas canutas o moradas» ordezkatzten ditu. *Gu ez gettuk beti ola bizi, gorriyek ikusitakuek gettuk!* (Gu ez gaituk beti horrela bizi, gorriak ikusitakoak gaituk!)
- **gozoak egon** (*gozuek yon*, Sakana) Norbait oso haserre dagoela adierazteko era ironikoa dugu hauxe. *Gozuek ziek zuen etxekuek!* (Gozoak zaudek zuen etxeakoak!)
- **sua baino gorriago jarri/gelditu** (*sube beño gorriyo jarri/geldittu*, Lakuntza) Gorri-gorri jarri.
- **hil edo bizi** (*ill o bizi*, Sakana) Gaztelaniako «a vida o muerte» ordezkatzten du. *Zerbeitt eittekotan, ill o bizi ai bierra zikonau!* (Zerbait egitekotan, hil edo bizi ari beharra zaukanagu!)
- **infernuko demonio piztu** (Etxarri Aranatz) Pandoraren kutxa ireki, edonolako kalte edo arazoak sortzeko eragin. *Oik, azkeniako, infernuko demonio piztu biiñe!* (Horiek, azkenerako, infernuko demonio piztu behar dinate!)
- **Inoxentiko, kalderiko!** (Etxarri Aranatz) Inuzenteen egunean, ziria sartu zaionari esaten zaion esamoldea.
- **irrikatzen egon** (*irriketzen yon*, Sakana erdialdea) Gogo biziz egon, irrikaz egon. *Irriketzen niok festak allatzeko!* (Irrikatzen nagok festak ailegatzeko!)
- **ito ez ito** (*itto ez itto*, Sakana) Itotzeko zorian. Gaztelaniako «a punto de ahogarse» ordezkatzten du. *A, ze sustue artu deen goizien, or yonduek itto ez itto ibeyen!* (A, zer sustoa hartu duen goizean, hor ibili duk ito ez ito ibaian!)
- **hitz eta putz** (Sakana) Hitz eta pitz, lasai eta gustura hizketan aritu. *Geixkixe zaudie suban ondoen, hitz eta putz!* (Gaizkixe zaudete suaren ondean, hitz eta putz!)
- **Inon direnak!** (*iyun dienak*, Sakana) Harridura adierazteko esamoldea da, gertaera susmaezinaren aurrean. *Iyun dienak! Nok pensatu ber ziyen alakoik gerta zettekela!* (Inon direnak! Nork pentsatu behar zian halakorik geta zitekeela!)
- **Izorra hadi eta hago!** (*Izurreri ta ago!*, Sakana) Gaztelaniako «¡Jódete (y baila)!»
- **kakinaren gainean/jakile egon** (*jakiñan geñen/jakille yon*, Sakana erdialdea) Jakitun egon. *Jakille beitzion, arri galdetu giñon!* (Jakile baitzegoen, hari galdetu genion!)

- **korrituan jarri** (*korrittuben jarri*, Sakana erdialdea) Dirua errentan jarri etekina ateratzeko. *Dazkaten diru pixkek korrituben jar ber ttut!* (Dauzkadan diru pixkak korrituan jarri behar ditut!)
- **kuku gelditu** (*kuku geldittu*, Sakana) Zuhaitza botatzerakoan beste baten kontra zutik gelditu.
- **lehengo harenez/lehengoan huraz** (*leguarrenes/lenguen ures*, Etxarri Aranatz) Lehengo haren modura. Gaztelaniako «como decía el otro» ordezkatzan dute.
- **lepo-hezurreraino eduki** (*lepaezurriaño urai*, Sakana erdialdea) Nazka-nazka eginda eduki. *Lepaezurriaño nakabie!* (Lepo-hezurreraino naukate!)
- **leher egiten egon** (*lerreitten yon*, Sakana) Oso urduri egon, jasan ezinik egon. *Lerreitten niok, ez tikiyet noiz allatu bian!* (Leher egiten nagok, ez zakiat noiz ailegatu behar den!)
- **lehertuko bada ere** (*lertuko ba de*, Etxarri Aranatz) Nahiz eta lehertu! Gaztelaniako «pase lo que pase» edo «sea como fuere» ordezkatzan ditu. *Lertuko ba de argitziaño enok etxia fan ber!* (Lehertuko bada ere, argitzeraino ez nauk etxera joan behar!)
- **lehertzea eduki** (*lertzie urai*, Sakana erdialdea) Izorra dadila! Gaztelaniako «¡que se fastidie!» ordezkatzan du. *Lertzie daka, ez toot kaso geyo ein ber!* (Lehertzea dauka, ez diot kasu gehiago egin behar!)
- **gorputzez libratu** (*gorputzes libretu*, Sakana erdialdea) Kaka egin. *Egunek yamaten zittuk gorputzes ezin libretu!* (Egunak eramaten ditik gorputzez ezin libratuz!)
- **lihoak adina hartu/lihoari adina eman** (*liyuek aiñe artulliyuai aiña eman*, Sakana erdialdea) *Liyuek aiñe artu ziyabien!* (Lihoak adina hartu zitean!)
- **loak jo/logaleak hartu** (*luek jo/loganiek artu*, Etxarri Aranatz) Logura izan edo sartu. *Atzeniako, ordu biyek aldia, luek jo zieban!* (Atzenerako, ordu biak aldera, loak jo zidaan!)
- **logaleak erretzen egon** (*loganiek erretzen yon*, Lizarragabengoa) Logura handia izan. *Loganiek erretzen yondu nok goiz ososuen!* (Logaleak erretzen egon nauk goiz oso-osoan!)
- **larrutik pagatu** (*larruti paatu*, Sakana erdialdea) Zerbaitek ondorio oso kaltegarriak izan. Gaztelaniako «pagarlo muy caro» ordezkatzan du. *Ezak alakoik ein, bestela larruti paatukuek ta!* (Ez ezak halakorik egin, bestela larrutik pagatuko duk eta!)
- **lurra baino faltsuago** (*lurra beño faltsuoo*, Lizarragabengoa) Oso al-perra.

- **luzegarriak eman** (*luzegarriyek eman*, Etxarri Aranatz) Luzamenduetan ibili. Gaztelaniako «dar largas» ordezkatzzen du.
- **luze iritzi** (*luzitzi*, Etxarri Aranatz) Norbaiten edo zerbaiten zain izanik, dena delakoa berandutzen ari dela pentsatu. Gaztelaniako «estar tardado» ordezkatzzen du.
- **mihia loditu** (*miye lodittu*, Etxarri Aranatz) Hitz egiteko arazoak izan alkoholaren eraginez.
- **muinak jan** (*muñek jan*, Etxarri Aranatz) Norbait zure alde jarri engainatuz. *Alabak amiñai muñek jan zizkiyoban da dena betako!* (Alabak amonari nuinak jan zizkioan eta dena beretako!)
- **nola zaizkik-n/ol/zu/zue/e** (*nola dazkik-n/yo/zu/zubie/yobie*, Sakana erdialdea) Norbaiten edo zerbaiten izena galde egiteko esamoldea. *I, txikito, nola dazkik?* (Hi, txikitxo, nola zaizkik?)
- **nondik nora** (*nundi nua*, Sakana) Zerbait ezinezkoa iruditzen zaigula adierazteko erabiltzen da. Gaztelaniako «¡de qué!, ¡imposible!» ordezkatzzen ditu.
- **Hobe duk hutsa!** (*obiek utse!*, Sakana) Abisua edo mehatxua egiteko erabiltzen da. Gaztelaniako «más te vale» ordezkatzzen du.
- **odoletan joan** (*odoletan fan*, Sakana) Odolustu. *Basuen, bakarrik zoola, izterpien ebai bet ein da odoletan fan yauben!* Basoan, bakarrik zegoela, iztarpean ebakia egin eta odoletan joan zuan!)
- **odola ur bihurtu** (*odola uts bihurtu*, Sakana) Atzera egin, beldurtu. *Ezin izendu nioban aurre ein, odota uts bihurtu zikieban da!* (Ezin izan nioan aurre egin, odota ur bihurtu zitzaidaan eta!)
- **Oraino horrelakorik!** (*guaño olakoik*, Sakana) Ez da posible! Ezin liteke!
- **orpo-orpoetan eduki** (*opopotan urai*, Etxarri Aranatz) Gure atzetik dabilen norbait ia gainean eduki. Gaztelaniako «pisando los talones» ordezkatzzen du.
- **hotzak/goseak garbitzen egon** (*otzak/gosiek garbitzen yon*, Sakana) Erabat hoztuta edo gosetuta egon. *An geldittu dek, otzak garbitzen, dal-dal-dal!* (Han gelditu duk, hotzak garbitzen, dar-dar-dar!)
- **hotz handirik ez izan (zerbaitek)** (*otz aundik ez izen*, Etxarri Aranatz) Gauza jakina eta oso errepikatua izan. Hozteko edo ahazteko denborarik eman ez zaiona. *Eztikok, ez, otz aundiik kontuboorrek!* (Ez zaukak, ez, hotz handirik, kontu horrek!)
- **hotzak atera** (*otzak atia*, Etxarri Aranatz) Gorputza berotu ariketa edo lanaren bitartez.

- **izerdi paltsetan egon** (*izerdi paltsetan yon*, Sakana) Izerditan blai egon.
- **Osasuna enkomendatzeko!** (Sakana) Doluminak emateko esamoldea.
- **Pazkoaren amarez!** (*pazkuen amores!*, Etxarri Aranatz) Abenduaren 24an, etxez etxe errepikatzen dute esamolde hau haurrek, dirua edo janariren bat jasotzeko asmotan. Diktadura garaien eraginez, esamoldea erdaldundurik entzun zitekeen zenbaiten ahotan: «paz con amores».
- **pentsu batean egon** (*pensu betien yon*, Etxarri Aranatz) Egun osoa jaten eman. Oso jatunei egokitzen zaie esamolde hau.
- **pott eginda egon** (*pott einda yon*, Etxarri Aranatz) Ados izan, bat etorri. *Pott einda ziek aspaldiyontan!* (Pott eginda zaudek aspaldi hone-tan!)
- **puska-puska egin** (*puske-puske ein*, (Sakana) Erabat hautsi, txiki-txiki egin. *Txabola puske-puske ein ziegubiek!* (Txabola puska-puska egin zigutek!)
- **lo seko gelditu** (Sakana) Loak erabat hartu. Gaztelaniako «profundamente dormido» ordezkatzan du.
- **seko gelditu** (Sakana) Hil. *Golpe txiki bet buuben artu ta seko geldittu auben!* Golpe txiki bat buruan hartu eta seko gelditu zuan!)
- **suak harturik egonlibili** (*subek artuik yonlibilli*, Sakana) Oso haserre egon edo ibili.
- **tokietan egon** (*tokiten yon*, Sakana) Erdialdea) Oso urruti egon. *Tokiten zio esaten deken mendiyoi!* (Tokietan zagok esaten duan mendi hori!)
- **Trebe gaituk-n!** (*trebe gettuk-n!*, Sakana) Zerbait lortu edo lortzeko zorian izanik, poza adierazteko esamoldea. *Arboloi botatzen bayau, trebe gettuk!* (Arbol hori botatzen badiagu, trebe gaituk!)
- **Txakurraren ipurdira!** (*txakurran ipurdie*, Etxarri Aranatz) Pikutara! *Bayueke txakurran ipurdie!* (Bahoake zakurraren ipurdira!)
- **txakurraren buztana baino atzerago egon** (*txakurran buztana beño atzeroo yon*, Etxarri Aranatz) Atzeraturik bizi, aurrerakuntzak iristen ez direla. *Alemaniki konpatuta, txakurran buztana beño atzeroo gaudek!* (Alemaniarekin konparatuta, txakurraren buztana baino atzerago gaudek!)
- **txantxarik gabe!** (*txantxipe!*, Sakana) Indar guztiarekin, mugarik gabe. *Ez tiobiek muturrekuat bakarrik eman, ez. Txantxipe eman ziobiek!* (Ez ziotek muturreko bat bakarrik eman, ez. Txantxarik gabe eman ziotek!)

- ***Txo, marro, txo!*** (*txomarrotxo!*, Burunda, Etxarri Aranatz) Txerriak deitzeko esamoldea.
- ***Aida!, Esti!, Uo!*** (Sakana) Uztarriko ganaduari ematen zaizkion aginduak: lehena, aurrera egiteko; bigarrena, atzera egiteko; eta, azkena, gelditzeko.
- ***urdindu arteo eman*** (*urdinndu artio eman*, Etxarri Aranatz) Jipoi handia eman.
- ***hurren-hurren hartu*** (Etxarri Aranatz, Lizarragabengoa) Bata bestearen atzetik, aukeratu gabe, hartu. Gaztelaniako «tal y como viene» adierazteko erabiltzen da.
- ***zartana baino eroago/harroago egon*** (Etxarri Aranatz, Urdiain) Burutik jota egon. Gaztelaniako «estar como una cabra» ordezkatzan du.
- ***zotzera bota*** (*zotzia bota*, Etxarri Aranatz, Urdiain) Zozketatu, neurri ezberdinetako zotzak erabiliz.

MAILEGUAK

Ohikoak izaten dira mundu zabalean hizkuntzen arteko maileguak. Eta asko dira euskarak bere inguruko hizkuntzetatik hartutako hitzak edo maileguak eta horietako askok aldaketa fonetikoak ez ezik, euskararen beraren beste berezitasun zenbait jaso dituzte.

Horrela, egun, horietako asko euskal lexikokoak direla esan dezakegu, ***gorputz***, ***txitxirio***, ***auskalo***, ***mandatu***, ***merezi*** eta ***mesede*** esate baterako, «corpus», «cicero», «a buscarlo», «mandato», «merescere» eta «merced» dute bakoitzaren jatorrian.

Sakanako lexikoak ere horrelako mailegu ugari baliatu ditu, hala nola:

- ***allakuidaus!*** (allá cuidados) Hor konpon!

Ni kotxien fanen nok mendie. Ik ez peek nei, allakuidaus! (Ni kotxean joanen nauk mendira. Hik ez baduk nahi, allakuidados!)

- ***dekeittu*** (decaído) Erabat nekaturik.

Azpiontzak atiatzen ibildu nok eta dekeittuik geldittu nok. (Azpiontzak ateratzen ibili nauk eta «dekaiturik» gelditu nauk)

- ***deskuiduen*** («descuido»)an Kasualitatez, ustekaitzean. Gaztelaniako «por casualidad» adierazten du.

Deskuiduen biandutzen baakit, ez yon nai espia! (Deskuidoan berandutzen bazait, ez egon niri espera!)

- **endriatu** (enredar) Nahastu, endredatu.

Utziko aut etxien sartzen, beye ez badek bertan eze endriatzen! (Utziko haut etxean sartzen, baina ez baduk bertan ezer ere endredatzen!)

- **entiatu** (enterar) Zerbaitez jabetu, «enteratu». Izenondo moduan, «hantuste» edo «handiuste» adierazten du.

Enikiyan alako entiatube zanik gizonoi! (Ez nekian halako enteratua zenik gizon hori!)

- **entresaka** (entresacar) Bakanketa, bereziki basoan zuhaitzekin egiten dena, hoberenak aurrerako utziaz.

Beko basuen entresaka ein bierra zio, fago zaparrak sarrigi ziek ta! (Beheko basoan entresaka egin beharra zagok, pago zaparrak sarriegi zaudek eta!)

- **entriatu** (entregar) Eskura eman, eman. «Itzuli» ere adieraz lezake.

Guaño ez doot entriatu libuube! (Oraino ez diot entregatu liburua!)

- **errep(i)atu** (reparar) Ohartu, konturatu.

Ez tiobet errepiatu noiz aillatu yeizen etxia! (Ez zioat erreparatu noiz ailegatu haizen etxera!)

- **erretietu** (retirar) Erretiratu, etxeratu.

Biandu erretietzen danak urrengo goizie galduik izaan dik! (Berandu erretiratzen denak hurrengo goiza galdurik izanen dik!)

- **eskarmentu** (escarmiento) Ikasbidea, abisua.

Eskarmentu aundiye daka zuen aittek! (Eskarmentu handia dauka zuen aítak!)

- **eskartxera** (scarsella, «bolsa de peregrino o de mendigo») Bizkar-zorroa, bizkarretik zintzilik eramatekoa.

Txerriyek basuen uraitzen giñuzkiyenien eskartxera artabikorres beteik yamaten giñuban! (Txerriak basoan edukitzen genituenean eskartzela artabikorrez beterik eramaten genian!)

- **ezkeñu** (escaño) Etxeko sarrerako, ezkaratzeko, aulkia. Bizkarrari eustekoa eta guzti izaten du.

- **gualmente** (igualmente) Berdin. Aferesia jasan du burutzapen honek etxarrieran. Hasieran kontsonante itxia daramala ere entzun daiteke zenbaitean.

Gaubon pasa! Gualmente! (Gau on pasa! Berdin!)

- **kalma** (calima, calina) Zerua bat-batean hodeiek estaltzen dutenean.
Lentxoo garbi-garbiye zioban zerube ta guai, beix, kalma ziok! (Lehentxeago garbi-garbia zegoan zerua eta orain, berriz, kalma zagok!)
- **kuanto** (cuanto) 1. Jakina, noski. *Kuanto beyetz!* (Jakina baietz!)
2. Ba- ... bezala. *Kuanto biak bakarrik dakiyen ori eitten!* (Hori egiten berak bakarrik jakinen balu bezala!)
- **lijito** (licitum) Zuzenbidearen arabera, benetakoa, onartua. Gaztelaniako «legítimo» edo «auténtico» izendoen esanahia hartzen du.
Aurtengue, meixtru lijitue dek! (Aurtengoa, maisu lijitua –benetakoa– duk!)
- **malamente** (malamente) Alferrik. Ez dauka/t/k-n/gu/zu/zue/te ezer egitekorik. Gaztelaniako «en vano» ordekatzen du.
Malamente zailtzie! Ez tezubie ezee lortu ber! (Alferrik zabiltzate! Ez duzue ezer ere lortu behar)
- **martingala** (martigale, frantsesetik) Amarrua.
Ez ttuzu guaño orren martingalak ezautzen! (Ez dituzu oraino horren martingalak ezagutzen)
- **makinetu** (Sakana) Goldatu. Golda garaiak gairatu eta bravant-a sortu zenean «makina/e» izena jarri zitzaion Sakanan gutxienik, hori bai, kontsonante sudurkaria palatalizatu gabe, jatorrizko ahoskera mantendurik (Izenordain mugagabearen kasuan aldiz, palatalizaturik ageri da aipatu kontsonantea: *makiña bat*). Eta hortik *makinetu* aditza, asimilazio aurrerakaria eta guzti, sortu. Bitxikeritzat har daiteke *golda* hitza bizirik mantentzea, baina lurra irauli adierazteko ez erabiltzea, *makinetu* baizik. Hala ere, *golda* esaera zahar moduan baino ez zaigu gelditu: *Golda billen da golda bizkerrien!* (Golda bila eta golda bizkarrean!).
- **malapartatu** (mal apartado). Madarikatu.
Aldein zak nee ondoti, txakur malapartatuborreki! (Alde egin ezak nire ondotik, txakur madarikatu horrekin!)
- **malaprenda** (mala prenda). Jarrera desegokia duen emakumea.
Ori, malaprendoi den ii laune? (Hori, malaprenda hori dun hire laguna?)
- **malenpleo** (mal empleo). Egindakoa alferrikakoa izanik, saiatu izanaren damua adierazteko erabiltzen da.
Malenpleo aurten soruen sartu ttuten ordubek! (Malenpleo aurten sorroan sartu ditudan orduak! Jakin izan banu! Ez nituzkeen sorroan hainbeste ordu sartuko!)

- **malfin ein** (mal fin). Gaizki bukatu.

Azkeniako, malfin ein zian! (Azkenerako, malfin egin zian! Gaizki bukatu zuen!)

- **malgobierno** (mal gobierno). Era desegokian, ez buru ez hanka.

Goizterroo o bianduboo, malgobierno ibiltzen dan guziei bierreztankeiren bat gertatzen zikiyok! (Goizterrago edo beranduago, malgobierno ibiltzen den guztiari beharreztenkeriaren bat gertatzen zaiok!)

- **malkirrot ein** (bancarrota) Porrot egin, negozioren batek esate baterako.

Guu tabernak urtiatzuk onak izendu zittuban, beye azkenien malkirrot ein zian. (Gure tabernak urte batzuk onak izan zituan, baina azkenean malkirrot egin zian. Porrot egin zian)

- **malo** (malo es). Seinale txarra.

Ezpebie ezee yantzun, malo! (Ez badute ezer ere erantzun, malo! Seinale txarra!)

- **malosea** (malo sea) Esan edo aurikusi dena gertatuko delakoan. «Horrela izanen ahal da!» edo «Ez ahal da horrela izanen!»

Malosea ez padiau geyo olakoik ezautu ber! (Malosea ez badugu gehiago horrelakorik ezagutu behar!)

- **manzeliñe** (manzanilla). Burutzapen metatesiduna eta hitz bukaerako bokal asimilazio aurrerakaria duena.

Egunio, guatzia fan beño len, manzeliñe artzen ñet! (Egunero, ohatzera joan baino lehen, kamamila hartzen dinat!)

- **matei** (materia). Zornea. Bokal arteko dardarkari samurraren erorketa eta bukaerako –a organikoaren galera jasan ditu burutzapen honek etxarrian.

Zauriye erabat geiztotuik zikonet, mateis beteik! (Zauria erabat gaiztoturik zaukanat, materiaz beterik!)

- **ma(a)tille/a** (tarabilla) Maratila, atea ixteko ziri edo kisketa. Metatesia eta b/m kontsonante txandaketa jasan ditu: *tarabilla* > *harañilla* > *maratilla*. Sakanan, ondoren, bokal berdinen arteko dardarkaria erori da.

Eyeiz bee gelan sartuko biak ez pau nei, maatille zikok ta! (Ez haiz bere gelan sartuko berak ez badu nahi, maratila zaukak eta!)

- **mejuatu** (mejorado) Gizendu, pisua hartu. *Txartu* da bere antonimoa. Bokal arteko dardarkari samurraren erorketa jasan du eta ondoren erdiko bokalaren disimilazioa.

Asko mejuatu dek azken illontan! (Asko mejuatu duk azken hil honetan!)

- **metete, metikon** (meter) Saltsero, besteen gauzetan sartzea gustuko duenari esaten zaio.
Ago ixillik, metete alena! (Hago isillik, saltsero alaena!)
- **mukuru** (cumulum, cúmulo, colmado) Erabat betea. Burutzapen metasiduna dugu.
Zui ondoko uberka utses mukuru zio! (Zubi ondoko uharka urez mukuru zagok!)
- **obligetu** (obligar) Behartu, obligatu.
Ez obligetu jendiei guu egiyeki bizitzia, yakusi guu gezurreki ez bizitzen! (Ez obligatu jendeari gure egiekin bizitzera, erakutsi gure gezurrekin ez bizitzen!)
- **okurritu, okurrenzi** (ocurrir) Bururatu, pentsatu. Burutazioa.
Ezta okurritu dee oiri ezere esatie! (Ezta okurritu ere hoiei ezer ere esatea!)
Eztakik ze okurrenziyek daukan orrek! (Ez dakik zer okurrentziak dauzkan horrek!)
- **olgatu, olgan ibilli** (holgar) Jolastu. Lakuntzatik ekialdera erabiltzen da. Jatorriz *latinetik, folicare*, datorren hitza dugu.
Aurzaruen olgatu ein ber da ta gero gerokuek! (Haurtzaroan olgatu egin behar da eta gero gerokoak!)
- **oiñele** (orinal) Txizontzia. Bokal arteko dardarkari samurra erori, palatalizazioa, asimilazio aurrerakaria, eta bokal erdiaren protesia usertatu zaizkio burutzapen honi: *orinal* > *oinal* > *oiñal* > *oiñel* > *oiñele*.
- **otxokuarto** (ocho cuartos) Harridurazko partikula, kexatzeko erabiltzen da eta «demontre»ren parekoa dugu.
Ze afai ta ze otxokuarto! (Zer afari eta zer otxokuarto –afari ondoko–!)
- **paatu** (pagar) Ordaindu. Bokal berdinen arteko herskari ahostuna erori da.
Paatu bee aldein ye! (Pagatu bage alde egin diate!)
- **pasmatu** (pasmar) Egurra zahartu eta belztu hezetasunaren ondorioz.
- **patrifiliyo** (patri + filio, latina) Azken hitzak entzun, amaiera. *Ola segitzen beek, laster aittuko ttuk patrifiliyuek!* (Horrela segitzen baduk, laster adituko dituk patrifilioak!)
- **perlesiye** (paralisia) Hitz sinkopatua dugu, /r/ eta /l/ kontsonanteen arteko bokala galdu baitu. *Perlesiyek jota zio, gerritti bia ezin muiitus!* (Paralisiak jota zagok, gerritik behera ezin mugituz!)

- **pillere** (pilar) Zutabea. Bukaerako bokalaren protesia, bokal asimilazioa eta palatalizazioa jasan ditu burutzapen honek.

Lau pillaren geñen zioz etxe guzie! (Lau «pilar»ren gainean zagok etxe guztia!)

- **pratu** (probare) Probatu, dastatu. Bokal arteko kontsonante ezpainkaria erori eta $V_1V_2 > V_2V_2 > V_2$ bilakabidea izan du burutzapen honek: *probatu > proatu > praatu > pratu*.

Eyet nei iltzie zuen arduoi pratu bee! (Ez diat nahi hiltzea zuen ardo hori probatu bage!)

- **premi, premiyetu** (apremiar) Premia (izan), beharra.

Garbaldi beten premiyen ago! (Garbaldi baten premian hago!)

- **presente** (presente) Txerria etxean hildakoan, familiakoei zein hurbilekoei emandako txerriken multzoa, txerriaren beraren sabeleko gantz hoztuan (*basare*) bilduta.

- **primeran** (primera) Ederki, bikain.

Guk bintzet eztkobau kejatzeik, primeran bizi gettuk ta! (Guk behintzat ez zaukaagu kexatzerik, primeran bizi gaituk eta!)

- **puerkei** (puerco) Txerrikeria, zikinkeria.

Gaurko aurrek puerkeyek besteik ezittubien jaten! (Gaurko haurrek «porkeriak» besterik ez ditizten jaten!)

- **salto, saltokan** (saltar) Jauzi, jauzika. Aditzondoak kontsonante sudurkariaren protesia du.

Beyek saltokan utzi ttugu mendiyen! (Behiak saltoka utzi ditugu mendian!)

- **sanga(a)tu** (sangrar) Animaliak hildakoan, modu kontrolatuan odolustu.

Tripota onak eitteko aungi sangaatu ber da txerriye! (Tripaki onak egiteko ongi «sangratu» behar da txerria!)

- **sikia** (siquiera) Oxala. Gutxienez.

Bier bezela itz eiñen balebie, sikia! (Behar bezala hitz eginen balute, sikira!)

- **sobree** (sobrar) Sob(e)ra ere. Dirudienez, antza denez.

Sobree ez tie entiatu, bestela emen yonen zien! (Sobra ere ez dira enteratu, bestela hemen egonen ziren!)

- **sosiatu** (sosegar) Lasaitu, «sosegatu». Bokal arteko herskari belare ahostuna erori eta erdiko bokalaren disimilazioaren ondorio dugu burutzapen hauxe etxarrieran.

Ezin sositatus ziillek atsalde guzien zuen mutilloi! (Ezin sosegatuz zabillek arratsalde guztian zuen mutil hori!)

- **suelto** (soltar) Lasai, kezkarik gabe. Aditzondo moduan erabiltzen da.

Suelto etor zettezke nei dezunien! (Suelto etor zaitezke nahi duzunean!)

- **tap(ab)oka** (tapaboca) Lepoa berotzeko edo teilaturik gabe lo egiteko erabiltzen zen tapakia edo manta.

- **taranta, tarantulero** (tarantola) Ulertzeko zaila den jarrera, erokeria. Halako jarrera duen pertsona. Corominasek (2000) «tarántula» sarrean, italieran *attarantare* «morder (la tarántula) causando trastornos nerviosos» dela dio. Ukazina dirudi Sakanako eta italierako hitzen arteko harremana. Gaztelaniako «venada» hitza adierazteko erabiltzen da.

Oik ttuk, oik, tarantak dazkakenak! (Horiek dituk, horiek, tarantak dauzkaanak!)

- **tiefer** (tira ferra) Enborrak edo zuhaitzak herrestan eramateko burdinezko zirria eta ferra.
- **tresonatu, tresondagarri** (deshonrar) Desondratu, lotsarazi. Metatesia eta hortzetako herskariaren arteko txandaketa suertatu da.

BERREZARPEN LEXIKALA

Euskara, hizkuntza zaharra izanik eta euskaldunon lanbideak mendeetan zehar aldatuz joan direnez hainbat eta hainbat hitzen jatorrizko esanahia egokitzten joan da eginkizun berrietara. Ezagunak ditugu **ardatz** bezalako hitzak, **hausnartu** eta **jorratu** esate baterako, jatorriz «animalia belarjaleen ekintza» eta «soroko lana» adierazten zutenak hurrenez hurren eta egun, «gauzak ongi pentsatu eta aztertu» eta «edozein gai landu» esateko erabiltzen ditugunak. Eta horiekin batera badira beste zenbait hitz Sakanako lexikoan baliagarri suerta daitezkeenak sortzen diren kontzeptu berriak azaltzeko.

- **iragotu** (*irautu* Etxarri Aranatzek) *partizip.* Egurra egoera txarrean dagoenean, sutarako ere balio ez duela. Kanpoan, meteorologiaren eraginaren mende, denbora asko pasatu ondoren sutarako egurra erabat belzturik geratzen da eta ez du surik ere egiteko balio. Horrela jaso dio Andres Garmendia etxarriarrak bere ama Isidora Izari: «*Iguel dek egu-*

rroi ezpadook subai botatzen, irautuik zioak ta! (Igal duk egur hori suari ez badiok botatzen, iragoturik zagok eta!).

Hitz bera ia, jaso zuen Juan San Martinek (Zuazo, 2005, 214) Eibarren, *iraotu* «revenir», burdin langintzari lotua.

Orotariko Euskal Hiztegian (OEH) bestalde, *iragotu* sarrera dator eta ondorengo jarraian: «<Revenir el acero después del temple, hasta irisarlarlo> ... Etxba *Eib.*»

Oso egokia izan daiteke hitz hau, *iragotu*, egun eraberriturik agertu den «obsoleto» hitza adierazteko. *Zaharkitu* hitzak ez du zehatz-mehatz kontzeptu hau adierazten, zahartzea eta egungo beharretarako ezegoki gelditu edo suertatzea ez dira eta, gauza bera beti izaten.

Etxarri Aranazko burutzapenak primeran adierazten du *iragotu* dela jatorrizko burutzapena: *iragotu* > *iraotu* (bokal arteko herskariaren erorketa) > *irautu* (diptongazioa).

- **ikertza(tu)** *iz.(ad.)* (Etxarri Aranatz) Ganaduak soroan egindako kalteak, normalean uzta jan duelako. Aditzak egindako kalteak aztertzearen ekintza adierazten du. Gaztelaniako «tasar los daños» ordezkatzen du. Egun, ezbeharren bat suertatu ondoren sortutako kalte ordainak asegu-ruari eskatzeko erabil daiteke.
- **pertzeko** (Etxarri Aranatz) Pertzan prestatuturiko janaria animaliendako, inolako janari ongailurik gabea, beheko suko larretetik zintzilik egosita baino ez. Pertsonendako gaizki prestatutakoari ere horrela esaten zaio. «Zabor janaria» adierazteko balio lezake.
- **igurain** (*igurei/ingurei*, Sakana) Herriko basoak eta soroak zaintzen dituen pertsona. Bere jatorrian «iguriki» edo «inguru + zain» egon daitezke, Unanun kontsonante herskariaren aurretik sudurkaria daramala entzuten baita dudarik gabe. Inguru bateko «guarda de seguridad» itzultzeko erabil daiteke.
- **etro** (Sakana erdialdea, Larraun) Gehiegikeria adierazteko erabiltzen da. Sakana erdialdean, gehienbat jan-edanari lotua erabiltzen da. Larraunen aldiz, OEHn ageri den moduan, euriarekin: *Etro ari du* «llueve torrencialmente» dator. Burutzapen egokia izan daiteke beste motatako gehiegikeriak ere, sexu mailakoak esate baterako, adierazteko. Horrelaxe, gaztelaniako «promiscuo/a» izenondoa adierazteko *etro* erabil liteke.
- **okelak ezin jasoz egon** (Etxarri Aranatz) Horrela adierazten da norbait oso gizen dagoela. Hainbatean telebistan ikusiak ditugun ohean etzanik, mugi ezinik ia, haragia ohe osoan zabaldurik bizi direnen egoera adierazteko balio dezake, hau da, «Obesitate morbido» kontzeptua itzultzeko.

- **porka** (Sakana) *iz.* Gai baten multzoa adierazten du. Gaztelaniako «horca», «sarta», «ristra» eta «racimo» hitzak ordezkatzeko ditu: *artaporka*, *matsporka* (mahatsporka), *batxuioporka* (baratxuriporka), ...Etxarri Aranatzek *izporka* ere erabiltzen da, izen eta izenondo moduan, «hitz andana» eta «hitzontzi» adieraziz kategoria bakoitzean.

OEHN modu ezberdinetan dago jasoa, baina esanahi berarekin: *morka*, *borka* (AN-ultz, Sal, R; Lh), *porka* (G-nav, AN, B).

Eta badirudi hedapen zabalagoa izan duela burutzapen honek, beti ere toponimiari erreparatzen badiogu. Ezaguna dugu guztiok, azken hamarkada hauetako arkeologia indusketak medio, Burgosko *Atapuerca* toponimoa. Toponimo honen etimologiari buruzko iritzia duela urtebete, gutxi gorabehera, eman zuen Xabier Kintana euskaltzainak (Diario de Navarra, 2007-07-30). Jose Mari Satrustegiri entzun omen zion lehen aldiz hitz horrek euskal etimologia ukan zezakeela. Bere ustean hitz horretan «biki edo geminatu semantiko deitu ohi denaren kasu bat genuke, hau da, esangura bereko bi hitz, euskaraz bata, gaztelaniaz bestea, elkarrekin lotuak. Hortaz, jatorriz **Atapuerta* genuke, hots *ate-puerta*, hitz bakarrean era bereko bi fonema gerta ez zitezen, hasierakoak eraginda, bigarren /t/-a disimilatu eta /k/ bihurtuz. Horretara, **aTa-puerTa*-tik *Atapuerca*-ra iragan bide zen, ondoren, eskualde hartan euskara galtzean, gaztelaniazko *puercola* hitz arruntarekin herri-etimologia faltsua sortu arte».

Nik ere Jose Mari Satrustegik intuizio handia erabili zuela pentsatzen dut, baina seguru asko toponimoaren osagaiak ezagunak egiten zitzaizkiolako. Lehena, *ate*, oso hedatua dago Euskal Herri osoan eta, bigarrena izan daitekeena, *porka* hitza, oso erabilia izan da duela gutxi arte Sakana osoan, gorago esaten nuen esanahiarekin. Hala ere, toponimo honen osagaiak hauek izatekotan, kasu honetan ere gaztelaniak izan du eragin zuzena bere bilakabidean, jatorria latinekoa duten beste kasu batzuetan gertatu den moduan bokal erdiaren diptongazioa burutuz, hau da, *o* > *ue* bihurtu du. Hala suertatu da, esate baterako, *portam* > *puerta*, *solum* > *suelo*, ...hitzen kasuan. Beraz, *ate* eta *porka* izanen balira toponimoaren osagaiak, *ate*, sarrera edo kobazulo multzoa adieraziko luke. Ez al du zentzurik?

Dena dela, eta berrezarpen lexikalera itzuliz atzera berriz, hitz hau egokia izan daiteke jatorri bereko gai multzoak adierazteko, hala nola, *izarporka* edo *izarmorka* «konstelazioa» edo *argiporka* edo *argimorka* «bonbilla askoko lanpara» adierazteko.

- **potokeria** (*potokei* Etxarri Aranatzek) Litxarrerria. Potoan saltzen zena, horrelakoak ezagutzen hasi zirenean, XX. mendeko bigarren erdiaren hasieran, eguneroko jakia ez zena adierazteko erabiltzen zen. Egun «litxarrerria» edo gure haurren artean hain zabalduta dugun «txutxe» hitza ordezkatzeko.

- **eseki** (Sakana) Gari izpiek multzokaturik «espal»a osatzen dute eta multzo horietako bakoitza lotzeko erabiltzen da *esekia*, zikirioz egina. Ondarrak eta Eizagirrek ere jaso zuten Bakaikun eta Altsasun. Egokia izan daiteke «cinta de embalar» kontzeptua adierazteko.
- **hesol** (Sakana) Oholez egindako itxia edo pareta da eta *hesi* eta *ohol* dira bere osagaiak. Sakanaz gain nahiko hedatua dago hitz hau Euskal Herrian zehar OEHren arabera: G-to, B, BN-ciz. Hizkuntza guztiek burutzapen ezberdinak dituzte antzeko esanahiarekin, gaztelaniak esate baterako, «pared», «muro» eta «tabique» bereizten ditu. Eta hauxe, *hesol*, egokia izan daiteke gaztelaniako azken adiera ordezkatzeko.
- **gazur** (Sakana) Gaztari kentzen zaion ura. «Suero de la leche» itzulirik ageri da jaso dutenen artean. Egun medikuntzak hain erabilia den terminoa adierazteko, «suero», erabil daiteke.
- **garbierotu** (*garbieratu* Etxarri Aranatzen) Burua nahasi galderak eginenez, esate baterako. Osagaiak begi bistakoak dira. Gaztelaniako «apabullar» eta «enredar» aditzen parekoa litzateke.
- **txirrimiskeria** (Sakana erdialdea) Garrantzirik gabeko eginbeharra adierazten du. Gaztelaniako «acción o cuestión superficial» itzultzeko balio lezake, «peccata minuta» kultismoaren parekoa.
- **lepatxikiko, lepagaineko** (Sakana) Lepo atzealdean emandako kolpe txikia da. Gazteek maiz erabiltzen duten gaztelaniako «colleja» itzultzeko erabil daiteke.
- **ametsetako odolkia** (Lizarraga) Gogoko pertsona, batez ere, edo gauza. Egun «idolo» itzultzeko egokia izan daiteke.
- **portalanga** (Sakana) Bide bateko pasa oztopatzekoa, altuera ezberdinetako hiruzpalau langaz osatua. Langak makil luzeak dira, bidea alde batetik bestera ixteko modukoak. Peajea adierazteko baliagarri suerta daiteke.
- **irindura** (Etxarri Aranatz) Esne kolpea, jaisterakoan edo kumeak hartzerakoan, bat-batean datorrenean. «Orgasmo» hitza itzultzeko erabil daiteke.
- **mendeko egur** (Lizarragabengoa) Jatorriz, egurra gurdira botatzerakoan, lehenik zama handikoak jartzen ziren eta mendekoak, hots, erabiltzeko errazak, gainean. Pertsoneri egokiturik ere erabili izan da gaztelaniako «facilmente manejable» zentzuarekin.

BITXIKERIAK

Sakana erdialdeko euskara aztertu nuenean (2001), jarraian agertzen diren bitxikeria hauetako zenbait jaso nituen eta ondorengo azalpena eman nuen:

«Bitxikeria deitu diogu zenbait lexemak erakusten duen erabilerari. Normalean, lexema batzuk erabiltzen dira azterketa esparruan, beste esparru geografiko edo hizkerek bereiziz, baina konposaketa, eratorpena, toponimia edota espresio berezi moduan, era normalean erabiltzen ez diren lexemak agertzen zaizkigu batzuetan».

Orduan hamabi baino ez nituen jaso eta oraingoan beste batzuk gehiago. Hasierako burutzapena da normalean erabiltzen dena eta bigarrena litzateke bitxikeritako har genezakeena, lehenaren esanahiarekin inoiz erabiltzen ez delako:

lazka erabiltzen da izen arrunt gisa, baina **inguindduik** (higuindurik) partizipio moduan. *Alde ein zak nee ondoti, iguindduik nakak ta!* (Alde egin ezak nire ondotik, higuindurik naukak eta!)

utse/udse erabiltzen da beti «ura» adierazteko, baina «ur» ageri zaigu beti toponimian: **urbijotzendenzui** (*Urbijotzenduenzubi*, Etxarri Aranazko toponimoa), **ubondo** (*Urondo*, Etxarri Aranazko toponimoa).

osto dugu ohiko burutzapena, baina **orri** (letxugarenak) eta **iruorribelar** (hirusa) ere ageri zaizkigu.

opo (orpo) da hankaren atzealdea, baina **orbo** zuhaitzen irtendura.

anka (hanka) erabiltzen da normalean, baina **oiñetako** (Urdiainen *ankatako*), **bernazaki** eta **zango** ere bai. *Nun da nee gogue, an da nee zangue!* (Non da nire gogoia, han da nire zangoia! Etxarri Aranazko esaera zaharra)

aragi (haragi) Sakana erdialde osoan erabiltzen da, baina **okela** ondorengo kasu honetan: *Okelak ezin jasos zio!* (Okelak ezin jasoz zagok! Etxarri Aranazko esamoldea, norbait oso gizen, «obesitate morbido»-arekin, dagoela esateko erabiltzen da)

iñeresagu, baina **saguzar** *Bat, bi, iru, lau, saguzarrak jan al au, ...* (Bat, bi, hiru, lau, saguzarrak janen ahal hau, ... Etxarri Aranazko jostagarria)

aittu (aditu) baina **entzun** (meza entzun, ez aditu) *Meza entzun dek gaur?* (Meza entzun duk gaur?)

zakar, baina **itxusi ein** (itsusi egin) Izenondo moduan beti lehena erabiltzen da, baina aditz perifrasiari ez da **zakar** erabiltzen, **itxusi** baizik eta gaztelaniako «quedar feo» ordezkatzeko du. *Ezak beixee ori ein, itxusi eitten dik ta!* (Ez ezak berriz ere hori egin, itsusi egiten dik eta!)

pluma (luma), baina **lumei** (Etxarri Aranatz) Lumeri. Hegaztien luma aldaketari esaten zaio horrela eta bereziki oiloekin erabiltzen da.

planta (landare), baina **birlandatu** (Etxarri Aranatz) Landare edo zuhaitz bat atera eta berriz beste toki batean landatu.

- erde** (lerde), baina **lirdiketu** (Etxarri Aranatz) Lerdea jario. Izena erabiltzerakoan ez darama hasierako kontsonante albokaria, aditz moduan berri bai.
- asnei** (azkura), baina **izgure** (Sakana erdialdea) Burundan *azkura* erabiltzen dute, ez ordea Etxarri Aranatzik ekialdera. Berriz, *-gura* atzizkia hemen aipatu kasuan baino ez da erabiltzen, «hitzontzi, berritsu» zentzuarekin.
- bietz** (behatz), baina **eriko** (Etxarri Aranatz) «Behatz» dugu ohikoa, baina behatzetan izandako zauriak babesteko zorroari *eriko* esaten zaio Etxarri Aranatzen eta Lizarragabengoan eta normalean oihalezkoa edo larruzkoa izaten zen.
- pixe** (txiza), baina **gernubelar**, **genujariyo** eta **gernumin** (Etxarri Aranatz) «Txiza» esateko kontsonante herskari ezpainetako ahoskabea erabiltzen da Sakana osoan txistukari afrikatuaren orde, baina hitz horrekin erlazonaturiko bestelako hiruetan *gernu* lexema erabiltzen da hitz konposatuen lehen osagai moduan. Lehena, *gernubelar*, prostatako mina aisetzeko sendabelarra da; bigarrena, *genujariyo*, gaztelaniako «incontinencia» adierazteko erabiltzen da; eta, hirugarrena, *gernumin*, prostatako gaixotasuna.
- leño** (laino) baina **odoye-a** (Sakana erdialdea), **odeiya** (Unanu, Urdiain) Bigarrena ekaitza adierazteko erabiltzen da Sakanan, ekaitza edo, modu zehatzagoan esateko, ekaitzaren aurrikuspina izanen genuke, laino beltzak zeruan ikusterakoan, hain zuzen ere.
- Jangoikuen gerrikue / gerriko banda / paxa / baranda** (ortzadar), baina **ostrilleka** ere bai Etxarri Aranatzen. Bestalde, lehen burutzapena Burundan eta Etxarri Aranatzen erabiltzen da; bigarrena, Uharte Arakilen; hirugarrena, Irañetan; eta laugarrena, Lizarragan.

ISOGLOSA LEXIKOAK SAKANAN

Isoglosa lexikorik nabarmenenak Sakanan, Burunda eta gainerako herrietako hizkeren artean suertatzen dira eta horiek taula batean jasoak ditut lehengo ere (Erdozia, 2007, 38). Hala ere, badira aipatu muga gainditzen duten beste zenbait burutzapen eta horiek taulatik kanpo jasoko ditut. Aipagarriak, era berean, Burundako ekialdeko azken herriko emaitzak, Bakaikukoak. Burundako hizkera izanik bertakoa, hauxe da gehien hurbiltzen dena Sakana erdialdeko burutzapenetara, *continuum geolektalaren* teoria jarraituz.

BURUNDA	SAKANA ERDIALDEA ETA ARAKIL
<i>aulubi, ailubi</i> (Urdiain), <i>albitxorriya</i> (Olazti)	<i>marrubi, malubi</i> (Irañeta)
<i>aitajaun</i>	<i>aïttun</i>
<i>amandre</i>	<i>amin</i>
<i>azkura</i>	<i>asnei, asenei</i>
<i>barru</i>	<i>barne</i>
<i>bedar, belar</i> (Bakaiku)	<i>belar</i>
<i>biki</i> (Bakaikun ere <i>biboru</i>)	<i>biboro</i> (Arbizun <i>bixki</i>)
<i>bultzurrun</i>	<i>gultzurrin, giltzurrin</i> (Arbizu, Arruazu, Uharte, Irañeta)
<i>domeka</i>	<i>iyende</i>
<i>er(o)an</i> (Olazti), <i>yan</i> ¹ (Altsasu, Bakaiku)	<i>yaman, aaman, eaman</i>
<i>errapatu</i> (Bakaiku), <i>erreparau</i> (Altsasu)	<i>guartu</i>
<i>esenatu</i>	<i>esnatu, itzerri</i> (Unanu, Lakuntza, Uharte, Irañeta), <i>yatzarri</i> (Urritzola)
<i>eutsi</i> (Iturmendi), <i>autsi</i> (Urdiain, Altsasu). Baina Bakaikun (<i>y</i>) <i>auski</i>	<i>auskin, autxin</i> (Arruazu), <i>eldu</i> (Irañeta).
<i>eztai</i>	<i>ezkontza</i>
<i>galtzarpe</i>	<i>besape</i>
<i>gaztai</i>	<i>gazta</i>
<i>guti</i>	<i>gutxi</i>
<i>ira</i> baina Bakaikun <i>iyostor</i>	<i>ixtor</i> (iraztor)
<i>izara</i>	<i>menddere</i>
<i>izeko</i>	<i>izeba</i>
<i>jostai</i>	<i>ostots, ortots</i> (Uharte, Irañeta)
<i>kare</i>	<i>galtzin</i>
<i>kendu</i> (Irañetan ere bai), <i>gendu</i> (Bakaiku)	<i>gendu, jendu</i> (Etxarri, Uharte)
<i>kipula, tipula</i> (Bakaiku)	<i>tipula</i>
<i>korrikan</i>	<i>lasterkan</i>
<i>ku(ru)iza, gurutza</i> (Bakaiku)	<i>guutze</i>
<i>masurta, matxurreta</i> (Urdiain)	<i>masusta, martutsa</i>

¹Hauxe izanen litzateke bere bilakabidea: *eroan* > (V₁V₂ > V₂V₂) *eraan* > (V₂V₂ > V₂) *eran* > (bokal arteko dardarkaria erori) *ean* > (hasierako e- bokalaren itxiera) *ian* > (bokal itxiaren kontsonantizazioa) *yan*.

BURUNDA	SAKANA ERDIALDEA ETA ARAKIL
<i>musti</i>	<i>busti</i>
<i>mutiki</i>	<i>mutiko</i>
<i>mutxikan ibili</i>	<i>jolastu, olgatu</i> (Lakuntza, Arruazu, Uharte)
<i>nesaki</i>	<i>neskato</i>
<i>oi</i> (ohe)	<i>guatze</i> (ohatze)
<i>okela</i>	<i>aragi</i> ²
<i>ondo, txarto</i> ³ , <i>obeto</i>	<i>aungi, ongi, txarki, obeki</i>
<i>orri</i>	<i>osto</i> (<i>orri</i> ere bai Etxarri Aranatzen, baina letxugari egokitua baino ez)
<i>pago</i> (Arruazun ere bai), <i>fago</i> (Bakaiku)	<i>fago</i>
<i>pits</i>	<i>apar</i>
<i>txal</i> (txahal)	<i>atxe</i> (aratxe)
<i>txindurri</i>	<i>txingurri, txiñurri</i> (Hiriberri)
<i>txixa</i>	<i>pixe</i>
<i>ub(er)axa, igualaiza</i> (Bakaiku)	<i>zapoziyel, zapittel</i> (Arbizu, Unanu)

larru, lazka, laurri (Etxarri Aranatzetik ekialdera eta Bakaikun ere bai), baina **narru, nazka, naurri** (Burundan). Sakana osoan bestalde *laseillasai* erabiltzen da. Eta Arakilgo Irañetan eta Hiriberrin *nazka* eta *neurri* erabiltzen ziren.

aztiyen (arestian) Arbizun, Lizarragabengoan eta Lakuntzan, baina **lentxoo** (lehentxeago) Etxarri Aranatzen.

esne Etxarri Aranatzen, Arbizun, Dorraon, Unanun eta Uhartan, baina **esene** Burundan, Lizarragan, Lakuntzan, Arruazun, Irañetan eta Urritzolan.

eskuere (eskuare) Ameskuan, Burundan eta Sakana erdialdean Uharte Arakileraino, baina **zarre** Irañetan eta Hiriberrin Arakilen.

iñeresagu, gauñere (Arruazu), **gaubeko iñere** (Unanu), **gauxirrin** (Irañeta), **xaguzar** (Uharte). Eta Burundan **gauinara**.

itzoo (*itzego*) erabiltzen da Sakana erdialde ia osoan, baina Irañetan eta Burundan **iyó** (igo).

²Gogoratu bitxikerietan esandakoa: Etxarri Aranatzen izen arrunt moduan *aragi* erabiltzen da, baina esamolde berezi batean «*okelak ezin jasos*» entzun daiteke.

³Urdiainen, hala ere, *txarki* eta *obeki*.

forratu erabiltzen da Sakana erdialde gehiengan eta Bakaikun, baina *jorratu* Burundan, Arbizun eta Irañetan.

uts, *uds* (ur) erabiltzen da Etxarri Aranatzan, Ergoienan, Arbizun eta Lakuntzan, baina Burundan eta Arruazutik ekialdera *ur*.

BESTE EUSKALKIEKIKO HURBILPENAK

Aurreko atalean ikusi dugu muga lexiko nahiko nabarmena dagoela Etxarri Aranatz eta Bakaikuren artean, hau da, Burunda eta Sakana erdialde-Arakilen artean, Sakana osoaren erdialdean gutxi gorabehera. Eta gainera, Burundako burutzapenek Mendebaldeko euskalki multzoko oihartzuna ekartzten digute (*barru*, *domeka*, *eztai*, *izera*, *eroan*, *bedar*, *izeko*, *okela*, *musti*, *ira*, *ondo*, *txindurri*, *kipula*, *orri*, *pits*, *oi*, *narru*, ...).

Bada, Sakana erdialdean eta Arakilen badira Erdialdeko euskalki multzora eta Ekialdekora begiratzen duten burutzapen lexikoak ere. Eta hau guztia hogeita hamabost kilometroko eremuan solik.

Erdialdeko hizkera multzora lerratzen dira ondorengo burutzapenak: *ezkil*, *arkakoso*, *otsein* (hots egin), *triku*, *aitsu* (aditu), *atia* (atera), *ainddu* (agindu), *asko*, *aurre*, *atze*, *baso*, *eskuere*, *ezer*, *goguat* (gogoratu), *koipe*, *ostu*, *ilbeltz* (urtaril), *soro*, *marrubi*, ...

Nafarrerako, Iparraldeko edo ekialdeko hizkeretara begiratzen dute, berriaz, beste hauek: *biatz* (beratz), *garagarzaro* (ekain), *garil* (uztail), *urri* (irail), *lasteil* (urri), *ja* (ezer), *sor* (gor), *atai* (ate), *guatze* (ohe), *paatu* (paratu, jarri), *ubelde* (ibaia), *dermiyo* (eremu), *jangoikuen gerriko*, *nekazai*, *ostots/ ortots*, *botaleroi*, *kisu*, *arraso* (arras), *festa* (jai), *zetako* (zerengatik), *atorra*, *zurgin*, *farralirri*, *barne*, *arotz* (errementari), *bierrik/eskerrak*, *istoi* (istorio), *karrikel/kale*, *ikertzatu* (ikertu), *buuzei* (buruzagi), *axui* (axuri), *miye* (mihia), *galtzin*, *aatxe* (aratxe), ...

Bestalde, *Sakana erdialdeko euskara* liburuan (2001), Iñaki Caminok (1977) jasotako aezkerako, zaraitzuerako, goi-nafarrerako eta behe-nafarrerako lexikotik, Sakanako lexikoarekin bat datozen hirurogeita hamar baino burutzapen komun gehiago jaso nituen: *gendu* (Zaraitzu), *afari/afaldu*, *kafi* (habia), *armimau* (GN), *berendu*, *aurpegi*, *kopeta*, *akatu*, *ellegatu*, *goatze*, *guzi*, *aretze*, *armindderi* (*ergueniri* Etxarri Aranatzan), *kisu*, *chut/thu* (*txu* Sakanan), *ostots* (ostots), *oinaztura*, *soro*, *amiña*, *muña*, *bekain*, *kokots* (*okotz* Sakanan), *ukondo* (*ukolondo* Sakanan), *titimutur*, *zilko* (*zil* Sakanan), *pixauntzi*, *atzazkar* (*azkazkal* Etxarri Aranatzan), *uspel* (*auspel* Sakanan), *urdai*, *bigantxa*, *arrano*, *txorizale*, *pinpintxori*, *garaitxori*, *musker*, *lar*, *urritz*, *erro*, *iñare*, *ote*, *sasi*, *kalpitzar*, *txingla* (*txindille* Etxarri Aranatzan), *mizpira*, *Jangoiko*, *garagartzaro*, *garil*, *abuztu*, *urri*, *lastalla*, *azaro*, *larunbat*, *lañu*, *erreka*, *ugazanaya*, *beatz*, *txongo-*

lo, calentura, argizari, mono, kalfor, bele, amurrai, ipurtargi, txipo, ezki, xunka, gazta, atari, zartaiñ, oranta, ezkil, kuraxe, estrabilia, bilatu.

Eta bukatzeko, Orotariko Euskal Hiztegian Iparraldekoekin edo ekialdekoekin kideasuna ageri duten Sakanako zenbait burutzapen lexiko aipatuko ditut: *adaro* (L, BN), *aixkolto* (R-uzt, S, BN), *amiña* (G-nav, AN, Ae, Sal, R), *arbaldi* (Sal), *arotz* (G-nav, AN-larr-ulz-erro, B, Sal, R, S), *arrauts* (AN-gip-egüés-ilzarb-olza, B), *arreil* (G-nav, B, AN-ulz, BN, Sal, R, S), *arri-erauntsi* (AN-ulz, Sal, R, S), *artio* (AN, L, BN, Sal, S, R), *atalaga* (G, AN-larr-erro, L-sar-ain, BN), *atija* (AN-araq-olza-egüés-larr-ulz, Ae), *ats artu* (AN-ilzarb-olza-egüés-ulz, L, BN, Sal, R, S), *atsaunditu* (AN-egüés, Sal, R), *aulei* (L, BN, S), *aztal* (AN-gip, L, B), *aztalka* (BN-baig), *azundu* (G-nav, L, B, BN, S), *bafada* (L-ain, BN-baig, Sal, R), *bano* (L, BN, S), *barra-barra* (BN-baig), *bartan* (G-nav, AN-5vill, B), *begigorri* (AN, L, Sal, S, R), *begimakur* (G-nav, Sal, R), *beizei* (BN-arb), *bideberri* (G-nav, AN, L-côte, BN-ciz, S), *bilixkorriko* (biluzgorri, L), *birike* (hesteki, G-nav, BN-baig, Sal, R), *bulketu* (G-nav, AN-5vill, B, L, Sal, S, R), *burnikaka* (burdin-kaka, BN-bard), *dal-dal* (BN, S, R), *e(g)iñahal* (L, BN, Sal, R), *eldu* (G-nav, AN, B, L, Ae, BN, S), *eltzeco* (B, L, BN, S), *ereinzale* (R-uzt), *erlastu* (L, B, BN, S, R), *erro Saar* (BN-baig), *fal-fal* (B, L, BN-baig), *ferra* (AN, L, BN, S), *fiñementu* (finamendu, BN-arb), *fits* (B, L-côte, BN), *floka* (BN-baig, S), *garagarzaro* (AN-ulz-arce, BN-baig, Ae, Sal, R), *galar* (AN-erro, BN), *galdein* (B, BN-arb, Ae, AN-ulz-erro), *galtierro* (galtiar, L), *galtzarrotx* (BN-baig), *gazmor* (R-uzt), *geñu* (L, BN, AN-erro), *gesal* (AN-larr-erro, B, L-ain, BN, R), *gider* (AN, L, BN, Ae, S), *gios* (geroz, AN-5vill, L), *gizekunde* (B, R), *gostatu* (AN-5vill, BN-arb), *guartu* (AN-ulz, Sal, R), *guatze* (AN-ulz, B, Ae), *ibintze* (G-nav, AN-araq-ulz-burg, Ae), *iderrosi* (Sal), *ilintxe* (B), *ilzale* (B, Sal, R), *illor* (G-nav, B, BN), *inbuluzke* (Ae), *indui* (induria, Sal, R), *iraumpentsu* (B), *irinzu* (AN-erro, BN-lab, S), *isets* (AN-ulz, B), *istiketu* (BN-baig), *ixu(r)i* (AN-mer, L-sar-arcang, BN, Sal, S), *iyeketu* (igerikatu, AN-erro, BN, S), *ja* (AN-ulz-burg, B, R-vid), *jakinsu* (BN, S), *jendu* (AN-burg, Ae, Sal), *kafi* (L, AN, BN-baig, Ae), *kak(a) untzi* (L, BN, B, R), *kakestatu* (S, R-uzt), *kalfar* (BN-lab), *kalfarro* (AN-ulz-egüés-ilzarb-olza, Ae, Sal, R), *kalkatu* (B, Sal, S, R), *kankallu* (kankail, L, B, BN, S), *kapazo* (G-nav, AN-5vill, B, R-uzt), *karrakarroska* (AN-5vill, B), *karrika* (AN, L, B, BN, S, R), *kaskallu* (AN-ilzarb-olza, B, Sal), *kasko* (G-nav, L-ain, BN-baig-mix, R), *kattalingorri* (AN-ulz, B, BN-ciz-mix-arb-baig, Ae, Sal), *keru* (AN-larr, BN, S), *kinkur* (BN-baig, AN-arb), *kireil* (B, AN-ulz), *kisu* (AN-5vill-ulz-egüés-ilzarb-olza, L, B, BN-baig, Ae, Sal), *kisk(a)ildu* (BN-baig), *komekatu* (AN-5vill, L, B), *kostaye kosta* (kostarik kosta, BN-lab), *kuluxka* (B, BN-baig), *lantxurde* (AN-ulz, L-ain, BN-arb-baig, Sal, S, R), *lepapein* (L), *lepazein* (AN-ulz-egüés-olza, L, B, BN, S, R), *lirdiketu* (R), *lixu* (AN-araq-larr-ulz-erro-burg, B, Ae, Sal), *loganetu* (logaletu, AN-gip, B, BN-arb, S), *malkar* (AN-araq, Sal, R), *mandabelar* (L, BN), *mandar* (G-nav, AN-larr-ulz, B, Ae, R-is-uzt), *milixko* (miliska, BN-ciz), *motxale* (B, Ae, Sal), *mukizu* (AN, BN, S), *mututu* (R, S), *muxer* (AN-ilzarb-ulz-egüés, Sal), *muxur-*

ketu (AN, L, BN, S), *nabarben* (B, S, R), *no* (AN-ulz, L, BN, S, R-uzt), *noizeskios* (noizezgeoz, BN-ad), *nuanei* (nuanahi, BN-bard, S), *ñiki-ñaka* (L, B, BN, S), *odol belarra* (L, BN-ciz, Sal, S, R-vid), *odol(d)ui* (S), *ogimami* (L, S), *okaka(n)* (L-ain, B, Sal, R), *olabai* (Sal), *oldiyo* (oroldio, AN-5vill, B, BN), *olexe(n)* (holaxe, AN, L, BN, S), *oliyodure* (B, L), *oliyozopa* (AN, L, BN, S), *ongarritei* (B, BN-baig, Ae), *orbiatu* (orberatu, AN-larr, S), *orikera* (horikara, L, B, BN), *osatu* «irendu» (G-nav, AN, L, BN, S, R), *otsobaba* (G-nav, AN-5vill-larr, S, Sal, R), *pelatu* (AN, L, B, BN, S), *pinpintxori* (AN-egüés-ilzarbolza, Sal, R), *pinpi-pa(u)npa* (AN, L), *pintterdi* (AN, BN), *piru* (AN-burg, B, BN-ciz-baig), *pitxera* (BN, R), *pixekurre/pixagorri* (pixagorri, L-ain, BN, S, R), *popin* (AN, Sal, R), *primal* (S, Sal, R), *pur-pur-pur* (B, BN-baig), *satar* (L, B, BN-ciz, Sal), *segitu* (AN-gip-5vill-egüés-ilzarbolza, L, BN, S), *seil* (sail, AN-gip-5vill, BN-haix-baig, L, B, Ae, S), *solo* (R-is-uzt), *soor* (G-nav, AN-egüés-ilzarbolza, L, B, BN-baig, Sal, R), *sorre(r)i* (AN, B, BN-baig, Sal, R), *tipul* (AN-ulz, BN-arb-baig-lab), ...

SAKANAKO BURUTZAPEN POLIFONIKOAK

Lehentxeago ikusi dugu lexikoari dagokion isoglosa-«porka»(multzo) nabarmena dagoela Burunda eta Sakanako gainerako herrietako hizkeren artean eta baita Sakanan zehar Euskal Herriko ia txoko guztietako burutzapenak entzun daitezkeela ere.

Eta, orain, herritik herrira ia, Sakanan bertan, zenbait kontzeptuk erakusten duen «polifonia» edo burutzapen ezberdintasuna islatzen ahaleginduko naiz. Burutzapen «polifono» horietako zenbait, lehen zortziak, lehenago «Sakanerak» artikuluan (F.L.V. 98, 2005) azaldu nituen eta orain beste hainbesteren berri emanen dut:

armiarma	eduki	narra	igel
<i>amimoro</i> (Etxarri)	<i>urai</i> (Etxarri)	<i>istaasa</i> (Etxarri)	<i>zapoziyel</i> (Etxarri)
<i>amimora</i> (Arbizu)	<i>urei</i> (Altsasu)	<i>istresi</i> (Unanu)	<i>zapittel</i> (Arbizu,
<i>armimau</i> (Altsasu)	<i>urii</i> (Lakuntza)	<i>estosi</i> (Lakuntza)	Unanu)
<i>armimosa</i>	<i>udii</i> (Arruazu)	<i>entresi</i> (Arbizu)	<i>iyel</i> (Irañeta)
(Lakuntza)	<i>uittu</i> (Dorrao)	<i>estrasi</i> (Arruazu,	<i>apieziyel,</i>
<i>amarratza</i> (Olazti)	<i>irui</i> (Arbizu)	Uharte, Irañeta)	<i>zapieiyel,</i>
<i>imermau</i> (Arruazu)	<i>idui</i> (Unanu)	<i>txistezai</i> (Bakaiku)	<i>zapielixter</i>
<i>irmimau</i> (Irañeta)	<i>idugi</i> (Uharte)	<i>txistazi</i> (Urdiain)	(Lakuntza)
<i>irmiarmario</i>	<i>idiittu</i> (Irañeta)		<i>igualaiza</i>
(Huarte)	<i>iruki</i> (Urritzola)		(Bakaiku)
<i>imirrimau</i>	<i>iguri</i> (Olazti)		<i>ñaskar</i> (Dorrao)
(Urdiain)	<i>ibili</i> (Bakaiku)		<i>ubaxa</i> (Urdiain)
<i>mirrimarrau</i>	<i>yon</i> (Lizarraga)		<i>uberaxa</i> (Altsasu)
(Bakaiku)			

<p>pikorkatu</p> <p><i>urbeldu</i> (Etxarri)</p> <p><i>urgeldu, yalkitu</i> (Arruazu)</p> <p><i>urkaldu</i> (Bakaiku)</p> <p><i>bikortu</i> (Arbizu, Irañeta)</p> <p><i>yakurri</i> (Urdiain)</p> <p><i>yikurri</i> (Altsasu)</p>	<p>erbinude</p> <p><i>ergueniri</i> (Etxarri)</p> <p><i>erginurde</i> (Bakaiku)</p> <p><i>erguneri</i> (Altsasu)</p> <p><i>ergoniri</i> (Ergoiena, Irañeta)</p> <p><i>errekoniri</i> (Arbizu)</p> <p><i>ergunera</i> (Urdiain)</p>	<p>ganbara</p> <p><i>ganboiko</i> (Etxarri)</p> <p><i>ganbatxo</i> (Arbizu)</p> <p><i>goikoganbara</i> (Urdiain, Bakaiku)</p> <p><i>pastarda</i> (Ergoiena)</p> <p><i>safei</i> (Uharte, Irañeta)</p> <p><i>safai</i> (Altsasu)</p>	<p>txizagura</p> <p><i>pixekurre</i> (Etxarri)</p> <p><i>pixegorri</i> (Ergoiena)</p> <p><i>pixagale</i> (Lakuntza)</p> <p><i>txixakurre</i> (Burunda)</p>
<p>txolarre</p> <p><i>galartxori</i> (Etxarri)</p> <p><i>galarreko txoi</i> (Lakuntza)</p> <p><i>galtxoi</i> (Arruazu)</p> <p><i>erritxoi</i> (Unanu)</p> <p><i>erliztxoi</i> (Urdiain)</p> <p><i>paatetxoi</i> (Arbizu, Irañeta)</p>	<p>barre</p> <p><i>farra</i> (Etxarri, Arbizu)</p> <p><i>irri</i> (Ergoiena, Uharte, Irañeta)</p> <p><i>barre</i> (Burunda)</p> <p><i>parra</i> (Lakuntza, Arruazu)</p>	<p>saguzar</p> <p><i>iñerexagu</i> (Etxarri)</p> <p><i>gaubeko iñeria</i> (Unanu)</p> <p><i>gauiñere</i> (Arruazu)</p> <p><i>gauxirriñe</i> (Irañeta)</p> <p><i>xaguzarra</i> (Uharte)</p> <p><i>gauinara</i> (Urdiain)</p>	<p>zapelatza</p> <p><i>txorijale</i> (Etxarri)</p> <p><i>txorijanzone</i> (Unanu)</p> <p><i>txapelatza</i> (Irañeta)</p> <p><i>kapelats</i> (Urdiain)</p>
<p>txantxangorri</p> <p><i>txontxolangorri</i> (Etxarri)</p> <p><i>ttatlangorri</i> (Bakaiku)</p> <p><i>lepagorri</i> (Irañeta)</p> <p><i>papargorri</i> (Urdiain)</p>	<p>itogina</p> <p><i>ittefure</i> (Etxarri)</p> <p><i>itxixura</i> (Arbizu)</p> <p><i>itxexura</i> (Unanu, Arruazu)</p> <p><i>itxesure</i> (Lakuntza)</p> <p><i>itxufura</i> (Lizarragan)</p> <p><i>itxuxure</i> (Irañetan)</p> <p><i>itofina</i> (Olazti)</p> <p><i>itajura, itufara</i> (Bakaiku)</p> <p><i>itajun</i> (Urdiain)</p> <p><i>itojina</i> (Altsasu)</p>	<p>erratz</p> <p><i>isets</i> (Etxarri)</p> <p><i>itsesillera</i> (Arruazu)</p> <p><i>eskoba latz</i> (Uharte)</p> <p><i>ilarrontzi</i> (Bakaiku)</p> <p><i>ilarruntzia</i> (Urdiain)</p> <p><i>ilarriguntziya</i> (Altsasu)</p>	<p>ikuilu</p> <p><i>estarbi</i> (Etxarri, Arbizu)</p> <p><i>okolu</i> (Altsasu)</p> <p><i>estrabi</i> (Arruazu, Uharte, Irañeta)</p> <p><i>okullo</i> (Urritzola)</p>

BIBLIOGRAFIA

- AURREKOETXEA, G, eta VIDE GAIN, X, 1993, «Euskal Herriko Hizkuntza Atlasa: galdesorta», *Euskera* XXXVIII.
- AZKUE, R.M., 1969, *Diccionario vasco-español-francés*, La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbo.
- BELASCO, M, 2000, *Diccionario toponímico de los nombres de los montes y ríos de Navarra*, Pamiela, Pamplona.

- BONAPARTE, L.L., 1881, «Observaciones sobre el vascuence de algunos pueblos del valle de la Burunda», *Euskara 2*, 145-151.
- CAMINO, I., 1997, *Aezkera: dialektologi azterketa*, Nafarroako Gobernua.
- , 2004, *Hego-nafarrera*, Nafarroako Gobernua.
- CARASATORRE VIDAURRE, R., 1993, *Barranca-Burunda*, Iruñea.
- ECHAIDE, A.M., 1984, «Erizkizundi Irukoitza», *Iker 3*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- ERDOZIA, J.L., 2001, *Sakana erdialdeko euskara*, Nafarroako Gobernua.
- , 2003, *Sakana erdialdeko bitxikeriak: esaerak eta beste*, Nafarroako Gobernua-Bierrik.
- , 2004, *Sakanako hiztegi dialektologikoa*, Euskaltzaindia-Nafarroako Gobernua.
- , 2006, *Altsasuko euskara*, Sakanako Mankomunitatea-Altsasuko Udala.
- , 2007, *Sakanako hizkeren araberako idazkera batua*, Sakanako Mankomunitatea.
- EUSKALTZAINDIA, 2000, «Hiztegi Batua», *Euskera 45*, Bilbo.
- HUICI, V., 1899, *Manual de Gramática Bascongada*, Iruñea.
- HURTADO, I., 2001, *Goierriko eta Tolosalde Hegoaldeko hizkerak*, Lazkao.
- IBARRA, O., 1995, *Ultzamako hizkera. Inguruko euskalkiekiko harremanak*, Nafarroako Gobernua.
- , 2007, *Erroibarko eta Esteribarko Hiztegia*, Euskaltzaindia-Nafarroako Gobernua.
- IÑIGO, A., 2005, *Jose Mari Satrustegi: ereile eta lekuko*, Euskaltzaindia-Nafarroako Gobernua.
- IRIBARREN, J.M., 1984, *Vocabulario navarro*, Príncipe de Viana.
- KAMINO, P., SALABERRI, P., 2007, *Luzaideko Euskararen Hiztegia*, Euskaltzaindia-Nafarroako Gobernua.
- KINTANA, XABIER, (Atapuerca toponimoari buruzko artikulua), *Diario de Navarra*, 2007-07-30
- KNÖRR, H., ZUAZO, K., 1998, *Arabazo euskararen lekukoak. Ikerketak eta testuak*, Eusko Legebiltzarra, Gasteiz.
- MITXELENA, K., *Orotariko Euskal Hiztegia*.
- SALABERRI, P., ZUBIRI, J.J., 2007, *Biraoak Nafarroan bilduak*, Pamiela.
- SATRUSTEGI, J.M., 1999, «Arakil aldeko euskara», *F.L.V. 81*, 343-360.
- ZUAZO, K., 2003, *Euskalkiak Herriaren lekukoak*, Elkar, Donostia.
- , 2005, *Euskara Batua. Ezina ekinez egina*, Elkar, Donostia.

ASTO LASTER BERRIA
Ehizlariak eta ekologistak
(Südür gorriak eta üzkü berdeak)

Txomin Peillen

ERAKUSTE/PRÉSENTATION

Zer ziren asto lasterrak / (Qu'étaient les asto laster?)

Lehenago beste txostakarik ez zelarik gazteek alargüner eta beste senar emazte zonbaiter *zintzarrotsak* egiten zeitzen: sonia phaka artino, gai oroz zintzarri, bertz, hüstü, türüt eta oihuz jenteak iratzarririk ezarten. Prefosta ülünpean tiro baten ez biltzeko etxetarik hürrünxka egoiten ziren. Gero jenteak ez baziren zeditzen egünaz, *astolasterra* egiten.

Hau egiazko antzerkia zen, erran nahi beita pastoralaren gisa egünaz emanik –eta zonbait aldiz pastoral baten erditan– berset, dantza eta khantorekin. Ordian, ez zen aski herots egitea, senaremazte horien bizio bat edo komedia batez ezkibatzen zen: batean emazteak senharra joiten, bestean senarra edale handi, bestean neskatila bat gizon oroekin haur egiten züana.

Pentsa zer pena zen holako baten jesaitea eta zonbait «khantoreak eginik» kartieletik joaiten ziren. Zonbait aldiz ogenik gabeak ere hunkirik ziren. Gerla ondoan 1950. urteetan zintzarrots egitea ützi bazen, astolasterrak lehenagotik, justiziak eta hede xuriek debetatzen zütielako galdü ziren. Pastoral zaharretan ezpazen Euskal Herriko egunorozko bizitzea aipatzen, astolasterretan bai eta frantsesez ere idatzirik edireiten ez diren lehenagoko berriak heetan jakiten ahal dütügü.

Zer diren oraiko asto lasterrak

Ezkünüke nahi moda zaharreko historia laidogarri itsusi batekin ihor ere minberatü eta hortako Joanes Casenave Harigilek abiatü bidetik asto laster moda berrikoa eman nahi günüke. Jones Casenavek badü *Frantziako Iraültza* izeneko bat ezkiribatürrik, hor kontatzen deikü, erri eginaraziz frantses erreboluzione horrez Eüskal Herrian agitü afera errigei zonbait. Maleruski eztü

emanarazi ahal izan 1999.an berrehüngerren urtebürtü hartan politika estakürü zonbaiten gatik jokülariak ez peitziren libre izan emaiteko.

Arauz, asto laster hunek ezti süberte gaixto bardina ezagütiko edo bes-telan, nahiz frantzimantek gaiza gogorrakoak eta itsusiakoak idazten, dutien ezkünüke eüskaldünek lege zonbaitez, politikero zonbaitez erri egiteko züzenik. Eztiügü behin ere agertzen diren jente horien etxeko bizitza aipatüko. Ihizlari bürü beroen arteko aharrak eta ekologista üzkü berdeekin dütien partidez erri egin dezagün ihor ere gaitziti gabe.

* * *

En bref

Nous rappelons que jusqu'aux années 50 des *charivaris* nocturnes les *zintzarrots* étaient donnés à proximité des maisons par des jeunes qui voulaient se faire payer un bal par des veufs, des remariés ou des concubins pour les empêcher de bien dormir. Si les personnes ne cédaient pas, de jour, on donnait une représentation théâtrale de farse, *l'astolaster*, qui cette fois allait plus loin et dénonçait un travers du couple victime repéré par les jeunes. le texte en vers et en chansons joué comme une pastorale avait des thèmes variés le mari ivrogne, la femme qui bat son mari, la fille qui couche avec tous les hommes et récupère une ribambelle d'enfants etc. Ces textes étaient parfois révélateurs de la vie en Soule au XVIIIème, XIXème et XXe siècle. Une douzaine ont été récupérés.

Nous n'avons pas voulu reprendre ces procédés qui parfois étaient diffamatoires et grossiers, nous n'avons retenu que le principe de cette farse et sa scénographie, guidé en cela par le précédent du Père Joanes Casenave Harigile, qui innova en écrivant une farse sur la Révolution Française qui hélas ne fut pas représenté en 1999 en partie pour des raisons politiques. Notre thème est moins ambitieux, plus général c'est celui des conflits entre les écologistes et les chasseurs ainsi que le comportement de leurs élus. Aucune allusion à la vie privée de ces personnes n'apparaîtra dans ce texte. Espérons que cet asto laster trouvera grâce auprès de quelques acteurs souletins et que bien d'autres Basques en écriront.

* * *

Asto laster hunen emaiteko

Taulata:

1. Teatreala jeltkitean, eskuineko oihal borta bluiaren leküan oihal berde bat ezar. Üzküberdeak hortik sar.

2. Erditan borta xuria, bena apez eta aingürien partez hortik jelk abokatiak eta debrü xarrak.
3. Exkerreti jelkitean betiko borta gorria. Üzkü gorriak hortik sar.

Arropak:

Ekologista Üzküberdeak ahalaz bonet berdez eta arropa xurieki.
Ihizlari Södürgorriak ahalaz bonet gorritz eta ihizeko arropekin.

Nor, nun.

Lehen jelkaldian (Satanak, Allande Ligi, Antton Kabaña)

Bigerren jelkaldian (Ezkertiro, Antton Kabaña, Musde Maule, Allande Ligi)

Hirurgarren jelkaldian (Tarrapata Hüts, Esküintiro)

Laurgerren jelkaldian (Esküintiro, Domingo, Satanak)

Bosgerren jelkaldian (Kartuxa, Tarrapata Hüts, Antton Kabaña)

Seigerren jelkaldian (Ezkertiro, Esküintiro, Tarrapat Hüts, Antton, Allande)

Zazpigerren jelkaldian (Mamera, Voynet, Lalonda, Senjosé)

Zortzigerren jelkaldian (Brigitte, Allande Ligi, Ezkertiro)

Bederatzigerren jelkaldian (Muñña, Pitzitzi, Antton, kosinersa ihizlariak oro)

Hamargerren jelkaldian (Jüjü Stissia, Laberde, Latiro).

Jokülariak (zazpi ürrüxa eta hameka kotxo)

Södürgorriak (ihizlariak)	Üzküberdeak	Besteak
Esküintiro?	Mamera?	Kozinersa?
Domingo?	Voynet?	Jüjü Stissia?
Kartuxa?	Lalonda?	Laberde?
Tarrapata Hüts?	Brigitte?	Latiro?
Ezkertiro?		
Allande Ligi?	Satanak: Bujideferre eta Jakirako	
Senjosé?		

Lehen peredikia / Prologue

Egün hon deizuela Xiberoko arnegatenak; ziek beno arnegatagoen ikustera jin zidenak.	Bonjour à vous Souletins enragés; vous êtes venus voir de plus enragés que vous.
Ihauririz jin zaizkū debrüiak hartū saldoak erakutsiko deitziegū ihizlari eta ekologoak.	Pour Carnaval nous sont arrivés des troupes possédées du démon nous vous les montrerons : ce sont les chasseurs et les écotos.
Gibealeko kabanatik jaisiko zaizkū ürzokariak, bai eta horko karbepetik basurdekari ehelegatiak.	De la cabane de derrière descendront les chasseurs de palombes et du fond de cette caverne viendront les chasseurs de sangliers acharnés.
Heen begitatzera jinik Berde bihotz gorriak igorriko düütie bisitatzera elhorriak.	Pour les surveiller viendront les verts au cœur rouge que les chasseurs envront se promener dans les épines.
Horra bero, herrokan ürzokari Okertiro, bai eta basurdekaria Ambrosi Ezkertiro.	Voici en ligne tout bouillant le palombier Tir De Travers et le chasseur de sanglier Ambroise Tir à Gauche.
Mauleko Kartuxak badūke bere egitekoa kartuxa honik saltzen ote deienez laster jakitekoa.	Cartouche de Mauléon aura son rôle dan l'affaire s'il vend de bonnes cartouches Nous le saurons rapidement.
Begles hiritik Mamera Berdeen president beharra	De la ville de Bègles Mamère nécessaire président des Verts

ezta lotsa izanen piztirik ere abarra.	n'aura pas peur même en allumant la bagarre.
Pariserik erranen deikü üzkü berdeko andreak zoin behar deizküin salbatü Gorriak ala berdeak.	De Paris nous dira la dame au cul vert ce qu'il faudra sauver les Rouges ou les Verts.
Labrit Lalondek bere txanpaz ihizia ohiltükü eta asto baten gainetik erri karkazaz ariko.	Le Labrit Lalonde de ses aboiements éloignera le gibier et monté sur un âne se mettra à rigoler.
Ihizerik ezta zerratzen nun ezten Akabaillosa Xilomateko ostatüan date apaidü küriosa.	Une chasse ne se ferme pas sans le repas d'Akabaillosa A l'auberge Chilomate un repas curieux se donnera.
Ikusiko düütüzic ihize ta kabaleak Bakotxa mintzatükü da ahatze gabe berdeak.	Vous verrez le gibier et les animaux domestiques sans oublier les Verts s'exprimer dans leurs patois.
Orai entzün etzatzic ihakinaren tiroak ezpeitütü ehoko ez ihizlari, ez ekoloak.	Maintenant écouter les tirs de l'ironie car ils ne tueront ni Chasseurs, ni écologes.

(Bi satanak jalki eta dantza)

(Bujideferre)	Bujideferre
Eüskal Herri zoko hortan jenteak beti ixilik	Dans ce coin de Pays Basque Les habitants sont silencieux

Jakirako bazterrak oro
jarriko tiagü nahasirik.

Kazetek ezte oraikoz
deuse kontatzeorik
gü girela medio
izanen die erraitekorik.

(Jakirako)

Buljifer arrazutan hiz
kartiel hau ixilegi dük
herri humen nahasteko
edirenen diat des trous du c...

Ihizlari arnegatak
ekologista gogorrekin
honat ekarriko tiagü
aharragei elkarrekin.

Jakirako nous devons partout
les mettre dans la pagaille.

Les journaux en ce moment
n'ont rien à raconter
grâce à nous ils auront
de quoi épiloguer.

Jakirako

Buljifer tu as raison
ce coin es trop silencieux
pour mettre le désordre en ce pays
nous trouverons bien des tru du c...

Les chasseurs enragés
avec les écologistes endurcis
nous allons leur importer
pour qu'ils se disputent ensemble.

I. Lehen jeltaldia: ürzokariak / I. Première scène: les chasseurs de palombes

(Jalki Allande eta Anton Kabaña)
(Antton arma bizkarrean)

(Allande Ligi mintza)

Agur eta norat hoa,
Antton ihizlari handia,
hau goiztiar armatia,
ala oheak hai urthiki?

Arnaud Licq et Antoine Kabaña sortent
Antoine l'arme à l'épaule

Arnaud Licq parle

Salut et où vas-tu,
Antoine le grand chasseur,
si matinal et armé,
ou bien le lit t'as jeté bas?

(Antton)

Egünoroz bezala
banoa ni ihizera
horako beñitit arma hau
aspaldian erostia.

(Allande)

Badakika etzi dela
ihizearen zabaltzea
lehenago eztela libre
ihizen aritzea.

(Antton mintza erriz)

Egün diat jakiten
Ihizea zabaltzen dela.
Enia sekülan entzün
ihizea zerratzen zela.

(Allande)

Zertara hoa hain goizik
arazuak ezin berhez?
Orano eztük urzorik ageri
orkatz basurderik ere ez.

(Antton mintza)

Errekontrü gaisto bat
egin baneza ere
arma hau hartzen diat
bidean zer hel ere.

Antoine

Comme tous les jours
je vais à la chasse
c'est pour cela que j'ai
depuis longtemps acheté cette arme.

Arnaud

Sais-tu que c'est après demain
l'ouverture de la chasse
qu'avant ce jour il n'est pas libre
de pratiquer la chasse.

Antoine parle en riant

Aujourd'hui j'apprends
que la chasse s'ouvre.
Je n'avais jamais compris
que la chasse se fermait.

Arnaud

Pourquoi vas-tu si matinal
je ne peux démêler tes raisons?
On ne voit pas encore de palombes
ni chevreuil ni sanglier.

Antoine parle

Si une mauvaise rencontre
je faisais aussi
je te prends cette arme
quoiqu'il m'arrive en chemin.

(Allande)

Igaran urthean eztiagü
hanbat ürzo ikhusi,
beste nonbaitik igaiten
beitie haiek ikhasi.

(Antton)

Brigitte Bardot ürzon dollüz
mezützen ibilten ziek
Xiberoan gainti igaran
kastü emazie ziek.

(Allande)

Nik badakiat hortaz zerbait
telecomengatik dela
ürzoek ere erosi die
telefona portablea.

Telefono mobil horrekin
gitie aisa khoditzen
elkharri berri emanez
Eüskal Herritik baztertzen.

Arnaud

L'an passé nous n'avons pas
vu beaucoup de palombes
car elles ont dû apprendre
à passer par ailleurs.

Arnaud

Brigitte Bardot plaignant les palombes
va les informant
qu'à travers la Soule
ils évitent de passer.

Arnaud

Je sais certaine chose à ce sujet
que c'est la faute des télécoms
car même les palombes ont acheté
Le téléphone insupportable.

Avec ce téléphone mobile
les palombes nous embobinent
elles échangent des informations
pour éviter le Pays basque.

Sonü. Ihizlari bat eta neska bat sar eta kanta**Urzo lüma gris gaixoa**

Urzo lüma gris gaxua
jakinzak hire bidea

Palombe au gris plumage
apprends ton chemin

Ziloka horiek ütziarik eta barazak heben joaitea Mendi parète pollit huntan badüik hiretzat lekhaia.	laisse ces ravins et reste ici sur cette jolie paroi de montagne tu as ta place.
Nahi nüzi joan erditik eztüket hor nik lanjerrik. Nahi badüzü zük igorri etxerat zure berririk aidian phausattu gogo dit laster Donazaharretik.	Je veux aller entre les deux je ne risquerai rien. Si vous voulez envoyer chez vous vos nouvelles je pense me poser en l'air à Saint Jean le Vieux.
Eztük ikusten ürzoa Oxxak handiko lephoa. Hanko saretan dük ütziako hartürik hire buria Nahi badüik hortik ezkapü jozak behala zeläa.	Ne vois-tu pas palombe le col du grand Osquich. Tu te laisseras prendre là-bas dans les filets si tu veux t'en sauver fonce vers le ciel.
Hanitx esker zuri jauna hartzen dit zure errana Oxxaxeko makil xuriak Duprat nausiaren lana Ütziko dütit erortzera eta joanen niz aitzina.	Merci beaucoup Monsieur, j'accepte ce que vous dites je laisserai de côté les appeaux blancs du patron Duprat et je continuerai à aller de l'avant.
Urzoetan ederrena Jinko jaunak hiz egina, mendi gorak igaran gabe eman'zak heben egüna Iratiko oihanak ezük eniaren ezküer hunä.	O! la plus belle des palombes c'est Dieu qui t'a créé, avant de franchir les hautes montagnes passe le jour ici la forêt d'Irati n'a pas la bonne faîne de ma forêt.
Ezkurrak ezti parerik ezkürra bai maite dut nik, bena zure ezkurra zer den gogoan dut iraganik botigetän saldü trajea arman düzula emanik.	La faîne n'a pas son pareil je l'aime bien la faîne, mais j'ai dans l'esprit quel est votre faîne ce sont des plombs achetés en boutique et mis dans votre arme.
Urzo txar mehe pherdela bixtatik abil behala. Indar handiak ez ukenez bahoä aphaal aphaala agian ezük igaranen bizirik Oxxak hegala.	Salé palombe maigre, quitte ma vue tout de suite. Ayant peu de forces tu t'en vas en volant bas sans doute ne verras-tu pas la pente du col d'Osquich.
Ixtantian nintzan eder khanbiatu nuzu laster,	Il y a peu j'étais belle j'ai vite changé,

adios beraz jaun abila bi milaka zuri esker
 ürzo hegal baten jateko beste gisaz jokha bester.

adieu donc adroit monsieur deux mille fois merci
 si vous voulez manger une aile de palombe attaquez-les d'autre manière.

(Jalki Okertiro eta Ezkertiro) / (Tir de Travers et Tir à Gauche sortent)

(Ezkertiro mintza)

Ezkerrean jarri hintzan
 erran neian bezala,
 ezkerreko ürzo hari
 tirokatü behar hiala.

Eta e'hiانا ikhusten,
 doblatü ere ezpeitük,
 esküün ürzoa ezdeusetan
 aidarazi badereiktük.

Tir de Travers parle

Tu étais installé à gauche
 et comme je te l'avais dit,
 à la palombe de gauche
 tu devais tirer.

Tu ne la voyais donc pas,
 puisque tu n'a pas doublé ton tir,
 ma palombe de droite inutilement
 tu l'as faite envoler.

(Okertiro mintza)

Ordü düik hik mintzatzeko
 hullantzen zenian ürzoa:
 Horra tük! horra tük
 oihüka ohilitü hian saldoa.

Tir de Travers parle

Il est bien temps que tu parles
 quand la palombe approchait:
 Les voilà! les voilà
 en criant tu as fait fuire le vol.

(Ezkertiro)

Hik düka behar hitz egin
 ixilik egoiten bahiz hire
 beso jesto handiz eztük
 pausatzen bakhotxik ere.

Abil hortik xoxokara
 hurak ezpeitira hain ohil

Tir à Gauche

Est-ce à toi de parler
 même si tu te tais
 avec tes grands gestes de bras
 il ne s'en pose même aucune.

Va donc chasser les « merles »
 car il ne sont pas si sauvages

heekin eginen dük aisa
hire pate eta ophil.

(Okertiro)

Xoxoez mintzo beihitzait
etzaik aipatzea komeni
ezpeihate behinere
neskatilakan ikhusi.

(Ezkertiro)

Ixil gitian arren biak
izterbegi kampotarrak
entzün ez ditzan hebentik
gure arteko aharrak.

avec «eux» tu feras
ton pâté et tes petits pains.

Tir de Travers

Puisque tu me parles de « merles »
il ne te convient d'en parler
car l'on ne t'as jamais
vu chasser les jeunes filles.

Tir à Gauche

Taisons-nous tous les deux
que les adversaires étrangers
n'entendent pas d'ici
nos disputes de Gascons.

II. Bigarren jekaldia: aidekariak eta kabañakariak

II. Deuxième scène: les tireurs au col, les tireurs en cabane

(Ezkertiro)

Orhit nük egon nintzala
Bezkoien igaran urthian
hanko ürzo aidekarien
ikusten ibili nündian.

Bezkoien agitiü niz han
hogei thirari bazian
nolanahika tiratzen
gerla üdüri zükian.

Tir à gauche

Il me souvient que j'allai
l'an passé au col de Bezkoï
que les chasseurs au col
j'allai visiter.

Je me suis trouvé à Bezkoï
il y avait vingt chasseurs
qui tiraient n'importe comment
on aurait dit la guerre.

(Antton Kabaña mintza)

Hortxe diuzie aidekari
saldo baten бүтүзәги,
ezpeita izar ederra
bena erdi argizagi.

Hegaztier behar dela
thiratü aitzineala.
Ürzoak heltü beno lehen
manhatzen beiti tiroa.

Hijen ürzo хүртүнтзко
Eztügü khüso beharrik,
aidekariek beitiüe
aitzinetik thiratirik.

(Ezker tiro)

Horien ondoan eztiügü
ürzo bat ere thiratzen
bena beharriak hautserik
gerla horrez debeiatzen.

Kabañetan beitiütügü
pausatü bi ürzo thiratzen
eztiütügü auherretan
plomü ezdeusez bethatzen.

Aldiz aidekari sosdün horiek
hogei direlarik tirokan
ürzo hamtx dereikie
kolpatzen tiro aldikan.

Antoine de la Cabane parle

Voici des tireurs au vol
d'une équipe le patron,
ce n'est pas une étoile
tout au plus une demi-lune.

Prétendant qu'il faut aux oiseaux
tirer à l'avant du vol
avant que les palombes n'arrivent
il leur commande le tir.

A Huje pour éloigner le ramiers
nul besoin d'épouvantail,
car les tireurs au vol
leur tirent à l'avant.

Tir à Gauche

Près d'eux nous ne tirons
pas une seule palombe
mais les oreilles cassées
nous nous lassons de cette guerre.

Dans les cabanes nous ne tirons
que deux palombes posées
vainement nous ne les criblons
de plombs inutiles.

Tandis que les riches tireurs au vol
quand ils sont vingt à tirer
à chaque tir ils nous blessent
beaucoup de palombes.

(Musde Mauleko Aidekaria)

Que dites-vous méchant bonhomme
je pense que vous parlez de nous
c'est à vous que nous payons cher
le droit d'pouvoir chasser chez vous.

(Ezkerfitiro)

Nik errana entziin eta
entelegati beituü
ihizea dütziela akabati.
aitortü behar deikütü.

(Allande Ligi)

Düala berrogei bat urte
bazela orotan ürzo,
oraiko mentian beno
hamar aldiz haboro.

Lehen bazen ehün ürzo
eta hamar bat tirari
orai aldiz hamar ürzo
eta ehün ihizlari.

Monsieur de Mauléon du Col

Zer dioziü gizon tzarra
uste dit gütaiz mintzatzen zirela
zier deiziü kario pakatzen
zienetan ihizen aritzea.

Tir à Gauche

M'ayant entendu
vous m'avez compris
que vous avez détruit la chasse
vous devez nous avouer.

Arnaud de Lieq

Il y a quarante ans
il y avait partout des palombes
dix fois plus encore
Que dans notre siècle.

Autrefois il y avait cent palombes
et une dizaine de chasseurs
maintenant dix palombes
et une centaine de chasseurs.

(Denak erretira, sonü) / (Tous sortent, musique)**(Kbantore) (lau kantari)**

Ürzo lüma gris gaixoa
hire bidajeän bahoä
Gerthatzen bazaik Musde Sarri, jaun apetitü hon hura
begiz ikusten baldin bahai Phetiriñala bahoä.

Pauvre palombe au gris plumage
tu t'éloignes en ton voyage
Si tu rencontres Monsieur de Sarri
s'il te vois tu iras tout droit à Beyris.

Urzo gaixoak apalki
diozū Musde Sarrini
egündano eztereiola ogenik egin jaun hari
ützi dezan igaraitera ütätü dian bideti.

Jauna zoaza etxera
Maulerik Pheiriñala
txori eta bilagario gizen zombaiten jatera
ürzo hegal azkartito horik eztira zure platera.

Satanak

Lan ederra egin dü
iferütiko nausiak
ikusten *tuk ürzoekariak
gük ontsa nahasiak.

Basurdekari horien
aldia jiten beita
heen artean pitz dezagün
aharra eta despita.

La pauvre palombe humblement
dit qu'à Monsieur de Sarri
elle ne lui a jamais fait de tort
qu'il la laisse passer par sa voie habituelle.

Monsieur retournez chez vous
de Mauléon à Beyris
manger quelques passereaux et grives gras
ces palombes aux dures ailes ne sont pas votre mets.

Bujideferre

Il a fait un beau travail
le maître de l'enfer
nous avons vu les chasseurs de palombes
bien brouillés entre eux.

De ces chasseurs de sanglier
voici que vient le tour
allumons donc entre eux
disputes et dépit.

III. Jekaldia: basurdekariak / III. Troisième scène: les chasseurs de sangliers

(Jalki Tarrapata hüts eta esküintiro)

(Eskuintiro mintza)

Orai horra nitzaizie
ihizorak galdürük,
hotero ez deus horrek
orkatzetara ütziñik.

Sortent Pur Vacarme et Tir à droite

Tir à droite parle

Me voici devant vous
ayant égarés les chiens,
cet incapable de garde-chiens
les a laissés aller au chevreuil.

Basurde postan nintzalarik
Tarrapata Hüts hasi zaikü
hüstilatzen alagera
basurde bat ikusi beitti.

(Ager Tarrapata Hüts, tiro bat gibelean)

(Eskuintiro mintza)

Tarrapata hüts bai dela
tarrapata eta hüts egite
Azken aldian hasi hintzan
pipatzen, hi, telele.

(Tarrapata Hüts mintza)

Eni hiza hola mintzo
hi ahalkgabeak edo
ustez zela basurdea
zakür beltza heitan eho.

J'étais posté pour le sanglier
quand Pur Vacarme a commencé
gaiement à siffloter
lorsqu'il a vu un sanglier.

Paraît Pur Vacarme et retentit un pétard en coulisse

Tir à droite parle

Oui Pur vacarme est bien
faiseur de vacarme et de pures râtées
La fois dernière tu commenças
à fumer toi l'imbécille.

Pur Vacarme parle

Est-ce à moi que tu parles ainsi
toi le sans vergogne
car toi le prenant pour un sanglier
tu abattis mon chien noir.

(Denak erretira) (Sonü Malür bat heltü zaikü Santa Grazian)

Malür bat agitü zaikü Basabürüan
egiarren erraiteko Santa Grazian
prima eder bat hartzak usiki Pusumpes altean
bena hanitx irus izan da jan ezütianean.

Otsoa izan balitz arakoitüa
ihork aski zükean horaren haxitzia
bena hartzari nola leiteke mentüra egitera
zeren hura beita dena malizia.

Un malheur est arrivé en Haute-Soule
à la vérité à Sainte Engrâce
une belle héritière mordue par l'ours près de chez Possompes
mais elle a eu bien de la chance de ne pas être mangée.

Si c'eût été le loup dévoreur de chair
il eut suffi de faire aboyer le chien
mais qui se risquerait contre l'ours
car il est plein de malice.

Prima handi harentako nahigabea
egin zereionean hartzak usikia.

Mentüraz kostako ziozü kolpe hura bizia
gangrenatzen aisa beita hartzaren usikia.

Erran Maider behadi ene erranari

«Peko eihera bortha» zerra ezan hobeki,

hartz handi hura jiten bazain, Ehüjarre aldeti

zepe hon bat heda eta hatzaman ezan zankhoti.

Kumplitü direnean hilabeteak,

lau, bost, sei zazpi, zortzi, bederatziak,

sendotüko ziozü primari dolorea

eta gero kantatüren Hartzaren kantorea.

La contrariété pour cette grande héritière
lorsque l'ours lui fit « cette morsure »

Peut-être ce coup lui coütera la vie
car la morsure d'ours se gangrène facilement.

Maider écoute mon propos

ferme mieux « la porte du bas de ton moulin »

Si ce grand ours te viens du côté du ravin d'Ehüjarre

tends lui un bon piège et attrape le par la patte.

Lorsque le terme des mois s'accomplira.

quatre, cinq, six, sept, huit, neuf

la douleur lui passera

et alors elle chantera le Chant de l'Ours.

IV. Laurgarren jelkhaldia: domingo basahüntz ihizlari eta Esküüntiro

IV. Quatrième scène: domingo chasseur d'isards et Tir à Droite

Jalki eskuintiro eta Domingo (Eskuintiro)

Ihaintiriz basahüntza

etzüümena jaten herrian

ihizea zerratirik

gazteek horko ostatian.

(Domingo)

Bai ni nüdüzüün ihizlari

Urth'orotan basahüntzkari

bena hortako behar dizü izan

ibiltzale ta thirari.

Entrent Tir à droite et Domingo

Tir à Droite

Pour Carnaval l'isard

ne le mangiez-vous pas au village

les jeunes tous réunis

même pendant la fermeture.

Domingo

Oui c'était moi le chasseur

qui toute l'année chassait l'isard

mais pour cela il faut être

bon marcheur et bon tireur.

Gabe enundüzün ütziiltzen
bena batek salhatirik
jendarnez izan nündüzün
itsuski iharraisirik.

(Ager jendarma бүрү bat)

(Domingo berriz mintza)

Enizün deuse aithortü
bena kasü egin nizün.
Geroztik Ihautiritan
axuri leal jan ginizün.
Orhit nizü ikusirik
hirutanhogei ahüntz saldoka
eski egiten elhürrian,
heer so gü ahozabalka.

Ordian bat baizik ezkinizün
eho eta egin hartan,
basahüntz hila lagünaren
bizkarretik jauz eta joan.

Orai enüzü haboro
ibilten hola bortütan
eta hola ibilten denik
ezta batere gazteetan.

Ni arma zaharrekilan
nündüzün ibilten
orai zombaitek titzie
teleskopikoak erosten.

Gaiüz ere tira lirozie
lauzpabost bala alkar ondoz,

Je ne revenais jamais bredouille
mais dénoncé par quelqu'un
je fus par les gendarmes
horriblement maltraité.

Apparaît un masque de gendarme

Domingo parle à nouveau

Je n'avouai rien
mais je fis attention
depuis au Carnaval
nous mangeâmes un agneau légal.

Il me souvient d'avoir vu
soixante isard en troupeau
faisant du ski dans la neige
et nous les regardant bouche bée.

Alors nous n'avions tué qu'un seul
et ce même jour,
l'isard mort du dos
d'un camarade sauta et s'échappa.

Désormais je ne vais plus
courir en haute montagne
et parmi les jeunes il n'y en a pas
qui chassent ainsi.

Moi avec ma vieille arme
je circulai.
maintenant certains achètent
des armes à lunettes.

De nuit il peuvent tirer
quatre à cinq balles en répétition,

bona hoinez ibilteko
eztira hun ahal oroz.

Segür nüzü badirela
joan nintezü ikustera
armarik gabe eraman nirozü
enekin ene kamera.

(**Satanak dantza**)

(**Bujideferre**)

Hüts egiten düenean
ogena düe kartuxak
bona nik uste dütiela
oker, begiko estüxak.

(**Jakirako**)

Mauleko Kartuxa jaunareki
Behar tiagü aharrarazi
hola entzünen dütie
Ziberoa ta Garazin.

mais pour aller à pied
il ne sont pas bien capables.

Je suis sûr qu'il y a des isards
j'irais bien les voir
sans armes j'emporterais
avec moi ma caméra.

Bujideferre

Lorsqu'ils ont des ratées
le tort est à la cartouche
mais je crois bien qu'ils ont
les enveloppes de l'oeil de travers.

Jakirako

Il faut que nous les fassions se brouiller
avec Monsieur Cartouche de Mauléon
ainsi on les entendra
en Soule et en Cize.

**V. Bosgarren jekhaldia: kartuxa jauna eta terreilka
V. Cinquième scène: monsieur Cartouche et le tir traditionnel**

(Ager Kartuxa eta basurdekariak, ürzokariak)
Paraît Cartouche, les chasseurs de sangliers et de palombes

(**Tarrapata Hüts mintza**)

Hortxe beitzira Kartuxa
mauletar eta gezürtia

Pur Vacarme parle

Puisque vous voilà Cartouche
de Mauléon le menteur

ezta batere argia
gurekin egin tratia.

Allegia hitisik gabe
izanen zirela kartuxak,
ezteizkie xebrotinek
hunkitzen basa xerriak.

(Kartuxa mintza)

Nola ari zide xebrotinez
ihize handi ehaiten!
balaz dela eho behar
legeek deizie erraiten.

(Antton Kabaña mintza)

Eta irtzokan trajeak
gatzez balira bezala
irtzoer deie berotzen
itzkia hunkitzeala.

(Kartuxa)

Jaunak ez zitiela kexa
ogena nurena den.
Jakin dezagün goazen
ikustera bat Ben Laden.

Tirari hunak ziradela
erakutsi izagüize;
erran nahi beita ziek
terreilka bat egizie.

il n'est pas très clair
le contrat passé avec nous.

Vous prétendiez que sans râtées
seraient vos cartouches
mais nos chevrotines
ne touchent même pas le sanglier.

Cartouche parle

Comment avec des chevrotines
vous tuez le gros gibier!
les lois vous disent qu'avec des balles
vous devez les tuer.

Antoine Kabaña parle

Et avec les ramiers les plombs
sont comme s'ils étaient de sel
lorsqu'ils les touchent aux palombes
ils leur chauffent le derrière.

Cartouche

Messieurs ne vous fâchez pas
de qui est la faute.
Pour le savoir allons
consulter Ben Laden.

Que vous êtes bons tireurs
montrez nous le donc;
ce qui veut dire que vous
organisez un tir traditionnel.

(Gibelean kartuxa faltsüz tiroak)

Khantorea gibeletik: Eta tiro eta tiro
 eta tiro eta tiro
 ürzo grisari
 eta tiro eta tiro
 eta tiro eta tiro
 basurde beltzari.

En coulisse tirs à blanc

Tirons! tirons!
 Tirons! tirons!
 sur la plaombe grise.
 Tirons! tirons!
 Tirons! tirons!
 sur le sanglier noir!

VI. j. jekaldia Ihize ohoina / VI. Le voleur de gibier

**(Jalki Ezkertiro, Eskuintiro, Tarrapata hüts,
 Antton, Allande)**

(Ezkertiro)

Nor dīgū hortxe ikusi
 armarik gabe ihizen
 herriko gure alexandro
 ihize ebasten ari zen.

(Eskuintiro)

Basurdea thiratirik
 nekez ezkapi beitzeikün
 mendira goiti joan zela
 gezürra kontatü zeikün.

Bena Antton etzen fida
 eta alegia goiti zoala
 hantxe oihan horren petik
 ützüli ibar zolala.

**Entrent Tir à Gauche, Tir à droite, Pur vacarme,
 Antoine et Arnaud**

Tir à Gauche

Qu'avons nous vu par ici
 chassant sans arme
 Alexandre de notre village
 occupé à voler le gibier.

Tir à Droite

Ayant tiré un sanglier
 qui péniblement nous échappa
 il nous conta un mensonge
 qu'il s'était dirigé vers la montagne.

Mais Antoine se méfia
 et faisant semblant de monter
 par dessous ce bois
 retourna vers le fond de la vallée.

(Antton)

Gü ikhusirik berhala
 Alexandro ihesi joan
 basurde hila ütziarik
 haintxe bide bazterrian.

(Tarrapata Huts oihüz)

Orhit hiza iganan urthean
 bi oreinhume zütian agertü
 Alexandro ta semeak
 txakürkatzez lehertü.

Etzian ihizea zabalik
 eta aisa ziean edo
 medailarik izan gabe
 hüme gazteak han eho.

(Allande)

Otso zepoa nahi niroa
 Txomini erakutsi
 eta Alexandrek zeitan
 sabatetik ebatsi.

(Antton)

Erraiten die ohoinak
 egin lirola jendarme lan
 ihize garda haitia
 egin liroie batekilan.

(Denak erretira)

Antoine

Sitôt qu'il nous vit
 Alexandre s'enfuit
 ayant laissé le sanglier mort
 là-bas même au bord du chemin.

Pur Vacarme criant

Te souviens-tu l'an passé
 deux faons avaient apparu
 Alexandre et son fils
 les épuisèrent avec leurs chiens.

La chasse n'était pas ouverte
 et je crois bien que facilement
 sans avoir aucune médaille
 ils tuèrent les jeunes faons.

Arnaud

Je voulais montrer à Txomin
 mon piège à loups
 mais Alexandre qui traîna par là
 me l'avait bien volé.

Antoine

On dit que le voleur
 ferait un travail de gendarme
 ils pourraient faire avec l'un deux
 un excellent garde-chasses.

Tous sortent de scène

(Sataneria)

Hebenkoak ezitiagi
aitzinala nahasiko
Parisentekin laster
dantzan die ikasiko.

Buljideferre

Les gens d'ici nous ne
les embrouilleront pas davantage
avec les Parisiens rapidement
ils apprendront à danser.

(Jakirako)

Zirrina beita üiti berde
badiagi kolore hortako
zer nahi ministro eta
leihoko ta borthako.

Comme la diarrhée est souvent verte
nous avons de cette couleur
toute sorte de ministères
de la fenêtre et de la porte (de la porte= porc).

VII. Jelkhaldia: üzki Berdeak eta Senjossén üzkerak
VII. Septième scène: les culs vertes et le chasseur pétomane

**(Jalki Mamera, Bonet, Labrit Lalontza,
Sen José)**

**Paraissent Mamière, Voynet, Labrit Lalonde,
Sen Jossé**

(Mintza Mamera)

Ni, niz Mamière famatua
egiazko berde berdea
hona jin beiniz hartzera
hebenko bortü aidea.

Mamière parle

C'est moi Mamière, le réputé
le vrai Vert de Vert
je suis venu prendre
l'air de ces montagnes.

(Ohar: Senjosse ihiztarién
CNPT alderdiko buru eta
europar diputatua da).

Quelle est cette mauvaise odeur
c'est sûrement la puanteur
de leur patron Sen Jossé.
le patron du CN a pété.

(Mintza San Jose)

Sen Jossé heben nüzie
Ihizlarien presidentia,
Ene Ama Begleskoaren
desafiora jin nizana.

Armarik ezpeitü sakolan
edo soinean zilintzau
ezta sekulan izanen
gizon zibilizatü hau.

(Mintza Mamère)

Eztüka aski gizona
zankarteko bekanika
bürdünezko batekilian
kargatzeko bi kamikak.

Bizitzeko behar düka
ihize ehaiten ibili
ala goseak hai hala
holako trenpian jarri.

(San Jose)

Jentea dük bere sortzez
aragi jale egina
nola behar güntüke hartü
belarjale bat lagüna.

Hortakoz tiagi ehaiten
mendi horietan ihiziak
eta ziek gogoz jaten
gorderik ixil-ixilak.

(Senjosse parle)

Je suis Senjosse député
président des chasseurs
Je suis venu défier
Mamère de Bègles.

N'ayant pas d'arme dans sa poche
ou accrochée à son épaule
il ne sera jamais celui-là
un homme civilisé.

Mamère parle

Homme tu n'as pas assez
de ta machine entre les cuisses
pour que tu charges tes deux boules
avec de la ferraille.

Pour vivre as-tu besoin
d'aller tuer du gibier
ou bien la faim t'as ainsi mis
dans l'état où tu te trouves.

Senjosse

L'homme par sa naissance
est fait pour manger de la viande
comment pourrions-nous prendre
un herbivore comme camarade.

C'est pour manger que nous tuons
dans ces montagnes les gibiers
et vous volontiers les mangez
en cachette et en silence.

(Sar Labrit Lalontza, Labrit biloareki)**(Labrit mintza)**

Eztüzieia besten gisa
 buxeriatik jaten ahal
 ala nahiago dütützie
 mendiak antzū eta ütisal.

(San Jose mintza)

Bai zien behi erhoaz
 egizie ziek asea
 gük nahiago beütigü
 oihaneko basurdea.

(Labrit Lalonda mintza)

Eztiat sinesten San Jose
 eztiata behirik jaten
 ez ardi ikararik
 sekülan ere iresten.

(San Jose)

Soik gaixo Labrit Lalontza
 nolako giraden eder
 arropa handi horiekin
 jente güzien mirailter.

(Labrit)

Hori eztiük arrapostü
 arropak eztiük erraiten

Entre Labrit Lalonde avec une chevelure de Labrit**Labrit parle**

Ne pouvez-vous pas comme les autres
 manger de la boucherie
 ou bien voulez-vous rendre
 les montagnes stériles et désertées.

Senjosse parle

Repaissiez-vous donc
 de votre vache folle
 quant à nous nous préférons
 le sanglier de la forêt.

Labrit Lalonde parle

Je ne crois pas Senjosse
 que tu ne manges pas de bœuf
 et que du mouton tremblant
 tu n'avales pas.

Senjosse

Regarde pauvre Labrit Lalonde
 comme nous sommes beaux en tenue
 avec ces grands vêtements
 admiration de tous.

Labrit

Ceci n'est pas une réponse
 l'habit ne dit pas

egiazko jentea
barnean nola den.

(Labrit Lalonda mintza)

Hobe tükie laborariak
ürzoka ützi eta
neskatilen ihizerako
egin baleze besta.

Bi eskütako txoriak
heritik ützen tützie
joaitera hiri horietara
besteekin ezkon ditian.

(San Jose)

Ezkitük oro mothiko zahar
ez eta oro laborari
Bedezi, dentista ostaler
badiagü ofizioz zer nahi.

(Labrit Lalonda)

Ostaleren izateak
e'nik batere harritzen
coup de fusil aren egiten
ezpeitira gibelatzen.

(San Jose)

Hori entzükim eztakiat
nun bazkaltükio ote hizan

ce que la vraie personne
est en son for intérieur.

Labrit Lalonde parle

Les paysans feraient mieux
laissant de côté la chasse à la palombe
de faire la vraie fête
et de chasser les filles.

Vous laissez partir
du pays vers les villes
ces oiseaux aux deux mains
qui se marient à d'autres.

Senjose

Nous ne sommes pas tous vieux garçons
ni même paysans
nous avons toutes sortes de métiers
médecins dentistes et hôteliers

Labrit Lalonde

Que vous ayez des hôteliers
ne m'étonne nullement
car il ne recule pas
à pratiquer le coup de fusil.

Senjose

Ayant ouïe cela je ne sais
ou l'on te donnera à dîner

oihanean bazkatzera
abil ihize maitekilan.

(Ene ama, Mamère)

Orai berean entziun diat
bedeziak batuziela:
zien artean ihizen
postak omen dütiela.

E'rik batere estonatzan
agitu beiniz hanitxetan,
ihize batentako nündiela
hartü beren kliniketan.

(San Jose)

Abil, abil Mamère gaizoa
desertüan bizitzera
han eztükek bedezirik
ez ostatürik bistala.

vas donc paître en forêt
avec ton gibier Bien-aimé.

Mamère

Je viens d'entendre à l'instant
que vous avez des médecins,
qu'ils ont des postes
pour chasser avec vous.

Cela ne me surprend nullement
car il m'est arrivé souvent
que dans leurs cliniques
ils me prirent pour gibier.

Senjose

Vas! Vas! pauvre Mamère
vivre dans le désert
là-bas tu n'auras ni médecin
ni restaurant à la vue.

(Kanta berset bat)

(Txorittoa norat hoa?)

Sen Joserren ermita
desertüan gora da
Espainiala joaitean
han dük ene pausada
gibelera sogin eta
hasperrena ardüra.

Petit oiseau où vas-tu?

La chapelle de Senjose
est très haute dans le désert
Quand je vais en Espagne
là-bas est ma halte
en regardant en arrière
je soupire souvent.

VIII. Brigitte Bardot eta haxeriak / VIII. Brigitte Bardot et les Renards
 Jalki Brigitte Bardot, Allande, Ezkertiro / Entrent Brigitte Bardot, Allande et Tir à gauche

(Brigitte mintza)

Ikhusi dut haxeria
 nola zepoan harturik
 aztaparra erdi hautserik
 igaiten gaia osorik.

Zier hala agitirik
 zanko bata hautserik
 gaia kanpoan hozturik
 bazüntukie oihurik.

Ez zirea zü ahalko
 zepo horzdün pausazale,
 haxeria sofrirazten
 zü egiazko salbaje.

(Debrü xar bat ager, oihu karraskaz mintza)

Haxeriak lau zankho
 lauak khako
 khako badütü khako
 khaka dela hiretako.
 Xirikito!

(Debrü xarra erretira)

(Allande mintza)

Eztük aski erraitea
 Brigitte Bardoti khaka

Brigitte parle

J'ai vu comment le renard
 était pris dans le piège
 passant la nuit entière
 la patte à demi cassée.

S'il vous arrivait ainsi
 une jambe cassée
 de passer la nuit dehors gelés
 vous en auriez des cris.

N'avez-vous pas honte
 vous le poseur de pièges à dents
 qui en véritable sauvage
 faites souffrir le renard.

Apparaît un diabolotin, qui parle en hurlant d'une voix grinçante

Le renard à quatre pattes
 les quatre tordues
 s'il les a tordues tordues
 que tu sois merdu!
 Xirikito!

Le diabolotin disparaît

Arnaud parle

Il n'est pas suffisant de dire
 merde à Brigitte Bardot

haxerriak ari'ttik nasaitzen
ta debetatu zepoka.

Haxeri, hazku eta foina
zerbait egin behar diagü
nahi ba'tügü oilloak
eta axuriak salbati.

(Ezkertiro mintza)

Lehen ehintzana hi
Allande zepokari orotan
berde hortengati batük
foinak kharrrika zokhotan.

(Erri karkazaz)

Ogenegile horier
zepoan mimik ez egiteko
behar ginikek eskola
zepo pausan ikasteko.

(Brigitte)

Egizie nik bezala
zoazte oilasko erosteak
Haxerriak bakean üt
eta axuriak begira.

**(Debrü xar bat oilüz mintza Brigitteri
keinü itsusia egitez)**

Ahüntzaren büztian txüta
haren peko zilo hütisa

les renards prolifèrent
et le piégeage est interdit.

Renard, blaireau et fouine
nous devons faire quelque chose
si nous voulons sauver
nos poules et nos agneaux.

Tir à Gauche parle

n'étais-tu pas toi
Arnaud le piégeur partout
à cause de ces écoles les fouines
sont dans les coins de village.

Rigolant

Pour ne pas faire de mal
à ces nuisibles
nous devrions avoir un enseignement
et apprendre à poser les pièges.

Brigitte

Faites comme moi
allez acheter du poulet
Laissez les renards en paix
et gardez vos agneaux.

Un diablofin crie fort et la menace du geste

La queue dressée de la chèvre
le trou qui est en dessous

sarezan sar südiirra
ezkappa ez dakion hiütza.
Xirikito!

(Brigitte)

Zoazte arren arthehria
ihizlari salbajeak
jenteek dioie tüziela
xikokatzen kabaleak.

(Ezker tiro)

Aldiz hik xikokako
Lagin hura dün galdü;
Asto arra beiteie
Aizoez kerestati.

Hi gabe badakinagü
nuntik ziriko neskatila
eztiagü hi bezalako
oilo zaharren beharra.

(Bujideferre)

Jente nahasten ezkitian
soberarik busta
ihizlariet igaraniziko
dietiagü jateko gusta.

(Jakirako)

Bihar beitiükie
ihize zerratzea

Mets-lui(femme) ton nez
pour que ne lui échappe pas le vent.
Xirikito!

Brigitte

Allez donc dans vos bergeries
sauvages chasseurs
les gens disent que vous
fricotez avec vos bêtes.

Tir à Gauche

Quant à toi tu perdis
un bon mâle;
puisque tes voisins t'ont
castré ton âne.

Sans toi certes nous savons
par où formiquer la fille
nous n'avons pas besoin
d'une vieille poule comme toi.

Bujideferre

Pour ne pas trop nous compromettre
à brouiller le monde
nous ferons passer aux chasseurs
le plaisir de manger.

Jakirako

Puisque demain ils auront
la fermeture de la chasse

Sataneria

Akabaillosa die
eginen apaidüa.

(Bujideferre)

Bihar jan behar düe
bai gato por liebre
bai eta ondotik ere
chevreuil devenu chèvre.

ils feront leur Repas
de Fin de Chasse.

Bujideferre

Demain ils mangeront
du gato por liebre
et en suivant aussi
chevreuil devenu chèvre.

IX. Jelkhaldia: akabaillosa / IX. Repas de Fin de Chasse

**(Ahaidea. Ligetxen soldadoen kantorea. Kantatzera noazü bi berset berrien)
Sur l'air de Liguets, ou Markesaren alaba, des vers nouveaux**

(Mahain baten ungiurian bazkalondo)

Kantatzera noazü ihizlari maite
bersetetan gezürrik erran ezpeitaie
urtarilarekin zaikü negiaren helzte
hotza ibarretan ta, mendian elhürte.

Xilomaite huntan beikirade bildü
eztügi horregatik gosea ohiltü
Etzeko andereak egim düi apaidü
hun egitekoa kostüma bat beiti.

Lehenik ihizea ez den aragia
ohoratü dizügü xerri saiheskia
ardoaz, idor hori ederki bustia
aisa izan beitzaiükü horren irestia.

Un après-dîner autour d'une table

Amis chasseurs je vais chanter
car en vers on ne peut mentir
en janvier l'hiver est arrivé
froid dans la vallée, neige aux sommets.

Réunis au restaurant Chilomaite
nous n'avons pas pour autant chassé la faim
la patronne a fait un repas
car elle a coutume de bien faire.

Nous avons d'abord honoré une viande
qui n'est pas gibier de la côte de porc
il nous a été facile d'avaler
ce mets sec arrosé de vin.

Bigerrenik erbia Pettek ekarria
bazian gozo drole ta harrigarria
bena bigerren ardo bat beita pizgarria
ezteikü hala ere hautsi egarria.

Hirugerrenik orkatza jan nahi günian
etzen ontsa ererrik behar den günian
gük eho hura beno gizenago zian
sükaltian egoiteak gizenütü beitzian.

(Ager Muñuna eta Pitzitzi, lehena ahuntz maska batekin, bestea gatü batena

Teatre aitzinean lehenik mintza, goiti joan gero)
Paraissent Muñuña avec un masque de chèvre et Pitzitzi avec un masque de chat
Ils parlent d'abord devant la scène puis montent

(Muñuña, ahuntz mintzoz)

Ikhusi düna Pitzitzi
ene alhaba Mañaña
goizan ostatü ondoan
alhen ützi dinat anaña.

Akher zikin batekilian
ez ote zaikü ezkapü
ernari bada holaxet
harentako date tant pis.

(Biak teatreala igain, ihizlariak so)
(Pitzitzi miau mintzo batekin)

Maleruski behar deiat
erran zer düdan ikhusi
ostatüko kozinersa
düala alhaba degoilli.

En second le lièvre apporté par Pierre
avait un goût drôle et surprenant
mais comme un second vin est excitant
il ne nous a brisé la soif.

En troisième nous voulions notre chevreuil
il n'était pas bien rôti au bon endroit
il était plus gras que celui que nous tuâmes
le séjour à la cuisine dut le faire engraisser.

Muñuña d'une voix chevrotante

As-tu vu Pitzitzi

ma fille Mañaña
ce matin je l'ai laissée
à brouter la diablesse.

N'aurait-elle pas fugé
avec quelque sale bouc
si elle sort pleine de cela
tant pis pour elle.

Les deux montent sur la scène, les chasseurs regardent
Pitzitzi d'une voix miaulante

Il faut que je dise hélas
ce que j'ai vu
la cuisinière du restaurant
a décapité ta fille.

(Muñuña)

Gaixo Pitzitzi maitea
erranen deiat egia,
kozinersa horrek deiala
dohan ezarri semea.

Muñuña

Pauvre cher Pitzitzi
je dois te dire la vérité,
que la cuisinière a mis
ton fils en daube.

(Biak)

Alo arrren jente hunak
heben ziden ihizlariak
nahi gabez izan zide
gathü ta ahüntz jaleak.

Ensemble

Allons braves gens
chasseurs ici présents
malgré vous avez été
mangeurs de chat et de chèvre.

(Jalki etxekanderea)**(Antton)**

Etxekandere xotila
ekarzü hona khuntia
aurthenko gure Akabaillosa
izanen da khuntatia.

Antoine

Adroite hôtelière
apportez nous la facture
le Repas de Fin de chasse de cette année
sera bien raconté.

Ardoak phakatüren tügu
nahiz ahülkka izan diren
bena txitxia zure khostü
ezpeitügü hon ediren.

Nous paierons les vins
bien qu'ils aient été assez faibles
mais la viande à votre compte
car nous ne l'avons pas trouvée bonne.

(Kozinersa)

Nola hainbeste lan hartirik
e'nüzie phakatü nahi?
Ordainez hartüko deitziet
arropa horik zien bahi.

La cuisinière

Comment après tant de peine
vous ne voulez pas me payer.
En échange je prendrai
vos vêtements en guise de gages.

(Antton)

Kasu emazte faltsia
ezturrek salhatiko zütie
Muñuñak eta Pizitzik
hümeak galdü dütie.

(Jenteer)

Ezitiela arrenküra
gaxo jentiaak harzara
herri hontan galtzen bada
ahüntz ta gathü arraza.

(Khanta Paradisen gathia)

Paradisen gathüa, oren tristean sorthüa
Salazar armatürük haren ehailea,
beste bi lagünekim dobatan jalea,
dobatan jalea.

Gathüa zen marrantia, zahar eta itsusi;
Bazüan zazpi urthe jaten züala xixari
Barbalot, süskandera, arratöa berhiki
etzena greügarri.

(Debrüxarrak)

Beharriak eta begiak
edertarzüinari zabalik
bi ahoak eta üzkiak
plazerrari idekirik
arrenkütrak baztertürik
gozezazie ahaloröz. Halabiz!

Antoine

Attention femme fausse
les os vous trahiront
Muñuña et pizitzi
ont perdu leur progéniture.

Au public

Ne vous inquiétez pas
braves gens si dorénavant
en ce pays se perd
la race des chèvres et des chats.

Its chantent «le chat de Paradis, chant traditionnel

Le chat de Paradis naquit en triste heure
Salazar armé fut son assassin
avec deux camarades ils le mangèrent en daube
mangèrent en daube.

Le chat était catarrheux, vieux et laid
il y avait sept ans qu'il ne mangeait que vers
insectes, lézards, cadavres de rats
n'était-ce pas écoeurant.

Les oreilles et les yeux
ouverts à la beauté
les deux bouches et les derrières
ouverts au plaisir
écartant les soucis
jouissez si possible. ainsi soit-il!

X. Azken ephaika: justizia / X. Le dernier: jugement

(Jüjü Stissia sar eta mintza)

Ni niz Jüse Tizia
tribunal buruzagia
bi abokatsa horiekin
Jakinen dügü egia.

Juju Stisse entre et parle

Je suis Juju Stisse
président du tribunal
avec ces deux avocats
nous saurons la vérité.

(Laberde mintza)

Berdeen izenean beiniz
zier züizenki mintzatzen
ikusirenko düzie
zer phena düdan galhatzen.

Parle Maître Laverte

Puisque au nom des Verts
je vous parle directement
vous verrez sûrement
quel châtement je demande.

Inizlari debrü horiek
jan dezen denek Canigou
eta hobeki iresteko
edan dezatela ardu.

Que ces diables de chasseurs
mangent pâté de chien
et pour mieux avaler
qu'ils boivent du vin.

(Latiro mintza)

Inizlarien izenean
hitzegiten beteiziet
badakit zer merexi diien
dans leur verre et dans leur assiette.

Parle Maître Latire

Or au nom des chasseurs
je m'adresse à vous
je sais ce qu'ils méritent
dans leur verre et dans leur assiette.

Kondena bite berdeak
hura hütsik edatera
eta jateko bakarra
astün zoparen jatera.

Que soient condamnés les Verts
à ne boire que de l'eau
et pour seule nourriture
de la soupe d'orties.

(Jüü Stissaren sententzia)

Le tribunal modernisé
sans avoir délibéré
sans écouter les accusés
va tous vous condamner.

la plainte sera déboutée
et les dépens à deux seront payés
Ala jinkoa Perjiou! vous apprendrez
ce qu'il en coûte de plaider.

Hau da ene azken sententzia
berdeek eros bezе antzera
eta ihizlari lagünak
bihoatza antzera ferratzera.

Sentence de Juju Stisse

(Gaurkotu epaitegiak
ongi ebatzi ondoan
errudunak entzun gabe
denak zigortuko ditu).

(Kexa baztertuko dugu
eta gastuak bieқ ordainduko
Alajinkoa! Bai Jupiter! ikasiko duzue
pleteiatzeak zer kostu duen).

Voilà ma dernière sentence
que les Verts achètent des oies
et que les chasseurs associés
aillent ferrez ces oiseaux.

(Südürgorriek lürra jo eta Üzküberdeek nigar egin)

Les Nez Rouges tapent le sol du talon, les Culs Verts en larme

(Denak erretira)

(Azken peredikia)

Entziün tützien bersetak
konkor dira ta txainkiak
ezpeita gure ogenez
ezpadirade haintiak.

Beretegileak maleruski
ez dti sobera asmati
jenteak diren bezala
badirade mintzatti.

Tous sortent

Epilogue

Les vers que vous avez entendus
sont bossus et boîteux
ce n'est pas de notre faute
s'ils ne sont pas fameux.

Le versicoteur hélas
n'a guère imaginé
et comme les gens s'expriment
il les a fait parler.

Le bétail des écologistes carnivores
étant empoisonné
et le gibier de nos chasseurs
étant malade.

Nous irons aux cayolars
sous le Pic d'Orhy
tous nous rassasier
de l'herbe douce de là-haut.

Plainte de gens éceurés

Le nouveau vin de Bordeaux
se fait sans raisin
Nous irons à Ahuzki
nous saouler de bonne eau.

Cris de dégoût

De l'avis de l'écrivain
il dit aux uns aux autres
qu'entendent les adversaires
que ce soit Senjosse ou Wechter.

Trop c'est trop
le désert naît
lorsqu'il n'a plus de gibier
ou lorsqu'il y en a trop.

Vous venez de voir
présenté en nouvelle mode
ce qui nous est connu
comme une course asine.

Ekolo aragijaleen
kabateak pozoatirik
eta gure ihizlarien
ihiziak eritirik.

Alkharrekin joanen gira
Orhipeko olhetara
hanko belhar gozoez
denak oro alhatzera.

(Jente greütü zinkuria)

Bordeleko ardoberria
mahatsik gabe da egiten
Joanen gira Ahuzkira
hanko hur hunez aseren.

(Greütien oihüak)

Egilearen aholkütz
bai bater eta bester
entzün dezen bi etsaiek
Sen José edo Wechter.

Sobera sobera delako
desertia sortzen dela
ihize gabe edo bestela
ihize sobera balin bada.

Egün ikhusi düzie
moda berrian egina
asto laster izenarekin
ezagützen dügüna.

Hau ezta astokeria
 astoak ezti ogenik
 bena bai jentekeria
 iniizengatik eginik.

Azkenik pharka astoa
 zaldia beno argiagoa
 nahi diñanaren egiteko
 gogorra beitiük kaskoa.

Adio Ekolor eta Ihizlor
 ahal bezala eman dügü
 bena xuri ta beltz beno
 nahaskolor heltü zaikü.

Eztükügü aski sosik
 zier orkatz janarazteko
 kontia igor ezazüe
 Voynetsari pakarazteko.

Nahiago badüzie
 behi erotütik asež
 gük ez zütiegü lagintükö
 nahiago ginäte hil gosež.

(Kanta)

(Bat'DAF ahaidean)

Xiberoan guti girade
 bena zoin maltzurrago
 Parisirik jin küso horiek
 ez gütie kanbiatükö.

Ceci n'est pas une ânerie
 car les ânes n'ont pas ce tort
 mais bien une humainerie
 écrite sur la chasse.

Pardon à toi l'âne
 plus clairvoyant que le cheval
 tu as la tête dure
 pour faire ce que tu veux.

Adieu Ekolor et Chasselor
 nous avons joué comme nous avons pu
 mais plus que noir et blanc
 nous est sorti Mélémélocolor.

Nous n'aurons pas assez d'argent
 pour vous nourrir de chevreuil
 envoyez donc la facture
 pour que la paye Madame Voynet.

Si vous préférez
 vous bourrer de vache folle
 nous ne vous accompagnerons pas
 nous préfererions la faim.

Sur l'air des Bat'Daf, paroles nouvelles

En Soule nous sommes peu nombreux
 mais à qui plus fripouilles
 Ces épouvantails venus de Paris
 ne nous changeront pas.

Behar ere badititigi
ihizlari eta ekolo
denbora dündü dūgūnean
erri eginarazteko.

Eta gero! eta Gero!
tūroa dela haientako
eta apaidia guretako.

Hun deikūla!
Izan ontsa!

Heureusement nous avons
des chasseurs et des écolos
quand le temps est couvert
pour nous faire rire.

Et après! Et après
que les tirs soient pour eux
et le repas pour nous.

Grand bien nous fasse!
Portez-vous bien!

LAPURDIKO ATURRIKO EUSKARA: BARDOZEKO Ū BOKALAZ¹

Kristina Encinar San Martin

Laburpena

Lan honetan aurkezten dut *ū* bokalari buruz Bardozen (Lapurdin) egin-dako inkesta linguistiko baten emaitza nagusien interpretazioa. Aipaturiko inkesta horren arabera, Bardozen *ū* bokala berezkoa izan arren, egunak aurrera egin ahala, zailagoa da bardoztarren ahotan entzutea. Ezaguna da Lapurdiko iparrekialdeko biztanle batzuek diotela Bardozeko euskara «nahasia» dela, eta gainera, haien ustez hori ez dela «un bon language». Horregatik, inkesta horretan, galdetegi linguistikoarekin batera, saiatu naiz beste alderdi horri buruzko informazio eta iritziak ere biltzen, ez bakarrik Bardozen, baizik eta baita Mugerren eta Beskoitzen ere. Lan honek eskaintzen ditu *ū* bokalaren egoera eta sustraitzea zein den ezagutzeko ideiak, bokal horren gertaeraren testuinguruari buruzko oharra eta baita *ū* bokalaren agerpena edo gabezia baldintzatu dezaketen faktoreen identifikazioari buruzko gogoetak ere. Izan ere, *ū* bokala bezalako ezaugarriengatik, Lapurdiko Bardozeko euskara interesgarria da Iparrekialdeko nahiz Euskal Herriko euskal hizkeren sailkapena deskribatzeko.

1. SARRERA

1.1. Galdeketa-aren abiaburu orokorra eta artikuluko honen helburu nagusia

Aturri ibaia Pirinioetako tontorrik garaieneta jaiotzen da, eta bere besoak Lapurdiko ipar-ekialdea bustitzen du. Bertan kokatzen da *Aturriko euskara* –izendapenaren inguruko eztabaida ikerlan honetan aipatu gabe utziko dut–.

Aturriko euskarak euskalkien mapa marrazteko laguntza handia ekar dezakeela esan ohi da, baina Aturriko euskararen beraren zatiketetan sakontzeak ere ez luke zeregin horretan argi gutxi eskainiko. Izan ere, interesekoak dira

¹ Aturriko berriemaile eta laguntzaile guztiei eskerrak eman nahi dizkiet niregana duten urte hauek harrera eskuzabalaren eta pazientzia agortezinaren truke: ordainduko dut inoiz zuekiko zor handia? Euskaltzaindiaren Azkue liburutegiko langile prestuei ere, eskerrik asko. Eskerrak ematen dizkiet Gotzon Aurrekoetxeari, Joseba A. Lakarrari eta Blanca Urgelli. Nire familia, adiskide eta laguntzen nauten guztientzat ere nire esker ona. Lan honi egin iruzkinak ongi etorriak izanen dira.

oso Lapurdiko ipar-ekialdean zintzilik bezala agertzen den Bardoze herriko euskararen ezaugarri batzuk. Hain zuzen ere, ikertzaileon arreta hartzen duen Bardozeko elementu horietarik bat *ü* bokal «zalantzata» da. Hau da, nolakoa da bokal hori? Ezaugarri horrengatik bardoztarren mintzoa lotu behar da Nafarroa Behereko Amikuzeko hizkerarekin, edo alderantziz, Lapurdiko Aturriko euskaratzat hartu? Hara, galdera handiegiak idazki honentzat. Hala ere, eta bokal honek Bardozeko euskararen bete ahal duen tokiaren nolakotasunari zer-bait hurbiltzeko asmoz, ikerlan honetan Lapurdin egindako galdeketa baten emaitzen interpretazioa ekartzen dut.

Ez du Bardozeko bokal horrek soilik ikertzaileon ardura jasotzen. Izan ere, aspalditik bertako zein inguruko hiztunak ere bere presentziaz jabetu dira. Zehatzago esanda, Lapurdiko alderdi horretan *ü* bokala hiztunak –nahiago bada, hiztunen jatorria– bereizteko eta identifikatzeko baliatzen den tresna omen da. Datuen bilketarako ez ezik, dialektologiaren teoriarako ere interesgarria da berriren bat jasotzea *marker* honi buruz –kanpoko hiztunengandik baina baita bardoztarrengandik ere–.

Aturriko euskara modu xehean edota nolabaiteko arduraz aztertu dituzten iturri batzuen bidez –ik. Bibliografia atala– korpusa osatu eta gero, aukeraturiko berriemaile batzuei galdeketa egin diet. Artikulu honen helburu nagusia inkesta horietako emaitzen interpretazio orokorra jakitera ematea eta Bardozeko *ü* bokalaren ezagutzarako proposamen batzuk eskaintzea da. Izan ere, beste lan zabalago batean aritu nahiko nuke xeheago Aturriko euskarari buruz. Eta horrengatik, artikulu hau ez da lan horren berezko zatitza hartu behar.

1.2. Galdeketen testuingurua eta berriemaileak

Jarraian laburtuko ditut lagundu nauten berriemaileen ezaugarri nagusiak. Bi motako hiztunak aukeratu ditut. Batetik, Bardozeko egungo eta aspaldiko euskara ezagutzen dutenak. Eta bestetik, Mugerreko eta Beskoitzeko *NORM* berriemaileak –guztira, lau lagun–. Bigarren talde honetako hiztunak aukeratzeko irizpide nagusiak bertako hizkera egitea edo ezagutzea eta bertan bizi izatea izan dira, eta galdeketa modu orokorrean egin diet. Lehen taldean, ostera, bi multzo egin ditut, hiztunen ezaugarrien arabera. Lehenik, modu arinagoan elkarrizketatu ditudan hiztunak. Laguntzaile horiek guztiak Bardozen bizi dira, eta ezagutu/ezagutzen dute Bardozeko euskara, nahiz eta *NORM* ereduaren baldintza guzti-guztiak ez dituzten betetzen –guztira, lau lagun–. Bigarrenik, galdeketa osoa egin dieran hiztunak, honatx:

- (1) Berriemailea, 63 urte, Bardozen sortua, ama eta aita Hazparnekoak.
- (2) Berriemailea, 77 urte, Bardozen sortua, gurasoak Bardozekoak.
- (3) Berriemailea, 87 urte, Bardozen sortua, aita eta ama Bardozekoak.

Guztira, 11 lagun.

Galdeketak lauzpabost hitzorduetan egin ditut, eta beti giro atsegina sorzea lortu da. Horregatik, berriemaileen erantzunak jasotzeko ez ditut bakarrik zuzeneko galderak edota frantsesaren itzulpenak erabili, solasaldi lasaiak ere baliatu ditut. Galdeketak amaitu eta gero, beste hitzordu bat antolatu nuen zenbait hitzunekin nituen zalantzak argitzeko.

2. GALDEKETEN EDUKIA

2.1. Korpua osatzeko iturriei buruz

Erabilitako iturriak aztertu ditudanean, lehenasuna eman diet *ü* garbia duten lekukotasunei. Kasu batzuetan zalantzak izan ditut. Izan ere, oraindik artikulua honen idazketaren momentua arte, hitz batzuen grafiarengatik edota datozen iturrien nolakotasunarengatik, ez dut posible izan *u* eta *ü* idazketen artean aukeratu. Kasu horietan guztietan *u* eman dut geroxeago aurkezten dudan zerrendan. Adibidez, L. L. Bonaparteren eskuizkribuetan batzuetan ez da erraz ikusten *u*, *ü* edota *ou* idazketen arteko harremana, bereziki batera agertzen direnean zenbait hitz zerrendetan zehar. Beste kasu batzuetan, ordea, zalantzak ez dira horrenbesterako izan. Adibidez, EAELko Beskoitzeko eta Urketako emaitzak alderatzen badira, argi ikusten da ez direla irizpide berdinak erabili erantzunen transkribaketan. EHHako grabaketei dagokienez, aldiz, zalantzak askoz arinagoak izan dira.

Erabilitako iturrietako adibideetatik aparte, hitz batzuk gaineratu ditut *ii* bokalaren hedapena hobeki ezagutzeko ideiak ekartzeko asmoz. Hitz horiek izartxo batekin markatu ditut.

Hiztegi arruntaren barneko hitzak bereziki aukeratu ditut. Hitz horiekin guztiekin korpus itxi bat osatu eta horren gainean artikulua honen helburu nagusia eraiki dut. Beraz, korpus itxi honetatik kanpo jasotako lekukotasunak ez ditut lan honetan aintzat hartu.

2.2. Korpua

Jarraian inkestetan galdeturiko hitzen zerrenda alfabetikoa ekartzen dut.

ahüntza	auhaldü	bürkhi
aitzur	auharia	bürra
akülia	azabüria	bürü üna
altzürria	barur*	bürülla
alümeta	basakülan	büztana
amü	bazkaldü	egüberri
askaldü	burdina	egüerdi

egun*	küküiso	uda
egürra	larrüa	üdaondar
egürrairiak	lebüra	udare
ehün, berrehün/biehün	legümak	udazkena
epheildü	lümak	uhatx*
erditu, hertu	maikhü	ülhündürtü
ersün	mailü	ülündu
esku*	makhürtü	üme
eskurpiüñ	marrhübi	unyo
eüliak, ülia	masüsa	urde
ezkür	merkatüian	urđin
früitietan	miüküian	urhandi
frutüak	moztu	uri
gaitzürü	mürü	urte
garbüra	müsütü	ürrieta
gathüa	muthu*	urrin
gau	mütür	ürritza
gauerdi*	negü	ursan*
gizun	oihü egin	urtu*
gorpütza	onthüak	urtzo
gu, gure*	orhoitu, orhitu*	urxantz*
gusu, gusia	partitua*	uste izan*
haür	pelatüa	ustel
hün vs. (h)un	phiztu	uthurriac
hür vs. ur	pikatüa	utz*
hurrupatu*	plomü	üztalla
-i бүрүз	-ra бүрүз	xagü
iküztea	sartu*	xuriketa
ilüna	su	zabaldu, zabaldirik
intharrostü	sudur	zalı
isildu*	suge	zelaürü
itsu*	sugeütsü	zerbitzu
kallüa	sükhar	zikindü
kexü	sülfatatu	zorroztü
kharrunte, kharruñ	suskandila	züpi
khürlo	suskar	zura
küba	thü egin, thüa	zuritü

2.3. Korpusa osatzeko erabili ditudan galderak

Arestian esan bezala, irudi luke Bardozen –baina baita Bardozetik kanpo ere– balio berezia ematen zaiola *ü* bokalaren agerraldiari. Inkognita hori argitzen saiatu ahal nintzela ikusi bainuen, pertzepzio-dialektologiaren bidetik –ingelesezt,

*Perceptual Dialectology*²– galdera batzuk egiteari egoki iritzi nion hastapenetik. Horregatik, galdeketa zehar, eta beti ere giro atseginean murgilduta, Bardozeko euskarari buruzko iritziak eskatu dizkiet berriemaileei. Batzuetan, galdera zuzenak erabili ditut. Beste batzuetan, ordea, berez atera da gai hori elkarrizketan. Egin dizkiedan galderen adibide batzuk idazten ditut jarraian.

- Bardozen txikitik hitz egiten zenuen euskaraz? Eta orain? Herri guztian berdin hitz egiten zen/da? Alderik bazen/bada inguruko herriekin konparatuz?
- Bardozen izan zara? Euskaraz hitz egiten da/zen bertan? Ulertzen duzu Bardozeko euskara? Nolakoa da? Aipatuko didazu Bardozen erabiltzen den hitz edo ezaugarriren bat?
- Ba duzu zure inguruan bardoztarrak? Euskaraz hitz egiten duzue elkarrekin? Berak zure euskara ulertzen du? Zer esaten du?
- Lehen esaten zen bazela euskara «ona» eta «txarra»? Nork esaten zuen? Eta orain?

3. GALDEKETEN ERANTZUN NAGUSIEN LABURPENA

3.1. (1) Berriemailea

- a. Oso erantzun gutxi eman ditu *ü* bokalarekin. Bokal honetaz galdetu izan diodanean saiatu da elkarrizketan batzuk txertatzen.
- b. Partizipio burutu zenbaitetan eta hitz batzuetan *-üa* entzun dut (*partitüa, ormatüa, negüan, zalüa, mirüa*). Hala ere, gehienetan iruditu zait errazago esan dituela *-uia* amaieradun hitzak. Berriemaile honek Bardozen berezkoagoa omen den *-ia* amaiera ere ezagutzen du, baina ez du maiz erabiltzen. Gainera, batzuetan, (1) hiztun honen *-üa* ez zait (3) hiztunarena bezain garbia iruditu, hau da, *-üia* edo antzeko zerbait ere entzun izan diot (*aphezpiküia*). *Mürriüa* erantzunaren *-üa*, ordea, argia izan da. Gertaera horien guztien atzean hizkuntzaz kanpoko eragileak ere egon daitezkeela iruditu zait.
- c. Berriemaile honentzat Hazparneko euskara eta Bardozeko euskara gauza berdina dira, nahiz eta badiren hitz batzuk aldatzen direnak. *-uia* eta *-ia* amaieren artean Bardozekoa zein den galdetuz gero, biak direla Bardozekoak esaten du, biak berdinean esaten direla.
- d. *Früitietan* eta *mürriüa* erantzunetan frantsesaren ordainaren eragina ere badela ematen du.

²Ik. Preston, D.R., 1989, *Nonlinguistics' Views of Areal Linguistics*, Foris, Dordrecht.

- e. Hitzun honen ustez *ü* bokala ez da askotan Bardozen entzuten, bakarrik hitz batzuetan. Eta etxean erabili ez duten arren, beti ulertu izan dute-la dio. Bardozen *ü* bokalarekin esaten diren hitzak bertakoak ez direla esaten du, hain zuzen ere, Donapaleu, Amikuze edota Zuberoakoak direla. Ahalmena du aipatzeko bere ustez Bardozoko euskararenak diren ezaugarri batzuk (*ekheerri*, züketa alokutiboa, eta abar) baina ez dirudi bere hizkeran txertatu dituenik.

3.2. (2) Berriemailea

- a. Eman dituen erantzunetan *ü* bokalaren ahoskera (1) hitzunarena baino zertxobait garbiagoa dela iruditu zait.
- b. Jarraian ekartzen ditut berriemaile honen galdeketan *ü* bokala duten erantzun gehienak, salbuespenak eta guzti: *zuritü, zikindü, pikatü/pikatu, aphaldü, askaldü, auhaldü, sulfatü* eta *isildü* baina *akülatu, orhoitu, pelatu, urtu, onthu* eta *xorroxtu; akülia, larrü, gathü, hürra, müriü, xüria, amü, ersün, kexü, mendira büriüz, egüberri, barür, üztalla, üdaondar, egürra, ilhündürial/ülhündüria, gorpütza, oihü, maikhü, azabüria, maasüsa, züpia, zelaurü, üsteldia, negü, büztanal/buztana, haiürra, ahüntza*.
- c. Frantsesaren eragina ikus daiteke *garbüra, alümeta, basakülan, legümak, lebüra* erantzunetan, adibidez.
- d. Erantzun batzuetan *gathüa* eta *gathia* gisako hitzen artean zalantza izaten duen arren, *gathia* eta *gathü bat* aukeratzen ditu amaieran. Ez dut *gathüa* aldaeraren alde egiten entzun.
- e. Korpusaren hitz kopuru osoa aintzat harturik, hitzun honen erantzunen heren bat edo eman du *ü* bokalarekin, gutxi gora-behera, salbuespenak barne. Gauza bera esan daiteke (3) berriemaileari buruz.
- f. Hitzun honek hasieran ezkor agertzen bada ere, galdera batzuen ostean memoriak erantzuten dio eta ederki aritzen da galdeketan. Kasu batzuetan, oso ziur da bere erantzunaz, eta zalantza duen kasuetan, gehienetan *ü* bokala duen aldaeraren alde egiten du. Bardozen horrela hitz egiten zela esaten du, baina hala ere, bere ustez Bardozoko euskararen ez da oso txertaturik egon, ez da «oso berezkoa». Hau da, hitzun honen aburuz, egia da *ü* bokala bardoztarren euskararen aurkitzen dela, baina txertatuago dago, adibidez, Amikuzen.

3.3. (3) Berriemailea

- a. (2) hitzunaren kasuan bezala, *ü* bokalarekin eman dituen erantzunetan bokal horren ebakera (1) hitzunarena baino garbiagoa izan da.

- b. *Ü* bokalarekin eman dituen erantzunen adibide batzuk: *zikindü, auhal-dü, onthü, idortü*, baina *akulatu, garbitu, urthu, moztu, aphaldu, makhurtu, pikatu, epheildu, afaldu, xorroxtu, ustelduko* eta *bazkaldu; entzüten, büztanaakin, ürrixa/urrixa, thü, lekhüitan, azabiüria, üdaria/udaria, batzü, bürian, güti, üztarrian, hürra, ahüla, ülhüna/ilhüna, egürra, egürriliak, marrhübia, ümia/umia, ürte, itzülikatzeko, hüna, ülia, baakizü, lürrien, gaiztüriü*.
- c. Frantses ordainaren eraginaren bidean kokatuko nituzke hurrengo adibide hauek: *bürra, aliümetak, düdako, otobüsak, lagümak, garbüra*.
- d. Lehen egunetik aurrera *ü* bokala entzun izan diot hiztun honi. Hala ere, beharbada euskaraz mintzatzeko ohitura faltagatik, ez du erakutsi aurreko galdeketa batzuetan agerturiko ziurtasuna. Esan behar da minutu batzuen ondotik badakiela ezberdintzen bere ustez Bardozekoak diren aldaerak. Horrekin batera, *ü* bokala (2) hiztunak dioen baino askoz ere zabalduagoa zegoela esaten du. Gainera, Bardozen euskara «ona» ez dela egiten uste du, eta euskara «polita» entzuteko Hazparnera edota Uztaritzera joan behar dela. Ez daki zergatik esaten duten *ü* hori, baina *duaikha, hantik ekharria* pentsatzen du, ez baita, bere ustez, Bardozen sortu.

3.4. Gainontzeko berriemaileen ekarpenak

Galdeketa erantzun duten Bardozeko berriemaileek *ü* bokalari buruz dituzten iritziaik mota askotakoak dira. Gehienek esaten dute Bardozen bokal hori bazela/badela, eta aspaldian gehiago entzun zitekeela orain baino. Bada iritzien gutxiengo bat, ordea, uste duena Bardozen ez dela bokal hori agertzen, batzuek esaten zutela/dutela, baina haiek ez zutela/dutela erabiltzen. *Ü* bokalari buruzko galdeketa pixka bat sakondu dudanean, Bardozeko berriemaile batzuek erantzun dute haien euskara ez dela *ona*, hainbat hizkuntzekin nahasten dutela, ez dela euskara *garbia*, eta beraz, *ü* hori ez dela esan «behar»³. Halarik ere, lagun horiek jarraian gaineratu ohi dutena *bainan erten da* izaten da. Gaineratu nahiko nuke Bardozeko hiztun gehienek Mugerre edota Beskoitzeko euskara *konprenitzen* erraza dela esan didatela.

Bardozetik haratago galdeketetan, hau da, Mugerren eta Beskoitzen, Bardozeko hizkera zertxobait diferentea dela esan didate orokorrean. Baina *ü* bokalaz galdetu izan dudanean gehienetan, ez zait iruditu ezaugarri horretan Bardozeko hiztunek bezainbeste arreta jartzen dutenik, izan ere, batzuek ezagutzen dute *ü* bokala ez den Bardozeko bestelako ezaugarriren bat ere. Dena den,

³Ik. Preston (2006): «This may indicate that northern speakers are more focused on the symbolic use of their own variety as a vehicle for standardness, education, and mainstream values, but are less concerned with language variety as a vehicle for solidarity.».

Mugerre eta Beskoitzeko berriemaile askok *dena nahaxtekatuik duxu hor* edota antzeko zerbait esaten dute. Badira, ordea, modu positiboagoan pentsatzen dutenak, ezberdintasun horiek –baita beraien euskararen barnean direnak ere– erlatiboki hartuz. Bide honetatik, batzuek diote Bardozeko euskara ulerzea erraza dela, eta beste batzuek, aldiz, ez dela *konprenitzen*.

Esan dezadan Mugerren *miriia* bezalako hitz bakan batzuk jaso ditudala/direla⁴, baina artikulua honen idazketaren unean ez dut posible izan horrelako adibideen lekua zehaztea. Iruditzen zait azterketa fonetiko-fonologikoarekin batera, azterketa akustikoa ere baliagarria izan daitekeela *ü* bokal horiek guztiak ongi identifikaturik egon daitezen⁵.

4. ONDORIO ETA PROPOSAMEN ZENBAIT

Bardozeko *ü* bokalari buruz idatz daitezkeen galderak kolore askotakoak dira: euskal hizkera horren barneko fonematizat har daiteke? Nolako banaketa fonetiko-fonologikoa erakusten/zoritzen du? Bardozeko euskara egiten dutenek bakarrik esaten dute edo bertako euskaldun guztiek erabiltzen dute? Nolako iritziak dituzte bardoztarrek eta inguruko euskaldunek bokal horri buruz? Gisa horietako galderen erantzuna aurkitzen laguntzeko, jarraian laburtuko ditut, batetik, ikerlan honen testuinguruaren barruan kokatu behar diren ondorio nagusiak, eta bestetik, Bardozeko *ü* bokalaren azterketa egiteko aintzat hartu ahal diren proposamen batzuk.

4.1. *Ü* bokala

Begien bistako baieztapena iruditu arren, esango dut Bardozeko euskarari *ü* bokala aurkitzen dela. Gainera, kanpokoek eta bertokoek ezagutzen dute, Bardozeko hizkeran nolabaiteko presentzia *indartsua* edo *arrunta* duen/zuen bokala da.

4.2. Nork esaten du *ü* bokala?

Bardozeko hizkera egiten duen bardoztar batekin ezkondata dagoen arren, eta Bardozen bizi arren, (1) berriemaile bardoztarraren euskarari ez da *ü* bokala *erabat* txertatu. Bere gurasoek Hazparneko euskara egiten zuten, baina

⁴Ondo entzun ote ditut EHHako Mugerreko *azeriütztana* bezalako erantzunak?

⁵«En ciertos casos una *u* antigua ha pasado a *ü* en suletino, bajo-navarro oriental de Mixe y en el habla (bajo-navarra o labortana) de Bardos. En suletino la realización normal de /ü/ es más próxima a fr. /ø/ que a fr. /i/ (6). Como simple variante del fonema /u/ en ciertos contextos, una vocal anterior redondeada es también conocida en otras zonas.» (Michelena 1961: 51-52).

Bardozeke euskarara moldatzen bazekiten, hain zuzen ere, une bakoitzean aurrean zuten solaskidearen arabera. Hau da, ezagutzen zituzten Bardozeke euskararen ezaugarriak, baina ez zituzten bere hizkeran *erabat* sartzen. Lehengo bizimoduaren ardatza etxea zen, eta bizimoduari lotuta egon da beti hizkera. Agian horrela azal liteke Bardozeke bestelako mintzamoldeak ulertzeko ahalmena eskuratu izana etxeko euskara erabat galdu gabe. Nire ustez, gertara hauek ulertzeko ezagutu behar dira ez bakarrik hiztunen jatorriak –nor den Bardozekea eta nor ez–, baizik eta baita herrian egiten zituzten gauzak ere, atzendu gabe usadioak, ohiturak, bizimoduaren ezaugarriak, eta abar.

Arestian aipaturiko ideiaaren bidetik, beharbada horrela ere azalduko litzateke galdeketaz kanpoko hiztun bakan batzuek *ü* bokal hori inoiz ere ez entzun izana. Hau da, agian ez dute haien bizimodua bokal hori erabiltzen duten lagunekin lotu. Euskaldun horiek nolako eta norekiko harremanak dituzten ikustea intereseko gaia da.

Bide beretik, ikusi beharko litzateke *ü* bokala egiten duten bardoztarrek elkarrekin hitz egiteko aukera duten/zuten edo ez. Nola moldatzen ziren? Soilik *ü* bokal hori zeukaten euskaldunekin zirenean mintzaten ziren beren hizkeran? Eta pixka bat haratago joanez, hiltzorian egon arren, aldatzen jarraitzen baitute⁶, oso interesgarria litzateke aztertzea hiltzorian diren hizkerek nolako eragileak jasotzen dituzten aldaketak egiteko.

4.3. Aztertutako iturriak

Aipatu ditut iturri guztiak ez direla fidagarritasun maila berekoak. Ikerlan honetan aukeratu ditudan adibideak Bardozeke berezko euskaratzat hartu ditut, eta gisa horretan baloratu izan ditut galderak egin eta erantzunen emaitzak baloratu ditudanean. Nire helburua ez da izan hitz horiek eta gaur egungo berezko Bardozeke euskara arteko garapena deskribatzea, baizik eta nire asmoa izan dela galdeketetan erabiltzeko korpus fidagarri eta borobil bat osatzea. Halaz guztiz ere, esan dezaket iturri horietako galdeketak gaur egun egingo balira, *ü* bokalarekin askoz adibide gutxiago lortuko lirатеkeela. Gainera, berriemaileen erantzunetan eskuratuko litzatekeen ziurtasun maila ez litzateke oso handia izango. Hau da, duela hamarkada batzuk baino askoz gutxiago esaten –edo *entzuten*– den elementua da *ü* bokala.

Badira, ordea, nahiko egonkor mantentzen diren erabilerak –*güti*, *büria*, *-ra büürüz*, eta abar–, hiztun batzuk oso ziur dira bokal horren tokiaz, eta horregatik bai iruditzen zait iturrien azterketa eta galbahe on batek onura handiak ekarriko lituzkeela. Izan ere, *ü* bokala *kontserbatzeko eredurik* ba da? Hau da, testuinguru fonetiko-fonologiko/lexiko/morfologiko batzuk egokiagoak dira beste batzuk baino?

⁶Berrikuntzak egiteko ahalmena ez omen dute galtzen, nahiz eta desagertzeko puntuan egon.

4.4. Testuinguru fonetiko-fonologikoa eta Bardozeko euskararen egoera

Aurreko ideia horretan iradoki dudan bezala, adierazi nahiko nuke beharrezkoa litzatekeela aztertzen saiatzea *ü* bokalaren testuinguru fonetiko-fonologikoa. Fonematzat hartu behar da? Galdeketa ez dut galdera hori taxuz erantzuteko adibide aski aurkitu, baina zalantzarik gabe, topatu daitezke pare minimo batzuk *-hür/ur-*, nahiz eta oso urriak izan, edo ongi esanda agian, gero eta urriagoak.

Erantzunetan batzuetan irudi luke *ü* bokalak partizipioaren *-tu/-du* marketan agertzeko joera duela, baina orduan berriemaileek jarraian kontrako bizpahiru adibide esaten dituzte. Beste kasu batzuetan, ordea, zain egon naiz *ü* bokala noiz agertuko, eta bat-batean, *ülhündürü/ilhündürü* bikotea agertzen da, *ü* duten beste hitz batzuen aurretik. Gainera dezadan (2) eta (3) hiztunek ez dituztela arras berdinak diren erantzunak ematen, hau da, batzuetan bat datozen arren, gertatzen dela modu berean batek *u* dioen tokian besteak *ü* bokala sartzen duela hitz batzuetan. Horregatik, irudi luke *ü* bokal hori *-bokal* horren tokia, *maila-* hiztunez hiztun ere aldatzen den ezaugarria dela. Gertara hauekin batera, badira niretzat oso esanguratsuak diren alderdiak. Batetik, *marr(h)übia* edota *su(i)a* bezalako hitzetan ziurtasuna handi-handia izatea, eta bestetik, euskaraz egiteko hamarkada askotako ohitura falta duten galdeketaz kanpoko hiztunek ere *büria*, *ilhiün* eta antzekoak esatea, eta are gehiago, Bardozeko ezaugarritzat hartzea, eta ez *buria*, *ilhun*. Dena den, esan dudan bezala, lan honetan ez ditut xeheki aztertzen galdeketetatik kanpo diren hiztun horiek. *Itzülilikatzeko* eta *auhaldü* gisako erantzunak jasotzeak, eta ez *ützülilikatzeko*, *aühaldü* *ü* bokalaren emankortasun fonetiko-fonologikoaz zerbait kontatu ahal du? Korpus zabalagoa beharko litzateke, agian, zerrenda luza daitekeen edo ez ikusteko.

Aurreko lerro horiei guztiei loturik, eta egindako inkesten gainontzeko erantzunak kontuan harturik, aztergai interesgarriak eta beharrezkoak etorriko lirateke. Hau da, nola interpretatu beharko litzateke *u/ü* pare minimo gutxi batzuk egotea, aldi berean galdeketaren erantzun gehienetan *u* *-eta ez ü-* agertzea, zenbait hitzetan zalantzarik gabe *ü* berrestea, eta gainontzeko kasuetan, zalantza ez bada, bietariko aldaerak onartzea? Gibelka ari den fonema bat litzateke? Lexikalizaturiko hitzak izan daitezke *ü* bokala duten guztiak? *Ilhiün* eta *oihü'in* erantzunetan, adibidez, *ü* bokalak *paper* fonetiko-fonologiko berdina izango luke? *Ü* bokal hori emankorra da Bardozeko hizkeran? Nolako eragina du Bardozeko euskararen egoerak *ü* bokalaren agerraldietan?

4.5. *Ü* bokalari buruzko iritziak

Inkestaturiko lagunak Bardozeko *ü* bokalaren presentzia *indartsuaz* edo *arrantaz* jabetuak dira, baina *bitxia* ere badela iruditzen zaie orokorrean. Na-

hitaezkoa litzateke jasotzea eta ordenatzea bertako zein kanpoko hiztunek hizkera honi buruz dituzten iritziak⁷, bereziki aburu hauek euskara mintzatuan nolako indarra duten/izan dezaketen deskribatzeko. Izan ere, batzuetan, hiztunek ez omen dakite oso modu argian *ü* bokala noiz erabiltzen den, edota *zergatik* erabiltzen den. Adibidez, EHHako hiztun batzuek bezala, ikerlan honetan inkestaturiko lagun zenbaitek ere, *ü* bokala elkarrizketan ateratzen denean *dependitzeuk/uxu konberzazionea* edo antzeko iritziren bat esaten dute. Beste batzuek, ordea, uste dute ahoskerak idazketarekin zerikusia duela, eta zenbait alditan *ü izkiriitzen da* –hots, <u>–, *bainan u erten da* –hots, <ou>– esaten dute.

Bide beretik, kontuan hartzen badugu nahiko modu orokorrean pentsatzen dela Bardozen dena *mélangé* hitz egiten dela, eta hori lagun batzuek ez oso modu «positiboan» hartzen dutela, nolako eragina izan dezake uste horrek *ü* bokalaren presentzian? *Ü* bokala atzeraka ari den ezaugarritzat hartuko balitz, bere agerraldien kopurua murrizten duen hizkuntzaz kanpoko eragile baten menpean ere egongo litzateke?

Ez dezadan esan gabe utzi ondoko hizkera bati buruzko iritziak ez direla zertan berdinak izan behar hango hiztunek hemengo hizkeraz dituzten usteekin alderatuta. Hots, hizkereri buruzko pertzepzioaren norabide guztiak ezagutzea gomendagarria dela, izan ere, modu horretan arituz, hizkera horietako gertakera batzuek azalpen borobilagoa eskuratu dezakete, jokoan diren eragile guztien berri emanez.

5. LABURTUZ

Ikerlan honetan ekarri ditut inkesta batzuen emaitzen interpretazioen inguruko gogoeta batzuk, *ü* bokalak Bardozekeo euskaran duen tokia –oso modu orokorrean bada ere– ezagutu ahal izateko. Zalantzarik gabe, *ü* bokala Bardozekeo euskaran bada/bazen, baina gaur egingo balira duela hamarkada batzuetako galdetegiak, erantzunak oso bestelakoak izango lirateke.

Ez dituzte Bardozekeo euskaldun guztiek bizipen berdinak izan *ü* bokalarekin, eta horregatik, hizkeran duen erabileraren ezagutzan aurrera egingo bada, ezinbestekoa da kontuan hartzea berriemaile bakoitzak izan duen bizimodua eta ohitura multzo horiek zoritu dituzten harremanak. Ahalik eta lasterren bokal horren testuinguruak zehaztu beharko lirateke galdetegi luzeago eta hiztun gehiagorekin, izan ere, pare minimoak urriak dira, eta urtez urte, hiztunek bikoteen artean aukeratzeko dituzten zalantzak areagotzen dira. Gainera, *ü* bokala hiztun batetik bestera aldatzen den ezaugarria dela ematen du.

⁷Ik. Taedelmanek (1989:159) dioena: «The degree or opposition to the surrounding rural dialects may vary from town to town, but everywhere it is quite evident and people are aware of it.».

Bardozeiko hiztunengan ez ezik, inguruko euskaldun batzuegan ere badira arreta merezi duten iritziak *ü* bokal honekiko eta zenbait kasutan Bardozeiko euskararekiko: euskara *garbia* eta *ona* ez dela, dena *nahasturik* dela. *Ü* bokalaren agerraldien kopurua aztertzeiko ideia hauek kontuan har daitezke, eta baita Bardozeiko euskara hiltzorian dagoen hizkera izatea ere.

Inguruko hizkeretan –Mugerren, Amikuzen, eta abar– aurkitzen diren adibideak akustikoki ere analizatzea ondo legoke, bereziki Bardozeiko emaitzekin duten harremana edota balizko eragina ezagutuko bada.

6. BIBLIOGRAFIA

- ALLIÉRES, J., 1960-1961, «Petit atlas linguistique basque-français ‘Sacaze’», *Via Domitia* VII, 205-221 eta VIII, 81-126.
- , 1977, «Petit atlas linguistique basque-français ‘Bourciez I’», *FLV* IX-27, 353-386.
- , 1986, «Petit atlas linguistique basque-français ‘Bourciez II’», *FLV* XVIII-47, 5-45.
- ARANA MARTIJA, J.A. & GONZALEZ ETXEGARAI, C., 1989, *L.L. Bonaparteren Eskuizkribuak—Argitarapenak*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- ARANZADI ZIENTZIA ELKARTEA, 1984-1990, *Euskal Herriko Atlas Etnolinguistikoa*, 2 liburuki, Donostia.
- AURREKOETXEA, G. & VIDEGAIN, X., 1993, «Euskal Herriko Hizkuntz Atlas: Galdesorta», *Euskera* 38-3 [separata], Bilbo.
- CHAMBERS, J.K. & TRUDGILL, P., 1980, *Dialectology*, Cambridge University Press.
- DUHAU, H., 1993, *Hasian Hasi* [Beskoitzeko heskuara], Alinea, Donibane Lohizune.
- , 2003, *Hasian Hasi* [Birden parte], Alinea, Donibane Lohizune.
- ECHAIDE, A.M. (arg.), 1984, *Erizkizundi Irukoitza*, 2 liburuki, Euskaltzaindia, Bilbo.
- ETXEBARRIA, J.M., 1983, «Las grabaciones de Viena en euskera», *Mundakiz* 47, 61-63 eta 68-71.
- EUSKALTZAINDIA, *Euskal Herriko Hizkuntza Atlas [EHHA]*, Argitaragabea, Bilbo.
- GARZIA, J. & URKIZU, P. (arg.), 1991, *Bertsolaritzaren Historia*, Etor, Donostia.

- LAFON, R., 1962, « Sür la voyelle ü en basque », *BSL* LXII, 83-102.
- MICHELENA, L., 1977[1961], *Fonética Histórica Vasca*, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia.
- PAGOLA, R.M. ET. AL., 1999, *Bonaparte Ondareko Eskuizkribuak: Ekialdeko Behe-Nafarrera*, Deustuko Unibertsitatea, Bilbo.
- PRESTON, D.R., 2004, «Language with an attitude», in Chambers, JK. & Trudgill, P. & Schilling-Estes, N., 2004, *The handbook of language variation and change*, Blackwell, Malden, 40-66.
- , 2006, «Perceptual dialectology», in Brown, K.(ed.), *Encyclopedia of language and linguistics*, Elsevier, 258-266.
- SALABERRY, B., 2002, «*Mugerreko euskara: hurbilketa bat - Euskara batuaren eragina euskalkian*», Euskal Ikasketetako Tesina-lana, zuzend. X. Videgain, Euskal Ikasketen Unibertsitateen arteko Saila, Pabe eta Aturri aldeko Unibertsitatea, 2001 (laburpena)», *Lapurdum* VII-urria, 353-355, IKER-CNRS, Baiona.
- TAEDELMAN, J., 1989, «Typology of dialect transitions in Flanders», in M.E.H. Schouten and P.Th. van Reenen (edit.) 1989 [1987], *New Methods in Dialectology*, Foris, Dordrecht-Holland/Providence RI - U.S.A, 155-163.
- YRIZAR, P. DE, 1981, *Contribución a la dialectología de la lengua vasca*, Gipuzkoako Aurrezki Kutxa, Donostia, 2 liburuki.
- , 2002, *Morfología del verbo auxiliar bajo navarro oriental (Estudio dialectológico) [I-II-III]*, Euskaltzaindia-Euskal Herriko Unibertsitatea-État Française/Frantsez Estatua-Pirinio-Atlantikoetako Kontseilu Orokorra-Akitaniako Kontseilua, Bilbo, 1999-2002.
- ZUAZO, K., 1989, «Zubereraren sailkapenerako», *ASJU* XXIII-2, 609-650.

ACER ESPEZIEEN EUSKAL IZENAK

Gasteizen, 2008ko irailaren 22ean

Manuel M. Ruiz Urrestarazu

Bi izen generikoak daude funtsean *Acer spp.*-i euskaraz deitzeko: **ihar** eta **azkar**.

Bada hirugarren izen arrunta, **astigar**, baina, gero ikusiko dugunez, izen hori **ihar** edo **igar**-etik dator, hitz konposatua izanik.

Errazenetik hasiz, goazen **azkar** izenarekin. Beharbada *Acer* latinotik letorke. Euskal Herriko mendebaldean izen nagusia da. Ekialdean ere izen hori aurkitzen dugu noizbehinka.

Araban, Herri osoaren mendebaldean gertatzen den bezala, **azkar** zena da gaur zabaldiena, batez ere *Acer campestre* L. espeziari deitzeko. Segi baino lehen esan behar dugu *Acer campestre* espeziea arruntena dela lurralde osoan eta horrexegatik ezagunena. **Azkar** izen hori «gazteleratu» da euskara galtzen ari izan diren arabar herrietan zehar; hiru izen «gazteleratu» aurki ditzakegu gaur Araban: «azcarro», «ascarro» eta «ascarrio», euskara lehenago galdu eta izena gehiago urrundu **azkar** erro soiletik. **Azkar** izenak zahar dirudi, agian erromatarren denboretatik eta beharbada *Acer* izenetik, Cicero-ren aroan *Acer* hitza «k» soinu ahoskatzen zen garaietatik hartua eta zerbait aldatua **azkar** eman arte.

Inguruetakoz hizkuntzetan honako antzeko izenak aurkitzen ditugu *Acer* espezie batzuei deitzeko:

«ezcarro», *Acer campestre* L. (Errioxa Goikoan eta Burgosen).

«escarro», *id.* *id.* (Errioxa Goikoan).

«escarrón», *id.* *id.* (Aragoiko Iparraldean).

«escarrio», *Acer monspessulanum* L. (Burgosen).

Ihar edo **igar** izena. Orain direla berrogei bat urte, Kontrastako gizon batekin nenbilen hango pagadi eta hariztoietan zehar eta *Acer opalus* Mill. espeziaren arbolon multzo bat topatu genuen. Kontrastako pertsona harek landareen izen arruntak ezagutzen eta bereizten zituen eta erabiltzen zuen fitonimia ia dena euskarazko erroetan finkatzen zen. Tamalez ahaztu zait kontrastar haren izena. Gizon adeitsu hari galdetu nion ea nola zeritzaten inguru

haietan arbola mota horri eta hona hemen haren erantzuna: **yar**. Lakoizketa nafar apaiz botanikoak, 1888an, bere «Diccionario de los Nombres Euskaros de las Plantas» arbola mota berberari bere euskarazko izen zerrendan biltzen zuen izen bera, alegia; Lakoizketaren lanean **yarra** bezala agertzen zelarik.

Orduan konturatu nintzen zer zen Gipuzkoan eta Nafarroa Garaian *Acer campestre*-ri deitzeko erabiltzen den **astigar** izena: **asto-igar** edo **asto-ihar** («arce silvestre» esan nahiarekin). **Astigar** hori izen konposatu bat zen gero. Izen horren erroa **ihar** edo **igar** izenean aurkitzen zen. Lakoizketa ni baino lehenxeago, 1888rako, konklusio berberara etorria zen iadanik.

Botanikaren aldetik, azkenean toponimo batzuen bidez ikus dezakegunez, eta *Acer campestre* espezie arruntena eta zabalduena izanik, binomia historikoa gertatu izatea posiblea da, **ihar** edo **igar** hitzak garai batean erabili izanda eta beste garaian **astigar** bihurtu. **Astigar** azken izen honek gaur egun gaintasuna hartu du Gipuzko eta Nafarroan erabilitako euskaran.

Badugu, Nafarroan batez ere, *Acer monspessulanum* L. espezieari deitzeko izen berezi bat: **eri-ihar**. Telesforo Aranzadik, 1913an, RIEB/RIE Ven, «De los nombres de los arces o moscones en el país vasco y su masculinidad» bere artikuluan zioenez, Uharte-Arakilen *Acer monspessulanum* delakoari **eriyarra** zeritzaten eta Amezkoetan aldiz eta «erdaraz» hitz-egiterakoan «eriyarro». Xabier Irigaraik orain hamabost bat urte pertsonalki esan zidanez, arbola horri Imotz eta Anue ibarretako zenbait herritan **irigar** eta **iriger** esaten zioten eta *Acer campestre*-ari berriz **astirigar** eta **astiriger**.

Jean Elissalde 1934an azaldu zigunez (*Gure Herria*, 1934, 130-136. orrialdeetan) **hegigarra** izena *Carpinus betulus* L. arbolari ematen zioten. Baieztapen hori ez dut konfirmatu eta arraroa egiten zait Botanikaren aldetik.

Soinuei aditzen badiegu posibilitate bat datorkit burura. Ea **hegigar** horrek honelako izenak eman ez dituen:

hegi-ihar

eri-ihar

ei-ihar

Euskal Herrian *Acer Genus* horretatik ezagutzen ditugun espezieen artean arruntena *Acer campestre* L. da eta gero *Acer opalus* Mill., hego pagadi eta hariztietan eta *Acer monspessulanum* L. aldiz malda harritsu eta lur gutxiko gunetan. *Acer pseudoplatanus* L. eta *Acer platanoides* L. arraroago agertzen dira eta hostoen aldetik **ihar** deritzan *Acer opalus* Mill.-etik gertu dira.

Hizkuntz eztabaidetan toponimia dugu maiz lagungarri. Eta toponimiarri jotzen badiogu hona bildu ditudan toponimo batzuk, lurraldez lurralde hartuta:

Araban

Azkarbe	erreka, Mendiola
Azkardui	Olano
Azkarduia	Aspuru-Narbaiza
Azkargan	auzo, Larrinbe
Azkarguren	Uribarri Ganboa
Azkarra	Aletxa
	Arkaute
	Krispijana
Azkarraga	Alegria-Dulantzi
	Barrundia
	Burgu / Burgelu
	Urbina
Azkarragan	Meñao Goien
Azkartza	hiri, Gasteiz
	hiri, Trebiñu
	Aperregi
	Asparrena
	Barrundia
Azkartzakoa	Monasterioguren
Azkartzarana	Eskibel
Azkartxi	Olano
Eskarderana	kale, Done Bikendi Harana
Eskarduia	Okina
Eskarganzulo	Entzia
Eskarguren	Uribarri Ganboa
Eskarmendi	auzo, Arzubiaga
Eskarpe	Alangua
	Berrikano
Eskarra	Erbi
	Menoio
	Billodas
Eskarralde	Domaikia
	Erroeta
Eskarramendi	Legutio / Legutiano
Eskarrandi	Zekuñao
	Lagran
Eskarrerana	Urarte
Eskarreta	Alangua
	Ariniz
	Korres
Eskarriturri	Arrieta
Eskarrola	Lagran

Eskarrondo	Letona
Eskartegi	auzo, Zuia
Eskartza	Artziniega
Eskartzana	Arriola
	Asparrena
Eskarra	Iruraiz
Ezkarraga	Mandubide

Bizkaian

Azkarberri	iturri, Getxo
Azkardui	baserri, Goiherri (Zaldua)
Azkarra	baserri, Larrabetzu
Azkarraga	baserri eta iturri, Zeanuri
	etxe, Durango
	etxe, Elorrio
	Ziortza
Azkarralde	baserri, Mallabia
Azkarreta	baserri, Munitibar (Gerrikaitz)
	Iurreta
Azkartza	iturri, Berriatua
	Olazabal (Dima)
Eskartza	Urduña
Eskartzaga	baserriak, Gueñes
	baserri, Aranguren (Zalla)
	Galdames
Iartzta	baserri, (Traña) Abadiño
	etxe, Lekeitio
	baso, Mendata
Idarreta (?)	baserriak, Amoroto
Igartza	Meñaka
Irarraga	Xemein

Gipuzkoan

Astigar	baserri, Irun
Astigar aundi	baserri, Ataun
Astigariz (?)	Tolosa
Astigarraenea	baserri, Hondarribia
Astigarraga	hiri
	auzo, Ataun
Astigarrazu	etxe, Aia

Astigarreta	auzo, Beasain
Astigarribia	auzo, Mutriku
	baserri, Azkoitia
Azkargorta	baserriak, Bergara
Azkarra	Ezkoriatza
Azkarraga	baserriak, Oñati
Azkarreta	Baserri, Oñati
Azkarretazabal	(Arkarazo) Aretxabaleta
Azkarrondo	iturri, Arlaban
Azkartza	baserri, Gabiria
	(Arantzazu) Oñati
Azkarruntz	baserriak, Bergara
Eskaregi(?)	baserriak, Eibar
Eskarga (?)	Uzturre-Urdelar
Iartza	baserri, Abaltzisketa
	baserri, Altzo
	baserri, Zizurkil
	baserri, Urnieta
	baserri, Usurbil
	Mutiloa
Iartzabal	baserri, Usurbil
Iartzaberrieta	baserri, (Aratz-Matximenta) Azpeitia
Iartzaundi	baserri, Idiazabal
Idarreta (?)	Asteasu
Igarroa (?)	auzo, Aia
Igartza	auzo, Beasain
	baserri, Aizarna / Aizarnazabal
	baserri, Arroa
	baserri, Azpeitia
	baserri, Ezkio-Itsaso
	baserri, Itziar
	baserri, Oiartzun
	baserri, Zestoa
	baserri, Zumarraga
	trikuarri, Ataun
	Zizurkil
Igartzabal	baserri, Ezkio-Itsaso
	baserri, Gabiria
Igartzandieta	baserri, Segura
Igartzarena	baserri, Asteasu
Igartzeta	baserri, Zaldibia
Igartzeta edo Iartzeta	baserriak, Zarautz
Igartzola	baserri, Beasain
Iraramendi (?)	Aia
Irarrazabal (?)	Deba

Lapurdin

Azkarreta (D)ihartze	erreka, Urruña baserri, Arbona Sara
Eihartze	etxe, Hazparne
Ezkarba (?)	Lekorne
Iharra (?)	etxe, Uztaritze
Iharte (?)	erreka, Beskoitze
Ihartzaenea	Kanbo
Ihartze	baserri, Urruña
Ihartzegaraia	auzo, Sara

Nafarroa Garaian

Akerreta (?)	hiri, Esteribar
Astigar	Aranguren
Astigarraga	erreka, Leotz Malerreka
Astigarreta	(Zilbeti) Erroibar
Azkar	auzo, Zugarramurdi Urdazubi
Azkarbea	baserri, Azpilkueta
Azkardia	Altsasu
Azkarraga	auzo, Donamaria Zangozako merindatea
Azkarralde	Ziordia
Azkarreñegia	Lesaka
Azkarrieta (?)	auzo, Añorbe-Ukar
Azkarrotz	(Urtasun) Esteribar
Eskaltzeta	(Aginaga) Gulibar
Eskargaitz	(Aldunate) Urraulbeiti
Eskarkolata	Piedramillera
Ezkarra	Etxalar
Gastigarraga	(Gorza) Salazar
Iarmendi	Etxalar
Iarte (?)	Itza
Iartzako	erreka, Eratsun
Iartzaundi	Areso
Iartzeluxe	Luzaide
Igarbeltz edo Iarbeltz	(Artozki) Artzibar
Igardaena (?)	Erronkaribar
Igardoia	Izaba
Igardoki	Izaba

Nafarroa Beherean

Eihartze	auzo, Ortzaize mendate, Aldude-Baztan
Ezkardaitzea (?)	auzo, Irisarri
Iarra (?)	erreka, Baigorri Behoirlegi-Ortzaize
Ihartze	auzo, Bastida
Iskarrot (?)	baserri, Bastida
Oihartze (?)	erreka, Mendibe
Soihartze (?)	ermita, Uhartehiri

Zuberoan

Askarriga (?)	erreka, Santa-Grazi
Eihartze	baserri, Barkoxe
Eihartzeta	baserri, Garindaine baserriak, Barkoxe baserri, Larraine
Ihernotz (?)	baserri, Urdatx / Santa-Grazi erreka, Ozaraine-Erribareita

Euskal Herritik kanpo

Bescarce (?)	erreka, Etsaut (Bearn)
Biscarce (?)	Bedous-Sarrance (Bearn)
Escarboues (?)	Couserans
Escarchein (?)	Couserans
Escaron	Laruns-Etsaut (Bearn)
Escarra (?)	ibai, Gállego-ra dihoana (Oska)
Escarral	Lobera de Onsella (Zaragoza)
Escarrilla (?)	herri (Oska)
Escarroude (?)	erreka, Coarrace (Bearn)
Escart (?)	Escaló (Lleida)
Escartín (?)	El Tormillo (Oska) Rodellar (Oska)
Ezcarros	Villagalijo (Burgos)
Iguerra (?)	Gistaín (Oska)
Leskarre (?)	hiri, (Bearn)
Ligarce (?)	Osse (Bearn)
Yarre (El) (?)	Panticosa (Oska)

Honekin amaitutzat jotzen dut saio hau.

BIBLIOGRAFIA

- ARANZADI, TELESFORO DE. 1913: «De los nombres de los arces o moscones en el país vasco y su masculinidad», in *RIEB/RIEV*, 587-589
- ELISSALDE, JEAN. 1934: «Sur les noms basques des plants», in *Gure Herria*, 130-136
- LACOIZQUETA, JOSÉ MARÍA DE. 1888: *Diccionario de los nombres euskaros de las plantas*. Pamplona, Imprenta Provincial. A cargo de V. Cantera.
- MICHELENA, LUIS. 1955 (2ª edición): *Apellidos Vascos*. San Sebastián, Biblioteca Vascongada de los Amigos del País.
- RUIZ URRESTARAZU, MANUEL MARÍA. 1973 (Doktore tesia): *Especies Forestales Arbóreas en la Toponimia Vasca*. Madrid, E.T.S. de Ingenieros de Montes (argitaratugabea).

QUERCUS ESPEZIEEN EUSKAL IZENAK

Gasteizen, 2008-ko irailaren 22an

Manuel M. Ruiz Urrestarazu

Hizkuntza bizian eta toponimian ikus dezakegunez *Quercus* espezie diferentei deitzeko hiru izen berezi dira euskaraz: **haritz**, **ametz** eta **arte**.

Arte izena espezifikoa da eta *Quercus ilex* L. espezieari ematen zaio (erdaraz «encina» / «chêne vert», «chêne-faux houx», «yeuse»). *Quercus suber* L. («alcornoque», «encina corchera» / «chêne-liège») leku gutxitan agertzen da Euskal Herrian eta **artearen** luzapenez hartzen da euskaraz **artelatz** izenpean (artearen eta artelatzaren hostoak antzekoak baitira eta enborraren azala lodia da oso); **arkamurka** izena ere erabilia izan da *Quercus suber*-i deitzeko orduan. *Quercus coccifera* L. («coscoja» / «chêne-kermès») arraroa da gaur eremu euskaldunetan eta **abaritz**, **txapar** izenekin hartuta dago Eusko Jaurlaritzak eta Araba, Bizkai eta Gipuzkoako Diputazioek 1995ean publikatu zuten *Nekazaritza Hiztegia*-n; hala eta ere **abaritz** izen horri asmatua izatea derizkiot.

Eta goazen orain erdaraz «roble» edo «chêne» deritzaten espezie arrunt horiekin. Bi izen diferente erabiltzen dira euskaraz espezie horiei deitzeko: **haritz** eta **ametz**. **Haritz**, bere bariante **haretx** eta **haritx**-ekin, eta **ametz**, gehi **ezkametz** eremu txikiko izen hibridoa.

Euskara galtzear edo galduta dagoen Hego Euskal Herriko lurraldeetan, *Quercus faginea* Lamk. («roble quejigo» / «chêne du Portugal»), *Quercus humilis* Mill. («roble pubescente» / «chêne pubescent») edo horien hibridoak ageri diren tokietan, toponimiaren laguntza ezin bestekoa zaigu, arbola horiei zein izen ematen zitzaien jakiteko. Toponimia hori guztiz adierazgarria da kasu hauetan.

Hona hemen toponimian aurki ditzakegun etsenplu batzuk, den-denak *Quercus faginea* Lamk., *Quercus humilis* Mill. edo horien hibridoak ager litezkeen lekuetan:

Araba

Arestuia, Izartza

Aretxaburua, Luku

Aretxagazabal, Andagoia-Abezia

Aretxerreta, Manurga
 Aritxueta, Garaio
 Aritzagana, Gereña
 Arizmendi, Lermenda
 Ariznabarra, Gasteiz
 Ariznabarreta, Gasteiz
 Arizpidea, Margarita
 Ezkanda, Lagran
 Ezkantxo, Okina
 Zuatzaretx, Eribe-Okoizta-Zestafe

Nafarroa

Aretxipi, Gendulain
 Aristubeltza, basazain-etxe, Urbasa
 Aritz, herri, Izako zendea
 Aritzabalondoa, Asterain
 Aritzala, herri, Deierrri ibarra
 Aritzaleta, herri, Deierrri ibarra
 Aritzaleta, eremu, Untzitibar
 Aritzarte, mendi, Erroibar
 Aritzgaña, mendi, Urraulgoiti
 Arizdia, mendi, Olaibar
 Arizdia, mendi, Jaitz edo Janiz (Oro)
 Arizdia, Aratzuri (Oltza)
 Arizdia, Bidaurreta-Zabaltza (Etxauri)
 Arizko, Aranguren
 Arizmendi, etxe, Aratzuri (Oltza)
 Ariztarai, eremu, Gulia
 Ariztregi, herri, Xulapain
 Ariztu, herri, Urraulgoiti
 Arizturena, etxe, Elkoatz (Urraulgoiti)
 Armendaritz, etxe, Obanos

Errioxa

Aritza, La Estrella monastegiaren antzinako izena, San Asensio
 Aricia, Valgañón
 Aricha, Ojcastro
 Arisabel (?), Briones
 Erizola, erreka, Oja ibaiaren sistemakoa
 Laristizabal, Santurdejo
 Saristizabal, Santurdejo

Burgos

Arechas, Mena harana
 Areche, Bortedo (Mena)
 Aricha, Avellanosa de Rioja

Oska

Areceta, antzinako monastegi, Bergasa

Zaragoza

Ariza, hiri

Izen bilketa horretan ikus dezakegunez, toponimiaren testigantza **haritz** izenaren alde agertzen zaigu.

Ezkametz izen berezia. Xabier Irigarai ingeniari ikertzaileak aurkitu zuen izen bitxi hori bere landare-izenen ikerketetan Nafarroako Anue, Imotz eta Odieta ibarretako zenbait tokitan. Orain direla 15 bat urte Xabier Irigarai bisitatu nuen Ibaetako bere bulegoan eta Irigaraik berak hartutako izenen fitxak atsegin osoz erakutsi zizkidan eta ziurtatu zidanez **ezkametz** izen hori beti erabiltzen zen *Quercus faginea* Lamk.-eko arbolei deitzeko edo agian espezie horren barianteei deitzeko. Aipatutako nafar ibar horietan taxonimia problema badago, hor agertzen dira *Quercus robur* L. («roble pedunculado» / «chêne pédonculé») eta *Quercus petraea* (Matts.) Liebl. («roble de fruto sentado» / «chêne-rouvre») espezieak, haritz haritzak dei genitzakeena, *Quercus pyrenaica* Willd. («roble tocorno, rebollo o marajo» / «chêne taurin»), ametz ametza izango litzakeena eta azkenean *Quercus faginea* Lamk. eta *Quercus humilis* Mill. eta espezie horien guztien hibridoak.

Xabier Irigarairen fitxetan soinu bariante hauekin agertzen zen **ezkametz** izena:

ezkametz	Gaskue (Odieta)
eskametz(a)	Etxaleku (Imotz) Oskotz (Imotz) Eraso (Imotz)
eskametz(a)	Muzkitz (Imotz) Etxaide (Anue)
erkametz(a)	Zarrantz (Imotz)
erkamets(a)	Urritza (Imotz)

Izen hauek hasierako soinuaz batzen baditugu, honako ondorio hau atera genezake:

ezkametz edo **eskametz** 6 aldiz agertzen da

erkametz 2 aldiz

X. Irigaraik azaldu zidanez, beharbada **erkametz** hitz barnean **erka** erroa aurki genezake, **erka** «arbusto» esan-nahiarekin. Azkueren Hiztegian **erki** = «un arbusto» (B c, G) ikusten baitugu.

Dena dela, Plácido Múgica Berrondok bere *Diccionario Castellano-Vasco* agertu zuenean, 1965ean, «roble de hoja larga, estrecha y pequeña» zelakoari deitzeko goiko nafarrerazko izentzat **ezkametz(a)** hitza biltzen du bere hiztegi horretan.

Beste izen adierazgarri bat aurkitu zuen X. Irigaraik Nafarroako ibar horietan, kasu honetan *Quercus robur*-i deitzeko eta da: (h)**aritz-zintzirra**.

(h)**aritz-zintzirra** Zandio (Olaibar)

(h)**aritz-zintzirre** Gendulain (Odieta)

(h)**aritz-zintzirrie** Ziaurritz (Odieta)

Izen deskribatzaile horren bidez *Quercus robur* eta *Quercus petraea* espezieak ongi bereizten ziren, lehenengoaren ezkurra txorten edo kandu batetik zintzilika izaten baita, bigarrenarena berriz adarñoan bertan jarrita dagoelarik.

Goazen berriro ere **ezkametz** izenarekin. Gauza kurioso bezala eta X. Irigarairen fitxetatik hartuta, Odietako Gendulainen *Quercus pyrenaica*-ri (h) **aritz-ametza**(a) zeritzaten. Normalean **ametza**(a) soilik erabiltzen da Euskal Herrian *Quercus pyrenaica*-ri deitzeko, baina beharbada toki horretan, Gendulainen, Irigarairen informatzaileari hitzen «mixing» edo nahaste bat gertatu zitzaion inguruko **ezkametz** izenarekin.

Botanikaren taxonimiatik euskarazko etimologiara pasatzen bagara orain, **haritz-ametza** eta **ezkametz** izenek gauza bera dioskutela argi eta garbi dakuskegu. Azkueren Hiztegian (1905) **eskanda**, **ezkanda** = «roble joven» / «chêneau», (h)**arizkandaren** bariantetzat hartuta, Zuberoan erabilia. Lhandek bere Hiztegian (1926) onartzen du **ezkanda** izen hori, gehi **haxkanda**, Gotañen erabilia, eta **harixkanda**-ra garamatza aita jesuitak (Azkuerenean **haritxkanda** forma ere agertzen zen, baina eufoniaren aldetik **harixkanda** hobes-tekoa da).

Lagranen (Arabian) XX. mendean Ezkanda toponimoa aurkitzen dugu. Eta horrez gainera **ezk-** erroak bizirik dirau Euskal Herri osoan gaur egun ere. Horra hor **ezkur** hitza.

ezkur = **ezk**-(h)**ur** = **haritz**-(h)**ur** = **harizko** (h)**ur**

Horren antzera,

ezkametz = ezk-ametz = haritz-ametz = harizko-ametz.

Badago Plácido Múgicaren Hiztegian beste izen biribil bat, goiko nafarreraz hori ere, **exkamotx** = «roble de hoja rizada y ramas cortas». Nafarroako Asterainen, Iruñetik mendebaldean dagoen hiri horretan adaburu moztua duten *Quercus faginea* espezieko arbolei «arimoches» deritzete. Arabako Munain eta Okarizko mendian Europan dagoen harizti zaharrenetariko bat dago eta horko lekuak *Arimotx* du izen; harizti hori haritzar moztuek osatzen baitute (kasu honetan haritzak *Quercus robur* espeziekoak dira).

Azaldu ditudan arrazoiengatik hiztegitan **ezkametz** hitzari emango nioke lehentasuna eta ez horren bariantzat har genezakeen **erkametz**-ari.

Nik arakatutako toponimian ez dut aurkitu **ezkametz** izen horren inongo aztarnarik, baina bai Onomastikan; hor dago «Escámez» deitura, Ezkametz euskarazko grafiaz idatzita.

Honekin amaitzen dut honako azalpen hau.

BIBLIOGRAFIA

- AZKUE, RESURRECCIÓN MARÍA DE. 1905 (I): *Diccionario Vasco – Español - Francés*. Paris, Paul Geuthner (facsimil La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao 1969).
- LHANDE, PIERRE. 1926: *Dictionnaire Basque – Français*. Paris, Gabriel Beauchesne.
- LOINAZ, MIEL ET AL. 1995: *Nekazaritza Hiztegia*. Gasteiz, Eusko Jaurlaritza.
- MÚGICA BERRONDO, PLÁCIDO. 1965: *Diccionario Castellano – Vasco*. Bilbao, El Mensajero del Corazón de Jesús.
- RUIZ URRESTARAZU, MANUEL MARÍA. 1973 (Doktore tesia): *Especies Forestales Arbóreas en la Toponimia Vasca*. Madrid, E.T.S. de Ingenieros de Montes (argitaratugabea).

MAGNITUDE ETA UNITATE FISIKOEN NAZIOARTEKO SINBOLOAK EUSKARAZKO DISKURTSOAN TXERTATZEAN SORTZEN DIREN ARAZOEI BURUZKO ZENBAIT GOGOETA

*J. R. Etxebarria,
Euskal Filologia saila,
Euskal Herriko Unibertsitatea*

Irakaskuntza arautuko sisteman euskararen erabilera poliki-poliki normalizatzen ari den garai honetan, badago zientziaren arloan konponbidean jarri beharreko arazo espezifikoa bat, nazioarteko sinboloekin zerikusia duena. Izan ere, ukatu gabea izanik testu zientifikoen ezaugarria dela adierazpen sinbolikoak erabiltzea, zenbait zalantza sortzen dira praktikan nazioartean hitzartutako sinbolo matematiko-fisikoak euskarazko diskurtsoan integratzeko orduan. Zalantza horiek argituz joatea komeni da; are gehiago, euskarazko irakaskuntza garatuz doan heinean premiazkoa ere badela esan dezakegu. Artikulu honetan gai horri buruzko zenbait gogoeta plazaratu nahi dira, magnitude eta unitate fisikoen nazioarteko sinboloen kasuan zentratuz, gomendio egokiak egiteko komenientzia aldarrikatzeko asmoz, eta bide batez proposamen batzuk eginez.

1. PROPOSAMENAK ETA GOMENDIOAK PLAZARATU BEHARRAREN PREMIAZ

Zientziaren arloan euskaraz diharduten irakasleak eta ikertzaileak ez dira geldi egon azken urteotan, eta adierazpen teknikoak erabili beharraren bultzadaz, mota askotako ohiturak eta esamoldeak erabili dituzte praktikan, ikasliburuetan eta artikuluetan era idatzian eta ikasgeletako jardun mintzatuaren esamolde eginetan eta irakurbide teknikoetan aurki ditzakegunak. Kasu batzuetan esamolde horiek berdin antzera erabiltzen dira ikastetxe askotan eta beste batzuetan sakabanaketa handi samarra sumatzen da tokitik tokira. Esan nahi baita, erabiltzaileen esanbeharrari erantzunez, zenbait ohitura eta estilo desberdin sortzen ari dira azken urteotan, nola edo hala bateratu eta egokitu behar direnak, guztion arteko estilo estandar landu bat lortu nahi bada behintzat.

Arazoa loturik dago euskararen ofizialtasunarekin eta normalizazioarekin. Hain zuzen, hemen aurkezten dudana lan honen abiapuntuan Eusko Jaurlaritzako

Hezkuntza Saileko arduradunen kezka bat dago. Hezkuntza-sistema ofizialaren kudeatzaileak izanik, nola edo hala onetsi egin behar izaten dituzte ikastetxeetan erabiltzekoak diren ikasliburuak, bai kalitate zientifikoaren aldetik eta bai euskararen kalitatearen aldetik ere. Horretarako, testuak argitaratu aurreko onespena lortzea eskatzen diete argitalpenaren kariaz diru-laguntzak jaso nahi dituzten argitaletxei. Baina zeren oinarrian eman daiteke onespena euskara tekniko-zientifikoaren arloan? Zein eratan idatzi behar dira, adibidez, testu zientifikoek ezaugarri berezi diren adierazpen sinbolikoak eta horien inguruko esamoldeak? Zein dira gomendatu behar diren esamolde estandarrik?

Zer esanik ez, testuak egokiro idatzi beharra dago. Baina, horretarako, aldez aurretik argi eduki behar da zein den idatzizko diskurtso estandarra, gero irakasleek eta testu-idazleek eredutzat hartuko dutena. Aldi berean, ondo finkatu behar dira sinboloen inguruko esamoldeak, erabiltzaileek eredutzat hartuko dituztenak eta ahozko diskurtso estandarra eratuko dutenak, ikastetxetik ikastetxera ahalik eta sakabanaketa txikiena gerta dadin, hizkuntza normalizatueta gertatu ohi den antzera.

Horregatik, EIMA plangintzako lanen koordinaziorako taldeak arreta berezia eskaini behar izan dio irakaskuntza arautuaren barnean ikasmailetan gora egitean gero eta ugariagoak diren sinbolo zientifikoek erabilerari. Kezka horri erantzuteko, 2007ko udaberrian gai hori lantzeko mintegi bat abiatu zen, oraindik ere lanean diharduena, zeinean hainbat irakasle, idazle eta argitaratzaile hausnarketa bateratua egiten ari diren, sinboloen erabilerari buruzko gomendioak emateko asmoz, betiere irtenbide estandar bat aurkitzeko bidean. Artikulu honetan aurkeztuko ditudan gogoetak hausnarketa horren inguruko ideiak dira, kontuan izanik oraindik ez direla behin betiko finkaturiko akordioak, eztabaidan dauden gaiak baizik.

2. LABURDURAK, SIGLAK, SINBOLOAK ETA BESTE

Hasteko, nazioarteko sinbolo zientifikoek erabileran murgildu aurretik, sarritan nahasturik eta gauza bera balira bezala tratatzen diren zenbait kontzeptu definitu eta zehaztuko ditugu: laburdurak, siglak eta sinboloak. Testu idatzietan erabiltzen diren osagaiak izanik, guztiek daukate ezaugarri komun hau: kontzeptu bat era idatzi laburrean adierazteko erabiltzen dira. Hortik aurrera ezaugarri bereizgarriak dituzte, jarraian zehaztu eta nabarmenduko ditugunak.

2.1. Laburdurak

Mota askotakoak daude, latinetik sortua den eta mundu guztian erabiltzen den «etc.» famatutik hasita gazteek gaur egun erabiltzen dituzten «sms» famatuetara iritsi arte. Izenak berak adierazten duenez, laburduren helburua testuak

eta informazioak era laburrean ematea da. Hortaz, helburu praktikoak dituzte, arloan arlokoak. Testu batean agertzen direnean, erabiltzaileek argi ulertu behar dute bertako laburduren esanahia, eta horregatik askotan zerrendaturik agertzen dira liburuetako hasierako oharretan. Horixe da, adibidez, hiztegi-tako kasua, zeinetan, labur beharrez, hitzei buruzko hainbat informazio garrantzitsu laburdura bidez ematen diren.

Laburdura gehienak hizkuntza bakoitzarenak dira, nahiz eta hizkuntza guztietan erabiltzen direnak ere badauden, etc., vs eta antzekoak adibidez. Gehienetan laburduren ostean puntu bat jarri ohi da, laburdura dela argiro adierazteko, hala nola Hiztegi Batuan ikus daitezkeen e. (erabili), h. (hobe), iz. (izena), izlag. (izenlaguna) eta abar. Bestalde, laburdurak hitz hutsenak izan daitezke (aurreko kasuetan bezala) edo esaldi osoenak (matematikan erabili ohi den f.n.g. adibidez, «frogatu nahi genuenez» esaldiaren ordez erabiltzen dena).

2.2. Siglak eta akronimoak

Siglak eta akronimoak, funtsean, prozedura linguistiko berberaren emaitza dira. Izatez, hizkuntza batean *idaztean* ageri den sintagma bat osatzen duten hitzen lehenengo letezt osatutako «hitzak» edo «izen» berriak dira. Bien arteko bereizketa egin nahi denean, normalean sigla deritze sintagmako hitz bakoitzaren lehenengo letra harturik osatutakoei, eta akronimo, sintagmako hitz bakoitzaren letra bat baino gehiago hartzen dutenei. Esate baterako, *laser* (Ligth Amplification by Stimulated Emission of Radiation) sigla dela esango genuke eta *transistor* (TRANsfer reSISTOR) akronimoa. Dena den, sigla eta akronimo sinonimotzat hartzen dira sarri. Horietako batzuek hitz arruntan izaera heltzeraino iritsi daitezke –aurreko biekien edo hies hitzaren kasuan gertatzen den bezala, adibidez– eta letra xehez idazten dira. Beste batzuek, ordea, agerian gordetzen dute sigla-izaera, izen bereziak dira eta letra larriz idazten dira, EHU (Euskal Herriko Unibertsitatea) edo UEU (Udako Euskal Unibertsitatea) adibidez.

Azpimarratu behar da, siglak hizkuntza batean *idatzitako* sintagma baten hitzetan oinarrituriko eraikuntzak direla. Horrek bere arazoak sortzen ditu hizkuntza batetik beste baterako maileguetan, kasu bakoitzean erabaki beharrekoa izan baitaiteke siglaren osagaiak hitzez hitz itzultzen diren edota sigla bere osotasunean mailegatzten den.

Artikulu honen gaia siglen problematika ez denez, alde batera utziko dugu arazoaren azterketa. Bakarrik esango dugu, dena den, euskarari dagokionez gaur egun nahiko ongi finkaturik daudela laburdurak eta siglak idazteko arau eta gomendioak.¹ Beraz, ez gara horretaz luzatuko.

¹ Ikus J.R. Zubimendi, *Ortotipografia*, Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzua, EIMA, Gasteiz, 2004.

2.3. Nazioarteko sinbolo matematiko-fisikoak

Laburduren eta siglen antza duten arren (sarritan idatzitako hitzen lehen letrez idatzitako laburdura gisakoak baitira), bestelako zerbait dira nazioarteko sinbolo zientifikoak: kontzeptu bati dagozkion idatzizko ikurrak dira, nazioarteko erakundeek hitzarmenez eratu, sortu eta onartuak; kode sinboliko gisa jokatzen dute eta balio eta idazkera berberak dituzte hizkuntza guztietan. Hainbat motatakoak izan daitezke: letrak (E , F , m , N ...), karaktere alfanumerikoak (0, 1, 3, π , e ...) edo bestelako karaktere bereziak (+, -, %, \times ...). Beste era batean ere bereiz daiteke; esate baterako, alde batetik magnitude eta unitateen sinboloak kontsideratuz, eta bestetik, eragiketa matematikoen zeinuak, sinboloak eta bestelako ikurrak. Artikulu honetan lehenengo motakoak dira aztergai.

3. MAGNITUDE ETA UNITATE FISIKOEN NAZIOARTEKO SINBOLOAK

Nazioarteko sinbolo zientifikotzat hartuak izateko, lehenengo ezaugarria nazioarteko erakunde batek emanak izatea dela esan behar dugu. Testu zientifikoen hedapena mundu osorakoa denez, hizkuntzen arteko informazio sinbolikoaren estandarizazio-prozesua bideratzeko, arloan arloko nazioarteko erakunde arauemaileak daude, tarteka-marteka zenbait jakintza-arlotako kode idatziak arautzen dituztenak, mundu osorako arautu ere. Magnitude eta unitate fisikoen kasuan bereziki kontuan hartzekoak dira bi arautegi hauek:

- Unitateen nazioarteko sistema (*Système International d'unités*, SI), 1960ko Pisu eta Neurrien Konferentzia Orokorrean (*Conférence Générale de Poids et Mesures*, CGPM) onartua.
- ISO arauak, kantitate, unitate eta multiploei buruzkoak, *International Organization of Standardization* izeneko erakundeak emanak.²

Bestelako arlo zientifikoetan ere antzeko erakundeek ezarritako arauak daude, hala nola kimikaren arlorako IUPAC (*International Union of Pure and Applied Chemistry*) erakundeak emanikoak, edota biologiaren arloko izendapenerako bi kode hauetan ageri diren arauak: *International Code of Botanical Nomenclature* (ICBN, 1952) eta *International Code of Zoological Nomenclature* (ICZN, 1895-1995). Baina arau horiek lotuago daude nomenklatura eta izendapenarekin karakterekako sinboloekin baino.

Beraz, magnitude eta unitate fisikoen sinboloen kasura itzuliz, diogun ezen bai SI unitate-sistemari buruzko arauak eta bai ISO arauak ere arau ortotipografikoak direla gehienbat, formulak, ekuazioak, unitateak eta neurriak

²Kontsultarako, ikus *Quantities and Units. ISO Standards Handbook*, ISO 1993.

ordezkutzen dituzten sinboloak *nola idatzi behar diren* zehazki adierazten dutenak. Horraino, beraz, berariazko *testu idatzi artifizialak* mundu osoan berdin adierazteko arauak direla esan dezakegu, joskera eta semantika propioa dutenak, helburu jakin baterako estandarizatuak. Edozelan ere, formula eta adierazpen matematiko-fisikoak ez dira soilik geratzen beren agerpen idatzian, zeren integratu eta txertatu egiten baitira hizkuntza naturalez osaturiko testu idatzietan eta baita ahozko testuetan ere. Gainera, berariaz asmatu-rik sinboloak *izendatu* beharra dago, asmatzen dena ez baita soilik sinbolo estandarra, zeren, horrez gain, horrekin batera erabili beharreko izena bera ere arautzen baita, hein batean behintzat. Nolanahi den, nazioarteko sinboloen integrazio edo txertatze hori zenbait mailatan egin behar izaten denez, mailaz mailako erabakiak hartu behar izaten dira hizkuntza bakoitzean integratzean; hots, gure kasuan, euskaraz integratzean.

4. MAGNITUDE ETA UNITATE FISIKOEN NAZIOARTEKO SINBOLOEN ERABILERA

Magnitude eta unitateei dagokienez (oro har, gainerako ikur matematiko-fisiko-koen erabilerari dagokionez ere antzera gertatzen da), hizkuntzaren lau maila hauek eduki behar dira kontuan:

- Unitateen sinboloak eurak, nazioartekoak eta aldaezinak direnak, mundu guztian berdinak (baina adierazpen idatzian soilik). Ortotipografiari dagokionez, letrakera zuzenez idazten dira, berdin hizkuntza guztietan:

m, s, kg, A, C, J...

- Magnitudeen sinboloak, hauek ere nazioartekoak, adierazpen sinboliko idatzirako baliatzen direnak, arau ortotipografiko zehatzak dituztenak letrakerari dagokionez (magnitude eskalarrak letrakera etzanez, magnitude bektorialak letrakera lodi etzanez, etc.):

F («indarra»), v («abiadura»), W («lana»)...

- Unitateen izena, nazioartekoa baina hizkuntza bakoitzera egokiturik dagoena, ortografia eta fonetika hizkuntzaren arabera moldaturik daukana, hitz arrunt modura idatziz eta ahoz erabiltzekoa baita. Adibidez, honelaxe emangu ditugu aurreko unitateen izenak euskaraz:

metro, segundo, kilogramo, ampere, coulomb, joule...

- Magnitudeen izenak, hizkuntza bakoitzekoak direnak, izan ere hizkuntza orokorreko hitz arruntak baitira, nahiz termino teknikoak izan:

luzera, denbora, masa, korrante elektrikoa, karga elektrikoa, energia/lana...

Maila horiek batera ageri dira hurrengo koadroan, zeinean euskararen kasuaz gain guregan kontaktuzko eragin zuzena duten hizkuntza hurbilenen kasuak ere azaltzen diren:

gaztelania	frantsesa	ingelesa	euskara
m	m	m	m
s	s	s	s
kg	kg	kg	kg
N	N	N	N
J	J	J	J
metro segundo (<i>m.</i>) kilogramo newton julio	mètre seconde (<i>f.</i>) kilogramme newton joule	meter, metre second kilogram(me) newton joule	metro segundo kilogramo newton joule
longitud, <i>l, x</i> tiempo, <i>t</i> masa, <i>m</i> fuerza, <i>F</i> trabajo, <i>W</i>	longueur, <i>l, x</i> temps, <i>t</i> masse, <i>m</i> force, <i>F</i> travail, <i>W</i>	length, <i>l, x</i> time, <i>t</i> mass, <i>m</i> force, <i>F</i> work, <i>W</i>	luzera, <i>l, x</i> denbora, <i>t</i> masa, <i>m</i> indarra, <i>F</i> lana, <i>W</i>

5. MAGNITUDE ETA UNITATE FISIKOEN NAZIOARTEKO SINBOLOAK EUSKARAZKO DISKURTSO IDATZIAN TXERTATZEAN SORTZEN DIREN ARAZOAK ETA AZTERTU BEHARREKO ARAU EDO GOMENDIOAK

Aurreko puntuan aipaturiko hiru erabilera-mailez gain –hizkuntza guztiei modu orokorrean dagozkienak, bestalde–, hizkuntza bakoitzaren ezaugarriak tarteko, kasuan kasuko egokitzapen bereziak egin behar izaten dira batzuetan. Horixe da, hain zuzen, euskararen kasuan gertatzen dena, zeren, deklinazio-atzizkien erabilera dela-eta, zenbait arau ortotipografiko finkatu behar baitira, batasunerako estilo estandarra finkatze aldera. Bereziki, honako puntu hauek zehaztu behar dira arau edo gomendio gisa erabakitzeko:

- Lehenik eta behin, oinarrizko kontzeptu bat finkatu behar da, honelaxe defini daitekeena: «diskurtsu barruan integratzean, sinboloek hitz arrunten zeregina betetzen dute, eta hitz arrunten erara hartzen dituzte deklinazio-atzizkiak». Agian gehiago zehaztu behar genuke definizioa, gaineratuz ezen hitz arruntaren kontsiderazioa adierazpen sinboliko osoari aplikatzen zaiola eta ez sinbolo bakoitzari; esan nahi baita, hitz bakartzat hartzen dela bai sinbolo bakun bakoitza (bakarrik doanean), bai neurri osoa (zenbaki batez eta unitate sinbolo batez osaturiko sinbolo konposatua) eta bai adierazpen matematiko-fisikoa osoa (formula, ekuazioa...)

– Aurreko kontzeptua finkatu ondoren, batasun (edo izen-sintagma) modura hartzen den adierazpen sinbolikoak hartzen du deklinazio-atzizkia, eta horrela itsasten zaio aurreko atalean aipaturiko hiru erabilera-mailetan. Zernahi gisaz, ortotipografiari dagokionez, desberdin jokatzeko da, maila zein den kontuan hartuta, honelaxe preseski:

- Adierazpen sinboliko osoa diskurtso idatzian txertatzean, deklinazio-atzizkia sinbolo osoari gehitzen zaio, sinboloa eta atzizkia marratxo batez bereiziz, adibide hauetan adierazten den eran.

Balbula horrek 25 N/cm^2 -ko presiorako balio du.
Radarrak 139 km/h -ko abiadura neurtu du.

Aurreko adibideetan suma daitekeenez, marratxoaren helburua deskodifikatu beharreko kode sinbolikoa eta atzizkia argiro bereiztea da; helburu markatzaile hutsa du, hortaz.

- Dena den, arau horrek badu salbuespen bat, zenbakiei dagokiena preseski. Izan ere, zenbakiak digitu arabiarren (0, 1, 2...) bidez adierazten direnean ez da zertan jarri marratxorik, argi eta garbi geratzen baita zein den sinboloaren amaiera eta zein atzizkia.

Azaroaren 26an biltzekoak dira elkarteko kideak.
Aurtengo beharpenetan % 35eko deskontua aplikatzen ari dira.

- Sinbolo osoa hitzen bidez idazten den kasuan, besterik gabe gehitzen zaio atzizkia izen-sintagma osoari, inolako marratxorik gabe. Esate baterako, aurreko adibideen forma idatzi osoa honako hau izango litzateke, hurrenez hurren:

Balbula hori 10 Pa -eko presioa kontrolatzeko gai da →
«Balbula hori hamar pascaleko presioa kontrolatzeko gai da»
Azaroaren 26an biltzekoak dira elkarteko kideak →
«Azaroaren hogeita seian biltzekoak dira elkarteko kideak»
Aurtengo beharpenetan % 35eko deskontua aplikatzen ari dira →
«Aurtengo beharpenetan ehuneko hogeita hamabosteko deskontua aplikatzen ari dira»

- Ahozko diskurtsoan ere izen-sintagma osoari gehitzen zaio atzizkia, bai hizkera naturala erabiltzean eta bai irakurketa tekniko egitean ere.

40 N/cm^2 -ko presioa → «berrogei newton zati zentimetro karratuko presioa»

6. ONDORIO MODURA

Magnitude eta unitate fisikoek nazioarteko sinboloak euskarazko diskurtsoan txertatzean sortzen diren arazoei buruz artikulua honetan azaldu diren gogoetak ondorio hauetan laburbil daitezke:

- a) Arazoaren parte bat erabat arauturik dago nazioartean, sinboloen ortotipografiarekin zerikusia duena preseski, eta egilearen ustez, parte hori euskaraz ere bere osotasunean onartu beharrekoa da, formula eta adierazpen zientifiko hutsei dagokiena hain zuzen.
- b) Adierazpen zientifikoak hizkuntza naturaletako diskurtsoan txertatzeari dagokion parte, hizkuntza bakoitzean erabaki beharrekoa da. Euskaraz ere bai, noski. Horretan kontuan hartu behar ditugu euskarazko ortografia eta fonetika, maileguak egokitzeko orduan bereziki, gainerako hizkuntzetan egiten den antzera.
- c) Garrantzitsua da adierazpen zientifikoak euskarazko diskurtsoan integratzeko moduak zehatz aztertzea, jadanik sorturiko erabilera-ohiturak kontuan hartuz, horien zehaztapenak eginez, ondoren proposamen bateratuak egin ahal izateko. Eta, zer esanik ez, funtsezkoa da proposamen horiek gizarteratzea, *feed-back* edo berrelikadura baten bidez, berriro ere informazio bateratu hori erabiltzaileei helaraziz. Ziurrenik gomendioen bidez abiatu beharko da prozesua, ohitura bateratuak eginez joateko, azkenean estilo estandar baten finkapenean laguntzeko.

EL EUSQUERA Y LAS JERGA GREMIALES DE ASTURIAS

Ramón de Andrés,
Seminariu de Filoloxía Asturiana
Universidá de Oviedo

Con bastante frecuencia, los lingüistas y dialectólogos no han hecho distinción entre *argot* y *jerga*, definiendo ambos como una variedad de lengua, basada casi exclusivamente en un vocabulario diferenciado, usada por un grupo social o profesional. No obstante, los especialistas (lingüistas, sociolingüistas) que se han enfrentado al estudio de este tipo de hablas, se han visto obligados a distinguir los argots de las jergas¹. Hay varias diferencias fundamentales. Los *argots* (por ejemplo, el de los estudiantes o el de los pasotas) tienen como función primordial el servir de elemento identitario y cohesionador de grupo; no tienen función críptica; su vocabulario característico no constituye un inventario cerrado; se usa entre los miembros del grupo pero no existe una frontera nítida con los registros más informales de la lengua general. Por contra, las *jergas* (por ejemplo, la de los tejeros de Llanes o la de los caldereros de Miranda de Avilés) tienen como función primordial la de no ser entendidas por los ajenos al grupo (función críptica); su vocabulario constituye un inventario cerrado que sigue procedimientos formalizados para deformar o encriptar las palabras de la lengua general; se usa entre los miembros del grupo sólo ante personas ajenas a él, y no se mezcla con la lengua general².

Sin ánimo de minusvalorar ninguna definición, más bien de hacer una síntesis en la que nos podamos sentir cómodos, aporto la siguiente: una jerga

¹ Así, igualan *argot* y *jerga* el *Diccionario de lingüística* coord. por Ramon Cerdà; el *Diccionario de términos filológicos* de Lázaro Carreter, que sin embargo distingue dentro de la *jerga* cuatro tipos; o el *Diccionario de lingüística* de Cardona. Otros hacen distinciones que no tienen verdadera pertinencia lingüística y sociolingüística, como la de Amado Alonso, recogida en el *Diccionario de lingüística de la escuela española* de Abad Nebot, que se basa en la «desvalorización» y «menosprecio» que la *jerga* (por ejemplo, la lengua de los marineros) tiene frente a las *lenguas especiales* (por ejemplo, la lengua de la marina).

² Para estas distinciones, ver, entre otros, García González, «El mansolea. Una jerga gremial...»; Rodrigues Gomes, «Relaciones lingüísticas ente les xirigues gremiales...», pp. 45-47, y «As gírias gremiais como entidades lingüísticas», en *Falas secretas...*, pp. 13.38. También, Álvarez López, *El burón...*, pp. 91 y ss.

es una modalidad lingüística con finalidad ocultadora o críptica (*criptolecto gremial* es la acertada propuesta terminológica de Rodrigues Gomes³), constituida esencialmente por una apreciable cantidad de elementos léxicos con características desconocidas (incomprensibles) en la lengua a la que pertenece y en la que se basa. Así pues, la función primordial de las jergas es la de entenderse los miembros del grupo sin ser entendidos por los ajenos a él; se podría decir que una jerga proporciona una especie de «idioma de bolsillo» a sus usuarios, que manejando unos pocos cientos de palabras peculiares, construyen una lengua incomprensible. Además, según se ha observado en otras ocasiones en referencia a las jergas de Asturias, estas no sólo cumplen esa función comunicativa críptica, sino también una función identitaria de grupo, por cuanto esas maneras de hablar acaban constituyendo señas de identidad claramente reconocibles⁴.

1. LAS JERGA ARTESANALES DE ASTURIAS

Hasta la fecha, en Asturias se tiene constancia de la existencia de ocho jergas crípticas, usadas por diversos grupos profesionales ambulantes. Son las siguientes, de Oeste a Este e indicando las abreviaturas con las que las identificaremos a lo largo de este trabajo⁵: el *tixeleiru*⁶ [tix.], de los *tixeleiros* o *conqueiros*⁷ (fabricantes de recipientes de madera) de A Estierna (Ibias); el *maconeiru* [mac.], de los *cesteiros* de El Rebol.lal (Degaña)⁸; el *bron*, de los caldereros de Miranda (Avilés); el *bron de San Xuan* [bronsx.], de los caldereros y luego de los tratantes de ganado de San Xuan (Grau); el *ergue* [erg.] o *jerga de argina* [jarg.]⁹, de los canteros del oriente de Asturias, especial-

³Rodrigues Gomes, *Falas secretas...*, pp. 21-25.

⁴En palabras de Sánchez Vicente, en «Trabajo y lenguas grupales en la Asturias de la emigración»: «...una parte del vocabulario inespecífico de la sociedad en que se insertan es sustituido por otro propio, que tiene, al mismo tiempo, una función ocultadora, hacia fuera, y otra identificativa, hacia adentro» (p. 11).

⁵Par la confección de este trabajo agradecemos al profesor Fernando Álvarez-Balbuena García las informaciones inéditas sobre el *maconeiru* de El Rebol.lal, y al profesor Gotzon Aurrekoetxea Olabari las observaciones de diverso tipo sobre aspectos de lingüística vasca.

⁶Aunque se ve escrito sobre todo *tixileiru*, creemos que, por una mínima regularización ortográfica, la escritura más correcta es *tixeleiru*, pues es un derivado directo *tixela* «vasija de madera, sartén».

⁷Aunque se ve escrito sobre todo como *cunqueiros*, creemos que por una mínima regularización ortográfica la escritura más correcta es *conqueiru*, pues es un derivado directo de *conca* o *concu* «cuenco».

⁸Jerga, o más bien «subjerga», muy semejante al *tixeleiru*, descubierta por Álvarez-Balbuena García, de la que informa por primera vez en el libro colectivo *Degaña, el secreto mejor guardado de Asturias*, de 2006.

⁹«Jerga de argina» es la denominación que usa Feito en *Artesanía popular asturiana* (1977). Canella Secades, en sus *Estudios Asturianos (Cartafueyos d' Asturias)*, de 1886, cita a los «*Erguinos* ó canteros de Rivadesella» (pp. 255-256).

mente de Llanes y Ribesella; la *xíriga* [xír.] o *tamargu*, de los *tamargos* o tejeros del oriente de Asturias¹⁰, especialmente de Llanes y Ribesella; el *varbéu* [varb.], *cascón* o *vascuence de los donjuanes*, de los *goxeros* o cesteros de Peñamellera¹¹; y el *mansolea* [mans.], de los zapateros de Pimiango (Ribadeva). Hay que tener en cuenta que algunas jergas son en realidad «subjergas», o complemento de otras, a las que añaden una determinada cantidad de vocabulario: el *maconeiru* es complemento del *tixeleiru*; el *bron de San Xuan*, del *bron*; y el *ergue* de la *xíriga*.

2. ALGUNAS CUESTIONES DE MÉTODO

En lo que concierne a las jergas asturianas, se pueden hacer dos observaciones metodológicas que atañen a su concepción lingüística y a su estudio:

(1) La lengua base de las jergas asturianas es el asturiano (no se han descubierto jergas en el ámbito del gallego-asturiano). Por consiguiente, el hablante del bron o de la *xíriga* no usa un idioma específico, ni se expresa en un castellano peculiar –como en ocasiones se ha insinuado–, sino que habla en asturiano con peculiaridades léxicas propias de la jerga. En efecto, se comprueba fácilmente que en general nuestras jergas presentan un sistema fonológico, morfosintáctico y léxico que corresponde al de la lengua asturiana¹². Y así, encontramos el fonema /ʃ/ «x»; el fonema /k/ «ll» en inicial de palabra correspondiendo a una *l-* del castellano o del gallego; el fonema /tʃ/

¹⁰ Canella Secades, en sus *Estudios Asturianos (Cartafueyos d'Asturies)*, de 1886, cita a «los *Tamargos* ó tejeros de Llanes» (p. 256).

¹¹ Canella Secades, en sus *Estudios Asturianos (Cartafueyos d'Asturies)*, de 1886, cita a «...y aún los *Goxeros* ó maconeros de Peñamellera» (p. 256).

¹² Sin embargo, al este del río Purón, en el extremo oriental de Asturias, habría que considerar como lengua base un castellano de sustrato asturiano-leonés oriental, sin fonema [ʃ]. Y así, en jergas orientales y próximas entre sí encontramos contrastes como *mans. jidu -a* «bueno -a»,

«l.l.» en el área correspondiente del asturiano occidental; terminaciones de masculino singular en *-u*; sufijo diminutivo *-ín* con plural *-inos*; concordancias de neutro en el adjetivo; pérdida de la preposición *de* en determinados contextos; sistema pronominal de tipo asturiano; terminaciones participiales del tipo *-áu*, *-ú*; etc. Compruébese en los siguientes ejemplos: tix. *l.louzanu* «as de la baraja», *xipu* «humo»; bron *llanosu* «colchón», *xabandú* «jabón», *xodín* «ángel», *xodinos* «ángeles»; xír. *llumia* «prostituta», *xidoniáu* «muy hermoso», *chero'l gandu'l gachu* «farmacia», *¿Pararán-y ascode anzainas / d'axativati la orosa?* «¿Tendrá muchas ganas de robarte la bola de oro?»¹³; varb. *lluqueru* «puchero», *araguú* «tocino», *artifa engaldosáu* «borona preñada», *aragua escodáu* «carne gorda», *albeñáronse con unas búcaras de pijorriu y viciaron* «se emborracharon con unas botellas de sidra y se fueron», *Esi yá tien asilfa al juandechoba que lu va jatear* «Ese ya tiene encima a la muerte que lo va a comer»; mans. *llaguitu* «saco o bolsa de las herramientas», *trobáu* «beodo».

(2) Las palabras del asturiano general o dialectal que se utilizan en las jergas inalteradas en forma y significado, no forman parte de las mismas, a menos que estén en desuso en el ámbito dialectal circundante, en cuyo caso cumplen su función críptica por ser incomprensibles y, por tanto, son jergales. Téngase en cuenta, pues, las circunstancias que pueden rodear las siguientes palabras, todas ellas del asturiano general y presentes en diccionarios de diverso tipo, incluido el normativo académico¹⁴: tix. *llaceira* «miseria», *cazurru* «habitante de Castilla»; bron *escaecer* «olvidar», *reburdia* «refunfuñar», *rancer* «susurrar»; xír. *xalonga* o *sapalonguia* «rana», *atropar* «reunir»; mans. *belurdia* «mentira, embuste», *galbana* «pereza».

3. PROCEDENCIA DE LAS PALABRAS JERGALES

El material léxico característico de las jergas de Asturias tiene diversas procedencias, según ya ha sido estudiado por diversos autores:

(a) Hay palabras asturianas deformadas en su expresión y en su contenido gracias a diversos procedimientos. Ejemplos: tix. *al.lumona* «luna» (de ast. occ. *al.lumar* «alumbrar»), *l.lavandeiru* «fraile» (de ast. occ. *l.lavar* «lavar»); bron *americuxu* «americano», *llagrimosa* «cebolla» (de ast. *llágrima* «lágrima»), *maquín* «camino» (de ast. *camín*), *esgolanciu* «serpiente» (de ast. *escolanciu* «lución»), *guañu* «hombre joven» (de ast. *guañu* «brote de una planta o de un tubérculo»); xír. *algamar* «comprar» (de ast. *algamar* «alcanzar, con-

frente a xír. *xidu* -a «bueno -a». Ver García González «La frontera oriental del asturiano: razones históricas de su fijación», «La frontera oriental del asturiano» y «El asturiano oriental».

¹³ Versos en *Nel y Flor. Cuento idílico en bable*, de Pepín de Pría, libro tercero, «Daqué de xíriga». Llanes, El Oriente de Llanes, 1972, p. 106.

¹⁴ Así constan en Academia de la Llingua Asturiana, *Diccionariu de la llingua asturiana*.

seguir»), *mayar* «comer» (de ast. *mayar* «machacar»), *felpeyina* «manta» (de ast. *felpeyu* «harapo»); verb. *burriana* «frío» (de ast. *burriana* «niebla, aire frío de la mañana»); mans. *zomu* «muchacho» (de ast. *mozu*), *h.illosa* «camisa, sábana» (de ast. or. *h.ilu* «hilo»).

(b) Otras palabras han sido tomadas de lenguas diversas, ya sea directamente o a través de otras jergas¹⁵. Así, del gallego-portugués: tix. *loxa* «cuadra», bron *folla* «lata», *mais* «más»; del castellano: xír. *hembricia* «mujer guapa»; del catalán: bron *fainar* «hacer», *forxa* «fragua», *llarte* «tocino», *xipar* «orinar», mans. *llatre* «ladrón»; del vasco: *mutil* «muchacho», *guilfa* «llave»; del francés: bron *fromaxe* «queso», *fuesa* «vez», *chance* «cambio», *xen* «perro», xír. *motón* «carnero»; del occitano: bron *aplén* «mucho, caro, completo» (*plen* «mucho»), *nosautos* «nosotros» (occ. *nosautes*), tix. *sapún* «jabón», *meira* «madre».

(c) Por último, en muchos casos es difícil determinar con precisión si las palabras jergales fueron tomadas del romaní o lengua de los gitanos, o bien de la germanía o jerga de los malhechores, ya que los trasvases de una y otra fuente fueron constantes. Algunos ejemplos: *piltra* «cama», *canguelo* «miedo», xír. *bayuca* «taberna», *calco* «zapato», xír. *gumarra* «gallina».

4. LOS EUSQUERISMOS DE LAS JERGAS

La presencia de palabras de origen vasco en las jergas artesanales de Asturias, especialmente en las más orientales, es una evidencia que no ha pasado desapercibida para prácticamente ningún estudioso del tema. Ya Canella Secades en 1886, en sus *Estudios asturianos (Cartafueyos d'Asturies)*, escribe acerca del ergue de Ribesella, la xíriga de Llanes y el varbéu de Peñamellera: «...extraño lenguaje de forma castellana, aunque con nombres mudados y raras construcciones, digno de la atención de los filólogos que hallarían allí rastros y vestigios del euskaró»; y en nota a pie de página cita como vascas varias palabras, de las que realmente podemos estar seguros de *picoa* «olla»¹⁶. En 1924 Llano de Roza tenía clara la relación con el vasco: «En la *xíriga*, *bron* y *tixileira*, hay algunos vocablos españoles que significación distinta de la verdadera, y otros –muy escasos– del francés y del

¹⁵ Aspecto muy estudiado por Rodrigues Gomes en *Falas secretas. Estudo das gírias gremiais galego-portuguesas e ibéricas*.

¹⁶ Canella Secades, *Estudios asturianos (Cartafueyos d'Asturies)*, p. 256. La primera noticia y recogida léxica de una jerga asturiana es la que hizo el médico y pedagogo catalán Mariano Cubí i Soler en 1846-47 acerca del bron de Miranda de Avilés, dada a conocer en 2005 por Feito en *Don Mariano Cubí i Soler...*; se conserva en un manuscrito depositado en la Real Academia Gallega y da cuenta de 61 palabras del bron.

vascuence»¹⁷. La presencia de estos eusquerismos tiene dos motivaciones claras: (a) las relaciones de los artesanos asturianos con el País Vasco, sobre todo Vizcaya, que era uno de sus destinos laborales, junto con León, Burgos, Palencia, Santander o la Asturias occidental¹⁸; (b) el hecho de que el vascuence ofrece una valiosa materia prima para elaborar vocabulario jergal, pues cumple a la perfección la función ocultadora o críptica de las jergas, por ser una lengua incomprensible para los hablantes de lenguas circundantes. No obstante, no hay que suponer que todos los vasquismos de nuestras jergas fueron tomados directamente del eusquera, ya que muchos habrían sido ya adaptados en tiempos anteriores y circularían como palabras criptolectales que se transferirían de unas jergas a otras¹⁹.

Hasta tal punto la lengua vasca fue percibida como habla incomprensible, que el término *vascuence*, y sus variantes *vascuencie*, *vascuenciu*, *mascuence*, *mascuencie* y *mascuenciu*, sirve en varb. y mans. para designar cualquier «jerga, jerigonza, cualquier lengua desconocida o que no se entiende». En este sentido, la lengua vasca se iguala a otra lengua ininteligible, el latín de los curas y los cultos; de hecho, algunas jergas de Galicia y Portugal llevan nombres tales como *latín dos arguinás* (de los canteros de Cotobade y Terra de Montes, Pontevedra), *latín dos chafoutas* (de los albañiles de Tomiño, Pontevedra) o *latim dos canhoteiros* (de los canteros de Minho, Portugal)²⁰.

No podemos olvidar que la jerga de los cesteros de Peñamellera recibe el nombre de *varbéu*, *vascuence de los donjuanes* o *cascón*, denominación esta última que, en nuestra opinión, puede ser una adaptación del vasco KASKOI, variante de GASKOI²¹, con el significado de «gascón, habitante de Gascuña, habla de Gascuña», región limítrofe con el País Vasco cuya lengua seguramente sería percibida como algo extraño por los foráneos.

Como ya hemos comentado, la mayor incidencia jergal de eusquerismos en Asturias se registra en la zona oriental. Tomando como referencia el libro colectivo *Xírgues. Lengua y vida de los artesanos asturianos ambulantes*,

¹⁷ Llano Roza, «La tixileira, dialecto jergal asturiano», p. 20.

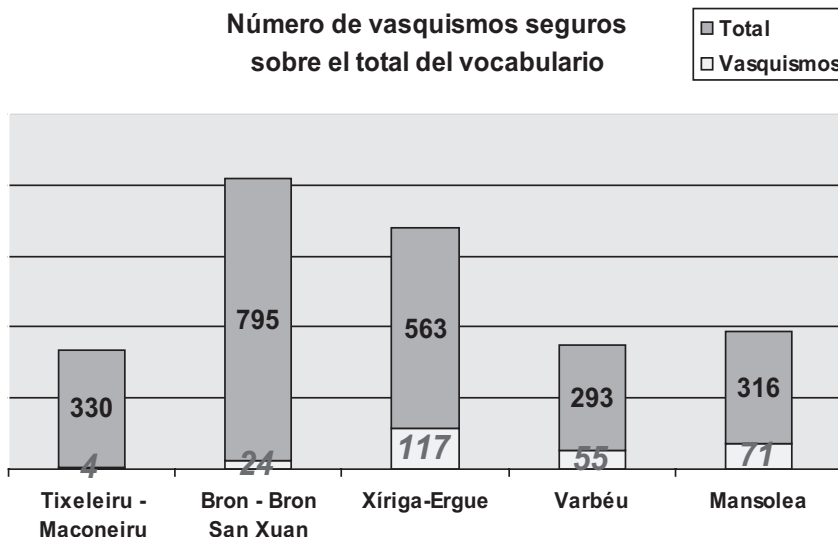
¹⁸ Muñoz Valle, en «La xíriga, el lenguaje de los tejeros de Llanes...», p. 446, cita las zonas donde se desplazaban los *tamargos* o tejeros del oriente asturiano: León, Burgos, Palencia, Santander, Asturias Occidental y Vizcaya.

¹⁹ Así supone García González en «El mansolea: una jerga gremial del oriente de Asturias»: «El vasco ha contribuido, pues, en mayor o menor medida, a la formación de las diversas jergas gremiales repartidas por nuestra geografía. En la mayoría de los casos, sin duda, por tratarse de una región muy visitada por grupos de trabajadores ambulantes, pero en otros momentos quizá haya que reflexionar en torno a un fondo argótico común constituido por vocablos de estos orígenes» (p. 399).

²⁰ Ver Rodrigues Gomes, *Falas secretas...*

²¹ Esta terminación *-oi* del vasco, que en las voces procedentes del latín o del romance remonta a *-ONE*, puede adaptarse en los préstamos jergales como *-ón*. Es el mismo caso de *xír.* y varb. *morrón* «criado, muchacho», del vasco MORROI «criado, mozo».

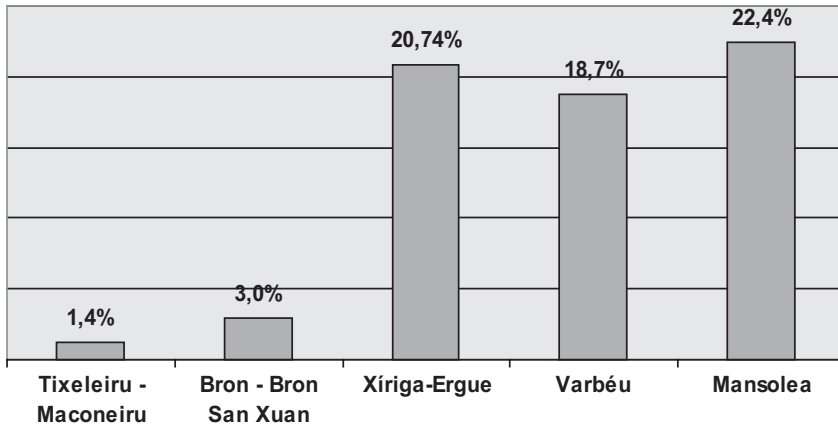
coordinado por Sánchez Vicente en el año 2004, y añadiendo los datos inéditos de 2008 de Álvarez-Balbuena García sobre el *maconeiru* y los de Valdés Díaz sobre el *bron de San Xuan* del mismo año, hemos hecho un sencillo recuento del que resulta el siguiente gráfico, en el que las cifras en redonda representan el número total de vocablos²² y las cifras en cursiva los vasquismos que en nuestra opinión pueden considerarse seguros:

²² Reunimos en un mismo ítem las cifras de la *xiriga* (534 palabras en el vocabulario de Martín Caso & otros) y del *ergue* (29 palabras en el vocabulario de Pérez Melero & Sánchez Vicente). Téngase en cuenta que el número total de vocablos de cada jerga varía según la fuente debido a que el número de palabras recogidas se incrementó según los años, y también porque en algunos casos el léxico jergal se nutrió de neologismos incorporados por el recopilador. Para el *tixeleiru*, Joseph A. Fernández daba en *El habla de Sisterna* 286 palabras, que reproducen Feito & Sánchez Vicente en el citado libro colectivo, pero en *Artesanía popular asturiana* Feito daba sólo 167; por su parte, Álvarez-Balbuena García añade para el *maconeiru* 44 nuevas. En el caso del *bron*, las 715 de Feito eran sólo 248 en *Artesanía popular asturiana*, lo cual se explica porque una gran cantidad de palabras «han sido elaboradas en las clases de bron durante los cursos 1996 al 2002 por consenso de todos los alumnos», como el propio autor informa (p. 213). En *Artesanía popular asturiana*, Feito consignaba 222 palabras bajo la denominación de «jerga de argina», que difieren bastante de las cifras que manejamos para la *xiriga*, el *ergue* o ambos reunidos. Con respecto a la *xiriga*, Feito, en la obra citada, daba una cifra de 251 palabras, que se convierten en 341 en Elviro Martínez, «Los tejeros de Llanes y su lenguaje». Las 316 palabras que atribuye al *mansolea* Campandegui García en el libro colectivo coordinado por Sánchez Vicente, eran solamente 169 en la *Artesanía popular asturiana* de Feito, y 242 en «El mansolea...», de García González.

En el siguiente gráfico mostramos el porcentaje de vasquismos seguros sobre el total de vocablos de cada jerga:

Porcentaje de vocablos de seguro origen vasco

Como se puede observar, la incidencia de vasquismos es notablemente superior en las jergas de la Asturias oriental, con un contraste muy marcado.

5. EUSQUERISMOS: CUESTIONES DE CONCEPTO

No todas las palabras de origen vasco han de ser consideradas eusquerismos de las jergas. En este sentido, propongo las siguientes pautas conceptuales:

(1) En las jergas de Asturias se deben considerar eusquerismos las palabras que proceden del vasco, aunque provengan etimológicamente de otra lengua. Así, el varb. y mans. *paízu* «sacerdote», *varbéu* «nombre de jerga», varb. *garcelopa* «cárcel» o xír. y mans. *estigar* «castigar» pueden considerarse eusquerismos al proceder, respectivamente, de las palabras vascas APAIZ «cura», BERBA «palabra, expresión», GARTZELA «cárcel» y GAZTIGATU «castigar», aunque sabemos que tienen origen a su vez en el latín ABBAS «abad», VÉRBUM «palabra» o VÉRBA «palabras», castellano CÁRCEL y CASTIGAR.

(2) En las jergas de Asturias no se pueden considerar eusquerismos las palabras de origen vasco que llegan ya integradas como vocablos de otras lenguas. Por ejemplo, la voz bron *chamarra* «chaqueta» no parece un eusquerismo en esa jerga, sino que está tomada del asturiano *chamarra* «prenda de vestir más curta que l'abrigo que se pon penriba la ropa pa tornar el fríu»; el hecho de que este sustantivo proceda a su vez del vasco TXAMARRA «chamarra, blusa», es relevante solamente para el asturiano, pero no para el bron.

6. DETECCIÓN E INTERPRETACIÓN DE EUSQUERISMOS: CUESTIONES DE MÉTODO

Hechas las consideraciones anteriores, y una vez enfrentados al estudio de los eusquerismos en nuestras jergas, creemos necesario establecer dos cuestiones de método:

(1) *Ortografía normativa*. Las palabras asturianas y las vascas, al igual que las castellanas o de otras lenguas, se deben citar por su grafía normativa, a no ser que otras circunstancias aconsejen otro proceder. Así pues, las letras «l.l» o «h.» son las que deben usarse al citar las palabras tix. *l.lavandeiru* «fraile» o mans. *h.ilosa* «camisa» (y no, pongamos por caso, «chavandeiru» o «jilosa»). De la misma manera, el uso de letras como «h» o «g» en palabras vascas se ajustará a la ortografía normativa de esa lengua: HARAGI «carne», EHUN «cien» (y no «aragui» o «eun»). Lógicamente, este principio no se aplica una vez que la palabra eusquérica ha entrado en una jerga asturiana, puesto que entonces ya es, de hecho, una palabra asturiana, que se someterá a la ortografía bable; por ejemplo, el vasco HOGEI «veinte» pasa a la xír. como *oguei* (quizá mejor *oguéi*) «veinte», en donde vemos usado el acento gráfico, suprimida la «h» muda y usada la grafía «gu» propia del asturiano.

(2) *Características de la lengua vasca*. Para la detección, estudio e interpretación de los eusquerismos hay que tener en cuenta importantes características fónicas, gramaticales, léxicas y dialectales de la lengua vasca. El repaso del tratamiento que diversos estudiosos dieron a los eusquerismos de nuestras jergas, nos demuestra que el no tener en cuenta dichas características (por ejemplo, artículo *-a* pospuesto, declinación, rasgos verbales, sufijos, etc.), lleva a errores de análisis. Más adelante nos extenderemos en este punto examinando casos concretos, pero podemos adelantar que tener en cuenta esta recomendación facilita notablemente la labor, puesto que explicaremos mejor por qué una palabra vasca se ha adaptado en la jerga de una determinada forma; interpretaremos correctamente algunos fenómenos, atribuyéndolos a conocidas características del vascuence, y no a las típicas deformaciones caprichosas o imprecisas que tanto abundan en las jergas; detectaremos vasquismos que pueden pasar desapercibidos; y, finalmente, detectaremos si tal o cual palabra procede del eusquera general o de algún dialecto geográfico concreto.

7. EXAMEN DE LOS EUSQUERISMOS DE LAS JERGAS ASTURIANAS

7.1. Eusquerismos con rasgos fónicos peculiares del vasco

Con frecuencia, los eusquerismos de nuestras jergas presentan fenómenos fonéticos típicos de la lengua vasca, que hay que tener en cuenta a la hora de

establecer correctamente la etimología. Así, xír. *esñia* y ergue *esnía*, ambas con el significado de «leche», están tomados del vasco ESNE «leche» + artículo -A, lo cual da lugar a determinadas alteraciones fónicas presentes en las voces jergales. Por otro lado, es importante no olvidar que el vascuence –a no ser en vizcaíno moderno, donde este procedimiento ya no tiene vigencia– puede formar derivados expresivos (afectivos, diminutivos), además de mediante sufijos, mediante la palatalización de consonantes del lexema. Sin duda alguna, este procedimiento está presente en algunos de los eusquerismos jergales. Por ejemplo, el eusq. SAGARDOA o SAGARDUA «la sidra» da lugar al varb. *sagardúa* «sidra», pero bron *xabardúa* y xír. *xagardúa* «sidra» remontan seguramente a la forma expresiva XAGARDOA o XAGARDUA «la sidrita». Lo mismo cabe decir de xír. *xagarda*, en relación con SAGARRA «la manzana» (SAGAR «manzana» + artículo -A), pero más bien a través de su forma expresiva XAGARRA «la manzanita». En cuanto a mans. *jiméu* «hijo» y varb. *jiméu* / *jimea* «hijo, -a», además de otras posibilidades, proponemos que se tome en consideración su relación con SEME «hijo», a través de la forma expresiva palatalizada XEME «hijito», con evolución de [ʃ] > [x], como es de esperar en esta zona oriental de Asturias.

7.2. Eusquerismos con adaptación o alteración fónica

En el préstamo de palabras de una lengua a otra, se transfieren no solo significados, sino también fonemas y combinaciones de fonemas, de los cuales una parte es extraña al sistema y a las pautas de la lengua receptora. En estos casos, la palabra extraña sufre un proceso de adaptación en sus constituyentes fónicos, hasta acomodarse a las reglas de llegada. Por supuesto, los eusquerismos sufrieron tal proceso en su transferencia a las jergas de Asturias, que afectó casi exclusivamente a las consonantes, dado que el sistema vocálico vasco y sus reglas de combinación no resultan muy ajenas al asturiano. En concreto, la adaptación fonética se produjo porque las palabras vascas originarias tenían:

- (a) Ciertas consonantes desconocidas en asturiano.
- (a) Ciertas consonantes no tolerables por el asturiano en final de palabra.
- (b) Ciertas combinaciones de consonantes no tolerables por el asturiano en final de sílaba.

Como resultado de este contraste, se produjeron ciertas adaptaciones:

- Adaptación del fonema vasco [s] «Z» en [θ]: ZAZPI «siete» > xír. *zaspi* «siete».
- Adaptación del fonema vasco [ts] «TZ» en [θ] u otros fonemas: GATZA «la sal», > xír. *gaza* «sal»; POTZO «perro grande» > xír. *puz* / *puza* «perro, -a»; GILTZA «llave» > xír. y varb. *guilfa* «llave»; EZKONTZA «boda»

> mans. *esconda* «boda», xír. y mans. *escondase* y *escondarse* respectivamente «casarse», varb. *escundiar* «casar», si no es que se toma de EZKONDU «casarse, casado»; ZORTZI «ocho» > xír. *sorti* «ocho».

- Adición de vocal de apoyo para una consonante en posición final: BAT «uno» > xír., mans. *bate* «dos».
- Supresión de una consonante final: BAT «uno» > xír. *ba* «uno, una vez»; BOST «cinco» > xír. *bos* «cinco»; MAKET «porra, palo muy grueso» > varb. *maque* «palo, tranca», mans. *maque* «golpe».

En otras ocasiones encontramos alteraciones fónicas que no obedecen estrictamente a una adaptación de un modelo extraño. Así, hay aféresis o pérdida de la vocal inicial en xír. y mans. *ría* «piedra», de HARRIA «la piedra»; cambio en la vocal inicial, como en EGUN «día» > xír., mans. *agún* «día», MANDARRA «el mulo macho» > bron *mundarro* «burro»; alteración de la vocal final, como en MASTA «mástil» > xír. y mans. *maste* «pene», xír. *mastu* «pene», ZORRI «piojo» > mans. *zorre* «piojo»; prótesis de una consonante en posición inicial, como en EGUN «día» > varb. *leún* «día», IDIA «el buey» > mans. *liria* «vaca», a menos que se trate de la amalgama del artículo *l'*; disociación consonántica, como en eusq. BELARRI «oreja» o BELARRIA «la oreja» > xír., mans. *belarda* «oreja»; confusión de [ð] en [r], como IDIA «el buey» > xír. *iria* «vaca», a menos que se tome de la variante vizcaína IRIA; confusión de [ɣ] en [β], como en OGIA «el pan» > xír. *ubiu* «pan»; inserción de sílabas, como en eusq. BEDERATZI «nueve» > xír. *bedecerasti* «nueve».

Encontramos también casos en que el comienzo GAZT- es adaptado como *est-*: xír., varb. y mans. *estañol* «queso», quizá del eusq. GAZTANUR «suerdo del queso» o GAZTANO HOL «tabla en que se curan los quesos», ambos derivados de GAZTA «queso»; xír. y mans. *estigar* «castigar, molestar, fornicar», del eusq. GAZTIGATU «castigar, cubrir el macho a la hembra». Es probable que xír. *adaga* «carne» sea una alteración de HARAGIA «la carne».

7.3. Eusquerismos con metátesis de sílabas

La metátesis silábica es uno de los procedimientos más empleados en las jergas para desfigurar palabras conocidas y hacerlas incomprensibles a los ajenos al grupo: ast. *camín* → bron *maquín*, ast. *cara* → mans. *raca*, ast. *mozu* → mans. *zomu*, ast. *agarrar* → xír. *arragar*, ast. *crudu* → xír. *druçu*, ast. *cobrar* → varb. *brocar*, etc. En principio, la inmensa mayoría de los vasquismos no necesitarían de tal recurso, pues son incomprensibles de por sí. Si se producen tales metátesis será, tal vez, porque el eusquerismo se ha filtrado a los ajenos al grupo y ha perdido su carácter críptico. He aquí dos ejemplos: APAIZ «cura» > mans. *paízu* «cura» → *zaípu*; MORROSKO «mocetón» > **morrasca* → xír. *moscorra* «moza basta».

7.4. Eusquerismos inalterados

Una serie de eusquerismos llegaron inalterados a las jergas, esto es, conservando básicamente la misma forma y significado de la lengua originaria. Véanse los siguientes ejemplos, con las pertinentes adaptaciones gráficas en las jergas: jarg. *arriak* «piedra» < eusq. HARRIAK «la piedra (ergativo)» o «las piedras»; xír., varb., mans. *bai* «sí» < eusq. BAI «sí»; xír. *baitela* ~ *baítela* «sí» < eusq. BAITELA «pues que sí es»²³; mans. *ta* «y» < eusq. ETA ~ TA «y»; jarg. *andi* «grande» < eusq. HANDI «grande»; jarg. *copoi* (quizá mejor *copói*) «as de copas» < eusq. KOPOI «copón»; bron *mutil* «muchacho, chiquillo», xír. *motil* «rapaz, chaval, muchacho» < eusq. MUTIL o MOTIL «muchacho».

La xíriga, que traslada prácticamente intacto el sistema de numeración eusquérico, muestra varios ejemplos de numerales inalterados: *bi* «dos, dos veces» < eusq. BI «dos»; *iru* «tres» < eusq. HIRU «tres»; *lau* «cuatro» < eusq. LAU «cuatro»; *sei* «seis» < eusq. SEI «seis»; *amar* «diez» < eusq. HAMAR «diez»; *amaica* «once» < eusq. HAMAIIKA «once»; *oguei* «veinte» < eusq. HO-GEI «veinte»; *eún* «cien» < eusq. EHUN «cien».

En este apartado podemos considerar los eusquerismos que entran con alguna mínima e inevitable adaptación fónica. Es el caso de la sibilante dental sorda [s] vasca, representada ortográficamente como «z», que al ser inexistente en asturiano, se adapta en la jerga asturiana por medio del fonema más próximo, la interdental sorda [θ]²⁴; así, xír. *ez* [eθ] «no» < eusq. EZ [es] «no».

7.5. Eusquerismos con el artículo -a incorporado

Como ya dijimos, cuando se habla de vasquismos lo más frecuente es que se obvien ciertos rasgos gramaticales del eusquera que resultan importantes para explicar correctamente la forma que presentan en las diversas jergas asturianas. Uno de ellos es el artículo.

En vascuence, el artículo es una partícula -a, sin morfema de género masculino / femenino (del que carecen los sustantivos, adjetivos y pronombres) y pospuesta al sintagma nominal: *esku* «mano» → *eskua* «la mano»; *esku handi* «mano grande» → *esku handia* «la mano grande». Por tanto, un primer hecho que hay que tener en cuenta es si el eusquerismo ha llegado sin el artículo (bron *mutil* < eusq. MUTIL «muchacho») o con él incorporado (xír. *artoa* «borona» < eusq. ARTO «maíz» → ARTOA «el maíz»). Adviértase que el hecho de que le palabra vascuence originaria lleve el artículo incorporado, no implica que en la jerga conserve su significado, dado que el hablante jergal no

²³ Compuesto de BAIT- «pues» + DA «es» + -ELA «que».

²⁴ Este es el proceso normal que siguen los vasquismos en castellano; por ejemplo, *Zumaia* [sumaja] es interpretado como *Zumaya* [θumaja].

tiene en absoluto conciencia de que ese elemento *-a* sea un artículo: en xír. *artoa* significa «borona», y no «la borona».

Los préstamos entre los romances peninsulares no suelen incorporar el artículo, frente a los préstamos del vascuence, que sí lo pueden hacer. Eso se debe a que el uso del artículo no coincide en vasco y en romance, hecho que conviene tener en cuenta. En el caso que comentamos, el motivo principal está en que en vasco el artículo es de uso normal en menciones aisladas de sustantivos. Esto se comprueba fácilmente en rótulos y títulos: cast. *teléfono*, eusq. *telefonoa* (*telefono* + *-a*), literalmente «el teléfono»; cast. *panadería*, eusq. *ogindegia* (*ogindegia* + *-a*), literalmente «la panadería»; *Lisboako Kalea* (*kale* + *-a*), literalmente «la Calle de Lisboa», etc. También se comprueba en menciones metalingüísticas; en palabras del filólogo Luis Villasante: «Ya Darrigol hacía notar que si a un vasco parlante le preguntan qué hay en euskera por «monte», «casa», etc., contestará *mendia*, *etxea*, cuando en rigor debería decir *mendi*, *etxe*, ya que la *-a* final de estos vocablos es el artículo, o sea, un accidente de quita y pon. De esta costumbre de citar las palabras provistas de artículo nació, sin duda, la especie de que en vasco todas las palabras terminan en *-a*»²⁵. Además, la forma articulada es la que se utiliza en los vocativos: *mutila!* «¡muchacho!». Por estas razones, los sustantivos eusquéricos se pueden propagar a otras lenguas en su forma articulada.

No haber tenido en cuenta la posibilidad de formas de sustantivo articulado ha llevado a interpretaciones erróneas de diversos eusquerismos en las jergas asturianas. Por ejemplo, decir que xír. *gaza* «sal» proviene del vasco GATZ «sal» es una explicación incompleta, pues no nos da cuenta de la *-a* final. Lo que ocurre es la única voz que encontramos en el diccionario vasco es GATZ, y no la forma articulada GATZA «la sal», de la que con toda seguridad proviene xír. *gaza*.

Veamos el caso ilustrativo del eusquerismo *ría* «piedra» (Wagner conigna *riá*), voz jergal presente en xíriga y en mansolea. En general, los diversos estudiosos han detectado el origen vasco de esta palabra. Algunos se han limitado simplemente a constatar su procedencia en la voz vasca ARRI (grafía normativa HARRI), como Wagner, Elviro Martínez, García González o Campandegui. Otros intentan explicar el paso de HARRI a *ría* como «una metáfora» (Martín Caso & otros), sin que se especifique de qué tipo de metáfora se trata y cuáles son los términos de la comparación; es difícil, por ejemplo, ver una metáfora que relacione una «piedra» con una «ría o entrante de mar en la tierra». Una hipótesis más verosímil es la que lleva de HARRI a *ría* a través de una simple metátesis silábica, uno de los procedimientos utilizados en las jergas para deformar las palabras originarias, como en xír. *drucu* «crudo» < ast. CRUDU. Pensamos que el origen de *ría* «piedra» no está en HARRI «piedra», sino en la forma articulada HARRIA «la piedra», pronunciado [a'ria], con

²⁵ Villasante, *La declinación del vasco literario común*, p. 25.

una posterior aféresis de la [a-] inicial, como la que se registra en otras palabras jergales; esta hipótesis se ve sustentada por la presencia de formas como *arria* o *arria* en diversas jergas de Galicia.

Otros ejemplos de eusquerismos que proceden de sustantivos articulados: xír. *racha*, mans. *racha* ~ *arracha*, de ARRATSA «el atardecer, el anochecer» (ARRATS «atardecer» + -A)²⁶; xír. *artoa* «borona», de ARTOA «el maíz» (ARTO «maíz» + -A); xír., varb. y mans. *araguía* «carne», de HARAGIA «la carne» (HARAGI «carne» + -A); xír. y mans. *asúa* «fuego», de SUA «el fuego» (SU «fuego» + -A); xír. y jarg. *ura* «agua», de URA «el agua» (UR «agua» + -A); varb. *zapatúa* «semana», del vizc. ZAPATUA «el sábado» (ZAPATU «sábado» + -A); xír. *uzquia* «calor, galbana», de UZKIA, forma dialectal de EGUZKIA «el sol» (EGUZKI «sol» + -A).

Pero, además de lo visto, hay que tener en cuenta que la adición de -A está asociada a ciertos fenómenos fónicos. Así, a excepción de algunos casos (el ya mencionado URA «el agua» es uno de ellos), la -R final a la que se añade el artículo o cualquier sufijo, se convierte en -RR-, en un comportamiento diferente al que vemos en romance (cast. *dolor* → *doloroso*, y no **dolorroso*). Esto es lo que observamos en los siguientes ejemplos: xír. *gorra* «sordo», de GORRA «el sordo, la sorda» (GOR «sordo, sorda» + -A); varb. *zagarra* «manzana», de SAGARRA «la manzana» (SAGAR «manzana» + -A). La disociación de -rr- en -rd- parece estar presente en xír. *xagarda* «manzana».

Por otra parte, cuando el sustantivo o adjetivo vasco termina en -O, la forma articulada resultante puede ser -OA (que es la única admitida en el eusquera normativo), pero también se registran en el habla y dialectalmente -UA, por cerrazón disimilatoria. Ya integradas en las jergas con -oa o -ua, estas voces pueden adquirir una [-β-] antihíatica, dando lugar a las terminaciones -oba, -uba. Sin duda, es lo que encontramos en estos casos: varb. *ardúa* «vino», de ARDUA «el vino» (ARDO «vino» + -A → ARDOA → ARDUA); mans. *ardoba* «vino», de ARDOA «el vino»; bron *estoba* «mula, yegua», de ASTOA «el burro, la burra»; xír. *picoba* «puchero, pote, cacerola», de LAPIKOA «la olla», con reinterpretación del comienzo *la-* como un artículo romance femenino; varb. *sagardúa*, xír. *xagardúa*, bron *xabardúa* «sidra», de SAGARDUA ~ XAGARDUA «la sidra» (SAGARDO ~ XAGARDO «sidra» + -a → SAGARDOA ~ XAGARDOA «la sidra» → SAGARDUA ~ XAGARDUA). En varb. *escuda* «mano» quizá nos muestre otro caso de consonante antihíatica, a partir de ESKUA «la mano», a menos que sea un préstamo directo del vizcaíno ESKUDA «manejo».

Paralelamente, de un sustantivo o adjetivo vasco acabado en -E, resulta una forma articulada en -EA (única grafía recogida en el eusquera normativo), aunque en ciertas hablas se registra -IA por disimilación. Ejemplos: ergue

²⁶ Otros autores creen que su origen está en la germanía o en el caló, e incluso en una metáfora.

esnía «leche», de ESNIA «la leche» (ESNE «leche» + -A → ESNEA «la leche» → ESNIA), que puede aparecer con palatalización de -n- en -ñ-, lo que explica xír. *esñía* «leche».

Sucede también que la -A final de la forma eusquérica articulada puede ser reinterpretada en la jerga como señal morfológica de femenino, de acuerdo con la variación romance en la que *moza mala* es el correlato femenino del masculino ast. *mozu malu* o cast. *mozo malo*. Siendo así, no es extraño que el eusquerismo jergal cree analógicamente una variación -u / -a. Esto es lo que parece suceder con el vizc. GATXA «el malo, la mala» (GATX «malo -a» + -A → GATXA²⁷), que debió pasar en un primer momento con la forma *gacha* en xír., varb. y mans., para después fijarse como *gachu / gacha* «malo -a, feo -a, desagradable», con un masculino en -u creado para caracterizar morfológicamente lo que podría entenderse exclusivamente como femenino. La misma explicación puede servir para xír. y varb. *zarru / zarra* «viejo, vieja», del eusq. ZAHARRA «el viejo, la vieja» (ZAHAR «viejo -a» + -A → ZAHARRA); o para el bron *mundarro* «burro», si procede del eusq. MANDARRA «el mulo macho» (MANDAR «mulo» + -A → MANDARRA²⁸). Quizás xír. *urdiu* «cerdo» deba su terminación -u a la misma causa, teniendo en cuenta el vasco URDIA «el cerdo» (URDE «cerdo» + -A → URDEA «el cerdo» → URDIA). La hipercharacterización del masculino es clara en xír. *uzquíu* «sol», del eusq. UZKIA, forma dialectal de EGUZKIA «el sol» (EGUZKI «sol» + -A).

Otros casos en los que hay que tener en cuenta el artículo vasco -A pueden ser los siguientes: xír. *mastea* «pera», quizá del eusq. MAHASTIA «la viña» (MAHASTI «viña» + -A); xír. *mondoa* «mozo», quizá de MORROIA «el mozo, el criado» (MORROI «mozo, criado» + -A) o de MORDOA «el montón» (MORDO «montón» + -A).

7.6. Eusquerismos con casos de la declinación

A nuestro parecer, otro hecho interesante de los eusquerismos en las jergas asturianas es que probablemente en ocasiones tengan incorporada la terminación de algún caso de la declinación. Resulta conveniente no obviar esta característica de la lengua vasca, cual es la existencia de una declinación de hasta quince casos, identificables por un sistema articulado de terminaciones casi siempre reconocibles, con un comportamiento más parecido al de lenguas aglutinantes como el turco, el húngaro o el quechua, que al de lenguas flexivas como el latín, el griego o el alemán.

²⁷ Formas vizcaínas que corresponden al eusquera general GAITZ «malo, mala», GAITZA «el malo, la mala». La voz jergal *gachu -a* tiene otras hipótesis en el asturiano *gachu -a -o*, pero más bien creemos que se da un caso de confluencia.

²⁸ Compuesto de MANDO «mulo, mula» + -AR «macho».

En efecto, a veces lo que se toma del eusquera no es un sustantivo o un adjetivo desnudos (unidad léxica), sino dentro de un determinado contexto sintáctico (sintagma), con los índices funcionales y transpositores sintácticos, que en vasco son posposiciones (desinencias de caso) y no preposiciones. Salvadas las diferencias, podemos comparar esto con expresiones como cast. *pardiez* (del fr. *par Dieux* «por Dios»), *adiós* (de *a Dios*), *sin-número*, *sinsentido*; fr. *pourboire* «propina», de *pour boire* «para beber»; o el latinismo *grosso modo* «de un modo grosero o burdo», que utilizamos en el caso ablativo de la declinación, es decir, con función de complemento circunstancial.

En este sentido, en relación con el varb. *chera*, mans. *cheru* y *xír*. *cheru* ~ *chero* «casa», proponemos que, además de ciertas hipótesis que lo relacionan con el español vulgar *chirona*, se tenga en consideración su posible origen a partir del eusq. ETXERA «a casa», con aféresis de [e-] inicial, caso alativo del sustantivo ETXE «casa». La incorporación como vocablo jergal vendría de escuchar la mencionada expresión vasca en contextos determinados, que sería luego interpretada en la jerga como expresión para decir simplemente «casa», sin ninguna conciencia del elemento final -RA, equivalente a nuestra preposición locativa *a*. Por tanto, la forma más cercana al original sería varb. *chera*, siendo mans. y *xír*. *cheru* ~ *chero* masculinizaciones de la primera, por las razones que fueran.

El mans. *ascoz* «muy» no parece remitir simplemente al vasco ASKO «mucho» (adjetivo o adverbio), sino más bien al caso instrumental ASKOZ «mucho, muy», con valor adverbial o de complemento circunstancial.

Por otra parte, la forma *xír*. *ureta*, jarg. *oreta* y *xír*., varb. y mans. *aureta* «agua» parece estar en clara relación con el vasco UR «agua» o URA «el agua», pero queda por explicar satisfactoriamente la terminación *-eta*. En la toponimia eusquérica abunda el sufijo *-eta* con valor colectivo o abundativo: *harri* «piedra» → *Harrieta* ~ *Arrieta* «pedregal»; *elorri* «espino» → *Elorrieta* «espinal»; *haritz* «roble» → *Haritzeta* o *Aritzeta* «robleado». Por supuesto, también se registra el topónimo *Ureta* «sitio abundante en agua» en diversos municipios de Euskadi y Navarra. De todos modos, hay que tener en cuenta que todos estos nombres en *-eta* han quedado fijados como topónimos²⁹, y no existen en sustantivos de uso común, por lo que difícilmente la voz jergal *ureta* ~ *oreta* ~ *aureta* puede proceder del topónimo URETA. En nuestra opinión, habría que pensar más bien en el caso inesivo de la declinación de UR «agua», que presenta la forma URETAN «en agua», expresión que pudo haber sido tomada al ser oída en contextos determinados.

En vascuence las relaciones sintácticas del sintagma nominal no sólo se resuelven por medio de las terminaciones de la declinación, sino que también

²⁹ Algo semejante sucede con el sufijo pluralizador o colectivo *-aga* (quizá origen del plural *-ak*), presente sólo en toponimia: *Harriaga* «pedregal», *Madariaga* «peral», *Zumarraga* «olmedo».

existen «posposiciones», que cumplen el mismo cometido que las preposiciones romances y que además pueden a su vez recibir desinencias de caso. Al mans. *berán* «tarde (sust.)» se le puede suponer una relación verosímil con el sustantivo BERANDU «tarde (adv.)», pero aquí propongo tomar en consideración su posible origen en la expresión ARRATS BEHERAN «al caer la tarde» (con eliminación del primer elemento), literalmente «en la parte baja del atardecer», donde ARRATS es «atardecer» y BEHERAN el inesivo de BEHERA «abajo, parte de abajo».

7.7. Otras terminaciones y sufijos en los eusquerismos

El bron *chipeno / chipena* «pequeño, breve, sencillo» parece remitir al eusq. TXIPI «pequeño, pequeña», pero esta explicación es insatisfactoria si no se da cuenta del elemento final *-eno / -ena*. A nuestro parecer, podría tratarse de una adaptación del sufijo *-ENA*, que sirve en vascuence para formar el superlativo relativo (ej. *etxerik txipiena* «la casa más pequeña», literalmente «la más pequeña de las casas»). La terminación originaria sería, pues, *-ena*, y *-eno* sería una creación analógica sobre el esquema de los adjetivos asturianos.

El mans. *oguitu, uguitu* «pan» y el bron *oitu* «pan» proceden del vasco OGI «pan», pero no directamente de este vocablo, sino quizás del derivado OGITO, OGITU «panecillo», donde está presente el sufijo diminutivo eusquérico *-TO*, *-TU*.

La voz xír. *orbito ~ orbite* «borracho, borracha» puede relacionarse con el vasco HORDI «borracho, borracha», a través quizás del derivado HORDITU, que –de acuerdo con un rasgo característico de esa lengua– tanto puede traducirse por el infinitivo «emborrachar(se)» o por el participio «emborrachado, -a». El cambio de [-ð-] a [-β-] no es extraño en las hablas populares, como en asturiano de Sobrescobiu *velláa ~ delláa*, asturiano general *vellada* «vaca que acaba de dar a luz», o *escubiella* por *escudiella* «escudilla».

La voz jarg. *batibe* «dos» parece estar formada con el vasco BAT «uno», pero es más difícil determinar qué elementos están presentes en la terminación *-ibe*; quizás estemos ante una expresión mixta del tipo *BAT Y BAT «uno y uno», o bien ante una combinación del tipo *BAT TA BI «uno y dos».

7.8. Eusquerismos oracionales

Los préstamos vascos no siempre son palabras individuales. En ciertos casos seguramente estamos ante enunciados u oraciones breves, que por su uso frecuente pudieron ser tomados como una unidad léxica, igual que el cast. *órdago* procede de la oración exclamativa HOR DAGO!, literalmente «¡ahí está!».

Encontramos en verb. *ascoda* «mucho», que en xír. y mans. presenta la forma *ascode*, respectivamente «mucho, abundante», «mucho, caro». Es claro que está en relación con el eusq. ASKO «mucho», según advierten varios autores, pero queda sin explicar la sílaba final. En nuestra opinión, es probable que estemos ante una expresión oracional del tipo ASKO DA «es mucho», o ASKO DET «tengo mucho». Por su parte, las expresiones de la xír. *baitte* y *baitela* ~ *baítela* «sí» podrían interpretarse, respectivamente, como préstamos del eusq. BAITA «pues es», «también», y de BAITELA «pues que es»³⁰.

7.9. Confluencias paronímicas o eusquerismos que suenan engañosamente a palabras asturianas

En ocasiones, la jerga acogió un eusquerismo que sonaba semejante a una palabra asturiana, con la que finalmente llegó a confluír y confundirse. Por supuesto, ese fenómeno de confluencia paronímica enmascara la detección de su posible origen vasco. Citaremos algunos casos: mans. *panizu* y *panizal* «cura, sacerdote», deformaciones de *paízu* «ídem», procedente del eusq. APAIZ «cura»; xír. y mans. *racha* «noche», del eusq. ARRATSA «el atardecer» (ARRATS «atardecer» + artículo -A); xír. *artolo* y *bartolo* «maíz», deformación de *artoa* «ídem», del eusq. ARTOA «el maíz» (ARTO «maíz» + artículo -A); xír. y mans. *escotu* / *escota* «rico -a, adinerado -a», probablemente del eusq. ASKOTU «aumentar, aumentado -a»; xír. *torrodiar* «venir, llegar, acercarse», del eusq. ETORRI «venir»; xír., verb. y mans. *gachu* / *gacha* «malo, feo», del vizc. GATXA «el malo, la mala» (GATX «malo, mala» + artículo -A); verb. *cazurria* «mentira», del eusq. GEZURRA «la mentira» (GEZUR «mentira» + artículo -A); xír. *perdis*, *perdín*, *pérdigu*, *perdigal*, verb. *perdiu*, mans. *pérdigu* «culo», del eusq. EPERDI o IPURDI «culo»; xír. *crisol* «candil», del eusq. KRISEILU «candil, lamparilla»; ergue *xárabu* / *xárama* «viejo -a», quizá del eusq. XAHAR «viejecito -a», expresivo de ZAHAR «viejo -a»; xír. *emilia* «mil», del eusq. MILA «mil», y *emilio* «millón», de MILIOI «millón». El bron *moterón* «individuo, hombre» y *moterona* «mujer, hembra» son deformación de *mutil* «muchacho», del eusq. MUTIL «ídem».

La paronimia puede llevar a grafías engañosas en la jerga asturiana; así, bron *artón* «pan», del eusq. ARTO «maíz», aparece también escrito como *hartón*, por una falsa relación con el verbo castellano *hartar* (ast. *fartar*, *fartucar*).

Comentario aparte merece la voz xír. *charrán* «diablo, demonio», que se ha relacionado precipitadamente con el adjetivo asturiano *charrán -ana -ano* «charlatán, hablador». Creemos que se trata claramente de una confluencia paronímica con el eusq. TXARRAN, forma vizcaína del general TXERREN, nombre

³⁰ Compuestos, respectivamente, de BAIT- «pues» + DA «es», y de BAIT- «pues» + DA «es» + -ELA «que».

propio que en el País Vasco recibe el diablo, que en origen significa «Fernandito», forma expresiva a partir del cast. *Ferrán* o *Herrán* «Fernando».

7.10. Eusquerismos con su significado alterado

Es frecuente que las palabras de origen vasco alteren su significado en las jergas, a veces de manera llamativa. Este tipo de modificaciones sucede también con palabras de otros orígenes, incluso con palabras asturianas. A menudo se producen metonimias: eusq. HANDIA «el grande, la grande» (HANDI «grande» + artículo -A) > jarg. *andia* «joya»; eusq. ARRATSA «el atardecer» > jarg. *racha* «tarde, día»; eusq. EGUN «día» > xír. *agún* «día, ahora»; eusq. UZKIA, forma dialectal de EGUZKIA «el sol» (EGUZKI «sol» + artículo -A) > xír. *uzquía* «calor, galbana»; eusq. HARAGIA «la carne» > mans. *aragúa* «carne, prostituta»; eusq. SONA «fama, renombre, persona apuesta» > bron *sona* «esposa, cónyuge, moza, dama, mujer joven».

También se producen metonimias. Así, es muy posible que xír., varb. y mans. *gorre*, y bron *gorri*, que presentan el significado común de «persona que no pertenece al grupo jergal, que no entiende la jerga, paisano», y que pueden derivar también en acepciones despectivas (xír. «ignorante», varb. «tonto»), procedan del eusq. GORRA «el sordo, la sorda» (GOR «sordo, sorda» + artículo -A). Otros casos: eusq. TXIRRIN «chirrido de los carros» > mans. *chirri* «carro», xír. *chirríu* «carro, carretilla», varb. *chirli* «automóvil», *chirrión* «carro», mans. *chirlón* «automóvil, tren»; eusq. URDEA «el cerdo» > mans. *urdéu* ~ *gurdéu* «cerdo, tocino, sucio»; eusq. vízc. ZAPATUA «el sábado» > varb. *zapatúa* «semana»; eusq. JABE «dueño, amo» > varb. *jaba* «dinero».

No faltan las metáforas: eusq. MASTA «mástil» > xír. y mans. *maste* «pene», xír. *mastu* «pene»; eusq. TURUTA «corneta pequeña, soldado que toca diana en el cuartel» > bron *turuta* «botella»; eusq. TXALUPA «chalupa» > xír. *chalupa* «almadreña».

También es corriente que la voz jergal designe una especie o una cualidad próxima pero diferente: eusq. ARDOBA «el vino» > mans. *ardoba* «aguardiente, alcohol»; eusq. ARTO «maíz» > bron *artón* «pan»; eusq. ASKO «mucho», o mejor ASKO DA «es mucho», ASKOTU «aumentar, aumentado» > xír. *ascode* «mucho, caro», xír. y mans. *escotu* / *escota* «rico -a, adinerado -a»; eusq. ASTOBA «el burro, la burra» > bron *estoba* «mula, yegua»; eusq. BAT «uno, una» > mans. *bate* «dos», xír. *ba* «una vez»; eusq. ETORRI «venir» > varb. *atorrear* «dar»; eusq. MAHASTIA «la viña» > xír. *mastea* «pera»; eusq. MAKILA «palo, bastón» > mans. *maquila* «almadreña»; eusq. MANDARRA «el mulo macho» > bron *mundarro* «burro»; MOXAL «potro, caballo joven» > xír., varb. y mans. *musendu* «asno, mulo, caballo»; eusq. XAGARDUA «la sidra», forma expresiva o dialectal de SAGARDOA (SAGARDO «sidra» + artículo -A) > bron

xabardúa «aguardiente, ginebra»; quizá eusq. URDE «cerdo» (si no se trata de ARDI «oveja») > tix. *curda* «oveja»; eusq. ZAKIL «pene» > varb. *zaquilu* «testículo», mans. *zaquilos* «testículos»; eusq. TXAKUR «perro», TXAKURRA «el perro» > jarg. *chacurro* «gato».

No se produce alteración de significado en xír., mans. *estigar*, respectivamente «castigar, molestar, abusar, maltratar, follar, fornicar» y «fornicar, follar, joder, disfrutar, gozar, molestar», pues el étimo que proponemos, el eusq. GAZTIGATU, posee ambos significados de «castigar» y de «cubrir el macho a la hembra».

7.11. Eusquerismos del dialecto vizcaíno

Como es bien sabido, el eusquera es una lengua con marcadas diferencias dialectales según las distintas provincias históricas. Con respecto a los vasquismos en las jergas asturianas, puede suceder: (a) que la palabra vasca originaria sea bastante uniforme en todos los dialectos vascos: *bai* «sí»; (b) que ciertos eusquerismos sean dialectalismos reconocibles de determinadas zonas del País Vasco. Del examen de los vasquismos más seguros de nuestras jergas son detectables algunas palabras reconocibles –con mayor o menor seguridad– como vizcainismos, es decir, procedentes del dialecto de Vizcaya. He aquí varios ejemplos: mans. *chirri* «carro» del vizc. TXIRRIN o TXIRRI «chirri de los carros»; xír. y erg. *chiru* «mazo de cantero», del vizc. TXIRO «mazo para destripar terrones»; xír., varb. y mans. *gachu / gacha* «malo, feo», del vizc. GATXA «el malo, la mala» (vasco general GAITZA); jarg. *giche* «poco», del vizc. GITXI «poco» (vasco general GUTXI); xír. *iria* «vaca», quizá del vizc. IRIA «el buey» (vasco general IDIA); xír. *perdis* «culo», del vizc. EPERDI «culo» (vasco general IPURDI); xír. *picoba* «puchero», del vizc. LAPIKOBÁ «la olla» (vasco general ELTZEA); xír. *charrán* «diablo, demonio», del vizc. TXARRAN «nombre propio del Diablo» (vasco general TXERREN); varb. *zapatúa* «semana», del vizc. ZAPATUA «el sábado» (vasco general LARUNBATA); etc. Es posible que xír. *guxa* «mujer» derive del vizc. GIXON «hombre», con consonante palatal, frente al vasco general GIZON. La creación de una antihiática bilabial en la terminación articulada -OBA se considera un rasgo por igual vizcaíno y guipuzcoano: ARDOBA «el vino» (eusq. general ARDOA) > mans. *ardoba* «aguardiente, alcohol».

Merece comentario aparte xír., varb. y mans. *verbear* «hablar» (también *verbiar* en xír.), xír. *verbéu* «habla», varb. *verbéu* «nombre de la jerga». Se le han propuesto etimologías en el asturiano, en el gallego y en el portugués, relacionándolas con expresiones que, en último término, derivan históricamente del lat. *verbum* «palabra», y de ahí que se considere como grafía correcta la «v-» inicial, y no «b-». Sin descartar la verosimilitud de esas hipótesis, proponemos que se tome en consideración que en vizcaíno son de uso común

el sustantivo BERBA «término, palabra, expresión, verbo, buen decir» y el verbo BERBATU «comprometerse de palabra», ambas también procedentes del lat. *verbum*.

7.12. Numerales eusquéricos en la xíriga

En las jergas crípticas, como es el caso de las que aquí estudiamos, es importante que la expresión de los números sea incomprendible para los extraños, a fin de poder hablar ante ellos de cantidades o precios. El bron ha desarrollado numerales por la vía de su deformación con sufijos (*univeo* «uno», *dosiveo* «dos»), tomando préstamos del francés (*trois* «tres»), alterando sus fonemas (*xatro* «cuatro»), etc. Por su parte, las jergas del oriente toman numerales del eusquera: así, el mans. *bate* «dos», del eusq. BAT «uno»; *aláu* «cuatro», de LAU «cuatro». La xíriga, sin embargo, lleva este procedimiento a su máximo nivel. Para empezar, toma del vasco una serie de numerales de expresión básica:

- Del 1 al 11: xír. *ba* ~ *bate*, *bi*, *iru*, *lau*, *bos*, *seí*, *zaspi*, *sorti*, *bedecesti*, *amar*, *amaica* < eusq. BAT, BI, HIRU, LAU, BOST, SEI, ZAZPI, ZORTZI, BEDERATZI, HAMAR, HAMAIKA.
- 20: xír. *oguei* < eusq. HOGEL.
- 100: xír. *eún* < eusq. EHUN.
- 1.000: xír. *emilia* < eusq. MILA.
- 1.000.000: xír. *emilio* < eusq. MILIOI.

Pero también toma del vasco procedimientos para formar los numerales compuestos. Y hasta tal punto es así, que el hablante de xíriga construye los numerales compuestos siguiendo el mismo procedimiento que en vasco, pero sin reproducir ciertas reglas fónicas propias de esa lengua. Es el caso de los numerales del 12 al 18: en eusquera se construyen con HAMAR «diez» + la unidad correspondiente, pero de acuerdo con cierta regla fónica, la decena se expresa en estos compuestos como HAMA-. En la xíriga, sin embargo, *amar* «diez» se suelda a la unidad sin pérdida de la -r. Así, del 12 al 18:

	Vasco	Xíriga
12	HAMABI	<i>amarbí</i>
13	HAMAHIRU	<i>amarirú</i>
14	HAMALAU	<i>amarláu</i>
15	HAMABOST	<i>amarbós</i>
16	HAMASEI	<i>amarseí</i>
17	HAMAZAZPI	<i>amarzaspi</i>
18	HAMAZORTZI	<i>amarsorti</i>

En los compuestos con otras decenas más unidad, el eusquera sigue el esquema «decena + -TA «y» + unidad», mientras que la xíriga elimina la conjunción. Así, del 21 al 29:

	Vasco	Xíriga
21	HOGEITA BAT	<i>ogueibá</i>
22	HOGEITA BI	<i>ogueibí</i>
23	HOGEITA HIRU	<i>ogueíru</i>
24	HOGEITA LAU	<i>ogueiláu</i>
25	HOGEITA BOST	<i>ogueibós</i>
26	HOGEITA SEI	<i>ogueiseí</i>
27	HOGEITA ZAZPI	<i>ogueizaspi</i>
28	HOGEITA ZORTZI	<i>ogueisorti</i>
29	HOGEITA BEDERATZI	<i>ogueibedecerasti</i>

Por último, la xíriga trasplanta el sistema de numeración de base vigesimal, característico del eusquera. Tal sistema consiste en que las decenas desde el 20 hasta 100 se construyen con compuestos basados en el número HOGEI «veinte». Hay que tener en cuenta que en estos compuestos se utiliza la conjunción -TA «y», y algunas unidades, usadas como prefijos, sufren ciertos cambios fónicos: BI «dos» se convierte en BERR-; HIRU «tres», en HIRUR-; y LAU «cuatro» en LAUR-. Estas peculiaridades no se reproducen en la xíriga. Véase este cuadro comparativo:

	Vasco	Traducción literal	Xíriga
20	HOGEI	«veinte»	<i>oguei</i>
30	HOGEITA HAMAR	«veinte y diez»	<i>oguei amar</i>
40	BERROGEI = <i>bi</i> «dos» + <i>hoge</i> «veinte»	«dos veintes»	<i>bioguei</i>
50	BERROGEITA HAMAR	«dos veintes y diez»	<i>bioguei amar</i>
60	HIRUROGEI = <i>hiru</i> «tres» + <i>hoge</i> «veinte»	«tres veintes»	<i>iruoguei</i>
70	HIRUROGEITA HAMAR	«tres veintes y diez»	<i>iruoguei amar</i>
80	LAUROGEI = <i>lau</i> «cuatro» + <i>hoge</i> «veinte»	«cuatro veintes»	<i>lauoguei</i>
90	LAUROGEITA HAMAR	«cuatro veintes y diez»	<i>lauoguei amar</i>

7.13. Eusquerismos con rasgos morfológicos y sufijales asturianos

En bastantes ocasiones, la palabra de origen vasco está adaptada a la jerga siguiendo los patrones morfológicos de la lengua de llegada, es decir, del asturiano. Esto incluye fenómenos como los que siguen:

- Hipercaracterización con *-u* o con *-o* final para el masculino, y con *-a* para el femenino: eusq. APAIZ «cura, sacerdote» > mans. *paízu* «cura, sacerdote», y sus deformaciones *zaípu* y *panízu*; eusq. ARRAI «pescado», ARRAIA «el pescado» > varb. *arrayu* «pescado»; eusq. UZKIA «el sol», forma dialectal de EGUZKIA (EGUZKI «sol + artículo -A) > xír., mans. *uzquúu* «sol»; eusq. ETXERA «a casa» > xír. *chero* ~ *cheru*, mans. *cheru* «casa»; eusq. IDI o vizc. IRI «buey» > xír. *iriu* «toro», mans. *liriu* «toro»; eusq. MANDARRA «el mulo macho» > bron *mundarro* «burro»; eusq. MORROI «mozo, criado» > xír. *morru* «criado»; eusq. MOTEL «apagado, poco sonoro», «lento, flojo» > xír. *motelu* / *motela* «tartamudo -a»; eusq. OGI «pan», OGIA «el pan» > xír. *oguúu* ~ *ubiú* «pan»; eusq. TXAKUR «perro», TXAKURRA «el perro» > xír., varb., mans. *chacurru* / *chacurra* «el perro, la perra», jarg. *chacurro* «gato»; eusq. URDE «cerdo», URDEA «el cerdo» > xír. *urdiu* «cerdo», jarg. *urdio* «cerdo», mans. *urdéu* ~ *gurdéu* «cerdo, tocino, sucio»; eusq. ZAHAR «viejo, -a», ZAHARRA «el viejo, la vieja» > xír., varb. *zarru* / *zarra* «viejo, -a»; eusq. ZAKIL «pene» > varb. *zaquilu* «testículo», mans. *zaquilos* «testículos»; eusq. ZURIKO «blanca, moneda antigua» (de ZURI «blanco, -a») > varb., mans. *zorícu* «moneda de un real», jarg. *zurica* «peseta».
- Sufijo *-ín*, *-ina* de diminutivo: eusq. EPERDI ~ IPURDI «culo» > xír. *perdín* «culo»; eusq. OGI «pan» > xír. *oguín* «pan»; eusq. SAGARDO «sidra», SAGARDOA «la sidra» > ergue *zagardina* «sidra». El sustantivo vasco HARGIN «cantero» ha sido reinterpretado en el erg. como un diminutivo, dando lugar a la forma *erguín* «cantero», pero también al regresivo *ergue*, ambos como nombre de la propia jerga.
- Sufijo *-ón*, *-ona* de aumentativo: eusq. ARTO «maíz», ARTOA «el maíz» > bron *artón* «pan»; eusq. IDI, vizc. IRI «buey» > xír. *irión* «buey», jarg. *ariona* «vaca», varb. *jidiona* «vaca»; eusq. MORROI «mozo, criado» > varb. *morrón* / *morróna* «muchacho, -a», xír. *mordón* «mozo» / *mordona* «jamona», xír. *morrón* «criado», xír. *morranchu* «niño, chiquillo»; eusq. TXIRRIN «chirrido de los carros» > mans. *chirlón* «automóvil, tren». El sustantivo vasco GIZON «hombre» ha sido reinterpretado en la tix. como un aumentativo, sin duda debido a su terminación en *-ON*. De ahí, por un lado, el mac. *guizu* / *guiza* «niño -a, muchacho -a», y los diminutivos de nueva factura tix. *guicín* / *guicina* «niño -a, hijo -a».
- Otros sufijos nominales: eusq. EPERDI ~ IPURDI «culo» > xír. y mans. *pérdigu*, xír. *perdis*, *perdín*, *perdigal*, varb. *perdíu* «culo»; eusq. XEME

«hijito» (de SEME «hijo») > mans. *jiméu* «hijo», varb. *jiméu* / *jimea* «hijo, -a»; eusq. TXIPI «pequeño, -a» > xír. y varb. *chupíu* / *chupía*, xír. y mans. *chupidu* / *chupida* «pequeño, -a», xír. *chupial* / *chupiala* «pequeño, -a»; eusq. TXIRRIN «chirrido de los carros» > xír. *chirríu* «carro, carretilla». En nuestra opinión, el varb. y mans. *jatéu* «comida» y *jatear* «comer» deben de proceder del eusq. JAN «comer, comido», pero a través del sustantivo verbal en -TE, JATE «comer, acción de comer», quizá en su forma articulada JATEA «el comer, la acción de comer».

- Otros sufijos verbales: *-ar*, *-ear*, *-iar*: eusq. ETORRI «venir» > varb. *atorrear* «dar», mans. *torrear* «venir, llegar», xír. *torrodíar* «venir, llegar, acercarse»; eusq. IPINI «poner» > varb. *pinar* «poner»; eusq. SU «fuego», SUA «el fuego» > varb. *asuar* «calentar, quemar».

7.14. Eusquerismos con sufijos o prefijos típicos jergales

Las palabras de origen vasco no están exentas de incrementarse con una serie de sufijos, algunos de difícil etimología, que se repiten en las distintas jergas y que tienen como principal misión desfigurar la palabra base (función encriptadora), aunque hay en ellos también un innegable toque lúdico. Véanse:

- Sufijo *-aina*: ARDO «vino» > xír. *ardaina* «aguardiente».
- Sufijo *-ifa*: ARTO «maíz» > xír., varb. y mans. *artifa* «borona, pan de maíz».
- Sufijo *-opa*: GARTZELA «cárcel» > varb. *garcelopa* «cárcel».
- Sufijo *-ate*: xír, mans. *morcate* «mozo, chaval, muchacho», del eusq. MORKO o MURKO «persona grosera», o quizá en relación como MORROI «muchacho, criado» o MORROSKO «mocetón».
- Sufijo *-ote*: TXIPI «pequeño» > bron *chipote* «poco».
- Sufijo *-endu*: MOXAL «potro, caballo joven» > xír., varb., mans. *musendu* «asno, burro, mulo».
- Sufijo *-í*: TXAKUR «perro» o TXAKURRA «el perro» > erg. *chacurri* «perro».
- Sufijo *-iaca*: URDE «cerdo» o URDEA «el cerdo» > xír. *urdiaca* «cerda».
- Sufijo *-illán*: ZORRI «piojo» > xír. *zorrillán* «piojo».
- Sufijo *-ancu*: ZURI «blanco, -a» > *zuliancu* / *zulianca* «blanco, -a».

Es posible que xír. *batebi*, *batebí* o *batebía* «dos, dos veces» tenga su explicación en este tipo de sufijos, aunque nos inclinamos por pensar que se trata de compuestos de origen plenamente vascos.

Aparece también una *a-* protética sin valor prefijal y no asociada a ningún significado concreto, semejante a la que se registra también en asturiano (*topar* o *atopar*, *xuntar* o *axuntar*, etc.): LAU «cuatro» > mans. *aláu* «cuatro»; SUA «el fuego» > xír., mans. *asúa* «fuego».

7.15. Eusquerismos gramaticales

El inventario léxico de las jergas está formado, como bien observa Álvarez López³¹, por signos autónomos: verbos, sustantivos, pronombres, adjetivos y adverbios. En efecto, esto es lo que encontramos en todas las jergas asturianas, pero en el caso de los eusquerismos esta pauta se rompe en algún caso. Se trata de la conjunción copulativa mans. *ta* «y», tomada del vasco TA «y», lo que es indicio del grado de penetración de la lengua vasca en las jergas del oriente de Asturias. Además, ciertos eusquerismos afectan a partes de la lengua que rozan lo gramatical. Así, aunque se trate de un signo autónomo, la presencia en xír. de la negación *ež* «no», tomada del vasco EZ «ídem», usada tanto sola como acompañando a verbos, en un uso muy gramatical. Y, en esta línea, es digno de mención también el sistema de numerales de la xír., que reproduce el que es propio del eusquera, de base vigesimal.

BIBLIOGRAFÍA

- ABAD NEBOT, FRANCISCO: *Diccionario de lingüística de la escuela española*, Gredos, Madrid, 1986.
- ACADEMIA DE LA LINGUA ASTURIANA: *Diccionariu de la llingua asturiana*, Uviéu, 2000.
- ÁLVAREZ LÓPEZ, ALEJANDRO: *El burón. La jerga de los vendedores y albarberos ambulantes de Forniella*, Uviéu, Academia de la Llingua Asturiana, 2005.
- ÁLVAREZ-BALBUENA GARCÍA, FERNANDO: «Lengua», en *Degaña. El secreto mejor guardado de Asturias*, Concejo de Degaña, 2006, pp. 98-109.
- : «El maconeiru de Degaña», conferencia inédita pronunciada el día 19 de diciembre de 2008 en las VII Jornadas de Lenguas Gremiales, celebradas en Avilés (Asturias) y organizadas por la Sociedad Económica de Amigos del País de Avilés y Comarca, y por el Ayuntamiento de Avilés.
- ANDRÉS, RAMÓN D': reseña de José Manuel Feito, *Los caldereros de Miranda. Historia, antología y vocabulario bron-castellano / castellano-bron*, Avilés (Ediciones Azucel), 2002, en *Revista de Filoloxía Asturiana*, volume 3/4, años 2003-2004, Uviéu, Alvízoras y Trabe, pp. 395-398.

³¹ Álvarez López, *El burón...*, p. 110-111.

- : «El asturiano en las jergas gremiales de Asturias», conferencia inédita pronunciada el día 19 de diciembre de 2008 en las VII Jornadas de Lenguas Gremiales, celebradas en Avilés (Asturias) y organizadas por la Sociedad Económica de Amigos del País de Avilés y Comarca, y por el Ayuntamiento de Avilés.
- ARBELAITZ, O.M.: *Diccionario castellano-vasco y vasco-castellano de voces comunes a dos o más dialectos*, Bilbao, Editorial la Gran Enciclopedia Vasca, 1968.
- ASOCIACIÓN AMIGOS DE PEÑAMELLERA: «Nuestra jerga, lenguaje de los maconeros o cesteros. Vascuence de los donjuanes», *Revista Cuera*, 1 (1981).
- AZKUE, RESURRECCIÓN MARÍA DE: *Diccionario vasco-español-francés*, Bilbo, Euskaltzaindia, 1984 [1905-1906].
- CAMPANDEGUI GARCÍA, EUGENIO: «El *mansolea* y los zapateros de Pimiangu. Datos históricos y sociales», en Xuan Xosé Sánchez Vicente (coord.): *Xírigues. Lengua y vida de los artesanos asturianos ambulantes*, Oviedo, Cajastur, 2004, pp. 165-192.
- CANELLA SECADES, FERMÍN: «El bable (dialecto asturiano, variaciones, gramática, bases del diccionario)», en *Estudios Asturianos (Cartafueyos d' Asturias)*, Oviedo, 1886, pp. 143-284; Ayalga, Salinas, 1984.
- CANELLADA, MARÍA JOSEFA: «En *xíriga*», *Philologica Hispaniensia in Honorem M. Alvar*, vol. I (1983), pp. 131-136.
- CARDONA, GIORGIO RAIMONDO: *Diccionario de lingüística*, Barcelona, Ariel, 1991.
- CERDÀ, RAMON (coord.): *Diccionario de lingüística*, Madrid, Anaya, 1986.
- CLAVERÍA, CARLOS: «Argot» en *Enciclopedia Lingüística Hispánica*, tomo II, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1967, pp. 349-363.
- COROMINAS, JOAN & J.A. PASCUAL: *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico* (6 vols.), ed. Gredos, Madrid, 1980.
- ECHENIQUE ELIZONDO, MARÍA TERESA: «Implicaciones dialectales y repercusión fonológica en el sistema palatal vasco, derivadas de la interferencia de un fonema castellano», en *Estudios lingüísticos vasco-románicos*, Madrid, Istmo, 1997, pp. 87-94.
- EUSKALTZAINDIA: *Orotariko euskal hiztegia – Diccionario general vasco*, Bilbo, Euskaltzaindia / Desclée de Brouwer / Ediciones Mensajero, 1987-2005.
- FEITO, JOSÉ MANUEL: «Asturias, paraíso natural de lenguas gremiales», en *El Noroeste del siglo XXI*, nº 8, 2002.

- FEITO, JOSÉ MANUEL & XUAN XOSÉ SÁNCHEZ VICENTE: «El *tixeiru* y los *cunqueiros* de Ibias», en Xuan Xosé Sánchez Vicente (coord.): *Xírigues. Lengua y vida de los artesanos asturianos ambulantes*, Oviedo, Cajastur, 2004, pp. 35-52.
- FEITO, JOSÉ MANUEL: «El *bron* y los caldereros de Miranda. Datos históricos y sociales, estudio preliminar y vocabularios», en Xuan Xosé Sánchez Vicente (coord.): *Xírigues. Lengua y vida de los artesanos asturianos ambulantes*, Oviedo, Cajastur, 2004, pp. 53-90.
- : «En torno al *bron*», *Primera Asamblea Regional del Bable*, 1980, pp. 201-208.
- : «Los caldereros de Miranda y su jerga dialectal», *BIDEA*, 71 (1970), pp. 483-506.
- : *Artesanía popular asturiana*, Salinas, Ayalga, 1977.
- : *Artesanía tradicional asturiana*, Oviedo, Biblioteca Asturiana de Filosofía, 1983.
- : *Don Mariano Cubí i Soler, pedagogo, frenólogo, lingüista, primer recopilador de El Bron de los caldereros*, Oviedo, Real Instituto de Estudios Asturianos, 2005.
- : *La artesanía en Asturias*, Ministerio de Industria y Energía, Madrid, 1984.
- : *Los caldereros de Miranda. Historia, antología y vocabulario broncastellano / castellano-bron*, Ediciones Azucel, Avilés, 2002.
- FERNÁNDEZ, JOSEPH A.: *El habla de Sisterna*, Madrid, CSIC, 1960, «Vocabulario del tixileiro», pp. 141-152.
- GARCÍA ARIAS, XOSÉ LLUIS: «El *cascón*, la xíriga de los goxeros de Peñameyllera», *Lletres Asturianes*, 85 (2004), pp. 129-131.
- : «Xagó y la so etimoloxía», *Revista de las Fiestas de Miranda*, 1983.
- : *Diccionario general de la lengua asturiana*, Oviedo, Editorial Prensa Asturiana / La Nueva España, 2002-2004.
- GARCÍA GONZÁLEZ, FRANCISCO: «El asturiano oriental», *Lletres Asturianes*, 7 (1983), pp. 44-56.
- : «El mansolea: una jerga gremial del oriente de Asturias», *AO*, 25 (1975), pp. 377-420.
- : «La frontera oriental del asturiano», *BRAE*, 72 (1982), pp. 173-191.
- : «La frontera oriental del asturiano: razones históricas de su fijación», *AO*, 31-32 (1981-82), pp. 337-356.

- GÓMEZ CELORIO, F.: «Cesteros», en *El retablo de una memoria*, Panes, 2002.
- IBARS MADRID, C.: «Alevia (1875)», en *El Oriente de Asturias*, Llanes, 12 de septiembre de 2003.
- : «Alevia (1889-1939)», en *El retablo de una memoria*, Panes, 2002.
- KINTANA, XABIER (coord.): *Hiztegia 80. Euskara-espainiera espainiera-euskara*, Bilbo, Elkar, 1980.
- LÁZARO CARRETER, FERNANDO: *Diccionario de términos filológicos*, Madrid, Gredos, 2008.
- LLANO ROZA DE AMPUDIA, AURELIO DEL: «La tixileira, dialecto jergal asturiano», *Boletín del Centro de Estudios Asturianos*, 1 (1924), pp. 18-25. Publicado aparte como *Vocabulario de la tixeira: dialecto jergal asturiano*, Oviedo, Imp. La Cruz, 1924.
- : *Dialectos jergales asturianos: vocabularios de la xíriga y el bron*, Oviedo, 1921.
- MARTÍN, ALFONSO; CARLOS FERNÁNDEZ & FÉLIX CONDE: «La xíriga o tamarigu y los canteros del Oriente de Asturias», en Xuan Xosé Sánchez Vicente (coord.): *Xírigues. Lengua y vida de los artesanos asturianos ambulantes*, Oviedo, Cajastur, 2004, pp. 97-138.
- MARTÍNEZ, ELVIRO: «Los tejeros de Llanes y su lenguaje», *RDTP*, 24 (1968), pp. 365-386.
- : «Nuevas aportaciones al lenguaje de los tejeros de Llanes», *RDTP*, 25 (1969), pp. 301-306.
- MELIJOA CUEVAS, R.: *Diccionario de xíriga, lenguaje de los tejeros del conejo de Llanes*, Llanes, 1995.
- MICHELENA, LUIS: *Fonética histórica vasca* (2ª ed.), San Sebastián, Imprenta de la Diputación de Guipúzcoa, 1976.
- MUIJKA, PLÁCIDO: *Afijos vascos*, Bilbao, Mensajero, 1982.
- MUÑOZ VALLE, EMILIO: «La xíriga, el lenguaje de los tejeros de Llanes, como espejo de la psicología de un grupo social», *BIDEA*, 76, (1972), pp. 439-531.
- : *La xíriga (el lenguaje de los tejeros de Llanes)*, Llanes, El Oriente de Asturias, 1994.
- PÉREZ MELERO, CELINA & XUAN XOSÉ SÁNCHEZ VICENTE: «El *ergue* y los canteros de la zona oriental de Asturias», en Xuan Xosé Sánchez Vicen-

- te (coord.): *Xírigues. Lengua y vida de los artesanos asturianos ambulantes*, Oviedo, Cajastur, 2004, pp. 91-96.
- PÉREZ MELERO, CELINA: «El *verbéu* y los cesteros de Pañamellera. Datos históricos y sociales», en Xuan Xosé Sánchez Vicente (coord.): *Xírigues. Lengua y vida de los artesanos asturianos ambulantes*, Oviedo, Cajastur, 2004, pp. 139-164.
- RIGULÓN, NACIU & NACIO GAYOL: «Los Tixeleiros», en *Asturies, memoria encesa d'un país*, 3 (1997), pp. 64-70.
- RODRIGUES GOMES, JORGE: «O verbo dos chafoutas e o lapizarro, criptolectos gremiais galegos», *Agália*, 83/84, Corunha, 2005, págs. 119-161.
- : «Três criptolectos gremiais galegos: o verbo dos xingreiros, a lafrada e o baralhete dos granhudos», *Agália*, 79/80, Corunha, 2004, págs. 105-140.
- : «Rellaciones llingüístiques ente les xírigues gremiales y los falaxes de los ámbitos sociais marxinales», en *V Xornaes de Llingües Gremiales. Actes 2006*, Ediciones Nieva / Conceyu d'Avilés, 2007, pp. 45-60.
- : *Falas Secretas. Estudo das gírias gremiais galego-portuguesas e ibéricas*, Ourense, Associação Galega da Língua, 2008.
- SÁNCHEZ VICENTE, XUAN XOSÉ (coord.): *Xírigues. Lengua y vida de los artesanos asturianos ambulantes*, Oviedo, Cajastur, 2004.
- : «Trabajo y lenguas grupales en la Asturias de la emigración. *Les xírigues* o argots de los profesionales ambulantes», en Xuan Xosé Sánchez Vicente (coord.): *Xírigues. Lengua y vida de los artesanos asturianos ambulantes*, Oviedo, Cajastur, 2004, pp. 9-34.
- SEGURA MUNGUÍA, SANTIAGO & ETXEBARRIA AYESTA, JUAN M.: *Del latín al euskara - Latinetik euskarara*, Bilbao, Universidad de Deusto, 1996.
- SOJO Y LOMBA, FERMÍN DE: *La pantoja. Jerga de los maestros canteros de Trasmiera*, Santander, Centro de Documentación Etnográfica sobre Cantabria, 2003 [Santander, 1947].
- URQUIZU, PATRICIO: *Gramática de la lengua vasca*, Madrid, UNED, 1996.
- VALDÉS DÍAZ, ÁLVARO: *El bron de San Juan de Villapañada*, Grado, Ediciones La Cruz de Grado, 2008.
- VARELA POSE, FRANCISCO JAVIER: «O latín dos canteiros en Cabana de Bergantiños», *Madrygal*, 7, 2004, pp. 113-122.
- VILLAR PIS, V.M.: *Vocabulario de los cesteros*, Cuera, 1981.
- VILLASANTE, LUIS: *La declinación del vasco literario común*, Oñate, Ed. Francisca Aranzazu, 1972.

——: *Palabras vascas compuestas y derivadas* (2^a ed.), Oñate, Ed. Franciscana Aranzazu, 1976.

WAGNER, MAX. L.: «Mexicanisches Rotwelsch und asturische *xíriga*», *ZRPh*, 50 (1930), pp. 738-740.

ZUAZO, KOLDO: *Euskalkiak. Herriaren lekukoak* (2. arg.), Donostia, Elkar, 2004.

WILLIAM LEVI D'ABARTIAGUE ETA LE PAYS BASQUE-ESKUAL HERRIA

Xipri Arbelbide

Baionako liburutegian aurkituko dituzue bi liburu handi: *Le Pays Basque/ Eskual Herria* kasetaren kolekzio bat. 1898-an urriko 1an sortu zuen astekari hori William Lewy d'Abartiague batek. 1914a arte iraun zuen. Azken hilabeteetan bat egin zuen *Argitzailea* deitu beste astekari batekin. Hastean bazuen laurden bat euskaraz eta emeki-emeki euskararen tokia murriztuz joan zen. *Argitzailea* aldiz kasik dena euskaraz zen.

Bat ala bestea gorriak ziren. Horrek ez du erran nahi ezkerrekoak zirenik! 3. errepublikako gorri gehienak erradikalak ziren eta ez sozializtak. Eskuinarenekin bat egin izan dute sozializten beldurrez.

Baionako kolekzioan zenbaki gehienak badira 1898ko urritik eta 1904eko ondarra arte, gero banazka zenbait, ez bada 1910ko urtearentzat. Hau kasik osoan dago. Departamenduko eta Pabeko hiriko artxibotan zenbaki zenbait baizik ez da. Parisko liburutegi nazionalen falta dira 1902tik 1907rateko urteak, 1910a, 1912a eta han hemenka beste zenbaki batzu.

Astekariak lau orrialde zituen eta handia zen: 50 x 34 zm.

WILLIAM LEWY D'ABARTIAGUE

Lewy d'Abartiague batek sortu zuen kazeta. Lanak izan ditugu gizon hau nor zen jakiteko.

Haren izen ofiziala William Theodor Lewy da. Lewy horrek judua dela iduri luke eta berak ere aitortzen du nonbait, 64-tik bat hala dela. Parisen sortu zen 16. auzoladean 1866an otsaileko 14an.

Behin baino gehiagotan leporatuko dio *Eskualduna* astekariak judu huguenota zela, Dreyfus aferarekin antisemitismoa gorenean baitzen. Horren gatik ote luke emeki-emeki bere izenari d'Abartiague gehiturik, Lewy osoki baztertu azkenean. Pierre Henri semeak ere izena aldatu zuen, Lewy kenduz d'Abartiague baizik ez uzteko... 55 urtetan, aita hil eta 11 urteren buruan, Ortzazeko sortze agerietan ikusi dugun bezala. Zer gatik ote?

Izen aldatze horretaz trufatu zaizkio *Euskalduna* astekarian. Aitortuko duzue ez duela ebanjelioko amodioaren antzarik literatura horrek, baina *Euskaldunak* ez zeukan horretaz axola handirik bere etsaiekin. Bestalde, judu bezala atakutzen dutelarik, oso oker dabilta bere judutasuna ez baitu behin ere aipatu hemen. Protestantismoa aldiz bai. Hona besteak beste nola izendatzen duten: *Judu eta higanaut solas horiek. - Zer loria! Higanauta aintzindari eta manatzaile giristinoen artean.*

Edo hau oraino:

Belar gaixtoak ez du hazi onik behin ere ekartzen. Badakigu gure gostuz Lewy zer belar mota den, ez girtixinoa bainan judua eta protestanta. Sagar ustel batek bestiak usteltzen ditu, beira giten haren kotsutik (...) Orhoit beti apezzen eta Elizaren kontra den gizona ez dela giristinoa bainan framazona, judu eta protestanta. Oroit beti eta ez behin ere ahanz.

Eraso horiek hunki zuketen zeren eta erantzuna eman izan du, bere kasetan:

Ezagutzen nuten guziek, eta gehienik Ortzaiztarrek badakite arras ongi ez nizela judua, nahiz zuri berria hedatu dauzunak nahi izan duen sinhets erazi ez dudala segitzen Jesu-Kristoren dotrina edo erakuspena.

Baina hona *Euskaldunak* agertu artikulu bat izen aldatzeaz, frango gaixtoa, antisemitsimoz kutsatua:

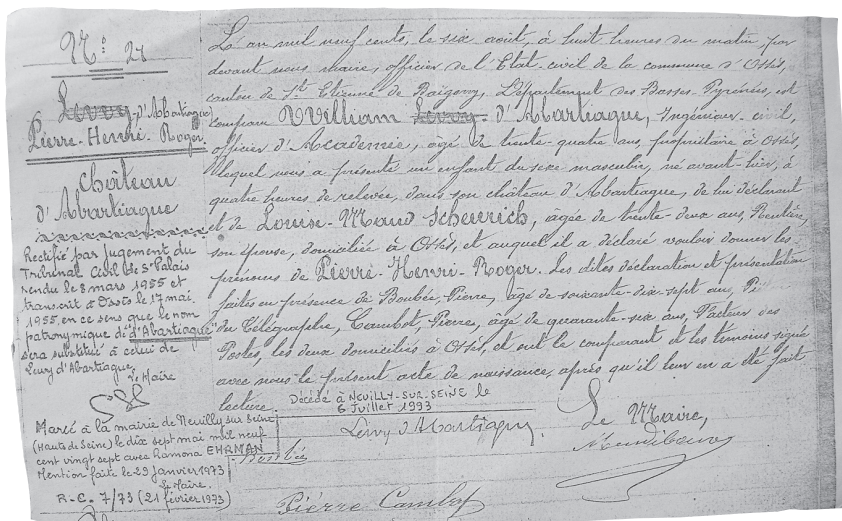
Renier la loi, ses prophètes, le temple, la synagogue; jeter aux orties toute la défroque archaïque et surannée d'un passé jugé compromettant; en un mot, dépouiller le vieil homme, voilà, ce que vient de faire, avec une prestigieuse désinvolture, le grand, l'illustre chef du parti opportuniste de notre vallée.

Déjà depuis plusieurs hivers, l'opération du dépouillement était commencée par la chrysalide. Nous allons raconter les phases de cette épatante transformation en naturaliste véridique. L'insecte était sous sa première forme, Lévi; puis, cette designation de tribu hébraïque est devenue quelque peu grecque, par le changement du i en y, Levy. Le travail latent se poursuivant toujours, le v a augmenté d'importance, en se doublant en w. Ce vocable, ingénieusement formé, avait une assonance anglaise qui pouvait contenter son heureux possesseur, mais la nature n'arrête ses évolutions qu'après achèvement parfait de l'oeuvre entreprise.

*Nous allons voir le papillon complet, par la simple adjonction du mot – Abartiague – lié par le **de**, particule nobiliaire, au Levi primitif, d'où «Loewy d'Abartiague».*

Armes parlantes de la maison: un rameau d'or – abar – sur champ d'azur, l'écu surmonté du casque, panache des chevaliers croisés; devise: Dieu et mon droit.

Jamais on ne vit, même à la descente de la Courtille, un déguisement plus triomphalement héraldique.

Le Loewy, nonobstant, conservait encore une forme légèrement hébraïque. A l'inverse d'Alcibiade, qui opéra du ciseau sur la partie centrale de son terre-neuve, notre homme, plus résolu, se décida à trancher sa tête.

A son titre d'ingénieur civil il pourra ajouter désormais celui plus original de guillotiné volontaire. Une récente brochure est en effet signée L. d'Abartiaque. Chenille devenue papillon, il devait à sa nature aérienne de conserver son L – mais son I seule. L. d'Abartiaque est devenu la signature définitive, après adjonctions et suppressions, de l'auteur populaire des Cuisines Suisses.

Cette métempsychose n'a pas surpris outre mesure les observateurs; ils ignoraient seulement le moment précis de l'évolution finale. Avec tact et patience, M. le baron d'Abartiaque a su lui-même conduire la délicate opération et aboutir, juste au moment psychologique. Nos félicitations à M. le comte, mais que M. le marquis ne s'arrête pas en si beau chemin. Le titre d'Uzès brille sur le parchemin de l'armorial français; celui d'Ossès sera son noble pendant. N'est-ce pas Monsieur le prince?

* * *

Pentsatzen dugu Diharasarri Ortzaizeko erretorak idatzia duela artikulua hori Eskualdunaren buru zen Hiriart Urruty-ren babespean. Markesa aipatzen baitu, bi gutunetan ikusi dugu hain zuzen markesa deitzen zutela. Baina bestek, ez berak bere burua.

ETORKIA

Aita, Emile Lewy, arrantiera zen. Ezkontza kontratu batetan ikusi dugu «d'origine Danoise». Familiako paperretan diote Holandan, Banque des Pays Bas bankuko familia batetarik ateratzen zela. Zer heinetaradino zuen odola dinamarkarra, edo herbeheretarra, ez dezakegu erran. Bere semeak judugoarentzat bezala 64/1, ala gehiago, ala gutiago?

Diruketa handiak bazituen aitak, bainan bere ontasuna galdu zuen 1883an, Boltsan jokatu: garai haietako 110.000 libera! Ez da oraikoa ikusten duzuen bezala. Etxeko mubleak ere saldu behar izan zituen. Familiatik ondoregotzat eskuratzen ahal zituzkeenak ez galtzeko, emazteak auzitegian eskatu zuen, eta ardietsi, senar-emazteak bat bestearen onaoko ezkonduak zirelarik, bakotxa bere ontsunen jabe izan zitezten:

«le mauvais état des affaires de M. Lewy et les poursuites exercées contre lui ayant mis en péril les successions qu'elle pouvait avoir à recueillir».

Zenbait urte berantago, amak, Willy semeari saldu baitzion Ortzaizen zeukan ontasun bat, Florentzeneko borda, Habiako patar kaskoan, Irisarriko mugan, ez ote zen aitaren zorren pagatzeko saldua izanen hori gabe? Ontasun horretan eraikiko du William-ek le *château d'Abarratiague* deituko duen etxe bat, baina ohikoa ez den etxe bat baizik ez dena.

Nor zen Emile Lewy-ren emaztea, William-en ama? Clémentine Thérèse Gavaron deitzen zen. Ingalaterran ezkonduak ziren, 1865an apirileko 29an. Familiako paper batzuetan irakurto dugu:

«Willy avait la reputation d'être un bâtard du duc de Winsdor futur Edouard VII d'Angleterre».

Erosi bezala saltzen dizuet. Gauza segurra, ez zela baxterta, ofizialki bederen: aitamak ezkondu ondoan bederatzí hilabeteak pasatuak ziren sortu zelarik, eta bere aitaren seme ekarria da. Emaztea ñapurkerietan ibilia ote zen delako printzearekin, ezkondu eta biharamunen? Ez dugu lekukorik aurkitu eta garai haietan ez zuten ADNa ezagutzen...

Ez dugu zuhaitz genealogiko osoa agertuko baina bakarrik erranen Bordenave-tiarretarik ateratzen zela ama hori, Jean-Baptiste Orpustanek idatzi paper batzutan ikusi dugunaz. Jacques Bordenave 1699an Salbateran sortua, Biarnoan, Ortzaizerat etorri zen eta Gracianne Elizaga ortzaiztarrarekin ezkondu 1733an. Tratulanta zen eta protestanta.

Jean-Baptiste, honen semea, Juana Maria Tastet, Donostiako armadore baten alabarekin ezkondu zen 1761an. Iduri luke hauenak direla, Orpustanek, asko xehetasunekin, publikatu hiru kantu: *Alegiako apezpikua*, *Haran eder Hortzaizeko* eta *Partiada Tristea Ortzaizetik*. Patri Urkizuk Euskal Erakustokian aurkitu kantu bilduma batetan agertzen dira eta Orpustanen ustez, kantu horiek Bordenavetiarrak bilduak dira.

1790an, Frantziako Iraultza garaian, Ortzaizeko lehen auzapeza izana da Jean-Baptiste hau, bi aldiz ohargarri baita: alde batetik arrotz baten semea zen eta bestetik protestanta. Orain ez genioke horri gehiegi kasu egin baina garai haietan bai. Bai eta berantago ere. Margarita, William-en izaba protestanta ezkondu zelarik Larrin katolikoarekin, kontratu berezi bat egin zuten, haurrak erlisione katolikoan altxatuak izanen zirela errateko:

«les enfants seront élevés dans la religion catholique, apostolique et Romaine qui est celle dominante en France et professée par le futur époux».

Erran behar dugu halere Charles Dabbadie, Antonioren anaia, Etxauzeko jauna, Baigorriko kontseilari nagusi izan zela, nahiz protestanta, gainerat katolikoa izana zelarik: arnegatua deitzen du *Eskualduna* astekariak.

Delako auzapeza, Pabe ondoko Lezkarrera eramán zuten preso, baizik eta Iraultzaren kontrakoa zela. Baina lekuko aski sinesgarriak aurkitu zituen eta libratua izan zen gehiagokorik gabe ... urte baten buruan. Hariztoyek ere kondatzen du historio hori *Les Paroisses du Pays Basque* liburuan.

Honen semea, Pierre Bordenave, Amélie Smith Finlayson ingelesarekin ezkondu zen eta hauen alaba Thèrèse, Emile Loewyrekín. Gure Willy, hauen hiru haurretarik lehena dugu.

William ere protestanta zen eta lehen kominionearen karietara, bere «artzainak» eman zion Biblia eskuetan izan dugu. Ortzaizen finkatu zelarik, apez protestant bat etortzen zitzaion oporretara etxera eta Meza emaiten hor berean apez jauntziarik gabe. Sehiak ere Meza horretara joaiten ziren, oraino bizi den Dominika Hiribarren Bidegaray andereak erran digunaz. Beharrik Ortzaizeko apezak ez zekien horrelakorik! Artzain horrek zuen ehortzi Ortzaizeko eliza bazterrean, iparraldeko ate eskuinean, 1944an.

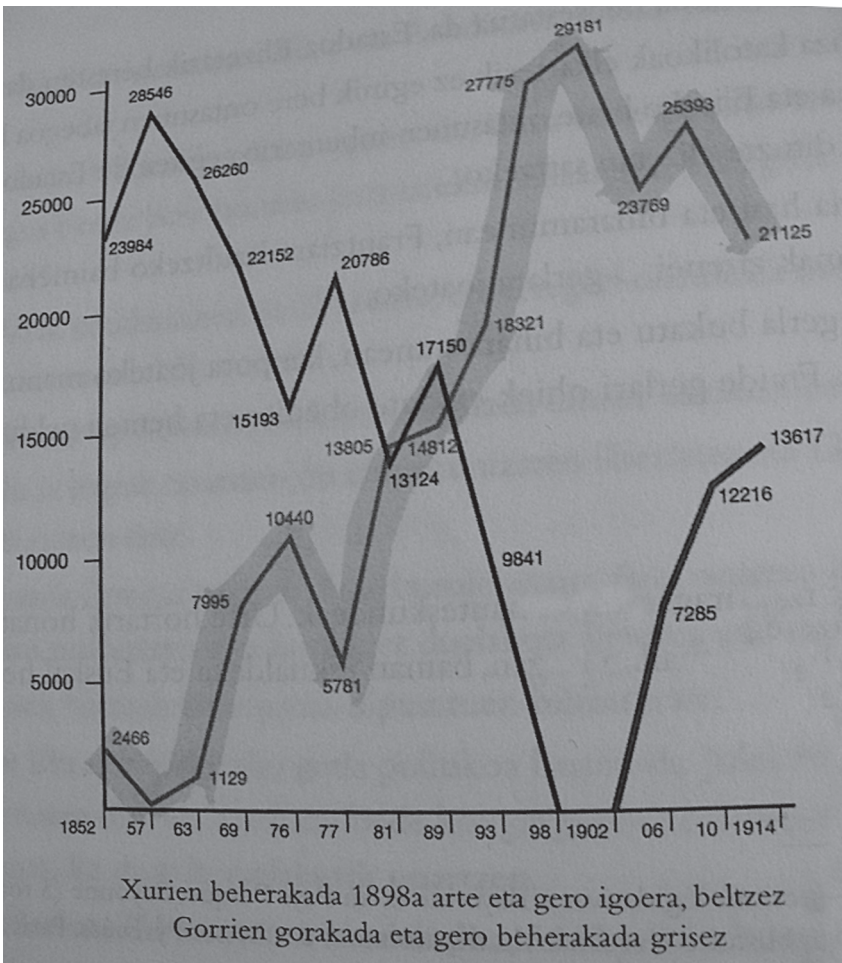
Emazte horrek dit erran William-ek zazpi mintzaira mintzo zituela «agur maria» bezala. Euskara ere bai, jendekin mintzatuz ikasia, oporretara etortzen zelarik: urtean lau hilabete halere. Biziki ona zela herritarrekin, eskulanetan aritzen zela, aitzur eta eskorgekin. Emazteak zela erre erran dit. Ez da harritzeko beraz aldi bat baino gehiago ezkondu bada, lehenik, 1894an Louise Naud Scheurichekin, rue de Rivoliko hotel Meurisse ospetsuko jabea, Tuilleries baratzeen bazterrean. Izatez ingelesa zela irakurtu dugu kazetan.

1912an Clémence Sculfortekin, aintzineko ezkontza baten ondotik senarretik berexia. Willy eta Clémencen arteko ezkontza, honen logelan egin zen, emaztea ohatua izanez. Zer gatik ez ziren emaztea sendatu arte zai egon? Zer gatik lehia hori? Ez dakigu. Ezkontza hau ere hautsia izan zen 1922an. Emazte hau «mixterioa aberatsa» zela erran digu Dominikak.

Mintzatuz ikasi bazuen euskara, beste eskolarik ere bazuen. Ingeniaria zen. Berak dioenez Ecole Centrale des Arts et Manufactures-tik ateraita. Oraiko Ecole Centrale. *Eskualdunak* dio ez zela haren hatzik ageri eskola horretan. Nihaur izan naiz ikusten eta ez dut deus aurkitu.

Beste nonbait erraiten baitu «palmes académiques» ukan zituela, dekorazio horren zerrendan ere ez dugu aurkitu. Jadanik aipatu *Eskualduna* astekariko artikuluan ere alusio ironiko bat bada markesa tituluaz. Handi nahia ote zen? Gauza bertsua ikusi genuen, garai beretan, itsasoz bestaldean, Goytinorekin, honek ere *officier d'académie* zela baitzioen, nihon ez delarik izendatze horren hatzik.

Baina ingineria zela ez da dudarik, Garai haietako Pariseko Tramwayetan kargu handia zukeen. Zadiz martxan ziren tramway-ak oraino, baina argindarra ere aipu du gerorako. Txostenak egin ditu zaldi zaharretaz zer egin erraiteko, tramway horiek errexkiago abiatzeko edo gelditzeko Ingalaterran asma-

tu sistema batetaz. Raillen garbitzeko han zeukaten tresna batetaz. Bidaiariaren kopuruak urte batetik bestera zeukan garapenaz: 1889 eta 1890 artean 106.000 bidaiari gehiago izan zuten. Karkulatua zuen zer mozkin emaiten zuen tramwayzain bakotzak kilometroka eta egunka! Levyren arabera baziren zenbait kanpo eman beharrak hala nola zaldiak zauritzen zituztenak.

Ortzaizen zelarik interesatu zen hemen egiteko xedeetan ziren treinei: Donapaleutik Donibane Garazirakoari; geltokiak hor dira oraino Buztintzeko bidekurutzan eta Galtxetaraburuko patarran. Zubi alfer bat Kinkilen Larribaretik berehala. Obrak gelditu ziren 14ko gerlaren gatik.

Donapaleutik eta Ortzaizeratekoari. Kanbotik eta Hazparneratekoari. Hauk ez dira behin ere hasiak izan. Biarnokoek izan zuten lehentasuna. Ordukotzat.

Iduritzen zaiku ez zuela luzatu Pariseko tramway konpainian, zeren eta gero, Gobernuak igorririk ibiliko baita eskuin eta ezker «misioz». Bizi guziaz horrela segitu ote lukeen gero, ez dugu zilatatu ahal izan.

Parisen norbait zen. Hala nola gomita izan zuen Sarah Bernard-en ohotan egin zen bazkari batetara, Grand Hôtel-en, Alphonse Daudet, François Coppée, Sully Prudhomme, Edmond Rostand eta orduko izen famatuenekin.

Levyren izena agertzen da «*Livre d'Or des Salons*» urtekarian Henri Poincaré-ren konpainian: *Ingénieur civil, Directeur du journal du Pays Basque, Officier d'Académie, 228 rue de Rivoli et château d'Abartiague Ossès, poste, telegraphe et train à Ossès*. Urtekari horretan ez da ikusten Etcheverry, Berdoly, Pradet Balade, Forsans eta Harriague deputatuen izenik, baina bai Abbadia bi anaienak, Hendaia eta Baigorrikoarenak.

Beste behin ikusten da Théâtre de la Renaissance antzokian Pierre Loti, Poincaré, Rotschild baroia, Waldeck Rocher, jeneral, kolonel eta baroien konpainian.

Eskualdunari igorri gutun luze batetan idazten du (1898.XI.07):

«*C'est ainsi que j'ai été chargé l'année dernière par le Ministre du Commerce et de l'Industrie, d'étudier les questions ouvrières en Suisse, et cette année par le Ministre de l'Intérieur, d'étudier les moyens employés pour combattre l'alcoolisme et les résultats obtenus dans différents pays de l'étranger, en particulier en Allemagne, en Russie, en Suède et Norvège*».

Errusian eta Londresen izan kongresuetako txostenetan agertzen da Abariague izena. Hiru lantxo utzi dizkigu Suisaz:

- *L'Assistance par le travail en Suisse*, Biarritz, 1896 (8 or.)
- *Cuisines et restaurants coopératifs*, Paris 1897, (20 or.) *Revue Philantropique* aldizkarian agertu artikulua. Beste liburuxkak ere artikulua zenbait ditezke.
- *Institutions post-scolaires*, quelques mots sur ce qu'elles sont en Suisse et ce qu'elles devraient être en France (1898).

Beste zenbait liburuxka ere idatzi ditu:

Eléments analytiques et pratiques de grammaire espagnole, Biarritz, 1906, (16 or.)

Bere kazetan irakurtu dugu:

«A la suite d'une découverte de mathématiques qui fut l'objet d'un long rapport et d'une longue discussion à l'Académie des sciences, il fut à l'âge de 19 ans proposé pour les palmes académiques qui lui furent décernées à un âge exceptionnel».

Gure itzulia egin dugu akademia hontan eta deus ez aurkitu. «Aurkikuntza» horren umea ditake ondoko liburua:

Essai sur la propriété des puissances des nombres. Recherches et remarques pour élever à la puissance et extraire la racine des nombres au moyen de tables et sans calcul. Biarritz, 1897, (20 or.) Gure matematika heina ez da aski handia liburu horrek zer balio duen erraiteko!

Bi lanik ezagunenak:

– *L'Atlantide et les Basques*, essai de bibliographie, Baiona 1937.

– *De l'origine des Basques*, Paris, 1896, (31 or.) gutienez bost edizio izan dituen.

Eta bat euskaraz: *Lehen eta orai. Errepublikaren ongiak*. Pentsatzen dut norbaiti egin arazi ziola itzulpena.

Izan ote da besterik? Bere kasetan idazten du:

«ceux du Pays Basque se rappellent les moyens ingénieux auxquels le jeune Lewy d'Abaratiague a eu recours et les sacrifices qu'il s'est imposés dans ces dernières années pour vulgariser dans nos vallées la connaissance de la langue française à l'aide de tout petits livres d'historiettes et de bons points à images qu'il a distribués à profusion dans nombre d'écoles. La commune d'Ossès a bénéficié plus d'une fois de la générosité de la famille Lewy d'Abartiague».

Liburuxka horiek ez ziren baitezpada berak idatziak, bainan lerro horiek erakusten dute hurrek frantsesa ikastea nahi zuela. Erriente formatzeko ere bilkurak egin izan ditu.

Ligue Française pour la défense des droits de l'homme elkartearen, hementzen lehendakari zen 1903an.

1900go Parisen egin zen erakusketa unibertzalaren karietara bi inizatiba izan zituen:

1. Pireneotako kanbo-uren publizitatea egitea kongresu horren karietara. Arduradun izendatu zuten arlo horri interesatzen ziren senadore, deputatu eta medikuek.

2. Lehen «Congrès Internationnal d'Etudes Basques» biltzarra zor diogu, (Palais des Congrès, salle E): lau egun iraun zuen kongresu hori antolatu zuen. Bainan erran behar da zuzendaritzan, euskaldun bakar bat baizik ez zela eta oraino, ez ezaguna, Aguer Barhendy matematika erakaslea. Besteak dira, ondoko urtean, oso minbera agertuko direnak, *Association Basque* elkarteak sortuko dutelakotz Hendaian, Euskaldunen artean, haiek gabe. Horietan dira Vinson kongresu horretako lehendakaria, Schuchart, O Shea Biarritz-Associationgo lehendakaria eta Charenceyko kondea, Filologia sozietateko lehendakaria. Parte hartu zuten ere Wendworth Webster eta Linschmannek; euskal diasporatik Sescosse eta Iriartek, bai eta Aranzadi eta... Arana Goirik. Badakigu honek estimutan zeukala Abartiague.

Fonogramak grabatu zituen Azoulay medikuak, kongresuan ziren lapurtar, gipuzkoar eta xiberotar mintza araziz. Erabaki zuten ere beste kongresu baten egitea 1902 edo 1903an Donostian.

Kongresu hori Abartiagek antolatua eta ez zitekeen *Eskualdunaren* gus-tukoa izan. Bi artikulu kritiko badira ondotik, (bat Droeyffus d'Agortiaque izenpetua), Vinson, de Charencey eta Abartiaguen mintzaldietaz.

Euskal mundutik aparte, Credit Agricole bankuko administrari kon-tseiluko 9 kideen lehendakari zen.

LE PAYS BASQUE-ESKUAL HERRIA

Gehienik famatu egin duena da beraz astekaria: *Le Pays Basque- Eskual Herria. Journal Républicain hebdomadaire*. Bera Parisen izanez urteko par-terik handienean kaseta eskutan zeukan norbait bazuen lekuaren gainean. Ez dakigu nor. Idazleetan agertzen da Sauveur Harruguet Donibane Garaziko uxerra eta framazona, bainan nola zenbait urteren buruan eztabada bat gorria izan baitute, uste dut laguntzale baizik ez zela delako Harruguet

Egoitza Baionan zen Victor Hugo karrrikako 12an. Biarritzen ere izan da Duler karrrikako 17an. Salgai zen Baionako 2 liburutegitan eta papeteria bate-tan, Biarritzen, Kanbon, Hazparden, Donapaleun, Maulen eta Donibane Gara-ziko bi tokitan

Ordezkaritzak bazituen Parisen, Buenos Airesetan, Montevideon, Boli-bian, Perun. Zer pisu zeukaten, hori besterik da. Euskaldun bakar bat ezagutzea nonbait aski baita eta haren helbidea emaita ordezkari-tza badela erraiteko! Ez dut uste arrakasta handirik izan duen kazetak, nahiz lehen zenbakietarik bate-tan emaiten duen *2.500 exemplaires contrôlés*.

1910an, Baionako diozesiak ikerketa bat egin arazi zien herri bakotxeko erretorei jakiteko beren herrian zer irakurtzen zen; hor agertzen da 7 abonba-

tu zirela Uztaritzen, 5 Ezpeletan, 3 Maulen, eta bina Donapaleu, Baigorri, Garazi eta Atarratze. Tinia pasatua zukeen. Erran behar da denbora berean bazela beste kazeta bat gorria Baionan, frantesez, *Le Réveil*, eta artikulu osoak badirela berdinak bi kazetetan, Trebucq izenpetuak. *Le Hendayais*, hiri hone-tako kazeta gorritik ere hartzen ditu artikulu osoak, Cyrille izenpetuak, *La semaine* titulupean, asteko berriak frantsesez. Gero, bat egin du *Argitzaleak*-ekin, hau ere gorria, gehiena euskaraz.

Beste hiru kaseta gorri izanki eta zer eremu gelditzen zitzaioan Abarra-tiagari? Ez ote zuen Goytinok Los Angelesetan bezala, bere buruari inportan-tzia emateko berak finantzatzen kaseta hori. Gorago ikusi dugu nola urteka-rietan bere izena sartzen zuelarik, kaseta horren zuzendari bezala agertzen dela. Nork zekien Parisen zer pizu zeukan *Euskal Herriak*? Kazetarien kongresuetarat ere gomitak bazituen horrela.

Artikuluetan aste oroz bada euskaraz *Menditarra*-ren artikulua, asteko berriekin edo aburu artikulu batekin. Honek jadanik idazten zuen *Le Réveil Basque* Berdolyren kazetan. Aitortuko ditzuet honen artikuluak gustatu zaiz-kidala ala euskararen aldetik, ala mamiaren aldetik. Gizon honek kultura ba-zeukan eta idekia zen. Hala nola Aldudeko erretoraren prediku baten laudo-rioak egin dituen behin, ez baitzen irakurle guzien gustukoa izan! Kontrarioa nekez asma dezaket *Eskualdunaren* aldetik! Hau, gorrien kazetak baino alder-dikariagoa zen.

Piarres batek idazten zuen laborantzaz, L.B. bat ere agertzen da frangotan, bai eta Elie Pécaud protestanta: eskoletako inspektorea, nesken eskola norma-la sortu zuen St Germain en Laye hirian. Ochavo batek emaiten ditu Hegoalde eta Espainiako berriak.

Gehienetan izengoiti batek izenpetzen ditu artikuluak: G. de la Nive, Gezurrik ez, Manex Egiamaita, Halabiz, Jelos, Argi, Argizale, Hordago, Peio Biphil.

Herrietako berriak badira aldi oroz eta frangotan gorri eta xurien borroka politikoa hunkitzen dute. Edo eliza eta eskola katolikoek kontrako legeak. Frantsesez «Nouvelles du Pays Basque» titulupean, eta euskaraz «Eskual-he-rriko berriak» titulupean. Frantsesez badira euskal herri barneko berriak ere. Errientak zituzkeen berrikerari eta hauek euskara ez zekiten ber, beren lerroak frantsesez idazten zituzketen.

Ortzaize da deneri nagusi. Ortzaizeko Ganich xuriak ere askotan fran-tsesez idatzi du *Eskualdunean*. Arazoa ez zen bakarrik euskara jakitea edo ez beraz. Oro har *Eskualduna* astekarian baino herrietako berri gutiago da kaze-ta honetan.

Bertsu eta kantuak ere agertzen dira, bai eta hostokadak (ateka gaitzeko oihartzuna, amodioa eta gerla, Ramuntxo, Don Kixote (Duvoisinen itzulpena),

Frantziako historia (ez dakit besterik ba ote den euskaraz!), eta abar... Politika artikulua dira interesanteak guretzat, bereziki bozka sasoinetan.

Ortzaizeko berrietan bere moldean kondatzen du eskola laikoaren (publikoa) benedizioa:

Ez da eskola hori idokia izan gobernamentuko aintzindarietz, eta horietarik agertu baino lehen nahi izan dute herriko buruzagiek interdiarazi etxe hortan zitakeen edo sartzen ahal zen debruaren herrestorik den gutiena.

Hortakotz, egun hortako galdegina izan da herriko auzapezaz, Kontseilu guzia, segurtatu ondoan debruen herresto horien kasatzerat jinen zaiola herriko artzaina, zoina baita denbora berean Erromako apezpiku eta Frantziako deputatu huts egina.

(...) Baldin bada Eskual herrian eskola etxe berri zenbait benedikarazi nahi duenik nihor, aski du gure Monsignori adrezatzea. Hau joanen zaiote debru zahar guzien funditzerat eta egorriko ditu denak orruaz jin diren tokirat sekulan gehiago ez itzultzeko gisan.

DIHARASARRI ERRETORA

Beste gauza bat ere erran behar dut haratago joan aintzin. Ortzaizeko erroter izan zen 1890 etik 1902rat, karrosa ixtripu baten ondorioz hil behar zuen, Diharassarry Monsignore hori. 1989an, Kanboko erroter zela, hauteskundeak izan ziren. Apez ainitzek erran zuten ez zela Elizaren etsaien alde bozkatu behar, debruaren alde bozkatzea zela. Zenbait haratago ere joan, elizaren etsai horien izenak emanez. Dena den Etxeverry Donazaharreko jauregizain xuria, bonapartista, nagusitu zitzaion Uhartehiriko Berdoly jauregizain gorriari. Gutitarik, bainan nagusitu (6686 boz eta 5823), Frantzian gorriek hartu zutelarik gaina. Hemengo errepublikarrak haserretu eta prefetari eskatu zioten zerbait egin zezan apez horien kontra, ez baitzuten dudarik apezan falta zela Berdolyren porrota.

Apezpikua hil berria eta ordaina izendatzekoa izanez, prefetak bikario nagusiei manatu zien 42 apez tokiz alda zitzaten gatziguz. Bikario nagusietarik bat zen Intxauzpe, euskal idazle xiberotarra.

Hauek, ez zezaketela apezik tokiz alda non ez zuten akusazio konkretu bat baktokxaren kontra eta elizako legeak hunkitzen zituen akusazio bat. Bestenaz Batikanora dei eginen zutela gatzigatuek eta han irabaziko. Hortan gelditu zen.

Baina Jauffret apezpiku berria Gobernuak hautatu zuelarik, (goburu framazonek hautatzen baitzituzten apezpikuak, Napoleonen konkordatuaren ondorioz!) eskaera bera egin zioten apezpiku berriari. Honek negoziatu eta 12 izenetan mugatu ziren. Hauetan Kanbon zen Diharassari saratarra. Baionan

sartu zelarik, apezpiku berriak egin zuen lehen lana hauxe izan zen: astelehenan igorri gutuna, eta iganderako behar zuten toki berrian sartuak. Behin ere ez zen horrelako epe laburrik eman.

Joan ziren beraz apezak, manatu toki berrietara, baina Intxauzpek erran bezala Erromara dei egin. Diharasarri joan zen harat denen izenean. Auzia irabazteko bidean ziren, biziki gaizki heldu baitzen. Lavigerie kardenal Baionesak katoliko frantsesak gomituak zituen errepublikaren onartzerat. Eliza eta errepublikaren arteko auzia konpontzeko lehen urratsak egiten ari ziren eta afera horrek gerla berriz piztuko zuen.

Diaharasarriri eskatu zioten plenta edo kerella ken zezan Elizaren onetan, eta ordainez zerbait izanen zuela. Onartu zuen.

Orduan Baionara etorri zen Mgr Puyol Getariar apeza, St Louis de Françaisko erretorea, Jauffretekin negoziatzerat. Honek ez zuen deus entzun nahi izan, bat edo beste kalonje izendatzea aipatu ziolarik.

Puyol axeri itzuli zen Erromara eta apez haietarik lau, Monsignore izenda arazi, horietan Diharasarri Ortaizekoa: sotana ubela jauntzeko ahala bazuten. Gaitzeko eskandala izan zen Frantzian eta arratsalde bat pasatu zuten deputatuen ganberan, hortaz eztabaidan. Beren sotana berria erabiltzea debekatu zioten gobernutik, delako lau monsignoreei.

Hauteskundeetan aurkeztuko ere da deputatu izateko Ortaizeko erretor berria 1893an. Morroxko gorri moderatu hazpandarra nagusituko zitzaion aise, 5.351/3779.

Beraz elgarrekin gertatuko dira Lewy errepublikarra eta Diharasarri xuria herri berean. Harremanak izan zituzten elgarrekin. Erretora gomitu zuen Abarratiagan bazkaitera. Hainbestetaradino otoiztu non, baia eman baitzion. Bai eta Mendiboure jaun bikarioak. Biharamunean jakin zuten Lewy aurkezten zela bozketan eta bazkari horretaz baliatuko zela jende zenbait sinets arazteko apezak berekin zituela edo gutienez ez zitekeela hain gaixtoa, apezak haren etxera joaten zirenaz gain bazkaiterat. Bi artikulak tratatzen dute gai hori *Euskalduna* kazetan, batek gertatu bezala, besteak erranez erretora jokoari ohartu zitzaiola, zepoan erori aintzin eta ez zirela joan. Baina ez da dudarik apezak Abarrategian izan zirela, Levik kazeta honi igorriarik, *Eskualdunak* agertu artikulua lekuko:

Nere bazkaria ez ote zen ba zure gostukoa, gisa hortan herra daukazunaz geroz, geroztik hunat, zure barnean?

Eskualdunaren arranguretarik bat: non bataiatuak ote zituen bere haurrak, batere bataiatuak baziren.

Bozketan aurkeztu zen Lewy ere. Lehenik Ortaizen berean. Gero Baigorriko kantonadan ala kontseilari nagusi, ala arrondizmenduko kontseilari izateko. Azken bozkaldi hauek deusestarazi zituen. Orotara 9 aldiz aurkeztu da.

Hona *Euskaldunaren* laburpena:

Behin nahi izan du «conseil general» deitzen den Paueko bilkuran sartu; bainan kanpo uzti zuten Baigorriarrek. Handik berehala jausten da zalditik as-tora, eta nahi du bederen izenda dezaten «conseil d'arrondissement» deitzen den bilkurarako. Orduan ere uzten dute kanpo.

Lerro horien artikulua berean ikusten dugu ez dela beti irringarri agertu:

Eta orai, holako gizon bati Ortzaitzarrek eman dutela zombait bozen maiori-tatia kasik ezin sinetsia da!

Beraz gehiengo izan du behin bederen bere herrian, nahiz ez zen udal hauteskundeetan.

Beste herri zenbaitetan ere izan du arrakasta, beti:

Eskualdunaren arabera: Baigorri eta Bankan salbu, nihork ez du naski indarrik egin Leviren kontra; Bidarraik eta Ortzaitzek ahalgetu behar lukete.

Nahi izan zuen deputatu bozketan ere aurkeztu Berdoly senaduan sartu zelarik, baina bere aldekoek Pradet-Ballade amikuztarra nahiago izan zuten nahiz ez zen Levy bezain segurra kolore politiko aldetik. Zergatik ote?

Ez uste izan Iparraldea xuria zenik aintzek uste duten bezala. Etxeverri Berdolyri nagusitu bazitzaion 1889an, zenbeit ehun bozez, gero Berdoly izanen da deputatu eta ondotik, Pradet Ballade Baxe Nabarra-Xiberuan. Biak gorriak. Lapurdi barnealdean Morrokok garraitua zuen Diharasarri. Horiek baino lehenago deputatu izana zen Renaud Garaztarra. Bi bozkaldi izan ziren hautagai xuri bihirik gabe Iparralde osoan, 1898 eta 1902! Hiru aldiz, hiru deputatuak gorriak izan ziren. Ondoko bi aldietan bi gorri eta xuri bat. 19 urtez, gorriak nagusi. Iparralde xuriaren hori, ipuin bat da.

1944an hil zen eta deus ez dakigu 1914an kazeta gelditu zenetik eta bere heriotzara arte egin zuenaz. Dakigun gauza bakarra, gu sortu gaituen Mendi Irisarriko medikuak artatzen zuela Levy xaharra, hain segur prostatatik.

Eskual Herrian agertu artikulua andana bat sartu dugu *Xuri-gorriak* gure liburuan. Han irakurtzen ahalko dituzue:

Arrabozka Baigorriin, 1899.IX.30, 79. or.

Mezu idekia Morde Legrand, Harriague, eta Pradet gure deputatuer. 1902. VI.06 *Xuri ala gorriak dira?*

Ortzaitzeko mera 1902.III.8, 121. or. *Auzpeza ez ote da jaun erretora?*

Prosesioneak 1908.XII.10 122. or. *Diharasarrik, Besta Berriko proosio-nea kendu zuen Ortzaitzen.*

Eginbidea, 1899.VII.08, 132. or. *Dreyfusen alde.*

Politika 1899.VII.29, 134. or. *Dreyfusen alde.*

Apez bat ikaragarria 1899.VII.29, 161. or. *Ainhoakoa*.

Komentuen legea, 1901.X.26, 165. or. *Frantziako apezpikuek onartzen ez duten lege bertsua bada bestetan*.

Beneditanuak 1902.I.25, 168. or. *Belokekoak ez dira batere Betelemeko Jesus iduriak*.

Legearen kontra, 1902.VIII.02, 170. or. *Lege bati orok behar dute sumetitu*.

Eskola girixtinoak eta eskola Jainkorik gabekoak, 1905.IV.02, 193. or. *Eskola girixtinoetan katixima ikasten da bainan ez matematikak*.

Burraosen eginbidea, 1899.IX.23, 195. or. *Aldudeko predikua*.

Zer giren, 1899.IX.30, 198. or. *Aurrekoaren segida*.

Eskual Herriko eskolak, 1899.VIII.30, 201. or. *Haurren erdiak ez dira joaten eskolara*.

Frantsesa eta Heskual Herriko apezak, 1902.VI.22, 227. or. *Katixima frantsesez egitearen alde*.

Katixima frantsesez, 1903.II.14, 231. or. *Gai bera*.

Katexima frantsesez, 1903.IV.4, 237. or. *Jende xehearentzat dute katixima euskaraz egiten apezek*.

Separazioneaz, 25.XI.05, 243. or. *Elizak eta estadoa berextearen alde*.

Berextea, 1905.XII.16, 246. or. *Kontzientziaren libertatea segurtatua da*.

Apezpikuak eta berextea, 1903.XII.05, 247. or. *Apezpikuek ez dute onartzen*.

Apezpikuak, 1906.VI.06, 248. or. *Apezek beren paga galduko ote dute apezpikuen faltaz?*

Separazioneko legea, 1906.XII.21 248. or. *Separazionea egin da eta igandetan mezak badira*.

Apezak libro kasik berek nahigabetarik 1906.XII.21, 249. or.

Imitorioan apezek nola egin duten, 1906.III.17, 254. or. *Ez da deus ebatsia izan*.

Kanbon: salba ditzagun kaderak, 1906.II.12, 268. or. *Haltsuko emazteen arrangura: kaderak!*

Inventaira herri batean, 1906.III.24, 273. or. *50 soldado imitorioan*.

Bururatzeko hona Euskal Erakustokiko manuskriptoan diren kantuetan, Bordenave batena izan litekeena, Jean-Baptiste Orpustanen ustez:

1

Haran eder Hortçaize, narric ez duçuna
 Naïcelarican atce ezin dut egona,
 Ez çu laudatu gabe ecin naïteke gueldi,
 beldurrez naiz herabe ez naïcen gaï handi.

2

Nongo othe mintçaiac ontsa liro conda
 gutiac dire gaiac ezin daïzte heda;
 urrezco choïl mihiac abantaïlla duque,
 Hortçaitzeren graciac baïtetçaque.

3

Mendian inguruan abren alhatceco;
 nola içarrac ceruan ditezque udaco;
 Belhar punta beçambat antcho eta ardi,
 non da icucari bat, hau den beçala handi?

4

Jausten baniz menditik celhaidietara
 ura darraït ondotic errepiretara:
 ibaïa batec ditu ederqui frascacen,
 halaber dute früitu naharo ekhartcen

5

Lur oinari darraïo jende bat arraïa,
 arrotza oro çaiï duela anaia:
 Ezti eta esneric baïcen ez den lurrac,
 cer dakharke gaixtorik, cer baïcen thresorac!

6

Bertcen artean, o çu guiçonon lorea!
 fagorez har ezazu gaur floca nerea:
 Bertecla eçagutça ecin dirot marca,
 ordainez dut bihotza çuretçat, doblezca.

* * *

BESTE ITURRIAK

- *Eskualduna* astekaria (passim).
- Paris eta Ortzaizeko sortze eta heriotza ageriak.
- Dokumentu pribatuak Mendibil anderearen etxean, Heletan.
- J.-B. Orpustan, *Urzaiz, la vallée d'Ossès*, Izpegi, Baigori, 2002.
- J.-B. Orpustan, «Trois poèmes basques du 18. Siècle», *Bulletin du Musée Basque* 1989, 531-572. orr.

NOTARIOAK*Parisen*

Berceon ET II/1149

Me Delapalme : F¹⁷ C XLV 1082, 1084, 1087, 1480, 1481, 1500, 1501, 1502, 1508, 1522.

C XVIII/1203

Me Martin Deslandes : ET LIII/1203.

Me Fleury : ET C XLV 1984

Paben

Diriart Gustave : 3 E 18069, 18072

Rigoulet : 3 E 12133

GAI BEREZIA:
TESTU-ANTOLATZAILEAK.
ERABILERA ESTRATEGIKOA

**TESTU-ANTOLATZAILEAK.
ERABILERA ESTRATEGIKOA**
Liburuaren aurkezpena¹

Pello Esnal

Euskal prosa arruntaren izatea, egoera eta huts-beteak aztertu nahi genituzke, «gramatikatasunean» landaturik baina «gramatikatasun» soilean oinak itsasten ez zaizkigularik.

Koldo Mitxelena, 1968, Arantzazuko txostena

1. BI GALDERA NAGUSI

Askotan, zaila izaten da atzematea liburu baten muina eta arima, bereiztea alea eta lastoa, ez galtzea orrialdeetako labirintoan. Gure liburu honek ere badu horrelako arriskurik. Ea asmatzen dudan aurkezten.

Liburu bat aurkezteko, atzean dituen galderak azaltzea izan daiteke egokiena: zertara dator liburu berri hau?, zertarako egin dute egileek?

Bi galdera nagusi daude *Testu-antolatzaileak. Erabilera estrategikoa* honen abiaburuan. Hauexek:

- Zergatik dira ulergaitzak / ulerterrazak zenbait euskal testu, ahozko nahiz idatzi?
- Nola bihurtu ulerterrazago zenbait euskal testu ulergaitz?

Beraz, zailtasun bat dago liburu honen iturburuan, denok nozitzen duguna. Testuak sortzerakoan, nekez sortzen ditugulako. Zenbait testu entzun edo irakurtzerakoan, nekez ulertzen ditugulako. Eta hori, neurri batean edo bestean, bai ahozko testuekin gertatzen zaigu, bai testu idatziekin. Zailtasuna, berriz, berehala bihurtzen zaigu galdera: zergatik gertatzen da hori?, zer egin zailtasuna gainditzeko?

¹*Testu-antolatzaileak. Erabilera estrategikoa* liburuaren aurkezteko, bi baliabide prestatu nituen: idatzi soil bat eta diapositiba-muntaia. Aurkezpena, diapositiben harian egin nuen eta idatzia oinarri. Honako, moldatu egin dut idatzi soila, artikulu moduan osatuz eta diapositibetako informazioa ere nolabait bertaratu.

Galdera horiei era orokorrean erantzun diezaiekegu. Esanez, adibidez, erdaraz pentsatzeagatik sortzen ditugula testu ulergaitzak, edo presaka ibiltzeagatik edo euskara normalizatu gabe dagoelako. Liburu honetan, erantzun horiek zehazten saiatu gara, dagokien testuinguruan kokatu ondoren.

Bi maisu handi hartu ditugu gidari, lehen kapituluan azaltzen dugunez [17-22]²: Koldo Mitxelena (Mitxelena, 1968) eta Luis Villasante (Villasante, 1975, 1976, 1988); horiek izan ditugu abiaburu eta oinarri. Garrantzi handiko kapitulua da gure ustez. Hor ageri dira, funtsean, bi galderen testuingurua, garrantzia eta sustraiak; eta erantzunak ere bai, neurri batean.

Villasanteren pasarte batek zabaltzen du lehen kapitulua (Villasante, 1988: 142). Askotan errepikatu zuen ideia bera:

Euskarak behar du prosa egiteko moldea ongi finkatua eta trenpatua izan. Hau da, segur aski, euskarak duen premia gogorrenetako bat. Hori duen egunean, euskara bere bizkar-hezurraz horniturik izanen da. Eta hori ez duen bitartean, tresna alferra izango da, gai ez dena, zeregin askotarako balio ez duena.

Euskara hizkuntza bizia izan dadila: horra gure mintzairaren premietan lehenbizikoa; baina horren hurrengo, prosa egiteko tresna moldaturik edukitzea da, ene ustez, bigarrena.

Gernikarrak, gainera, prosa gutxitu horren eragile nagusia ere salatu zuen: XIX. mendearen amaieran eta XX.aren hasieran, euskararen mundua astindu zuen garbizalekeria. Horren ondorioz, «besoz eta zangoz katigatua» geratu zen euskal prosa (Villasante, 1975: XII; 1976: XV). Eta, hain zuzen, testu-antolatzaileen erabilera murriztua izango da prosa gutxitu honen ezaugarrietako bat (Villasante, 1975: X-XI) eta hitz-ordena desegokia, bestea.

Era berean, bai Villasantek eta bai Mitxelenak argi erakutsi zuten non aurkitu konponbidea. Mitxelenak, esaterako, honela zioen Arantzazuko 1968ko biltzarrean (Mitxelena, 1968: 218-219):

Lege zaharrei eginahalean eustea da, noski, Euskaltzaindiaren eginbidea eta ez du amorerik emango ezinbestean baizik. Euskal autore gailenak ditu eredu eta, haiei buruzko iritziak denborak gutxi edo gehiago aldatzen baditu ere, badu hor oinarri sendoa.

Sartaldeko hizkuntzarekiko prosa zenbait bidetan barrena ibiltzen ikasia eta trebatua da, latinaren ondotik, jakina, goragororik aipatu gabe. Era berean, hainbeste ez bada ere, geure hizkuntza.

Ibilaldi horiek hizkuntza, edozein hizkuntza, arinago, zaluago, malguago bihurtu dute. [...] Latinaren, eta erabat sortaldeko hizkuntzen, kutsua geure bekokian daramagu. Aitor dezagun, onar dezagun, eta goazen aurrera bide horretarik.

² Artikuluaren zenbait pasarte eta izenburutan, zenbakiak ageri dira taket [] artean; *Testu-antolatzaileak*. Erabilera estrategikoaren orrialdeei egiten diete erreferentzia.

Hain zuzen, erantzun horiek zehazten eta garatzen saiatu gara liburuan zehar. Jakinda, batetik, ez garela lehenengoak hori egiten eta ezinbestekoa dugula euskalgintzan ari garenon elkarlana eta, bestetik, liburu honetan ez dela gaia agortzen eta bide luze samarra dugula oraindik eginkizun.

Esan gabe doa: hemen esandakoa baliagarria da, aldeak alde, bai ahozko testuentzat, bai idatzientzat. Beraz, liburuak *testu* dioenean, ahozko testuak eta testu idatziak esan nahi du. Halaber, sinonimotzat har daitezke, pasarte askotan, *hiztuna*, *idazlea* eta *hizkuntz erabiltzailea*.

2. ZERGATIK DIRA ULERGAITZAK ZENBAIT EUSKAL TESTU, AHOZKO NAHIZ IDATZI?

Gure buruari askotan egindako galdera da. Erantzuten ere saiatu ohi gara. Besteak beste, bi arrazoi aipatu genituen Joxe Ramon Zubimendik eta biok *Idazkera-liburuan* (Zubimendi; Esnal, 1993: 171-176; 189-230): atzerakarga eta pausaldiak markatzeko zailtasuna. Atzerakargarena bere bidea egiten joan da estilo-liburuetan eta idazleen artean; pausaldiarena ere bai, baina neurri apalagoan.

Liburuan, biak aipatu eta jorratzen ditugu; baina hirugarren bat ere salatzu: ikuspegi gramatikal soila. Eta, hain zuzen, ikuspegi honen baitan kokatu behar dira biak; hor indar handiagoa hartzen dutelako; eta hortik ateratzeak, ikuspegia aldatzeak, erraztuko digulako korapiloen askabidea.

Atzerakarga [41-43]

Atzerakarga hitzak berak iradokitzen duenez, euskal testuak atzean –esaldiaren amaieran– eraman ohi du askotan mezua ulertzeko giltza. Eta askotan –gehiegitan– ez dugu jakiten nola irakurri (nola ulertu) esaldi bat, harik eta amaierara iristen garen arte. Hona hemen, muturreko adibide bat (Ararteko, 1991: 13):

Txosten honen helburua Ertzaintzak nahiz Udaltzaingoak atxilotutakoak askatasunik gabe ordu batzutan, berriro aske utzi edo, agiango epaia egin dakien, epaikarien esku jarri arte egoten direneko, Euskadiko udal kalabozo eta Ertzaintzaren espetheen benetako eta lege aldetikako egoera aurkeztea da.

Esaldia ulertzeko, ezinbestekoa da azken hiru hitzak irakurtzera (entzuteran) iristea. «Egoera aurkeztea da» horretaraino iritsi arte ez dakigu zein den «txosten honen helburua». Ez da esaldiaren arazo bakarra, baina bai funtsezkoa.

Gehienetan, aditza azken aldean ipintzeak eragiten du esaldia ulertzeko zailtasuna edo ezina. Baina ez beti. Eta, hain zuzen, horixe azpimarratu nahi izan dugu liburuan, gure ustez adibide esanguratsu bat erabiliz; oso idazkera zaindua duelako testuak (Kintana, 2002: 311):

Esango nuke San Martinek, bere belaunaldiko beste idazle askoren antzera, norbere pertsonaren distira eta ospe handiagorago barik, bere herriaren kultura maila hobetu eta haren literatur premiak asetzeko xedeaz hartu duela luma, apaltasunez, inolako pretentsiorik eta hantusterik gabe, euskararen eta Euskal Herriaren helburu orokorrekin konpromiso sakona eta saihestezina harturik, idaztea herriaren zerbitzutan aritzea dela dakien intelektualaren konbentzimenduaz.

Oraingo honetan, testu-antolatzaileen kokapenak zailtzen du esaldiaren ulergarritasuna:

Esango nuke San Martinek, bere belaunaldiko beste idazle askoren **antzera**, norbere pertsonaren distira eta ospe handiagorago **barik**, bere herriaren kultura maila hobetu eta haren literatur premiak asetzeko **xedeaz** hartu duela luma, apaltasunez, inolako pretentsiorik eta hantusterik **gabe**, euskararen eta Euskal Herriaren helburu orokorrekin konpromiso sakona eta saihestezina **harturik**, idaztea herriaren zerbitzutan aritzea dela dakien intelektualaren **konbentzimenduaz**³.

³ Agian, errazago ikusiko dugu testua gaztelaniara (edo frantsesera) itzulita:

Diría que San Martín, **como** otros muchos escritores de su generación, **sin** buscar el brillo personal ni una fama mayor, ha cogido la pluma con humildad, **con el objeto** de mejorar el nivel cultural de su pueblo y de saciar sus necesidades literarias, **sin** ninguna pretensión ni vanagloria, **comprometiéndose** de forma profunda e ineludible con los objetivos generales de Euskal Herria, **con** el convencimiento del intelectual que sabe que escribir es trabajar en servicio del pueblo.

Are nabarmenago geratzen da kontua, lerroka idatzita. Lehenik, euskaraz:

Esango nuke San Martinek, bere belaunaldiko beste idazle askoren **antzera**, norbere pertsonaren distira eta ospe handiagorago **barik**, bere herriaren kultura maila hobetu eta haren literatur premiak asetzeko **xedeaz** hartu duela luma, apaltasunez, inolako pretentsiorik eta hantusterik **gabe**, euskararen eta Euskal Herriaren helburu orokorrekin konpromiso sakona eta saihestezina **harturik**, idaztea herriaren zerbitzutan aritzea dela dakien intelektualaren **konbentzimenduaz**.

Eta gaztelaniaz:

Diría que San Martín, **como** otros muchos escritores de su generación, **sin** buscar el brillo personal ni una fama mayor, ha cogido la pluma con humildad, **con el objeto** de mejorar el nivel cultural de su pueblo y de saciar sus necesidades literarias, **sin** ninguna pretensión ni vanagloria, **comprometiéndose** de forma profunda e ineludible con los objetivos generales de Euskal Herria, **con** el convencimiento del intelectual que sabe que escribir es trabajar en servicio del pueblo.

Pausaldiak markatzeko zailtasuna [43-44]

Testu bat irakurtzen ari garela, beharrezkoa zaigu jakitea non egin pausaldiak, nola bereizi testu-zatiak, idatzia behar bezala ulertzeko.

Hona hemen zenbait esaldi solte⁴:

Pozgarrizat jotzen da haurra helduaren interesgune bihurtu izana gizarteko zenbait sailetan.

Haurrak gai izan beharko du berarengan ipinitako itxaropen izugarriari erantzuteko.

Haurraren gain-gainean egotea gurasoen neurosia ezkututzen duen morrontza da. Eta are ezkutuago geratzen da giro kulturalaren eraginez eta merkataritzaren presioagatik.

Haurraren egiazko premia bat dator berak azaltzen duenarekin.

Helduaren zeregina haurrari laguntzea da heldu bihurtzen.

Esaldi horiek guztiak dira zuzenak. Baina batzuk bitan irakurri behar dira, pausaldiak non egin jabetu ahal izateko. Zer egin hori gerta ez dadin?

Horrelakoetan, batzuek koma bat idatzi ohi dute pausaldia adierazi behar duten aldiro. Uste dute beti bat datozela pausaldi prosodikoak eta pausaldi ortografikoak Baina ez da hala.

Beraz, nola adierazi pausaldiak, zer baliatu, puntuazio-markak erabiltzea desegokia denean?

Ikuspegi gramatikal soila [18-22]

Aurreratu dudan bezala, bi zailtasun horiek are indar handiagoa hartzen dute, gauzak ikuspegi gramatikal hutsetik begiratuta.

Eta *huts* hori azpimarratzen da liburuan. Liburuak *ikuspegi gramatikala* dioenean, ikuspegi gramatikal hutsa esan nahi du. Hau da, ez du ikuspegi gramatikala gutxiesten eta are gutxiago gaitzesten. Ikuspegi gramatikal hutsa salatzen du, gramatikaren gehiegikeria.

Gauza bera dio Mitxelenak Arantzazuko txostenean (bereak dira kako-txak; bestalde, *huts* ez baina, *soil* darabil berak):

Euskal prosa arruntaren izatea, egoera eta huts-beteak aztertu nahi genituzke, «gramatikatasunean» landaturik baina «gramatikatasun» soilean oinak itsasten ez zaizkigularik.

⁴ «Jainko txikia» artikulutik daude atereak eta soilduak (Rose, 1991).

Liburuak, hari berean, dio bi uste oker bezain gaizto daudela euskaldunon artean zabaldua euskal gramatikari buruz: batetik, arautzen duena baino gehiago arautzen duela gramatikak eta, bestetik, zenbait hizkuntz baliabideren erabileran (esaterako, testu-antolatzaileen eta hitz-ordenaren erabileran) nahikoa dela arau gramatikalak betetzea.

Baina beste murrizketa eta gehiegikeria bat ere badakar ikuspegi gramatikal soilak: esaldira mugatzen du arreta. Horren arabera, nahikoa da zuzena izatea testu bateko esaldi bakoitza, testu osoa ere zuzena izateko. Ondorioak begien bistakoak dira, zenbait testu-antolatzaileen kasuan. Ia-ia ez zaie garrantzirik ematen.

3. NOLA BIHURTU ULERTERRAZAGO ZENBAIT EUSKAL TESTU ULERGAITZ?

Azken batean, galdera hauxe ardatz hartua dago osatua liburuak; eta horri emandako erantzuna du mami eta eduki, izenburutik beretik hasita: testu-antolatzaileen erabilera estrategikoak lagunduko digu, neurri (handi) batean, gaurko euskal prosaren bi arazo nagusi(ak) gainditzen, baina betiere ikuspegi gramatikal soila gaindituz. Horregatik, hemendik hasiko gara.

Ikuspegi gramatikaetik ikuspegi komunikatibora [27-29]

Arestian ikusi dugunez, ikuspegi gramatikal soilaren arabera, dena da gramatika hizkuntzan eta honen erabileran. Dena arau daiteke, eta nahikoa da arau horiek betetzea. Arauak betez, zuzen ez ezik, egoki ere erabiliko dugu hizkuntza.

Ikuspegi murriz eta eskusibista hori gainditu nahi du ikuspegi komunikatiboak. Ikuspegi berri honek bere baitan hartzen du ikuspegi gramatikala, eta beste hiru ikuspegiz osatu eta zuzentzen du. Ikuspegi soziolinguistikoa, ikuspegi testuala eta ikuspegi estrategikoa dira beste hiru ikuspegiak.

Baina norbaitek gaizki ulertuko luke ikuspegi komunikatiboa, baldin eta lau ikuspegi horien metaketa soil bezala ulertuko balu. Ikuspegi komunikatiboa ez da eskuratzen ikuspegi gramatikalari beste hiru ikuspegiak gehitu hutsez. Osotasun berria baita ikuspegi komunikatiboa. Ikuspegi komunikatiboak pentsamolde berria eskatzen du: paradigma-aldaketa. Nekez lortzen den paradigma berria.

Gurean ere, zaila gertatzen ari zaigu ikuspegi-aldaketa. Liburuan, bi adibide aipatzen dira, zailtasun hori azaltzeko:

- Ohikoa izan da, profesionalen euskara hobetu behar-eta, Euskaltzaindiaren arau berriak azaltzeko ikastaroak eratzea; baina horretara mugatuz, arauak ikastea eta horiek betetzea nahikoak balira bezala; konturatu gabe euskara egokia sortzeko beste gaitasun batzuk ere landu behar direla, gaitasun gramatikalaz gain.
- Duela urte gutxi batzuetako estilo-liburuetan, toki handia hartzen zuten gramatika-arauek, noiz eta liburu horiek arauak jakintzat eman eta harago joan beharko luketenean.

Orain, hirugarren adibide bat ekar dezakegu hona.

- Duela lau urte, Haritschelharren euskaltzainburutza amaitzera zihoala, euskaltzain batek esan zuen, balantze modura, euskara batuaren gaia egoki bideratua zegoela; eta, lorpenak banan-banan aipatu ondoren, erantsi zuen gauza bakarra gelditzen zela eginkizun: Mitxelenak 1968an Arantzazurako egindako txostenaren seigarren atala –joskerarena– garatzea. Eta hori Gramatika batzordearen esku zegoela.

Bai eta ez. Bai: joskera geratzen da eginkizun, euskara batuarena erabat burutzeko; eta, agian, Gramatika batzordearena izango lan hori. Baina ez: joskera ez dagokio gramatikari arautzea. Gramatikari, soilik, gutxienekoa arautzea dagokio. Hortik aurrerakoa ez da gramatikaren lana.

Izan ere [17], hizkuntzaren erabileran dena ez da arau eta lege, estu nahiz lasai. Behin arau gramatikalak betez gero eta testuaren legeak aintzat hartuta, eremu handi bat zabaltzen zaio hiztunari: askatasunaren (eta erantzukizunaren) eremua.

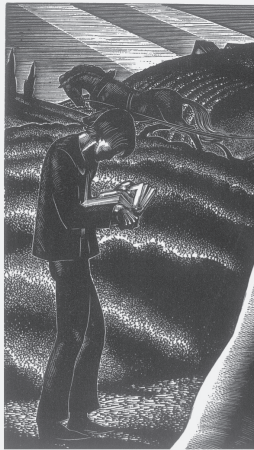
Eta, eremu horretan, hiztunari berari dagokio erabakiak hartzea. Horretan lagun izango ditu, lagun preziatu, gure aurreko hiztunek utzi diguten ondarea eta moldatu diguten tradizioa. Baina hiztunak berea du azken hitza, lortu nahi duenaren arabera. Berari dagokio zer aukera hobetsi, zer baliabide hautatu, zer estrategia erabili erabakitzea. Erabakimen honi deitzen diogu gaitasun estrategikoa.

Horretaz ere mintzo da Mitxelena Arantzazun. Are gehiago (nahiz eta terminoa bera erabili ez), gaitasun estrategikoa aipatuz eta goraiatuz amaitzen du joskeraren atala, sintaxiarekiko eta estilistikarekiko auziei eskainia; eta atal horrekin burutzen du txosten osoa:

Hitz-ordenaz eta aurkitu diren legeak ez dira idazlea estekatzeko gateak, honen kemenak gehi ditzaketen lanabesak baizik, hitzen indar ezkutua nabarmenduaz. Idazlearen eginkizuna erraz da adierazten, gaitz betetzen: hizkuntzari bere burua menderatuaz, hizkuntza menderatu, hizkuntz legeen lokarriak eta trabak, airea hegaziarentzat bezala, sostengu eta laguntza bihur daitezten.

EUSKALZAINDIA - JAGON SAILA
Corpus Batzordea

Testu-antolatzaileak
Erabilera
estrategikoa

EUSKALZAINDIA

Testu-antolatzaileak era estrategikoan erabiliz [87-91]

Behin geure buruak ikuspegi komunikatiboaren baitan kokatuta, egokiago hitz egin dezakegu testu-antolatzaileen erabilera estrategikoaz.

Atzemandako arazoen arabera, bi estrategia sail bereiz ditzakegu: aurre-rakarga arintzekoak eta pausaldiak markatzekoak. Dena den, batzuetan, kontua ez da mugatzen testu-antolatzaileetara. Hauek erabiltzean (lekuz aldatuz, ordezkatzuz, berriak tartekatuz...) aldatu egin beharko dira testuko beste osagai batzuk ere; puntuazio-markak ere bai, agian. Hain da estua osagaien arteko elkarreragina. Horregatik, tarteka, testu-antolatzaile batekin ez ezik, birekin ere jokatu beharko da.

Adibideak, «Jainko txikia» artikulua bi bertsioetatik hartu ditugu (Rose, 1991). Itzulpena da lehena, eta *Unescoren Albistarian* plazaratu zen lehenbizikoz. Lehen bertsio horren moldaketa da bigarrena; besteak beste, testu-antolatzaileak era estrategikoan erabiliz egina. Eranskinean datoz bi bertsioak.

1. *Atzerakarga arintzeko estrategiak*

Lau estrategia erabil ditzakegu:

Testu-antolatzailea, ahal den neurrian, lotzen dituen zatien tartean erabili, edo ahalik aurreen.

Batzuetan, nahikoa da antolatzailea lekuz aldatzea (horretarako aukera ematen badu, jakina):

haurraren <i>tontokeria</i> batzuen aurrean, adibidez (13) ⁵	adibidez , haurraren <i>txorakeria</i> batzuen aurrean
--	---

Beste batzuetan, alabaina (testu-antolatzaileak horretarako aukerarik ematen ez duenean), bestelako strategiak erabili beharko dira. Esaterako, berez aurrean joaten den (edo joan daitekeen) sinonimoaz ordezkatu:

Haurrarekin hitz egitea beharrezkoa bada [ere]... (13)	Nahiz eta haurrarekin hitz egitea beharrezkoa izan...
---	--

⁵Parentesi arteko zenbakiak adierazten dute artikulua zein paragrafotakoak diren esaldiak.

Edo, nahiz eta sinonimoa izan ez, antzeko balioa-edo duen testu-antolatzaileaz ordezkatu, egin beharreko gainerako aldaketak eginez:

<p>Gure garaikideei begiraturaz, ikusten da haurra sarri jainko berri ukiezin-zko bihurtu dela (2)</p> <p>armonia kasu honetan elkar osatzen duten indarren arteko oreka baino gehiago istilu gabezia bezala definitzen delarik (7)</p> <p>Baina nola bultzatu dinamika hau, inguruak etengabe adierazten badu haurra beti asebate behar dela? (11)</p>	<p>Gure garaikideei behatzean, ikusten da nola haurra sarri bihurtu den jainko berri ukiezin</p> <p>eta harmonia, kasu honetan, gehiago da gatazkarik eza, indar osagarrien arteko oreka baino.</p> <p>Baina nola bideratu dinamika hori, non eta haurra etengabe asebetetzera bultzatzen duen giroan?</p>
--	---

Iragarlez hornitu hala horni daitekeen testu-antolatzailea

Testu-antolatzaile batzuek (**ba-** baldintzazkoak, **arte** denborazkoak, zenbait superlatibok, **ere** lokailuak...) iragarleren (indartzailerren) bat eraman dezakete aurretik: **baldin (eta)**, **harik (eta)**, **ahalik (eta)**, **baita**, **ezta...**

Esaterako:

<p>Zenbat gurasok ez du aitortzen, munduko kontzientziarik onenaz bestalde, beren haurra dela «guztia beraientzat», guraso bezala duten egitekoa guztiz bestelakoa izan beharko zukeenean: beraiek izan behar dute erakarpen gunea beren haurrentzat. (3)</p>	<p>Guraso askok aitortzen dute, gauzarik naturalena balitz bezala, beren haurra dela «dena berentzat», noiz eta gurasoen egitekoak guztiz bestelakoa izan beharko lukeenean: beraiek izan haurraren erakarpen-gune.</p>
--	---

Tarteki (testu-markatzaile) bihurtu, eta aurreratu, berez ez dena

Batzuetan, sintagma jakin bat, nahiz eta berez tarteki (testu-markatzaile) izan ez, tarteki bihur daiteke esaldiaren esanahia funtsean aldatu gabe. Eta, hala, aurreratzeko aukera ere ematen du, behar izanez gero.

<p>hurrengoan gisa bereko egoerei hobeto aurre egin ahal diezaien. (10)</p> <p>Sarri depresio sakon bat [...] agertuko da une horretan (15)</p>	<p>eta, ondoren, gero eta hobeto aurre egiteko antzeko egoerei.</p> <p>Orduan, depresio sakon bat sortzen zaie askotan</p>
---	--

Testu-antolatzailea sartu

Testu-antolatzaile berriak ere sar daitezke testuan:

Moral bitxi honek psikoanalisiaren ekarpenak ukatzen ditu –handik elikatuz, hala ere–: psikoanalisiak garbi azpimarratu du pozak eta nekeak txandaka joan behar dutela haurraren munduarekin dituen harremanetan. (9)	Moral bitxi honek ukatu egiten ditu psikoanalisiaren ekarpenak, nahiz eta bertatik elikatu. Izan ere , psikoanalisiarentzat garrantzizkoa da pozak eta nekeak txandatzea, haurrak munduarekin dituen harremanetan.
---	---

2. Pausaldiak markatzeko estrategiak

Hiru estrategia erabil ditzakegu; hirurak, ikusi berri ditugun horien antzekoak. Orain, ordea, ahalik eta aurreen ez baina, pausaldien tokian joango dira testu-markatzaileak: subjektuaren eta predikatuaren artean edo aditzaren eta osagaien artean.

Testu-markatzailea kokagunez mugitu:

Ordainetan, noski , berarengan ipini den itxaropen izugarriari erantzun beharrean izango da haurra. (4)	Ordainetan, haurrak gai izan beharko du, jakina , berarengan ipinitako itxaropen izugarriari erantzuteko.
--	--

Tarteki (testu-markatzaile) bihurtu, eta kokagune egokira eraman (behar izanez gero), berez ez dena

Eta pozgarrizat jotzen da gaur gizarteko zenbait sailetan, haurra helduaren interesgune bihurtu delako (2)	Pozgarrizat jotzen da, gaur , haurra helduaren interesgune bihurtu izana gizarteko zenbait sailetan
«Haurra kontutan hartu» izan ordez «hura bizitzako erdigune bihurtu» bilakatzen da orduan . (3)	«Haurra kontuan hartu», orduan , «haurra bizitzako erdigune egin» bihurtzen da.
Bi ondorio nahiko nola halako dituen bi postulatutan oinarritzen da jokamolde hau. (7)	Jokaera horren oinarrian , bi uste daude, ondorio zalantzagarririk dituztenak.
Nerabe honek ezintasunik txikiena bortizkeria bezala sentituko du (16)	Nerabe honentzat , erresistentziarik txikiena ere bortizkeria da

Testu-markatzailea tartekatuta

<p>baina kultur aldetik dagoen adostasunak eta merkataritzaren presioak joera hori indartzen dutenez oso zaila da azalerarazten. (5)</p>	<p>Eta are ezkutuago geratzen da, gainera, giro kulturalaren eraginez eta merkataritzaren presioagatik.</p>
<p>bestetik, haurraren egiazko premia berak azaltzen duenera egokitzen da eta hau bere aldetik gurasoek premia horretaz duten iritziarekin bat egiten da. (7)</p>	<p>Bestetik, haurraren egiazko premia, berriz, bat dator berak azaltzen duenarekin eta hau ere bat dator gurasoek premiaz duten ideiarekin.</p>

4. AMAITZEKO

Hona iritsita, egoki izango da bai atzera begiratzea, hemen azaldutakoa laburbilduz, bai aurrera begira ipintzea, eginkizun duguna aurreikusiz.

Deigarria gerta daiteke, agian, aurkezpen honetan jakintzat eman izana zer diren testu-antolatzaileak. Liburuan, bai, ematen da horien berri [30-40], eta banaka batzuk modu xehean ere azaltzen dira [49-64] eta beste batzuk adibidez hornitu ditugu [67-75].

Hemen, ordea, jakintzat ematen ditut, gauza bat azpimarratu nahian. Izan ere, hasieran esan dudanez, bat baino gehiago gal daiteke liburu honetan. Esaterako, uste izanez testu-antolatzaileez diharduela, noiz eta estrategiak di-tuenean gai nagusi. Saiatu gara, behin eta berriro, galbide hori ixten, izenburu-tik hasita, letren tamaina ere baliatuz.

Askotan erabili ohi da behatzaren eta ilargiaren adibidea: nola norbaitek lagunari behatzez ilargia erakusten dion eta nola laguna behatzari begira geratzen den. Liburu honek estrategiak ditu erakusgai; behatzari begira geldituko da testu-antolatzaileetara mugatzen dena.

Erabakiak hartuz ikasten da erabakiak hartzen; estrategiak erabiliz, estrategia erabiltzen. Estrategiak erabiltzeko, ordea, gaia behar da: estrategiak zerekin hartua, zeri buruz hartua. Zer horiek, liburu honetan, testu-antolatzaileak dira.

Baina non erabaki hartu asko dago testugintzan. Eta horietako bakoitzak ematen digu aukera erabakiak hartzeko. Orain testu-antolatzaileak bezala, beste elementu bat izan dezakegu hurrengoan bitarteko. Balioko ahal digu gaitasun estrategikoa lantzen jarraitzeko; besteak beste, Mitxelenaren Arantzazuko txostenaren seigarren atala –«Joskera» izenburu duena– ikuspegi estratagikoaz irakurriz.

Eranskina

Hona hemen, azkenik, «Jainko txikia» artikulua, zutabe banatan: ezkerrean, *Unescoren Albistarian* argitaratu bezala; eta, eskuinean, egokitua (Rose, 1991).

Egokitzailak artikulua ez zuen egokitu, berez, testu-antolatzaileen erabilera estrategikoa adibidez hornitzeko. Agian, horregatik, adibideak ez dira batzuetan hain nabarmenak. Alde horretatik galdutakoa, ordea, beste aldetik irabazten dugu. Adibideak, naturalagoak eta aberatsagoak gertatzen dira horrela. Bestalde, erreferente zuzena izan zuen beti jatorrizko bertsioa: frantsesez idatzia.

Liburuan bi bertsioak errespetatu dira funtsean, baina ortografia gaurkutzuz, eta zenbait hitz nabarmenduz: bi bertsiotan, **letrakera lodian**, testu-antolatzaile esanguratsuenak eta **letrakera lodian azpimarratuta**, liburuan iruzkindukoak; eta jatorrizko bertsioan, azpimarra soilez, testu egokituari antolatzaile bihurtuak [81-86].

Jainko txikia	Jainko txikia
<p>Maitegia gerta al daiteke haurra?</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Gaizki maitaturiko haurrak aipatzen direnean, sarri etorri ohi da gogora nahiko maitea ez den bat, are bat ere maitatua ez den bat, sekula ez ordea maitatuegia den bat! 2. Eta pozgarritzat jotzen da <u>gaur</u> gizarteko zenbait sailetan, haurra helduaren interesgune bihurtu delako; baina oraindik finkatzeko dago harreman mota berri hori. Gure garaikideei begiraturaz, ikusten da haurra sarri jainko berri ukiezinak bihurtu dela, izaki sakratua, denek bere babeslekuan gorde nahi dutena, munduko erasoetatik urrun. 3. «Haurra kontutan hartu» izan ordez «hura bizitzako erdigune bihurtu» bilakatzen da <u>orduan</u>. Zenbat gurasok ez du aitortzen, munduko kontzientziarik onenaz bestalde, beren haurra dela «guztia beraientzat», guraso bezala duten egitekoa guztiz bestelakoa izan beharko zukeenean: beraiek izan behar dute erakarpen gunea beren haurrentzat. 	<p>Maite al daiteke gehiegi haurra?</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Gaizki maitatutako haurrak aipatzean, gutxiegi maitatuak etortzen zaizkigu gogora, baina ez gehiegi maitatuak. 2. Pozgarritzat jotzen da, <u>gaur</u>, haurra helduaren interesgune bihurtu izana gizarteko zenbait sailetan; baina oraindik zehaztu gabe dago harreman-modu berri horren zer-nolakoa. Gure garaikideei behatzean, ikusten da nola haurra sarri bihurtu den jainko berri ukiezin, izaki sakratu, bakoitzak bere txokoa babestu nahi duena, munduko erasoetatik urrun. 3. «Haurra kontuan hartu», orduan, «haurra bizitzako erdigune egin» bihurtzen da. Guraso askok aitortzen dute, gauzarik naturalena balitz bezala, beren haurra dela «dena berentzat», noiz eta gurasoen egitekoak guztiz bestelakoa izan beharko lukenean: beraiek izan haurraren erakarpen-gune.

<p>4. Haurra, desiratua denean, sarri gurasoen ni ideal bilakatuko da: hutsune bat betetzen du, bikotearen garaipen gorenena da. Eta nork egingo dio aurre jainko txiki bati? Haurra jainkoen mailara jasotzean, ez zaio ezer ukatzen, eta gurasoak prest egongo dira beren buruak hilduratzeko haurrak hildurarik izan ez dezan. Guraso askok lanbidea bera edo etxea aldatzen dute, edo are dibortziatu egingo dira, haurraren ustezko «ongizatea dela-eta». Ordainetan, noski, berarengan ipini den itxaropen izugarriari erantzun beharrean izango da haurra.</p> <p>5. Haurrari erantzuteko prest egoteak sarri mendekotasun moduko bat ezkututzen du, edota gurasoen neurosia azaltzen delarik, baina kultur aldetik dagoen adostasunak eta merkataritzaren presioak joera hori indartzen dutenez oso zaila da azalerarazten.</p> <p>6. Gure hiri modernoetan, parkeak, autobusak, eskolako inguruak, jatetxeak kultu berri hau aztertzeke leku apartekoak dira. Alde guztietan errepikatzen da lelo bera: haurra babestu. Bestela esanda: bere ekimenak ito eta bere nagikeria indartu.</p> <p>7. Bi ondorio nahiko nola halako dituen bi postulaturak oinarritzen da jokamolde hau. Alde batetik, gizonak ahalik eta neke gutxienak pairatu behar ditu armonikoki garatzeko, armonia kasu honetan elkar osatzen duten indarren arteko oreka baino gehiago istilu gabetia bezala definitzen delarik; bestetik, haurraren egiazko premia berak azaltzen duenera egokitzen da eta hau bere aldetik gurasoek premia horretaz duten iritziarekin bat egiten da.</p> <p>8. Bestelako hitzetan, haurrak, mundura etortzearekin batera, jakingo luke bere senak bultzaturik, zer den on beretzat. Harrigarria kontzientzia oro senaren azalpen soilera murrizte hau. Nolabait, azken mendeko moral victoriarraren gehiegikerien ordaina da.</p>	<p>4. Haurra, desiratua denean, gurasoek idealizatu egiten dute sarritan: hutsune bat betetzen du, bikotearen garaipen gorenena da. Eta nork esan ezetz jainko txikiari? Haurra jainko-mailan ipinita, ez diote ezer ukatzen, eta gurasoek nahiago dute beren burua zapuztu, haurra zapuztuta ikustea baino. Askok lanbidea aldatzen dute, edo etxea; eta dibortziatzera ere iristen dira, haurraren ustezko «mesedetan». Ordainetan, haurrak gai izan beharko du, jakina, berarengan ipinitako itxaropen izugarriari erantzuteko.</p> <p>5. Haurraren gain-gainean egotea, askotan, gurasoen neurosia ezkutatu duen morrontza da. Eta are ezkutatuago geratzen da, gainera, giro kulturaren eraginez eta merkataritzaren presioagatik.</p> <p>6. Gure hiri modernoetako bihotzean, parkeak, autobusak, eskola-inguruak, jatetxeak dira kultu berri horren aparteko behatoki. Alde guztietan errepikatzen da lelo bera: haurra babestu. Bestela esanda: bere ekimenak ito, bere nagikeria indartu.</p> <p>7. Jokaera horren oinarrian, bi uste daude, ondorio zalantzarriak dituztenak. Batetik, gizakiak ahalik eta neke gutxien jasan behar du era harmonikoan hazteko; eta harmonia, kasu honetan, gehiago da gatazkarik eza, indar osagarrien arteko oreka baino. Bestetik, haurraren egiazko premia, berriz, bat dator berak azaltzen duenarekin eta hau ere bat dator gurasoek premiaz duten ideiarekin.</p> <p>8. Beraz, haurrak, jaio orduko, senaz jakingo luke zer den on beretzat. Harrigarria: senaren azalpen hutsera murrizten da kontzientzia. Nolabait, azken mendeko moral victoriarraren gehiegikerien ordaina da.</p>
---	---

<p>9. Moral bitxi honek psikoanaliaren ekarpenak ukatzen ditu –handik elikatuz, hala ere–: psikoanaliak garbi azpimarratu du pozak eta nekeak txandaka joan behar dutela haurraren munduarekin dituen harremanetan.</p> <p>10. Frustrazio modu bat baliozkoa izan daiteke, baldin horrek gizakia muga baten aurrean jarri eta ezintasun hori bereganatzeko gai izango den egitura psikiko bat garatzeko aukera ematen badio, hurrengoan gisa bereko egoerei hobeto aurre egin ahal diezaizen. Frustrazio bat gainditzeko gaitasun hau da gizontxoari bere autonomia astiro eraikitze bide ematen diona.</p> <p>11. Baina nola bultzatu dinamika hau, inguruak etengabe adierazten badu haurra beti asebate behar dela?</p> <p>12. Helduaren zeregina, hasteko, haurrari heldutasunerako bidean laguntzea da, hau da errealitateari aurre egiten, ez hari ihes egiten laguntzea. Beraz, borondaterik onenez, haurraren eta egiazko bizitzaren artean horma bat altxatzen badute, haurrari egiazko esperientzia izan dezan eta erreferentzia puntu egokiak finka ditzan eragozten diote gurasoek.</p> <p>13. Haurrarekin hitz egitea beharrezkoa bada, zenbait pertsona helduren argibide sistematikoek eta beren pazientzia mugagabeak –haurraren <i>tontokeria</i> batzuen aurrean, adibidez– errealitatea bere alderdi guztietan sumatzeko gaitasuna ken diezaiketete beharbada haurrari, bizitza bere okerren aurrean beti onbera izango dela erakutsiz bezala.</p> <p>14. Era berean, munduarekiko harreman sentzuala kenduko dio, harreman erabat zerebral baten mesedetan. Adibidez: zerbait ukituz gero</p>	<p>9. Moral bitxi honek ukatu egiten ditu psikoanaliaren ekarpenak, nahiz eta bertatik elikatu. Izan ere, psikoanaliarentzat garrantzizkoa da pozak eta nekeak txandatzea, haurrak munduarekin dituen harremanetan.</p> <p>10. Frustrazio jakin bat onuragarria izan daiteke, baldin eta gizakiari aukera ematen badio egitura psikikoa garatu eta ezintasun hori gainditzeko eta, ondoren, gero eta hobeto aurre egiteko antzeko egoerei. Frustrazio bat gainditzeko gaitasunari esker egingo da ume koxkorra, astiro-astiro, bere autonomiaren jabe.</p> <p>11. Baina nola bideratu dinamika hori, non eta haurra etengabe asebetetzera bultzatzen duen giroan?</p> <p>12. Helduaren zeregina, lehen-lehenik, haurrari laguntzea da heldu bihurtzen; hau da, laguntzea errealitateari aurre egiten –eta ez bizkar ematen–. Gurasoek, hobe beharrez, hesia jartzten dutenean haurraren eta errealitatearen artean, benetako esperientzia eragozten diote eta erreferentzia egokiak finkatzeko aukerak ukatzen dizkiote.</p> <p>13. Nahiz eta haurrarekin hitz egitea beharrezkoa izan, zenbait helduren argibide sistematikoak eta pazientzia neurrigabea, ordea –adibidez, haurraren <i>txorakeria</i> batzuen aurrean–, kaltegarriak izan daitezke haurrarentzat, murriztu egiten baitiote errealitatea osorik atzemateko gaitasuna, eta sinestarazi bizitza beti onbera izango dela bere hutsegiteekin.</p> <p>14. Horrela, eragotzi egiten diote munduarekin harreman sentzuala izatea ere, harreman erabat zerebralaren mesedetan. Adibidez: berdin al da</p>
--	--

<p>min ematen duela <i>jakitea</i>, eta <i>ukitu</i> eta <i>sentitzea</i> gauza bera al dira? Haurrak <u>beretz</u> bilatzen ditu ezin dituen gauzak, bera kokatzeko eta nortasuna eraikitzeko bide emango diotenak. Aurkitzen ez baditu, orain ez bada geroago, hutsune horrek sortzen dion antsiaren aurrean jokabidearen bat hartuko du.</p> <p>15. Gure haurrek ez dute ikasten gehiago mundura jaiotzen, eta adoleszentziako aldaketa jasanezinezko trantze bezala azaltzen zaie. Sarri depresio sakon bat, zinismoz eta nihilismoz jantzia, agertuko da <u>une horretan</u>, haurrak huts hori, gabezia hori azaleratuko balu bezala: ezerk ez du ukitu, ez du ezer ukitu, beraz ez dio ezerk ukitzen!</p> <p>16. Nerabe honek ezintasunik txikiena bortizkeria bezala sentituko du, bizitzaren indar bizia jasanezinezko bihurtu zaio. Bere gabeziak jota bizi da, bera egituratu eta ez inguratu soilik egingo lukeen maitasun baten egarri, egiazkora eta honek duen gogortasunera iristeko bide eskaintzen dioten aukerei ihes eginez ordea beti ere. Oldarraren eta malenkoniaren erdian harrapatu, sufritzen dagoen izakia ezin da bere kabuz abiatu bizitzara.</p> <p>17. Hala, gizarte laguntzaileak, medikuak, psikologoak edo psikoanalistak gero eta sarriago egin behar diote aurre desespero mota berri bati. Haurraren arazoak ez dira sortu haurtzaro zoritxarreko batetik, bai aldiz haurtzaro <i>mimatu</i> batetik.</p>	<p><i>jakitea</i> zerbaitek, ukituz gero, min ematen duela, eta <i>ukitu</i> eta <i>mina sentitzea</i>? Haurra, beretz, erresistentzien bila dabil, bere burua kokatzeko eta garatzeko. Aurkitu ezean, hutsune horrek sortutako antsiaren aurka erreakzionatuko du bihar edo etzi.</p> <p>15. Gure haurrek ez dute ikasten mundura «jaiotzen», eta jasanezina egiten zaie adoleszentziako aldaketa. Orduan, depresio sakon bat sortzen zaie askotan; eta horri, gainera, halako jarrera zinikoa eta nihilista eransten zaio, lehen bizi izandako gabezia azaltzen ariko balitz bezala: ezerk ez du ukitu, ezerk ez du hunkitu, dena zaio higuigarri!</p> <p>16. Nerabe honentzat, erresistentziarik txikiena ere bortizkeria da; bizitzaren indar bizia, jasanezina. Gabeziak jota bizi da, eta egituratzeko –eta ez soilik babesteko– aukera emango dion maitasunaren egarri; atzera eginez, ordea, errealitatera eta honen basakeriara iristeko aukeren aurrean. Agresibitatearen eta malenkoniaren erdian harrapatu, sufritzen dagoen izakiak ezin du bizitzan berak bakarrik aurrera egin.</p> <p>17. Hala, gizarte-laguntzaileak, medikuak, psikologoak edo psikoanalistak etsipen-mota berri batekin egiten dute topo gero eta gehiagotan. Haurraren arazoaren sorburua ez dago zoritxarreko haurtzaro batean, baizik eta, alderantziz, haurtzaro <i>mimatu</i> batean.</p>
--	---

BIBLIOGRAFIA

- ESNAL, PELLO (2002): «Testu-antolatzaileen erabilera estrategikoa», in *Hizpide* 51: 19-33.
- MITXELENA, LUIS (1968): «Ortografia», in *Euskera* 13: 203-219.
- VILLASANTE, LUIS (1975): «Hitzaurre gisa», in Altube, Sebero. *Erderismos*. Bilbo: Indauchu, V-XII.
- (1976): «Seigarren edizioari aitzinsolasa», in Axular, Pedro. *Gero*. Oñati: Jakin, IX-XXXIV.
- (1988): *Euskararen auziaz*. S.l, s.n. («Luis Eleizalde» saila 9).
- ZUBIMENDI, JOXE RAMON; ESNAL, PELLO (1993): *Idazkera-liburua*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia.

ADIBIDEEN ITURRIAK

- ARARTEKO (1991): *Kalabozoak. Ertzantzaren eta udalen atxiloketa egoitzak. Los calabozos. Centros de detención municipales y de la ertzantza*. Vitoria-Gasteiz: Ararteko - Euskal Herriko Unibertsitatea.
- KINTANA, XABIER (2002): «Juan San Martin Ortiz de Zarateri urrezko luma», in *Euskera* 47: 311-313.
- ROSE, ANNE (1991): «Jainko txikia», in *Kurrikulu-garapena: 2001-2002. Testuak*: 38-39; HABEren barne-argitalpena (egokitua). Jatorrizkoak: «Jainko txikia», in *Unescoren Albistaria* 83: 32-33; «Le petit dieu», in *Le Courrier de l'Unesco*, 1991ko urria: 32-33; «Un pequeño dios», in *El Correo de la Unesco*, 1991ko urria: 32-33.

TESTU-ANTOLATZAILEAK GAZTERIAREN IDAZKERARAKO ARGITASUNA ETA GARBITASUNA

Juan Luis Goikoetxea Arrieta

1. AURKEZPENA

Iruñeko Jaso ikastolara dator Euskaltzaindia, edo hobeto esanik, Euskaltzaindiko Jagon Saila ezen, Iker Saila beti hor izanda ere, gaurkoan jagonek eta zainduk hartzen baitute protagonismoa.

«**Testu-antolatzaileak gazteriaren idazkerarako argitasuna eta garbitasuna**» jartzen dudanean izenburu, helburu jakina nahi da jendarteratu, beti ere, Jagon Sailaren xedearekin batera.

Jagotea, zaintzea zeri deritzagun ulertzeko, berariazko jardunaldiak dira gaurkoak, hain zuzen ere, Jagon Sailaren eginkizuna ezin nabarmenago erakusten dutelako.

Euskaltzaindia arduraz azaltzen da ikusirik, euskal testugintzak badituela arazo nagusi bi, beste batzuen artean, euskaraz irakurtzeko zailtasuna eta euskal prosazko tradizio sendoak taiutu barik irautea; hortik, pausaldiak markatzeko zailtasuna, eta testuak azkarga eraikitzea. Jokabide horrekin, Jagon Sailak bere berea duen funtzioa betetzen du, alegia, euskara jagotea, zaintzea, ikertzeaz gainera; euskaldunen premia bati erantzuna ematea.

Edozelan ere, euskal munduko oztopo horri aurre egitean, inplizitoki bada ere, onartu egiten da, XXI. mendeon bertan ere, geure artean ditugula, euskarari dagokionean, garbitu gabeko kontuak. Euskaltzaindiak, jakitun egonik, jardunaldiotan erantzuna dakar *testu-antolatzaileak* deritzan 7. liburukia ere bertan aurkeztuz.

2. HELBURUA

«Hegoak ebaki banizkion, neurea izango zen». Baina ez zitzaizkion ebaki, behintzat, Leizarragarengandik hasirik mila eta bederatziehunera arte, txoria nahi zelako neure baino aske. Euskal prosaren hego paretarik bata Greziako bideari jarraitzen zitzaion, bestea ahoz aho iritsi zitzaigunari. Harik eta hego klasikoaren mozturik, txoria neure bihurtu zen arte, arranoa hegazkada laburreko hegazti.

Geroztik, Aita Villasante doluminetan irakurri izan dugu: «Euskarak behar du prosa egiteko moldea ongi finkatua eta trenpatua izan. Hau da, segur aski, euskarak duen premia gogorrenetako bat».¹

Mintzoa soilik duen hizkuntza hego bakarreko da, ezen bigarren hegoa, alegia, idatzresna, tradizioz eratzten dena, eten egin baitzen. Harrezkero, aunitz saio eta euskara eder ordenagailuratu arren, prosa egiteko moldeaz deitoratzen dihardugu. Zaldia eta astoa batzandurik mando ederrak sortu ditugu; mandoak, ordea, ez dakar kumerik.

Geroan, begiak iraulirik, gaintitu egin beharko dugu 1900eko mendikatea, ordura arteko klasikoei jarraikiz eraikitzen baita euskal prosa, edonoiz baten, ahozkoaren transmisio bideari idatzizkoa batu dakion; laburrean loturiko hegatzia arrano dadin, ezen nik «txoria nuen maite».

Zein bidek ginderamatzake hara? Lehenengo eta behin, ohartzeak gure aktibitate linguistikoa osatua dagoela, ez perpausa isolatuz, bakanez, ezpada perpausa multzoz, zeinek lotura duten beraien artean. Abiapuntua, testu-antolatzaileak dioen bide-seinalea dugu. Horrants ditugu zuzenduko neska-mutil elebidunak, zeintzuk euskara ez eze erdara ere soinean daramaten.

3. TESTU ANTOLATZAILEAK

3.1. Marko teorikoa

3.1.1. Status quaestionis: *Perpausa azkargak eta pausaldiak*

Gure prosaren ezaugarrietakoak izango dira: testu antolatzaileen erabilera murriztua, batetik, eta bestetik, pausaldiak markatzeko zailtasuna. Eta gaitz horien kausaz, arazo bi atzematen ditugu gaurko euskal testugintzan; idatzian, batez ere: azkarga idaztea eta pausaldiak markatzeko zailtasuna:

Gainera –dio Pello Esnalek– gaurko testugintzaren egoera ulertzeko, beste faktore bat ere kontuan hartu behar da gure ustez, garbizalekeriarekin batera: gramatikaren izenean arautu nahi izana edo ulertu izana, besteak beste, hitz-ordenaren eta testu-antolatzaileen erabilera, soilik gramatikaren alorreko balira bezala.²

Horrela ulertu da maiz, zenbait hizkuntza baliabideren erabileran nahikoa dela arau gramatikalak betetzea.³

¹VILLASANTE, L. (1988) *Euskararen auziaz*, Luis Elizalde Saila, Lizarra, 142. or.

²EUSKALZAINDIA (2008): JAGON *SAILA*, *CORPUS BATZORDEA* (2008): *Testu antolatzaileak. Erabilera estrategikoa*, Jagon Bilduma, 6, Corpus Batzordea 18. or. Bilbo.

³Edonola ere, denok hartu beharko genuke aintzat Iñaki Gamindek dioena: «Gramatika bada hiztunaren gogoan hizkuntza erabili ahal izateko dagoen arau multzoa, ez dut ikusten non dagoen gramatikaren kontrako grina».

Denean dela, euskal testugintzak –gorago aipatu bezala–, konpondu gabe ditu testu-antolatzaileen murrizketak eta hitz ordena desegokiak sortutako arazoak.

3.1.2. *Ikuspegi teorikoa baino pragmatikoa*

Guk helburu praktikoak ekarri gura izan ditugu hona, beti ere ahantz gabe, Kurt Lewin-ek idatzi zigunez:

*There is nothing so practical as a good theory.*⁴

Alde horri begiraturik, hariari eusteko besterik ez bada ere, norabidea erakusten digun teoria –bertorako doitua eta taiutua den arren, «ad hoc» baka- rrik ez dena–, azalduko dugu.

Edonola ere, batik bat, *Ad usum scholarum* denez, gure neska-mutilen idazkera nahiz irakurketa argiago eta garbiago gerta dadin, ikuspegi komu- nikatiboaz baliatuko gara, hots, ikuspegi gramatikala gainditzera datorrenaz.

3.1.3. *Ikuspegi komunikatiboa*

Hizkuntzaren erabilerako estrategiak zer diren ulertzeko, laguntza handia dira ikuspegi gramatikala eta ikuspegi komunikatiboa.

Ikuspegi komunikatiboan, formatik komunikaziora egiten da jauzi; ez da arreta jartzen mezuaren hizkuntza formetan, ezpada komunikazioan. Irakaslea, hortaz, komunikazio-helburua bete dadin ahaleginduko da, arreta forman ipini gabe.

Ikuspegi gramatikala gainditzera dator ikuspegi komunikatiboa. Ikuspegi berri horrek bere barruan hartzen ditu ikuspegi gramatikala, ikuspegi soziolin- guistikoa, ikuspegi testuala eta ikuspegi estrategikoa. Edozein modutan, ikus- pegi komunikatiboari leku egiteak, paradigma-aldaketa eskatzen du, eta, hu- rrean, ez da hain kontu erreza ezen, euskaltzale asko aiseegi makurtzen baita ikuspegi gramatikalaren aurrean, hiztunari dagokion askatasunaren eremuari uko eginik:

Edozein hizkuntzatarako baliagarri den bereizketa, oraindik oraintsu azpimarratzen hasia dena, alegia, alde batetik, gramatikak ezarritako hitzordena, eta bestetik, testuaren zein solaskideen aukerakoa, euskarari dagokionez are ba- liagarriagoa dela frogatu nahi izan dugu lan honetan, kontuan izanik euskara hi- tzordena –edo sintagma ordena– libreko hizkuntza dela eta ordena aldaketa bi- dezko fokalizazioaren erregela aplikatzen duela. Solaskideen aukera hori, berriz,

⁴LEWIN, K. (1972): in *Idioma y poder social*, Ninyoles, R., 7. or.

S.O.A. ordena ez markatuaren eta markatu guztien artean egin ohi da diskurtsoaren hari ezberdinen ildotik. Komunikazio estrategia ikusi dugu sintagma ordenaren aukeren oinarrian.⁵

Arterago ere aipatu dugunez, beraz, hizkuntzaren ikuspegi komunikatiboan, laguntza handia eskaintzen ari zaigu azken urteetako aurrerabidean.

Diskurtsoaren analisiari buruzko obra guztietan agertzen den ideia da –eta adostasun osoz– perpausa ezin izan daitekeela analisirako unitate minimoa, ezen unitate sintaktikoa baita, abstraktua, teorikoa, hizkuntzaren sistemari dagokiona, eta beraz, diskurtsoaren planoan kokatzen ez dena:

*Il testo è l'unità fondamentale della nostra attività linguistica. Un'unità che corrisponde ad una determinata intenzione comunicativa e che si distingue dalla frase non tanto quantitativamente quanto piuttosto qualitativamente. Il testo nasce da un equilibrio delicato tra un'esigenza di continuità e un'esigenza di progressione (di sviluppo). Il testo è un insieme di frasi, ma può consistere anche di una sola frase, purché essa abbia senso compiuto e rappresenti un messaggio che l'emittente considera completo.*⁶

Ondorioz, bilatu behar dena da analisirako unitate minimoa, testuari eta errealtate komunikatiboari dagokiona, testuinguru errealean igortzen dena eta lege diskurtsiboan pentsudan dagoena, baita ere, lokutore batek igorria eta hartzaile batek jasoko duena eta, gainera, egongo ez dena gramatikaltatearen kriteriopean. Unitate hori enuntziatua da.

Horrez gain, enuntziatua sintaxiaren ingurutik urruntzeak eskatzen digu mintza gaitzen maila diskurtsiboaz, enuntziatiboaz edo testualaz. Azken baten, enuntziatua beste maila baten aurkitzen da, nahiz eta noizbehinka, bat etorri estrukturen perpausarekin, eta estrukture hori, forma pertsonaleko aditza nagusi duena izan.

Hitz laburretan azalduta, perpausa da, unitate minimoa maila sintaktikoan; enuntziatua unitate minimoa maila diskurtsiboan.

Zer da, ordea, enuntziatua? Hara elkarrizketa hau adibiderako:

–*Hartu duk berokia?*

–*Bai!*

–*Orduan jantzi ezak irten aurretik, hotz egiten du-eta!*

Testu horretan hiru enuntziatu ditugu. Bestalde, ordu bi dirauen berbaldi eten gabea ere enuntziatua da.

Hortaz, arterago argitutakoaren ildoari jarraikiz, adierazteko moduan gara, maila diskurtsiboa dela testu-antolatzaileen joko zelaia. Ahozko mintzairan, berezitasun prosodikoak dira –etenak-eta– enuntziatuaren mugak markatzen

⁵OSA, E. (1990): *Euskararen hitzordena*. Euskal Herriko Unibertsitatea, 295. or.

⁶DARDANO, M. ETA TRIFONE, P. (2006): *Gramatica italiana*, Zanichelli, Milano, 529. or.

dituztenak. Idatzizkoan, asmo prosodikoa era ortografikoan adierazten da, puntuazio zeinuen bidez.

Horrenbestez, testu-antolatzaileek beti jokatu dute kokagune interenuntziatiboan, hots, enuntziatu batzuk besteekin erlazionatuz; baina –eta horixe da guretzat giltza– enuntziatuaren eduki osoa erlazionatuz eta ez haren elementuarik bat, ezen horri esker jakingo baitugu *baina* bezalako juntagailuak noiz ari diren jokatzeko maila diskurtsiboan eta noiz ez.

Arlo honetan, diskurtsoaren azterketarako oinarrizko kontzeptuak koherentzia eta kohesioa dira. Koherentzian adimen ahalmenaz dihardugu; kohesioa, ostera, era askotako mekanismo linguistikoz ari da.

Kohesiorako prozedura linguistikoen artean –testuaren koherentzia indartzeko artean– agertzen zaigu enuntziatuaren arteko erlazioa, testu antolatzaileen bidezkoa.

Munarri honetaraino iritsirik, iragartzera emateko moduan gara:

1. Testu-antolatzailearik gabe ere testua izan daitekeela koherente.
2. Testu-antolatzaileek ez dutela sortzen koherentzia, baina lagundu egiten dutela koherentzia indartzen.
3. Testu-antolatzaileek bermatu egiten dutela hartzaileak mezua argi bezain garbi jasotzea, gutxi ez dena, batik bat gazteen idazkerari erantzun praktikoak bilatzeko saioetan gabiltzanean.

Gramatikaz ari garenean, hizkuntzaren zuzentasunaz ari gara. Zuzentasun hori, baina, ez da nahiko hizkuntza modu egokian erabiltzeko. Testua osotasuna da, ez esaldi solteen pilaketa hutsa. Eta ikuspegi testualak ulertarazi dигenez, osotasun horrek ere baditu bere legeak.

Edonola ere, dena ez da arau eta lege, behin arau gramatikalak betez gero eta testuaren legeak aintzat hartu, hiztunari askatasunaren eta erantzukizunaren eremua zabaltzen zaio; hiztunari berari dagokio erabakiak hartzea.

Hori horrela, gaitasun gramatikalaz baliatuta erabakitzen dugu hizkuntzaren erabileran zer den zuzena eta zer ez. Baina zuzenaz gain, egokia ere izan behar duenez hizkuntzaren erabilerak, alde batetik, testugileen araberakoa gertatu beharko du, eta, testuinguruaren araberakoa, bestetik. Eta egokitasun bikoitz hori lantzeko baliabide ezin hobea gertatuko zaigu gaitasun estrategikoa. Gaitasun horiek egoki erabiliz jardungo dugu euskal prosan aurrera egiten.

Honainokoa azaldu ondoren, arteragoko euskaldunek teoriarik zein praktikan egina aintzat harturik arakatu beharko dugu, gaur eguneko euskal testugintza. Horretarako, testuaren arloan kokatuko gara, eta testuaren osagaie-tako bat aztertuko dugu, alegia, testu-antolatzailea; era horretara, euskal prosa taiutzeko saioetan gertatu den desbideraketa norabide egokian jarriko dugu.

3.2. Edukia

3.2.1. *Zeri deritzo testu-antolatzaile*

Testu-antolatzaileen zeregina testu zatiak lotzea da. Horrez gainera, iragarri ere egin dezakete, baita tarteki izan ere.

Testu-antolatzaileetan hiru sail bereiz genitzake:

1. Testu-markatzaileak (hauen barruan kokatuz lokailuak).
2. Juntagailuak eta menderagailuak.
3. Zenbait adberbio, adberbio-esapide eta postposizio-sintagma.

1. Testu-markatzaileak. Euskaltzaindiko Jagon Saileko 7. liburukian, testu-markatzaileen barruan kokatzen dira lokailuak.⁷

2. Juntagailuak eta menderagailuak.

Testu-markatzaileena baino handiagoa da testu-antolatzaileen eremua, izan ere, eremu horretakoak ditugu-eta juntagailuak eta menderagailuak ere. Horien zerrenda gura duenak, Euskaltzaindiaren Gramatika batzordean ditu (1994, 1999, 2005).

3. Zenbait adberbio, adberbio esapide eta postposizio-sintagma. Halakoak dira: *nolanahi ere*, *edozein ere*...

3.2.2. *Zertarako erabili testu antolatzaileak?*

Testu-antolatzaileek lotura egiten dute, batzuetan estuagoa, lotura sintaktikoetan, juntagailuak eta menderagailuak direnean; beste batzuetan lasaigoa, esaldien arteko direnetan, markatzaileek-eta gauzatutakoetan.

Bestalde, batzuetan testu unitate handiak lotzen dituzte (esaldiak edo esaldi multzoak); besteetan, sintagma, hau da, unitate txikiagoak.

Gainera, beste egiteko bat ere badute testu-antolatzaileek lotura egiteaz gainera: ostean zer datorren iragarri, ondorengo nola irakurri –nola entzun– adierazi.

Horrez gain, tarteki moduan ere erabili ohi dira testu-antolatzaileak –*ere* eta halakoak izan ezik–, koma artean idatziz. Ostera, juntagailuak eta menderagailuak ez dira inoiz tarteki.

⁷ Oharra: Artikulu honetan ez dut sartu antolatzaileen sail osoa ezen, Euskaltzaindiaren 1990eko Euskal gramatikako *lehen urrats*etik hasirik, Bittor Hildagoren ikerlanetatik eta Alberdi A.en *Eskola gramatikatik* igaroz Jagon Saileko 7. liburuki honetara arte –*Testu-antolatzaileak. Erabilera estrategikoa* deritzanera– bilduma ederra baitauekagu eskura.

Azken batean –abiapuntuan iragarri bezala– euskal testugintzaren arazo nagusi biak konpontzeko bidea eskaintzen dute, hots, atzerakarga eta pausaldiak markatzeko zailtasuna.

3.2.3. *Euskal prosaren tradizioa: aldeko jarrerak eta aurkakoak*

Euskal prosak ezagutu izan duen tradizioa, eskola, aldatu edo moldatu baino baztertu egin zen orain ehun urte. Harrezkero, tradizioaren aldekoen jarrerak eta aurkakoenak pil-pilean diraute.

J. A. Mujikak idatzi zuen Zeruko Argian 17-11-74an:

Prosa... egiteko dago oraindik, neurri handi batean behintzat. Eta, haatik, beharrezkoa dugu, poesia bera baino beharrezkoagoa beharbada. Gaur, euskara literarioaren inguruan dabilkigun borroka honetan, nahi eta ezkoa dugu prosazko tradizio sendo bat osatzea.⁸

Baieztapen horri segitzen dio Luis Villasantek esanik:

Hau da, segur aski, euskarak duen premia gogorrenetako bat. Hori duen egunean, euskara bere bizkar-hezurraz horniturik izanen da.

Geroago, honela darraio:

Euskararentzat gauza denetan bakar bidea nahi da: hitzetan, sintaxian, orotan. Ordura arteko idazleek erabilitako prosan kutsadura besterik ez zuten ikusten.

Horrela,

Lehengo tradizioa, nazioarteko prosaz bat zetorrena, zokoratua, madarikatua eta ahantzia izan da.⁹

Ikus dezagun, adibiderako bada ere, Mendebaldeko tradizioaren bilakabidea, Bibliako testuen erkaketa bidez:

Grezieraz

⁵ και αλλο επεσεν επι το πετρωδες | [και] | | οπου ουκ ειχεν γην πολλην και ευθυσ εξανετειλεν δια το μη εχειν βαθος γης

⁶ και οτε ανετειλεν ο ηλιος εκαυματισθη και δια το μη εχειν ριζαν εξηρανθη

⁷ και αλλο επεσεν εις τας ακανθας και ανεβησαν αι ακανθαι και συνεπνιξαν αυτο και καρπον ουκ εδωκεν

⁸VILLASANTE, L. Op. cit., 142.

⁹VILLASANTE, L. Op. cit., 146. or.

Latinez

- ⁵ Aliud cecidit super petrosa, ubi non habebat terram multam, et statim exortum est, quoniam non habebat altitudinem terrae;
- ⁶ et quando exortus est sol, exaestuavit et, eo quod non haberet radicem, exaruit.
- ⁷ Et aliud cecidit in spinas, et ascenderunt spinae et suffocaverunt illud, et fructum non dedit.

Ingelesez

- ⁵ Other seed fell on rocky ground where it had little soil. It sprang up at once because the soil was not deep.
- ⁶ And when the sun rose, it was scorched and it withered for lack of roots.
- ⁷ Some seed fell among thorns, and the thorns grew up and choked it and it produced no grain.

Frantsesez

- ⁵ Une autre partie tomba dans un endroit pierreux, où elle n'avait pas beaucoup de terre; elle leva aussitôt, parce qu'elle ne trouva pas un sol profond;
- ⁶ mais, quand le soleil parut, elle fut brûlée et sécha, faute de racines.
- ⁷ Une autre partie tomba parmi les épines: les épines montèrent, et l'étouffèrent, et elle ne donna point de fruit.

Espainolez

- ⁵ Otra parte cayó en terreno pedregoso, donde no tenía mucha tierra, y brotó en seguida por no tener hondura de tierra;
- ⁶ pero cuando salió el sol se agostó y, por no tener raíz, se secó.
- ⁷ Otra parte cayó entre abrojos; crecieron los abrojos y la ahogaron, y no dio fruto.

Leizarraga

- ⁵ Eta berze *parte bat* eror zedin leku harrizuetara, non ezpaitzuen lur anhitzik: eta bertan ilki zedin, zeren ezpaitzuen lur barnetasunik.
- ⁶ Baina iguzkia goratu zenean, erre zedin: eta zeren errorik ezpaitzuen, eihar zedin.
- ⁷ Eta berze *parte bat* eror zedin elhorri artera, eta elhorriak handi zitezen, eta itho zezaten hura, eta etzezan frukturik eman.

Euskaraz gaur (Bibli Elkarte Batua)

⁵ Beste zenbait harri artean erori zen, lur handirik ez zen tokian; eta, axaleko lurra izanik, berehala erne zen;

⁶ baina eguzkiak jo orduko, erre egin zen eta, sustrairik ez zuelako, ihartu.

⁷ Beste zenbait ale sasi artean erori zen: sasiek, haztean, ito egin zuten hazia eta ez zuen fruiturik eman.

Erakusketa sinoptiko honetan, aski da begiratu arina konturatzeko Leizarragaren atal azpimarratuak bat datozela gainerako hizkuntzetakoekin; Bibli Elkarte Batukoa ez, ostera.

Prosa gorpuzteko zeregin honetan, gaur egunean ere, Villasanteren uanean bezala, haren berbaz esanik:

Kontua da, ea euskarak kokatua dagoen toki eta aldian, besterik egin zezakeen. Eta orain ere besterik egin dezakeen. Ikusi dugun bezala, nazioarteko prosa bat dago, guztiona dena. Eta guztion hori gurea ere bada, eta horren beharrea gara, gainera.¹⁰

Prosa egiteko modu hori, Mendebaldeko kultura bera bezala, Grezian sortu zen; gero latinak hartu zuen eta latinaren bidez Mendebaldeko hizkuntza guztietara zabaldu da. Gure idazle zaharrek, euskalki guztietakoek, bide hori bera hartu zuten. Beraz, Europako beste hizkuntzetako idazleak bezalaxe jokatu ziren. Eta zinez, ez dugu beste biderik. Ez dugu euskara salbatuko bakar bideak ibilaraziz edo beste hizkuntzen errepidea alde batera utzirik.¹¹

Zehatzago esanik:

Latinaren ume ez diren hizkuntzek –hala nola alemana edo ingelesa–, prosa egiteko kontuan onartua dute latin eta grekoaren subordinazio eta koordinazio-sistema (nahiz eta bakoitzak bere berezitasunekin), eta, horri esker, itzulpenak egitea hizkuntza horietara ez da beste munduko lana.¹²

Stylo syntaktikoaren aldetik Leizarragak maisuki gurutzatzen zituen bereziki euskaraz phrase laburretan erabiltzen dena, alderdi batetik, eta mende honetan «zeiñismo» izenarekin bataiatu zutena tradizio zaharraren kontra hura arbuizten saiatu zirenek, bestetik, horrela erabateko konstrukzio luzeari astuntasuna eta pisua txairoki arindurik. Egin dezagun kontu dioenean; Ezen nehor ezta igan zerura, cerutik iautsi dena baicen, cein baita guiconarem seme ceruan dena. Azkenean datorren phrasea erabateko konstrukzio luzean honela litzateke: Ecen nehor ezta igan cerura, cerutik iautsi den eta orain ceruan den guiconarem semea baicen, styloaren aldetik astuna, eta zenbat eta gehiago phrasea luzatu hainbat eta astunago.¹³

¹⁰ VILLASANTE, L. Op. cit., 147.or.

¹¹ VILLASANTE, L. Op. cit., 151. or.

¹² VILLASANTE, L. Op. cit., 152. or.

¹³ IRIGOIEN, A. (1990): *De re philologica linguae uasconicae*, III, Bilbao, 212. or.

Teorian hain garden irakatsi nahiz erakutsi diguten bideari segitu ez badiogu geurea da erantzuna eta ez euskararena, dakigun moduan jakinik Koldo Mitxelenak irabazia zeukan izen handia lagun zuelarik iragarri ziguna:

Latinaren eta erabat sortaldeko hizkuntzen kutsua geure bekokian daramagu. Aitor dezagun, eta goazen aurrera bide horretatik.¹⁴

3.2.4. *Euskal prosa gaur egun*

Gaur eguneko euskal prosa ez da orain 30 urtekoa, ikerketan nahiz praktikan bide luzea egin da, usteak uste:

Lehendik gauza jakina eta sarri aipatua da sintaxia izan dela euskal hizkuntzalari eta gramatikalarien artean gairik isilduena eta zokoratuena. Ez da hor ezer harrigarririk. Beste hizkuntzetan ere, aldeak alde, berdintsu gertatu bide da: «La sintaxis es aquella parte de la lingüística que todo el mundo espera que estudien los demás».¹⁵

Euskal prosaren barruan, Bittor Hildalgok hauxe dela dio euskal joskera:

Euskal joskera da euskaldunok nagusiki erabili ohi dugun hura gure artean euskaraz komunikatzen jardun dugunean. Orain eta lehen. Ahoz eta idatziz.¹⁶

Erabileran, ordea, hauxe esanik darrai Bittorrek:

Hitz ordena beti beretsua aurkitzen dugu eta hitz ordena beti beretsu honek zerikusi gutxi du Azkue/Altuberen lege nagusiekin.

Baiezko esaldi nagusietan, prediku nagusia –galdegaia-edo–, oro har, aditzaren ondoren ematen da nagusiki. Batez beste, esaldien %64,6 batean, 3 esalditik 2k betetzen ez duelarik, nabarmen.

Mendeko esaldietan, aditz jokatu bidezkoetan –erlatiboak aparte–, %46,7ak soilik betetzen du Azkue/Altuberen preskripzioa aditzaz amaitzeko. %21,2ak baino ez, esaldi luxeagoetan.

Ez guke inolako espanturik behar, hau aldarrikatzeko gure joskera bezala. Ze, hori ez da gatzeleraren joskera, errealitatea nahasten duen haren buruan baino.

Zer gertatzen da orduan «gure gaurko estandarrean»? Gaur –eta hau ikaragarria da– «gure» estandarrean idazten da beste inongo, inoizko eta inolako euskaldunek inoiz hitz egin edo idatzi ez duen bezala, edota kontrara. Kanpoko edozeinek ez luke sinetsiko kontatuz gero. Beldurgarria. Batez ere, gaurko idazkerak, ulergarritasun/komunikatibotasun arazo larriak erakusten ditunean, gorago aipatu ditugun beste hizkera/idazkera mota horien guztien aldean. Larria.

¹⁴ VILLASANTE, L. Op. cit., 145. or.

¹⁵ PLAMER, F, in OSA, E., Op. cit., 101. or.

¹⁶ HIDALGO, B. (1988): *IVAP*, 21. 1988, 18eta 19. or.

Horrela burutzen du Hídalgok gaurko prosaren gaineko epai zorrotza.

Euskaraz eskribitzen dutenen arteko giroa honelakoa izanik ere, orokorrean, ezin zaku berebetean sartuko ditugu, kasurako, J.M. Irigoienen *Lur bat haratago* edo Xabier Mendiguren Bereziarturen itzulpena: Karl Marx: *Idazlan hautatuak* edo Gabikagogeaskoa Albertoren itzulpena: John Rawls-en *Justizia-aren teoria bat* edo Dionisio Amundarainen itzulpena: *Biziaren iturria bioetika*, J.R. Flecha Andrésena, zeinek XIX. mendeko bidetik ibiltzen diren, dabilten bezala zenbait *opera minor*. Aiko hemen giroa eta adibideak:

Aiko hemen Juan Mari Irigoieni buruzko iruzkina neure aspaldiko artikulatik jasoa eta Juan A. Hernandezek komentatua:

Axularren presentzia gaur egunean bizirik dago», dio Juan Luis Goikoetxea euskaltzainak¹⁷, 1991an idazlearen estiloari buruzko azterketa lana argitaratu zuenak. Hori arrazoitzeko hainbat adibide jar daitezkeela uste du aditu honek; eta guztietan agerian geratzen da Axularren itzala. «Ikusten duzu Bergaran egiten den amodiozko gutunen lehiaketa eta aurtengo irabazleak, Iñaki Serranok, Axularren idazkera bera erabiltzen du naturaltasunez, esango genuke plagiatuta.

Gaurkotasan horren adierazlea Joan Mari Irigoien ere izan daitekeela dio Juan Luis Goikoetxeak –jarraitzen du Hernandez, J. A.k. Idazle honek Axularren estiloa hartu zuen oinarri Lur bat haratago idazterakoan. Irigoienek berak aitortzen zuenez, berarentzat benetako «deskubrimendua» izan zen Axularren lana, «orain 30en bat urte edo» irakurri zuenean. «Euskaldunok ohituta gaude esaldi laburrak erabiltzen, gure erlatiboa dela eta», azaltzen du, baina Guero irakurtzean ikusi nituen esaldi luzeak». «Orduan ikusi nuen euskara gai dela edozein gauzatarako. Hori deskubritu nuen», azaltzen du idazleak.

Artikulu honetarako har dezagun Juan Mariren pasarte bat *Lur bat haratago*tik:

«Eta, nola ustekabea baita, ongi dakizun bezala, jendea gibelat bihurrazteko modurik boteretsuena eta eraginkorrena, haiek ere gibelat egin zuten. Eta, haiek gibelat egiten ikusi orduko, hazi egin nintzen, halako tailuz, non ahul, eskas eta uzkur zena egin baitzen, begi herts-ireki baten bitartean, ausart, azkar eta kurios».¹⁸

Hurrengo, hona Xabier Mendiguren Bereziarturena:

Estatuaren eta zuzenbide-filosofia alemaniarraren kritika, zeinak Hegelekin hartu baitu bere forma koherente, aberats eta azkena, gauza bata eta bestea da, nola estatu modernoaren eta hari lotutako errealitatearen analisi kritikoa, nola kontzientzia politiko eta juridiko alemaniarraren aurreko modu guztiaren ukapen erabakigarria, zeinaren adierazpen gailena, unibertsalena, zientzia izateraino jasoa zuzenbide-filosofia espekulatiboa bera baita.¹⁹

¹⁷ HERNANDEZ, J.A. El País, reportaje: *Gaiak*, 2003-04-07.

¹⁸ IRIGOIEN, J.M. (2000): *Lur bat haratago*, Elkarlanean S. L. Donostia, 2000, 551. or.

¹⁹ MENDIGUREN BEREZIARTU, X. *Marx Karl: Idazlan Hautatuak*, 87, Klasikoak, Bilbao, 2005.

Ondorik, hona Alberto Gabikagogeaskoarena:

Gainera, esan dezakegu ezen, baldintza berdinetan, ordena juridiko bat beste bat baino justizia handiagoz administraturik dagoela, baldin legearen inperioaren manuak hobeto betetzen baitu.²⁰

Azkenik, hara Dionisio Amundarainena:

Batetik, itxuragabeki ugalduta dira egoerak, zeinetan teknikak esku hartzea erabaki baitu gizakiaren bizia kantitatez luzatzeko, ez kalitatez hobetzeko.²¹

Agerian dagoen kontua da, edozein modutan, batzuek halako erreparatu dutela *nola* edo *zelan* testu-antolatzaileak erabiltzeko, eta hauen ordeztu, soil-soilik *–ela* menderagailua erabili ohi dutela, biak izanik zuzenak. Gainera, erabili ere biak dira erabili tradizioan, 1900 arteko eta osteko idazleen artean «testu iraulketa» –Hidalgoren hitzetan– gertatu arte.

«Mutatis mutandis», gaurko euskal prosarako joera edo joeretariko bat begien aurrera ekartzeko, eredu egokia gerta daiteke IVAPeko *Estilo liburuak* eskaintzen diguna. Honela dakar 3.1 puntuan²²:

Esaldiak moztu. Administrazioan esaldiak puztu eta luzatzeko ohitura dugu, uesteko maila «jaso» baten bila. Baina, gaztelaniaz «ondo» irakurtzen diren esaldi motroilo horiek euskaraz, askotan, irentsi ezinak izaten dira. IVAPeko idazkietan, ahal dela, ez dugu honelako esaldi erraldoirik egingo.

Are argiago, esaldi laburrak erabiltzearen abantailak aipatu ostean, era honetara azaltzen ditu esaldiak laburtzeko aholkuak:

Esaldia, gehienez, 20 hitzetakoa izan dadila. Beste batzuek 30 hitzetan jartzen dute.²³

Beste alde batetik, hitz iragarleei buruz dakarrena, bat dator Euskaltzaindiko Jagon Saileko 7. liburukian esaten denarekin:

Euskaraz, askotan, zenbait giltza-hitz esaldiaren atze-atzean geratzen zaizkigu, hain zuzen ere, mezua lehenengoan interpretatzen laguntzen digutenak. Horrelakoetan, esaldia oso-osorik irakurri arte itxaron behar izaten du irakurleak esanahiaz jabetzeko. (...) Zer egin menpekoe hain luzea denean? Bada, semaforo moduko bat jarri, hau da, hitz iragarleak erabili.²⁴

Eta hor zerrendatzen ditu: *alegia, hots, hain zuzen ere* eta abar.

Horiez gainera, galdegaiaz, deklinabide kasuen pilaketaz-eta dakartzan gomendiorik gehienak praktikan ondo funtzionatu dutenak izanik, oso egokiak

²⁰ GABIKAGOGEASKOA, A. (2008): Rawls J., *Justiziaren teoria bat*, KLasikoak, Bilboa, 300. or.

²¹ AMUNDARAIN, D. (2000): *J. R. Flecha Andrésen Biziazen iturria bioética*, Erijiio kulturaren bilduma, Deustuko Unibertsitatea, 66. or.

²² IVAP. *Estilo liburuak*, 121. or.

²³ IVAP. Op, cit., 121. or.

²⁴ IVAP. Op, cit., 123. or.

direla aitortzea besterik ez da gelditzen, alegia, prosa argi bezain garbirako eredu gertatu direla.

Haatik, guk defendatzen dugun jokabidearen kontrabidetik ibilirik, alferrikako erlatiboak goiburuz izendatzen du 3.7 puntuko atala:

Gaztelaniaz, erlatiboazko kate luzeak egiten ditugunean ez da arazo handirik egoten mezua ulertzeko, erlatiboazko erdal partikulek (que, el cual, de quien, con el cual, a la que...) erlatiboazko mendeko perpausaren aurrean kokatuta, iragarle lana egiten duelako. Baina, esaldi horiek hitzez hitz euskaratzen ditugunean arazo ugari izaten dugu, mezua behar bezala ulertzeko, euskal erlatiboaren egitura-gatik.²⁵

Baieztapen tinko honen ondoren, galdera zorrotz bi geratzen dira erantzuteke:

1. Gaztelaniaz –edo ingelesez– erdal partikulek iragarle lana betetzen dutelako arazorik ez badute eta geuk ere –*zein, non...*– partikula iragarleak baditugu, nola izan liteke euskaraz idaztean ilun gertatzea erdaraz argia denean? Berba baten, zergatik egiten zaie uko euskal partikulei?
2. *Alegia, hots, hain zuzen* eta halako hitz iragarleak erabiltzea onartzen du IVAPeko estilo liburuak; aldiz, euskarazko erlatiboak –kasurako– ordezkatu egin behar direla dio ulergarri bihurtzeko. Euskaltzaindiko Jagon Sailak Testu-Antolatzaileak deritzan liburuan proposatzen dituen testu-antolatzaile multzoetarik onartzen ditu, testu-markatzaileak –horien barruan kokatuz lokailuak– baina ez juntagailuak eta menderagailuak.

Azken finean, bidenabar, testuak moztea gomendatzen duen IVAP administrazioa euskaraz, kontraesanean erortzen dela dirudi. Halaxe dakarkigu:

Jakina da: Administrazioako testuek ez dute helburu estetiko edo literariorik. Administrazioako testuen helburua modu objektiboan komunikatzea da; horretarako izan behar du, bada, mezuak argia, zehatza eta zuzena.

Hori horrela izanik ere, ahaleginak egin behar ditugu, gai lehorrena modu atseginean emateko, eta horretan asko laguntzen digu erritmoak. Idazten dugunean, konturatu barik gehienetan, tankera bereko esaldiak erabiltzen ditugu: antzeko osagaiak, antzeko egitura, antzeko antolamendua... Ez gara konturatzen gure esku dagoela testuari erritmo bat edo beste bat ematea: guk erabakitzen dugu nola egituratu eta osatu; guk paratzen ditugu hitzak behar den tokian. Hori guztia da erritmoa. Ikusten duzunez, ideiak jartzea baino gehiago: belarria gozatzea.²⁶

Ene iritzian, asmo jator hori ez dator bat euskararen ondareko diren juntagailuak eta menderagailuak testu-antolatzaileen sailetik, iragarle zereginetik baztertzearekin. Ezen, argitasunaren ohoretan, erlatiboetatik «zeiñismoa» sai-

²⁵ IVAP. Op, cit.

²⁶ IVAP. Op, cit.

hesten badugu eta pasarteak zatikatu, batetik, euskarak bere-berea duen ahalmen bat galtzen du; eta, bestetik, esaldiak moztu badira, dosifikatzen badira, zelan hegaldatu hego gabeko txoria? Zeren erritmo motelak, esate baterako, mendeko perpausa luzeak eskatzen baititu.

Beste alde batetik, erdara itzultzen bada esaldi laburrez-eta baliaturik, galdetu beharko genioke geure buruari, ea gai izango ginatekeen euskarara itzuli dugun liburu hori berririo jatorrizko hizkuntzara itzultzeko, edo itzuliz gero, zer aldaketa izugarri ez genukeen topatuko. Azken baten, gainera, seguru gaude, euskarazko itzulpena azpian geratuko litzatekeela, frantsesaren edo ingelesaren menpeko.

Areago, horrelako jokabidean jardunik, ez ote dugu saihebidia bide normalizat hartzen, eta era berean euskara beste hizkuntza horien mailara ezin hel daitekeela erakusten?

Guk, dena den, irakaskuntzan idazketa lantzerakoan, ezin baztertuko dugu idazle klasikoen eskola, ezen, didaktikaren erakutsiei jarraikiz, perpausak zazitzen ere irakatsi beharko baitugu, zeren, ezin eskriba baitaiteke erritmo, tonu, berean bederatzi urterekin eta hamazortzirekin.

4. XXI. MENDEKO GAZTEEN TESTUAK

4.1. Marko teorikoa

Irakasle Euskal Herrikoa jakitun dago zelan aurpegiz aurpegi dituen ikasleak elebidunak diren, nahiz eta ez elebitasun orekatukoak, orokorrean. Bartzuek euskal elebidunak dira –erdara ere badakitenak, baina bizi euskaraz direnak–; beste multzokoek erdal elebidunak dira –euskara ere badakitenak, baina erdaraz bizi direnak–.

Ikaslea aipatzen dugunean, gainera, ez gara ariko berak dakienaz bakarrik ze, pedagogia kritikoak dioenari jarraikiz, guk, ikasleak dakien horretan sartzen baitugu familia, lagunak edo inguru euskalduna edo erdalduna. Hitz horiekin iragarri gura dugu, Grezia-Erroma bidez mendebalderatuko prosakera oso zabaldua agertzen dela ahozko testuetan ere:

Zein eta moda bat balitz moduan». ²⁷ Edo beste hau: «Miguel Angelek esan eustan **ze**,». Edo: «Anegako zakua altxau dauela-eta **honako ze**, gauza itzela egin baleu moduan.

Elebitasun horrek, ondorioz, –diglosia/elebitasuna noiz eta non-eta ez gara hemen tematuko– eragin bortitza du ikasleengan –baita nagusiengan ere–, eta, hain zuzen, testu-antolatzaileen erabilerarako ere bai.

²⁷ ARRIETA, S. Ahozko grabaketa, Mungia, 1987-12-13.

Gure ikasleak elebidunak dira, euskaradunak eta erdaradunak –edo eleanitzak– txandaka darabiltzate hizkuntza biak, eta ukipenean bizi dira berbeta biok ikasle horrengan. Ideia hori ezinbestekoa da gaurko neska-mutilen euskarazko testuak ulertzeko:

*In the present study, two or more languages will be said to be **in contact** if they are used alternately by the same persons. The language-using individuals are thus the locus of the contact.*

*The practice of alternately using two languages will be called **bilingualism**, and the persons involved, **bilingual**. Unless otherwise specified, all remarks about bilingualism apply as well to multilingualism, the practice of using alternately three or more languages.²⁸*

Bestalde, guk testu-antolatzaileak metodo egokiz irakatsi gura baditugu, ikasleak arterik dakiena hartu behar dugu aintzat, hots, atal honetan, aurretik ezagun zaion euskara moldea. «*Hezkuntza psikologia guztia printzipio baka- rrean bildu behar banu, honelaxe enuntziatuko nuke: apendizaiian eraginik handiena duen faktorea, ikasleak badakiena da. Iker bedi hori eta irakas dadi- la kontsekuenteki.*²⁹ Beraz, ikasgeletan eragina lor dezagun gura badugu, hizkun- tzen ukipena gaur egun bizi duten neska-mutilak arakatu beharko ditugu:

El aprendizaje significativo, por el contrario, tiene lugar cuando se intenta dar sentido o establecer relaciones entre los nuevos conceptos o nueva información y los conceptos y conocimientos existentes ya en el alumno o con alguna experiencia anterior.³⁰

Ikasketa esanguratsua izan dadin, baldintza bikote hau bete behar da. Lehenengo, edukiak potentzialki esanguratsu izan behar du. Ikaslearen esanguratsuki ikastearen aldeko jarrera lortze bidean, irakaslearen parte hartzea faktore erabakigarria izanik.

Horretan finkaturik arrazoitzen dugu Ausubelek-eta teorizaturiko *Dakigu- netik ez dakigunera* jokabidea, zein Labayru Ikastegiak eslogan duen.

Edozelan ere, ikaslea dakienetik ez dakienera eramateko, ezinbestean egin behar dugu hurrengo oharra ezen, horren bitartez balia baikintezke testu- antolatzaileez:

Se habla a veces, como si la expresión verbal, tanto la oral como la escrita, empezase por ser espontánea y por tanto personal para adaptarse progresivamente a los modelos que se le proponen, forzosamente colectivos e impersonales. Y la escuela sería primera responsable por esta imposición de modelos y consiguiente pérdida de la espontaneidad. Pero los datos aducidos invitan a razonar más bien en sentido contrario. La expresión oral en gran parte y la escrita totalmente empiezan por apoyarse en fórmulas recibidas, muy simples, escasas en número y totalmente monótonas y sólo en la medida en que el sujeto

²⁸ WEINREICH, U. (2003): in Euskaltzaindia, *Euskalkia eta Hezkuntza*, IKER, 13, Bilbo, 14. or.

²⁹ AUSUBEL, P.: In Euskaltzaindia, Op, cit., 74. or.

³⁰ AUSUBEL, P. ETA BESTEAK, (1989): Mexico, Trillas, 37. or.

*llega a dominar el instrumento lingüístico y en la medida en que se ha hecho capaz de reproducir modelos muy distintos que puede sentirse libre para producir una expresión verbal original y personal.*³¹

Irakaslearen zeregina da, beraz, ikasleak idazterakoan aukera ugariarekin topa daitezten. Aukera horietan dira sartzen testu-antolatzaileak, baita idazle klasikoen prosabideak ere. Horrela dugu ulertzen dakigunetik ez dakigunera.

Horrez gainera, eskolak aintzat hartu behar du, gazteak etxetik dakarren hizkera:

Behin betikotz jakin dezagula, jatorrizko hitzuneak daukatela konpetentzia eta euskaldun zaharrak ez badira euskaldun, ez da euskararik, arima gabeko euskaranto hil bat baizik.³²

Baxoken baieztapen hori sakonean ulertzeko bidea gesu baten aipatuko dugun Chomskyren gaitasun eta performantziara jotzea da. Hizkuntzalaritza moderno honetan, jatorrizko euskaldunak gaitasuna du:

- Ezagutzeko, esaldi jakin bat euskarakoa den ala ez.
- Ezagutzeko perpaus bat gramatikala den ala ez
- Sortzeko eta interpretatzeko perpaus kopuru infinitua.
- Esaldi bat parafraseatzeko edo laburtzeko, aldatzeko pareko perpaus batekin.

Testuinguru horretan uler genezake jatorrizko euskaldunak eskolaratzean duen gaitasuna, baita testuak sortzerakoan ere, eta ondorik, testu-antolatzaileak erabiltzean.

Eta beti izan beharko dugu aurrean, eskolan ikasia –esate baterako testu-antolatzaileak– noraino den gero inguruko artean, egoera sozial askotan erabilgarria:

*Las posibilidades de ejercicio real de los progresos lingüísticos y del desarrollo funcional del lenguaje es la auténtica ventaja del niño que crece en un ambiente cultivado –gure testuinguruan giro euskaldunean– y el gran handicap para el progreso escolar del que crece en otro ambiente.*³³

4.2. Edukia

4.2.1. Testu irakurriak eta idatziak

Euskarak dituen askatu gabeko korapilo bietarik bata, pausaldiak markatzeko zailtasuna zela idatzi dugu arestian. Argi bila aipu hau ekarri dugu:

³¹ SIGUAN, M. (1990): *Lengua del alumno, lengua de la escuela*, ICE, 1990, 27. or.

³² BAXOK, E. (1986): 135, in *ASJU XXVIII*, 378. or.

³³ SIGUAN, M. Op, cit., 28. or.

Ahozkoaren esparruan irakurketa ozena ez ebaluatzeak dakartzan kalteen gainean luze jardun genuen gure aurreko lan baten (Gaminde eta Goikoetxea, 2005). Argi erakutsi genuen, irakurketa ez lantzeak bat-bateko ahozkoari berari eragiten diola. Berorren ondorioz gaztelaniaren arau fonologikoak aplikatu egiten zaizkio euskarari, are gehiago fonemen inbentarioa bera aldatu egiten da. Gaur eguneko geure gizartean idatziak garrantzia handia dauka eta talde honen eragin sozialagatik irakurketa ozenak bat-bateko mintzaeraren fonologiari eragiten dio. Egoera normalizatuan dauden hizkuntzetan, gaztelaniaz adibidez, erregistro ez-formalek irakurketa ozena praktikatzen den erregistro neutro jasoari eragiten dio. Geurean, ostera, alderantziz gertatzen da. Eredu formalek eragiten diete ez-formalei.³⁴

Berorren ondorioz –irakurketa ez lantzearen ondorioz– gaztelaniaren arau fonologikoak aplikatu zaizkio euskarari. Eta horren bidetik planteatzen dugun itauna da: aldameneko hizkuntzaren arau fonologikoak aplikatzen bazaizkio euskarari, nola ez zaio, era berean, testu-antolatzaileen dinamika barneratuko, jakinik dakigun moduan, gaurko euskaldunen kolektibitatean behin eta berriro entzuten ditugula –ez hain zuzen ere euskaldun berrien ahotik, ezpada euskaldun ia elebakarrenetik–:

Ojala, igual, bai itxura! lo que pasa que, bastante, por si acaso, seguramente, sikiera, entre que, si, justu, eta abar.

4.2.2. *Gazteen testuak irakaskuntzan*

Testuliburueta testu-antolatzaileak

Gaur eguneko testuliburuetan –Euskal hizkuntza eta literaturakoetan– argi azaltzen da nola erabili testu-antolatzaileak modu estrategikoan. Aspalditxoan aldatu zen ikuspegi hura zeinetan erakusten zen testu-antolatzaileak gramatikako alorreko baino ez zirela:

Gramatika tradizionalak uste izan du hauexek zirela hizkuntzan geneuzkan kohesio edo lotura prozedura bakarrak. Gaur egun, gramatika testualaren ildotik, ikuspegia erabat aldatu da. Hauxez gain, ondoren ikusiko dugun bezala, beste hamaikaxo modu daude hizkuntzaren baitan testuaren kohesioa bermatzeko.³⁵

Honela jartzen zaie DBHko 3. mailako neska-mutilei:

Antolatzaileak: testuko ideiak lotzen dituzten eta euren artean erlazio semantikoren bat ezartzen duten unitate linguistikoak dira.³⁶

³⁴ GAMINDE, I. et alii. (2005): *Irakurketa ozena ebaluatzeko irizpideak Bizkaian*. Mendebalde Kultura Alkartea, *Izaro* Bilduma, 1. or.

³⁵ ALBERDI, A. (1996): *Eskola gramatika*, DBH, Elkar, Donostia, 55. or.

³⁶ ALDASORO, M. ETA BESTE BATZUEK, *Euskara eta literatura*, 3: 2.a Munduan hizkuntzak mila, 43. or. Donostia, 2005.

Gero, seguru asko, definizio horrengatik, irakasleak kexatu egingo dira, abstraktuegia delako eta erlatiboz josia. Denean dela, antolatzaileen ikuspegi guztiz eguneratua eskaintzen dute. Ondorik, gainera, 4. mailan berriro agertuko dira antolatzaileak.

Praktikan, zoritxarrez, ezagutza gramatikala behar bestean ez dutenez lantzen, aspektu batzuk hobetzeko gramatika betikora itzuli beharrean aurkituko da irakaslea. Hala ere, deklinabidea, kasurako, testuaren sortzeko ikuspegitik aztertuko da:

Hona hemen testu bat sortzean maiz gertatzen den arazoa: hizkuntzaren arauai ez erreparatzea eta hainbat hutsegite egitea.³⁷

Holako egoeren aurrean, nolana ere, badira gramatikan trebatzeko liburu modernoak, ATALAK deritzenen erakoak.³⁸

Laburbilduz, segurtasunez baieztatu genezake, testu-markatzaileak metodologia egokiz eskolaratzen direla; juntagailuek eta menderagailuek, aldiz, jarduera pasiboetan baino ez dute lekua, hots, ikusi egiten dira, erabili ere bai, neurri baten, baina jorratuak jorratu, idazle klasikoen tradizioak ez du, harri-garria bada ere- gaurko euskal letretan mendetik gora jasan duen bazterketa gainditu, gramatikagile zenbaiten borondate ona gorabehera:

Euskaraz erlatiboa osatzeko era aski unibertsala mendeko adizkiari **-(e)n** atzizkia ezartzea bada ere, nor...bait-, zein...bait-, zein...bait- eta antzeko egiturarik ere bada, nahiz tradizio literarioan izan. Idazle zaharretan barra-barra aurki daitezke honelakoak.³⁹

Hori horrela, prosa finkatua eraikitzeke egitasmoak burutu barik segituko du, harik eta tradizio literarioko ekarria –egungo ikasle elebidunentzat guztiz emankorra– eskolan ere normaltzen ez den bitartean.

Teoriak teoria, dena den, hiztunari berari dagokionez ahozko testuak nahiz idatziak sortzea, hots, testu-antolatzaileen erabileran hiztunari berari dagokionez erabakiak hartzea, ikasle asko euskaraz ez bizitzean, ahalegin akademikoa –erdaretan ez bezala– hankamotz geratzen da, bereziki, ikasle erdal elebidunen kasuan.

Ondorioz, testu-markatzaile eta juntagailu eta menderagailu jakin batzuetara mugaturik geratzen da testu-antolatzaileen arlo zabal bezain estrategikoa, honelakoetara: *eta; gainera; batik bat; hori dela-eta; eta gero; beraz; baita... ere; alde batetik... bestetik...*, nahiz eta testuliburuetan-eta askoz gehiago landu antolatzaileen arloa. Guztiarekin ere, azkenerako kaltegarriena, testu-antolatzaileak gramatikako atal soil baten espirituz ikastea.

³⁷ ALDASORO, M. ETA BESTE BATZUEK, *Euskara eta literatura*, 3: 2.a Munduan hizkuntzak mila, 43. or. Donostia, Elkar, 2005.

³⁸ BUTRON, J. IRIONDO (1999): E. *Atalak 1 eta 2: Currículum materialak hizkuntza eta literaturarako*, OT argitaralpenak, Bilbo.

³⁹ ALBERDI, A., op. cit. 213.or.

Juntagailuak eta menderagailuak ikasleen testuetan

Testu-antolatzaileen arloari, bereziki begiratuz gero, ikasleek izen funtziozko menderakuntza euskaraz eta erdaraz aldi berean ikastea da gomendagarriena. Erlatibozko perpaus subordinatuek ez diete gure ikasle elebidunei arazorik sortzen zenbait moldetan, beste batzuetan, ordea, guztiz lagungarria da gure idazle klasikoen eredura jotzea.

Gaztelera: *Los espectadores que llegaron tarde no pudieron entrar.*

Euskaraz: *Berandu heldu ziren ikusleak ezin sartu izan ziren.*

Itzulpen horretan gazteek ez dute oztoporik erlatiboarekin.

Beste kasu honetan, ostera, tradizio literarioko egitura aproposa da:

Gaztelera: *Los espectadores, que llegaron tarde, no pudieron entrar.*

Euskaraz: *Ikusleak, zeinek berandu heldu baitziren, ezin sartu izan ziren.*

Beti ere badakigu, koherentzia testuaren propietate bat dela, laguntzen duena testua ulergarri bihurtzen, horrexegatik komeni da –bereziki erlatiboarekin– anbiguotasuna saihestea. Adibiderako,

Gaztelera: *Esta es la casa de Pacho, cuya historia ya conoces.* Iluna da, anbigua.

Euskaraz:

1. *Hau Patxoren etxea da, zuk ezagutzen duzu haren historia.* Iluna, anbigua.
2. *Hau Patxoren etxea da, zeinen historia ezagutzen duzun.* Iluna, anbigua, klasikoek zerabilten zein erabili arren.
3. *Zuk ezagutzen duzun historia Patxoren etxearena da.* Egokia, argia.
4. *Etxe hau, zeinen historia ezagutzen duzun, Patxorena da.* Egokia, argia.

«Zeinismo» deitua ez erabiltzeak hego bat galarazten dio gazteari, idazleari, ordainetan ezer eskaini gabe.

Ikasleek –berehala ikusiko dugunez– baliatu egiten dira «zeinismoaz», baina kriteriorik gabe. Ez dute era sistematikoan irakaskuntzatik jaso –kasurako erlatiboan– zer onura dakarkion idatzi behar duenari **zein** eta **-eN** testuetan konbinatzeak.

Adibidea:

DBHko 2. maila:

«Klase honetako batzuk ez dute errurik, baina errua guztiei doa zergatik jendeak roioa zegitzen dio jende horri». Mezua igortzerik ere erdiesten ez duen

Arratek, dituen muga estuen artean, testu-antolatzaileetako menpekoak etxeok erdararen parean darabiltza.

DBHko 3. maila:

«Gehienetan ez da esaten nor den hitz egiten ari dena, pertsonaia bakoitzaren esanetatik eta tonutik igarri behar dugu nor den hitz egiten duena esaldi bakoitzean». Berez, errepikapena testuen kohesiorako errekurtso linguistikoa bada ere, Gentzeneren kasuan era nahasian idazteak eskatzen diona da, eta gainera, sinonimia, antonimia edo hiperonimiarik erabili gabe.

Bertoko, 3. mailako Anderrek, ahoz beti esan ohi du «*Noa autobusera*» edo «*Da polita*»; hemen, berriz, honela erredaktatzen du, nonbait, eskolaren eraginez:

Bertso honen gaia, pertsona bat gerran dagoen egun baten etxean egiten duena da.

Konbinaketa egiten badaki, zorte onez, 4. DBHko Iratik:

Batetik, lehenengo zatia, non narratzaileak bere paranoiak kontatzen dituen; eta, bestetik, Giselleren istorioa gertatzen den lekua.

Maila bereko Nereak, aldiz, denetarako darabil *zeren* nahiz eta ia beti bait- gabe:

Protagonistari, azkenean, kaleak lasaitasun antzerako bat sortzen dio, zeren jadanik ez dago haurdun eta lasai paseatzen da.

Anek –maila berekoak– irakaskuntzatik jaso duen eredu atzerakarga darabil idazterakoan, ahozkoan beste era batera hitz egiten du-eta. «*Ginekologoak abortua ilegala dela diozso eta berak ez diola horrelakorik egingo esaten dio*».

Garikoitz –hau batxilerreko 1. mailakoa– erdal elebiduna da, bizi erdaraz da. Hala ere, perpausaren barruko hurrenkera ez da inondik ere gaztelerakoa:

Koaderno Handia liburuaren espazioa Amonaren etxea dagoen herrian gertatzen da bereziki.

2. BATXILERRA

Era bietara baliatzen da Libe erlatiboaz:

Eta lotsagarria iruditzen zaidana, D Ereduan badaudela irakasleak zeintzuk euskaraz espresatzeko gai ez diren.

Mirenek, bestalde, *Euria dela* baino *Nola euria den* du gogokoago eta, tamalez, modu bakarrari oratzen dio:

Nola euritan egin genduan...; Nola Zarautzera ailegatu ginen.

Aintzane, idazle trebatuaren tankeran baliatzen da:

Biztanleria handiko lurralde batean, non arraza desberdintasun handia ze-
goen, ez da erraza hizkuntzak aurrera egitea. Izan ere, ...

Edozelan ere, idazten gabiltzanok arkela ala ordotza den erabaki ezinik dihardugun artean, eskolako neska-mutilek erdararen kalko oharkabeokak darabiltzate lasai asko euskaraz. Honela datoz Eusko Jaurlaritzako *Kontuan izan* deituriko glotodidaktika argitalpenetako 54an, akatsen sailkapena eta erantzun zuzenena banaturik:

Okerrak: *Zuzenak:*

Zehar galderak osatzerakoan:

Ez dakit noiz etorri da *Ez dakit noiz etorri den.*

Aitzakiak, justifikazioak adierazterakoan:

Nola irakaslea ez dago, banoa. *Irakaslea ez dagoenez, banoa.*

Hor ere, kontua ez da iragarlea badarabilen edo ez, ezpada erdarako akatsa bereganatu duela. Hala ere, ikasle elebidunak euskara eta gaztelera ukipe-
nean dituela jakinik, pedagogia onak eskatuko luke irakastea *nahiz eta/nola...*
(*e*)n, ezen, iragarlea jartzea berez-berez dakarkie gaztelera:

Artetxoan aipatu bezala, erdal eragina agerikoa da:

Ya que ez datorren, goazen! *Ez dator, beraz, goazen.*

Ondorioak adierazterakoan:

Asi que alferrik zabilta! *Beraz, alferrik zabilta!*

Arrazoiak adierazterakoan:

Berandu nator zergatik lo hartu dut. *Berandu nator, loak hartu nau-eta!*

Atal honetan prosaz dihardugunean, idazketa ez eze irakurketa ere azter-
tu nahi dugu ezen, batak hartzen duen testu-antolatzaileen aurreko jokabideak
bestean ere eragin zuzen-zuzena izango baitu. Hala, esaldia oso luzea denean,
ez dakigu zelan irakurri, harik eta amaierako berbara heldu arte. Baina, giltza
aurretik ematen badugu, kasurako, *harik eta* esaldiaren hasieran ipintzen ba-
dugu, irakurlearen lana asko erraz daiteke. Beraz, txanponaren beste aldeari
begiraturik, idazlearen esku dago zenbat atzeratu lokailuaren kokapena ze,
atzeregi kokatuz gero, ilunegi gerta daiteke lotura.

Euskaltzaindiko (EGLU VI: 110) liburuan esaten da zenbait testu-antola-
tzailek iragarleren bat eraman dezaketela aurretik. Esaterako, *-eN arte* denbo-
razko menderatzaileak *harik eta* iragarlea.

Baieztapen hori honela argitzen du Pello Esnalek: «**Harik eta** erabiliz erraztu egiten da irakurketa».⁴⁰

Harik eta... arte honetaz esandakoak berdin balio du beste zenbait bikotetarako ere: **baldin eta...ba-**, **ea... -eN**, **baita...ere**, **ezta...ere**, **behin...-eZ gero**.

Idazleak –gure kasuan ikasleak– erabakia hartzeko orduan, kontuan izan beharke ditu testu-antolatzaileak eta testuaren goi-beheak, esaldien luze-laburra. Haren esku geratuko da erabakitzea, esate baterako, **-ela** oso atzean joateak zaildu egingo duen irakurketa, edo irakurle edo idazle gazteak errazago jasoko duen **nola** antolatzailearen erabileraz baliatuz. Gure gazteen arteko lanbideak erakutsi izan digunez, oro har, errazago, zalantzarik gabe: «Esan didate etxetik alde egin **duela**» baino «Esan didate **zelan** etxetik joan **den**».

Azken baten, gramatikaren baino pragmatikaren eraginaz dihardugu. Eusebio Osak damaigun adibide eredugarria:

Ba multzo errematikoaren buruan agertzen zaigu. Eta multzo errematikoa irispidetualaren bidez erabakitzen denez, **baren erabilera aukera komunikatiboak erabakitzen du**. *Esan nahi baita, Aitor dator eta Aitor badator-en arteko aukera, ez dela gramatikak hala behartua, pragmatikak eragina baizik, hots, testuak Aita fokutzat hartzera bagaramatza, ez dugu baren beharrik; Aita topikotzat jotzera eramaten bagaitu, aldiz, ba beharrezko du multzo errematikoak. Hau da, behar gramatikala aukera pragmatikoak sortzen du.*⁴¹

4.2.3. *Ikasle gazteak zelan ikasten du idazten?*

Noam Chomskyren bereizketa klasikoa gaitasunaren eta performantziaren artekoa, gure arloan honela planteatuko luke Krashen-ek: Gaitasuna kodigo idatzia dela eta performantzia edo ariketa testuaren konposizioa, hau da, autoreek erabiltzen dituzten estrategien multzoa testua sortzeko. Beste modu batera esanik, gaitasuna *jakitea* dela eta performantzia *egiten jakitea*. Horrenbestez, idazle den orok, biak behar ditu menperatu.

Beraz, kodigo idatzia da, hizkuntza idatziaz geure burmuinean gordeta dauzkagun ezagutza abstraktuek osatzen dutena. Ezagutza horiek geureganatzeko moduak dira: irakurketa –derrigorrezkoa nahiz atseginez egina–; testu idatziak buruz ikastea: legendak, ipuinak eta abar; gramatikako arauak ikastea; gogoko ditugun testu atalak buruz ikastea –zintak, poemak eta abar–.

Konposizio-prozesua, ostera, testu idatzia sortzeko erabili ohi ditugun estrategien multzoek osatzen dute. Estrategia horietan, gauzatzen ditugun ekin-

⁴⁰ ESNAL, P., EUSKALTZAINDIA, *Jagon Saila*, Op, cit. 55. or.

⁴¹ OSA, E. op. cit., 297. or.

tza guztiak sartzen dira harik eta zerbait idaztea erabaki genuen unetik abiatu-rik, testuaren azken orrazketari onespina ematen diogun arte.

Gure gazteak testu-antolatzaileak-eta erabiltzen ez dituztenak, testu-konposiziorako prozesu kaxkarrez baliatzen dira, edo estrategiarik eza da beraien oinarritzko akatsa. Zein motatako okerrak dituzte ikasleen halako idazlanek? Ideia ondo garatu bakoak, estruktura gaizki antolatua, anakolutuen erabilera, eta abar.

Halako ikasleei Daniel Cassany-k idazle blokeatuak deritze ezen, kodi-goaren jabe izanik ere, arazoak baitituzte idazterakoan. Halako idazleak dira gure gazteen artean, hitz egiten duten moduan idazten dutenak, alegia, testua behin baino idazten ez dutenak, eta idatzi ere, ez dakitelako zuzendu egin dezaketela eta berriro idatzi, gainera, hainbat aldiz zenbat behar duten, zeren uste baitute ezen idatziak berez sortzen direla, ahozko testuak egiten diren era berean.

Dena dela, Krashen-ek aipatu ere egiten ez duen arren, kontrako arazoa dutenak ere badira gure ikasleen artean. Horiek, menperatzen dituzte konposizio-estragiariak, baina ez dira jabetu kodigoaz. Zein egoeretatik sortu dira horrelako ikasleak? Gure elebitasun/diglosia egoeretatik zeren, ondo ikasiak eta praktikatuak baitituzte erdarazko konposizio-estragiariak, baina euskara ez dute oraindik behar den mailaraino ikasi.

Beti ere, ezin ahaztuko dugu kodigoaren e-estruktura aldatu egiten den arren hizkuntza batetik bestera, performantziako/ariketako e-estragiariak berberak direla edo antz-antzekoak hizkuntza batean eta bestean, eta, beraz, profitagariak direla bitzuetarako.

4.2.4. Zer jakin behar da ondo idazteko?

Arau fonetikoak eta ortografikoak, morfosintaktikoak eta lexikalak –zeinek perpausak sortzea posible egiten duten–, parte bat baino ez dira hiztunek ezagutzen dituztenetarik. Gainerakoa, beste partea, testuak osatzeko arauak dira: egokitasuna, koherentzia eta kohesio arauak.

Egokitasuna, testuaren berezitasun bat da, determinatzen duena erabili beharreko aldakia (euskalkia/estandarra) eta erregistroa (orokorra/berezia, ahozkoa/idatzia, objektiboa/subjektiboa, formala/informala).

Koherentziak adierazten digu egoera bakoitzerako informazio pertinen-teak daudela; ez dela izan behar, ez berritsua, ez lakonikoa ere; hau da, badi-rela informazio esanguratsuak eta baita azalekoak ere. Esate baterako, curriculum vitae-n, hizkuntzak dakizkizula aipatzea koherentea da; entziklopediak saltzen aritu izana, ez, ordea.

Koherentzia da, hortaz, testuaren izaera, aukera egiten duena informazio adierazgarri eta ez adierazgarriaren artean, baita egitura komunikatiboa modu jakin baten atontzen duena ere: sarrera, atalak, ondorioak eta abar.

Kohesioa: Testua osatzen duten era askotako perpausak sarean loturik daude beraien artean. Elkar lotze horretako mekanismoen artean dira testu-antolatzaileak. Kohesio formarik gabe, testua, perpausa solteen zerrenda hutsa izango litzateke, eta igorlearen mezua hartzailearengana iristeko oztopo larriak agertuko lirateke. Ez da euskal munduan superreskarmentuen premiarik, jabe gaitezen, testu-antolatzailearik gabeko pasarte askotan zein neurritaraino den dioguna behaztopa harri.

Finean eta buruan, egokitasun, koherentzia eta kohesio mekanismorik barik, idazlea ez da gauza testu komunikatiboa sortzeko.

4.2.5. *Kodigo idatzia eskuratzeko bideak*

Jarduera gomendagarrien artean, aipatu beharrekoak dira.

4.2.5.1. Testuen irakurketa eta ulermena.

4.2.5.2. Txatal literarioak buruz ikatea, hala ahozkoak nola idatzizkoak.

4.2.5.3. Testuak kopiatzea.

4.2.5.4. Arau gramatikalak ikatea.

Denak ere, jakina denez, ohiko praktikak dira idazketako ikastaroetan-eta, baina, denean dela, bozgoraz iragarririk, jarduera didaktikoen artetik, zein jo genezake eraginkorrenzat? Autorerik autore eta praktikarik praktika aritu ondoren, honelaxe erantzungo genuke:

4.2.5.5. Atseginez, plazerrez irakurtzea da, askogatik, jarduerarik eraginkorrena kodigoaz jabetzeko. Gainera, ezinbesteko dirudi

4.2.5.6. Irakaslearen zuzenketa bakar-bakarrik da eraginkorra, baldin egiten bada testuaren konposizio prozesuan, hots, oraindik ikasleak zuzendurikoa testuko erredakzioan sar lezakeenean. Honetan, zirriborroa da garrantzitsua dakigunetik ez dakigunera jotzeko, ze etorri ahala idazteak –zirriborroan, alegia– idazlearen balioak nahiz akatsak agerian uzten baititu. Metodologikoki, zirriborroan azalduko oker hori edo bikain adierazitako txatal hura da zuzendu edo aztertu behar duena irakasleak. Berez, gure ikasleek berba egiten duten modu berean idazten dute, alegia, behin bakarrik, etorri ahala, baina hori guretzat zirriborroa baino ez da.

Honezkero, ohartuko zen inor, nola ikasleak atseginez irakur dezan, liburu atseginak behar diren, eta nola euskaraz, filosofiako testuliburuetan, kasurako, pasarte ulertezinak ehunka dauden, eta halako «euskara gordi-

nez»⁴² datorren mezua ulertu egiteko ere, behin baino sarriagotan behar dela atal bera irakurri. Beraz, hor ez dela goxotasunik.

Behin eta berriro Krutwig aipatzen duen Aita Villasantek dio –eta guk arterago ere aipatu izan dugu–:

Euskararentzat gauza denetan bakar-bidea nahi da: hitzetan, sintaxian, orotan.⁴³

Jokabide horrekin, ordea, ez da erdietsi euskararen bizitza historikoko giltza eta muina eskuratzerik.

*Algún lingüista –dio Aita Villasantek– ha sugerido como una de las posibles causas de esta subsistencia del vascuence la prodigiosa facilidad que tiene esta lengua para asimilarse elementos extraños, voces y formas de préstamo; lo que le permite adaptarse a la nuevas situaciones y capacitarse para expresar toda clase de nuevos conceptos. De hecho, los injertos de origen latino en la lengua son considerables en número e importancia, a juicio de los entendidos, y no se reducen tan sólo a préstamos de vocabulario. Cuando el euskera se encontró ante la disyuntiva de entregar la bolsa o la vida, o sea, la pureza que se resiste a adoptar elementos extraños, y se quedó con la vida. No estaría de más que nuestros puristas actuales considerasen si con sus purismos intempestivos no están obligando ahora a la lengua a sacrificar la vida antes que la bolsa.*⁴⁴

5. ONDORIOAK

Testu-antolatzailearik gabe ere testua izan daiteke koherente, beraz, antolatzaileak erabiltzearen aldeko Euskaltzaindiaren Jagon Saileko ahalegin honean, antolatzaileak erabiltzea ez da «per se» testu koherentea sortzeko bermea, bai, ostera, laguntza itzela, nahiz eta sortu ez eurek, zeren zenbait aspektu formalek ez eze esanahiak ere lotzen baititu perpausak elkarren artean. Gainera, testu-antolatzaileek bermatu egiten dute hartzaileak mezua argi bezain garbi jasoko duela, gutxi ez dena, batik bat gazteen idazkerari erantzun praktikoak bilatzeko saioetan dihardugunean.

Finean eta buruan, badirudi ezen, errepide europarretatik zetorren euskal prosa desbideratu egin zela XX. mendearen hasieretan eta harrezkero, geure-geure diren usteko saihebidetarik estuegiatik gabiltzala.

Behar bada, arrazoiria etortzeko une egokira iritsi gara, begiak jasorik mendebaldeko testugintzako bideetara begira jarriz, kontrabidean jardutea behin betiko bazterrerara lagatzeko.

⁴²ZUBIMENDI, J.R. eta ESNAL, P. (1993): *Idazkera liburua*, 147. or.

⁴³VILLASANTE, L. Op, cit., 146. or.

⁴⁴VILLASANTE, L. (1961): *Historia de la literatura vasca*, Sendo, Bilbao, 30. or.

Geure-geurea delakoa soilik korrituz, atzera kargaz doakigu gurdia eta irakurle idiaren begiak nekatu egiten dira mezua bultzaka garraiaturik.

Orain, ordea, atzerakarga arintzeko ez dezagun testua aurrera karga zamatu, atzekarga bezain deserosoa baita aurrekarga. Testua orekan dabilen, bazter ditzagun idazlan beti azkargak, testu-antolatzaileen laguntzaz klasikoen prosagintza zailduaren bidea ere geurea dela, behin betiko, onaturik.

Europako beste hizkuntzetako idazleen prosagintzari itxi egin izan zaio bidea, onartu gabe, Erromako murailetan aspaldi zabaldu zirela ateak eta barbaroak barrura sartu eta modernitatean ere ateak hertsirik iraun gura lukeenari komeniko litzaiokeela aintzat hartzea ezen, barbaroak behin honezkero etxean ditugula, borta giltzean itxirik ere. Euskaltzaindiak, zeinek Leizarraga nahiz Axular ere kide dituen, aspaldian izendatu zituen barbarook euskaldun.

6. AMAIERAKO EBALUAZIOA ENTZULEEI

Emaitzak baino prozesu didaktiko guztia baloratu ohi dugu, ikasle bakoitza ezagutuz eta etengabeko jarraipena eginik ezen, ikaslea banan bana ezagutzen baitugu.

Entzunari erantzunez:

1. Zein helburu ekarri da saio honetara? Bete da?
.....
2. Arterik, jadanik bazenekienetik, zer azpimarratu da hitzaldian?
.....
3. Zein ideia berri jaso duzu?
.....
4. Zein ideia, ilun zenekarrena, ez zaizu argitu?
.....
5. Hemen aditutakoa aditurik, zein aspektu, atal, aldatuko duzu zeure testugintzan edo ikasleenarenean?
.....
6. «Eta kriterio horiek dira oraindik guri iristen zaizkigunak. Eta askotan iristen zaigu batasunik eza: irakasle batekin, honela idatzi behar dut, aditza hemen jarri behar dut; batekin «errekurtsu» erabili behar dut, bestearekin «helegite»: aditza atzera pasatu, bada hori jasotzen dugun zerbait».

Autore horrek dioena egia da?

.....

7. Onartuko zenuke baieztapen hau?: «Baina uste dut itzulpengintzan, oraindik dauden irizpideak oso urruti daudela hizkuntza moderno, hizkuntza posible batetik, oso urruti dabilta eta horrela ez dago hizkuntza hori gazteei transmititzerik».
-

8. Honako esaldiak entzuten dituzu euskaldun biren ahotik, zure ustez, norena, nolako pertsonarena izan liteke euretariko bakoitza?

8.1. «Segun medikuak dioen, bihar joango naiz etxera».

.....

8.2. «Gaur presaz nabil, bihar pasetan naiz».

.....

9. Nik iturri bi ditut testuak lasai idazteko:

9.1. Bata, Grezia eta Erromatik Mendebaldeko hizkuntza landu gutietara hedatu dena.

9.2. Bestea, euskaldunen ahozko euskara jatorra.

Ados zaude?

.....

10. Ezin mintza gaitezke gu geure gurasoen erara, ez eta gure gurasoak Frai Bartolome Madariagarenera. Larrauriko urliaren 2008-09-09ko esaldi hau, nola ekarriko zenuke zeure euskarara?

«Badira epokak artxo asko jaten dana».

.....

7. BIBLIOGRAFIA

ALBERDI, A. (1996): *Eskola gramática*, Elkar, Donostia.

ALDASORO, M. ETA KIDEAK (2005): *Euskara literatura, 3. DBH*, Elkar-Ikastolen Elkartea. Donostia.

AMUNDARAIN, D. (2000): *J. R. Flecha Andrés: Biziaren iturria. Bioetika*, Erlijio kulturaren bilduma, Deustuko Unibertsitatea.

ARRIETA, S. (1987): Ahozko grabaketa, Mungia.

- AUSUBEL, P. (2003): In Euskaltzaindia, *Euskalkio eta Hezkuntza*, IKER 13, Bilbo.
- AUSUBEL, P. ETA KIDEAK (1989): *El desarrollo infantil: el desarrollo de la personalidad*, Mexico, Paidós.
- BAXOK, E. (1986): «Euskara euskalkiak», in ASJU XXVIII.
- BUTRON, J. ETA IRIONDO, E. (1999): *Atalak 1 eta 2, Currículum materialak hizkuntza eta literaturarako*, OT, Bilbao.
- DARDANO, M. ETA TRIFONE, P. (2006): *Gramatica italiana*, Zanichelli, Milano.
- DOMINGUEZ, M.N. (2007): *Conectores discursivos en textos argumentativos breves*, Arco/Libros, Madrid.
- EUSKALTZAINDIA (1990): *Euskal gramatika. Lehen urratsak-III, Lokailuak*. Bilbo.
- (2008): *Testu-antolatzaileak. Erabilera estrategikoa*, Jagon Bilduma, 6, Corpus Batzordea, Bilbo.
- ESNAL, P. eta ZUBIMENDI, J.R. (1993): *Idazkera liburua*, Eusko Jaurlaritza, Gasteiz.
- GABIKAGOGEASKOA, A. (2008): *Rawls J., Justiziaren teoria bat*, Klasikoak, Bilbao.
- GAMINDE, I. eta GOIKOETXEA, U. (2005): *Irakurketa ozena ebaluatzeko irizpideak Bizkaian*. Mendebalde Kultura Alkartea, Izaro Bilduma, Bilbao.
- HERNANDEZ, J.A. (2003): «Gaiak», *El País*, reportaje, 2003-04-07.
- HIDALGO, B. (1988): Baina zer da euskal joskera? In *IVAP*, 21.
- IRIGOIEN, A. (1990): *De re philologica linguae uasconicae, III*, Bilbao, 1990.
- IRIGOIEN, J.M. (2000): *Lur bat haratago*, Elkarlanean, Donostia.
- IVAP (1988): *Estilo liburua*.
- LEWIN, K. (1972): in *Idioma y poder social*, Ninyoles, R.
- MENDIGUREN BEREZIARTU, X. (2005): *Marx Karl: Idazlan hautatuak*, Klasikoak, Bilbao.
- OSA, E. (1990): *Euskararen hitzordena*, Euskal Herriko Unibertsitatea.
- PLAMER, F. (1990): in *Euskararen hitzordena*, OSA, E., op. cit.
- SIGUAN, M. (1990): *Lengua del alumno, lengua de la escuela*, ICE, Barcelona.
- VILLASANTE, L. (1961): *Historia de la literatura vasca*, Sendo, Bilbao.
- (1988): *Euskararen auziaz*, Luis Elizalde Bilduma, Lizarra.
- WEINREICH, U. (2003): *Euskalkia eta Hezkuntza* in Euskaltzaindia, IKER 13, Bilbo.

EUSKARAREN ERABILTZAILE ESTRATEGIKOA: HELDUEN EUSKALDUNTZE ETA ALFABETATZEAREN HELBURU

*Lourdes Elozegi,
HABEko teknikaria*

Ezer baino lehen, esker ona adierazi nahi diot Euskaltzaindiari, eta bereziki Corpus batzordeari; hasteko, gaurko jardunaldi honetara konbidatu izanagatik; baina, batik bat, helduen euskalduntze eta alfabetatzea aintzat hartzeagatik gaur ere.

Leku berezia eta zerikusi zuzena izan du Euskaltzaindiak helduen euskalduntze eta alfabetatzearekin. Besteak beste, ezaguna da Rikardo Arregik 1966ko urtarrilean Euskaltzaindira idatzitako gutuna, eta Akademia honek emandako erantzuna eta ondoren sortutako kanpainak. Eta, nahiz eta gero berariazko erakundeek hartu beren gain helduen alfabetatze eta euskalduntzea, etengabe ari da eragiten Euskaltzaindia helduen euskara-irakaskuntzan. Eten-gabea da bien arteko harremana.

Etengabe ari da helduen euskalduntze eta alfabetatzea Euskaltzainditik hartzen; eta etengabe ari zaio eskatzen. Esango nuke, era berean, etengabe ari zaiola eskaintzen ere, nahiz eta askoz maila apalagoan izan.

Horren harian, eta betiere nabarmendu nahian goizean aurkeztutako *Testu-antolatzaileak. Erabilera estrategia* liburuak zer garrantzi duen guretzat –helduen euskalduntze eta alfabetatzean ari garentzat–, bi puntu landuko ditut hitzaldi honetan: 1) helduen euskalduntze eta alfabetatzeak hasieratik egindako ibilbide kurrikularra eta 2) nola euskararen erabiltzaile estrategikoak sortzea den gure azken helburua.

1. HELDUEN EUSKALDUNTZEA ETA ALFABETATZEA: IBILBIDE KURRIKULARRA

HABEren zuzendari nagusi Joseba Erkiziak artikulu jakingarri bat idatzi zuen iaz, azalduz helduen euskalduntzearen eta alfabetatzearen gaur egungo nondik norakoa (Erkizia, 2007), bai alderdi didaktikotik ikusita («didaktikoa baita HABEren jardueraren erdigunea»), bai alderdi instituzionaletik ikusita ere.

Alderdi didaktikoa hizpide, honela zioen (nirea da azpimarra):

Jarduera didaktikoa da euskaltegien funtsezko egitekoa; eta HABErena, funtsezko jarduera hori sustatzea eta bideratzea.

HABEk, egiteko horretan, kurrikulua jotzen du oinarrizko baliabidetzat; horren arabera gauzatzen baitu irakasle bakoitzak, jakinaren gainean nahiz oharkabean, eguneroko jarduera didaktikoa.

Azken batean, bi kurrikuluk gidatu dute helduen euskalduntzea, azken hogeita sei urte hauetan: soil esanda, kurrikulu gramatikalak eta kurrikulu komunikatiboak.

Data mugari bat ere jar daiteke, bien arteko bereizle: 2000ko otsailaren 9a; egun horretan jarri baitzen indarrean Helduen Euskalduntzearen Oinarrizko Kurrikulua (HEOK), hori onartzen zuen Agindua bezperan argitaratuta.

Baina ondo ulertu behar da bereizketa hori. Izan ere, hasiera-hasieratik antolatu zuen HABEK euskararen irakaskuntza benetako komunikazioari begira, nahiz eta gramatikaren arabera zehaztu zituen ikas-edukiak. Hasiera-hasieratik saiatu zen uzartzen hizkuntz formen ikasketa eta lau trebetasunen (entzumena, mintzamena, irakurmena eta idazmenaren) garapena. *Hasiera-hasieratik jo zuen euskararen ezagutza eta erabilera lotzera*, ikasgelatik bertatik hasita eta ekintza osagarriak eta kanpo-ekintzak eta barnetegiak sustatuz. Eta hasiera-hasieratik hasi ziren euskaltegiak eta barnetegiak euskaldun osoak sortzen.

Apurka-apurka, gorputz hartzen joan da nahi komunikatibo hura, eta kontzeptu bihurtzen hasierako intuizio eta senak: funtzio, nozio, testu, estrategia... gaitasun komunikatibo; eta ikas-eduki berriak gehitu zaizkie lehengoei. Eta lan hori guztia biltzera, sendotzera, indarberritzera eta biribiltzera etorri zen HEOK (Helduen euskalduntzerako oinarrizko kurrikulua).

Eta aurrerago honela dio:

Dena den, bada luze joko digun lan bat. Noiz ordezkatu ahal izango dugu, izan ere, ikuspegi gramatikalaren arabera egindako ikas-edukien banaketa, ikuspegi komunikatibotik egindako batez? Edo, bestela galdetuta, noizko «gramatika» komunikatibo bat?

Baliabide egokia baita gramatika, bai ikaslearentzat eta bai irakaslearentzat, zertan ari diren jakin dezaten. Batzuetan gerta baitaiteke, gaizki ulertutako ikuspegi komunikatiboaren eraginez, jardunean jardutea irakasleak eta ikasleak, zertan ari diren ongi jakin gabe.

Gatozen, bada, helduen euskalduntze eta alfabetatzeak egindako ibilbide kurrikularra azaltzera, Joseba Erkiziak aipatutakoak zertxobait zehaztuz, eta ibilbide honetan lau gai nagusi ahaztu gabe: 1) hasiera-hasieratik euskara-erabilzaileak sortzea izan da helduen euskalduntzearen helburu, 2) funtsezkoa izan da ibilbide horretan ikuspegi-aldaketa: ikuspegi gramatikalaren paradigma ikuspegi komunikatiboarenaz ordezkatu izana, 3) ezinbestekoa da paradigma-aldaketa hori kontzeptu egokiz adieraztea eta horiek euskarari nola gauzatzen diren atzematea.

1.1. Senez, ikuspegi gramatikalaren baitan

Askotan, arrazoiz edo arrazoirik gabe, helduen euskalduntzeari leporatu zaió ezagutza eta erabileraren arteko dikotomiaren erantzule izatea. Alegia, euskaltegiak euskararen ezagutza eskaintzen diola euskaldungaiari, baina ez dituela euskara-erabiltzaileak sortzen. Horretarako, gizarteak bestelako erakunde, baliabide eta egitarauak beharrezko dituela, ikasitakoa erabiliko bada.

Joseba Erkiziak dioen bezala, ordea, hasiera-hasieratik izan du helduen euskalduntzeak gaitasun komunikatiboa helburu eta «hasiera-hasieratik jo zuen euskararen ezagutza eta erabilera lotzera, ikasgelatik bertatik hasita eta ekintza osagarriak eta kanpo-ekintzak eta barnetegiak sustatuz».

Esaterako, oraindik ere gogoan dut, duela 27 urte, Hondarribiko HABE-ren barnetegian, zer aldaketa egin behar izan genituen ikas-edukien hurrenkeran, hizkuntz formen hurrenkeran. Izan ere, gure ikasle haiek lehen egunetik euskaraz hitz egin zezaten nahi genuen. Ikasgelan eta baita ikasgelatik kanpo ere: jangelan, jolasgelan, liburutegian, herrian... Berehala ohartu ginen eskolatan ikuspegi gramatikaletik antolatu eta landutakoak ezer gutxirako balio zuela, eguneroko benetako behar komunikatiboei erantzuteko. Ezpairik gabe, ezagutza eta erabilera genituen helburu, nahiz eta zailagoa egiten zitzaigun ikas-irakas jardunean bi alderdi horiek uztartzea.

Nola lortu ikasitakoa eskolatik kanpo ere erabiltzea?

Irakasleok, irakasle orojakileok, hizkuntzaren berri ematen genien ikasleei: formak, lexikoa, arauak eta abar. Horiek osatzen zuten programaren lehen ardatza. Eta uste genuen ikasleen kontua zela batik bat hizkuntza gauzatzea. Beraiek eraman behar zuten praktikara; beraiek erabili ikasitakoa.

Baina ez genituen bakarrik uzten. Gertutik laguntzen genien lau hizkuntz trebetasunak lantzen: entzumena, mintzamena, irakurmena eta idazmena. Hitz egiten jartzen genituen; idazten eta entzun eta irakurritakoa ulertzen. Landutako formak erabiliz, arauak aplikatuz jardun behar zuten eta beti, hori bai, zuzentasunez. Hori zen irizpide nagusia. Horrela hornitu genuen programaren bigarren ardatza: trebetasunak.

Poliki-poliki, urratsez urrats, hizkuntzalaritza aplikatuak garai hartan zioenaren haritik eta askotan senez joan ginen gure jardun didaktikoa osatuz eta aberastuz, ikuspegi gramatikalaren baitan.

Berehala gehitu genizkien funtzioak eta nozioak hizkuntz edukiei. Urrats garrantzitsua izan zen, nahiz eta esaldien mailan geratu.

Urte batzuk geroago etorri ziren lokailuak, Euskaltzaindiaren eskutik etorri ere (Euskaltzaindia, 1990). Ordurako, hasiak ginen testua lantzen; eta ez soilik esaldiak: koherentzia, kohesioa, eta abar. Kontzeptu horiek, ordea, gehienetan ikuspegi gramatikal eta arau-emailetik lantzen genituen, hizkuntza araua besterik ez balitz bezala.

Baina, euskalduntzearen jardun didaktikoan, ikasleen beharrak eta bigarren hizkuntzen irakaskuntzaren inguruko literaturak bultzaturik, pixkana-pixkana lekua hartuz joan ziren komunikazioak, pragmatikak, testuak eta testuinguruak, gaitasun testualak, gaitasun soziolinguistikoak eta antzeko kontzeptuak.

1.2. Ikuspegi komunikatiboa: HEOK

Euskaltegiek batez ere 1990-2000 hamarkadan egindako lan eskergari esker, helduen euskalduntzeak eta alfabetatzeak aldaketa itzela izan zuen. Ez bakarrik ikuspegi gramatikalaren oinarri linguistikoa berritzen eta osatzen ari zelako; baizik eta ikaskuntza-teoriek zein didaktikak ere aldaketa asko bultzatu zituztelako. Gure esparrua –euskalduntze eta alfabetatzearena– ez zen mugimendu horretatik kanpo geratu.

Egoera horretan jarri zuen HABEk indarrean *Helduen Euskalduntzerako Oinarrizko Kurrikulua* (HEOK), hiru oinarri zituela –linguistikoa, psikologikoa eta soziologikoa–, oinarrizko hiru galderari erantzunez: 1) zer da hizkuntza?, 2) nola ikasten du helduak hizkuntza?, 3) zer testuingurutan ikasten da euskara Euskal Herrian?

Hizkuntzari gagozkiolarik honela dio HEOK dokumentuak (HABE, 1999: 17):

Hizkuntza sistema bat dela esateak honen alderdi estrukturala azpimarratzen du. Hain zuzen, sistema elementuz osaturik dago; elementu hauek elkarloturik daude, eta osotasunari erreferentzia egiten dioten neurrian lortzen dute beren zentzu eta balio osoa. Hizkuntzaren barruan hainbat sistema edo, hobeto esan, azpisistema aurki daitezke: sistema fonologikoa, morfosintaktikoa, semantikoa...

Baina hizkuntz sistemaren unitate komunikatiboa ez da ez hitza, ezta esaldia ere, diskurtsoa baizik, testuetan gauzatzen dena. Testuek, berriz, bere osotasuna lortuko dute, bere arau propioez gainera, azpisistema fonologiko, morfosintaktiko eta semantikoaren arauak ere betetzen badituzte, beti ere komunikazioa gertatzen den xedeari eta egoerari, kontestuari alegia, egokituz.

Ikuspegi eta paradigma berri hau, ikuspegi gramatikala zuzenduz eta osatuz, haustura bat gainditzera zetorren. Hizkuntza, bat izanik ere, urteak generamatzen bitan banatuta ikusten eta irakasten –forma eta esanahia, hizkuntz formak eta trebetasunak, ezagutza eta erabilera...–, nahiz eta helburua modu bateratuan zehazten saiatu.

Bereizketa hori beharrezkoa izango da zientzia egiteko (gogora Saussuren *langue* eta *parole*, Chomskyren *competence* eta *performance*); baina kaltegarria dugu irakaskuntzan, osotasuna banatzera eta sakabanatzera datorren neurrian.

HEOKak, berriz, hizkuntzaren alderdi guztien sintesia eta batasuna berraurkitzea bilatzen du; gaitasun linguistikoa osatzea. Hizkuntza ikastea ez da bakarrik esaldi zuzenak sortzen jakitea. Esaldi horiek egoki erabili behar dira komunikazio-ekintzetan.

Hala, gaitasun linguistikoaz ez baina, gaitasun komunikatiboaz hitz egiten hasi ginen. Are gehiago: kontzeptu horretan laburbil daiteke HEOKaren funtsa, paradigma berriaren bihotzean.

Canale eta Swain autore klasikoek eratu zuten (1980) kontzeptu hori, eta Canale-k berak garatu 1983an. Horren arabera zehaztu genituen, HEOK dokumentuan, mailaz mailako gaitasun komunikatiboa eta lau azpigaitasunak: gaitasun linguistikoa, soziolinguistikoa, diskurtsiboa eta estrategikoa. Honela dio HEOKak (HABE, 1999: 20):

- *gaitasun linguistikoa: hizkuntza baten arauak jarraituz osa daitezkeen eta beren esanahi konbentzionala duten adierazpen egokiak sortu eta interpretatzeko gaitasuna.*
- *gaitasun soziolinguistikoa: komunikazio-egoerari egokitzeko abilezia.*
- *gaitasun diskurtsiboa: testuak taxutzen eta interpretatzen estrategia egokiak erabiltzeko gaitasuna.*
- *gaitasun estrategikoa: hizkuntzaren erabiltzailearen kode-ezagutzan egon daitezkeen hutsuneak edo beste arrazoik batzuk direla eta gerta daitezkeen komunikazioaren etena konpontzeko, hitzezko eta hitzik gabeko komunikazio-estrategiak erabiltzeko gaitasuna.*

Ikuspegi honetatik zehaztu ziren trebetasunez trebetasun maila bakoitzean lortu beharreko helburuak. Ikuspegi honetatik zehaztu ziren ebaluzio-irizpideak eta baita azterketa-probak ere.

Adibidez, hona hemen euskalduntzearen lehenengo eta laugarren mailako helburu orokorrak (HABE, 1999: 33):

1. maila. Lehenengo maila burutzerakoan, ikaslea gai izango da eguneroko kontestu ezagunetan gai orokor eta arruntei buruzko kontaketa eta narrazio sinpleak, instrukzioak, pertsona eta objektuen deskribapen laburrak ulertu eta, ahoz nahiz idatziz, adierazteko. Halaber, eguneroko harreman hurbilen inguruan, solasaldietan parte hartzeko gai izango da. Dena den, testuaren mezu nagusia eta orokorra jaso/adieraziko du; eta zerbaitetan, helburuaren arabera eta testuaren egiturak bideratzen duenean, informazio xehea ere jasoko du.

4. maila. Laugarren maila burutzerakoan, ikaslea gai izango da kultura-maila goreneko eta norbere espezialitateko gaien inguruan elkarriketa mantentzeko eta iritziak eta azalpenak emateko. Halaber, testu espezialduak bere osotasunean jasoko ditu; eta, hizkuntza formalean nahiz informalean egoerari egokituz eta arrakasta lortzeko moduan, era guztietako testuak zuzen, zehatz eta jator idatzeko gai izango da. Euskalkietako berbaldiak eta idatzizko testuak ere ulertzeko gai izango da.

Ikuspegi berri horren baitan, indar berria hartu zuen jardun didaktikoak. Gero eta eragileago bihurtu zitzaigun *komunikazio* hitza. Ez zen nahikoa hizkuntza ikastea. Ez zen nahikoa baliabide linguistikoak ezagutu eta zuzen erabiltzea. Zerbait komunikatu beharra zegoen, esanahia zuen zerbait adierazi behar zen testuinguru batean. Diskurtsoa osatu behar zen. Komunikazioa gauzatu.

1.3. Gaitasun komunikatiboa eta ekintza-ikuspegia

Paradigma berri horren baitan, bigarren hizkuntzen ikas-irakaskuntzak urrats garrantzitsua eman du, nire iritziz, ikuspegi komunikatiboaren planteamenduari ekintza-ikuspegia erantsi dihonean.

Europako Kontseiluak, 2002an, *Europako erreferentzi markoa* eman zuen argitara, marko bateratua proposatuz Europako hizkuntzen ikaskuntza, irakaskuntza eta ebaluaziorako. Ikuspegi komunikatiboaren harian, ekintza-ikuspegiak mintzo da (jatorrizko bertsioan: «perspective actionnelle») eta horixe du marko orokor. Ikuspegi komunikatiboa bera da, baina aldi berean era orokorragoan eta eraginkorragoan eta batera bilduagoan ulertua.

Esaterako, honela dio hizkuntzaren erabileraz eta ikaskuntzaz (Europako Kontseilua, 2005: 29):

Hizkuntzaren erabilerak –ikaskuntza ere barne hartzen du–, erabiltzaileak gizabanako eta gizarte-eragile diren aldetik, **gaitasun orokor** zein **komunikazio-gaitasun** batzuk garatzen dituzten pertsonen ekintzak hartzen ditu bere baitan. Pertsonak, **hizkuntz ekintzak** gauzatzeko, **testuinguru** ezberdinetan eta **balidintza** eta **muga** ezberdinen menpe erabiltzen dituzte eskuragarri dituzten gaitasunak. Ekintza horiek gauzatzeko **prozesu** batzuk abiarazi behar dituzte, **arlo** espezifikotan **gai** jakin batzuei buruzko **testuak** ekoizteko eta jasotzeko, eta egin beharreko **atazak** gauzatzeko egokien irizten dieten **estrategiak** erabili behar dituzte. Ekintza horien gainean duten kontrolaren bidez, partehartzaileek beren gaitasunak sendotu edo aldatuko dituzte.

Kontzeptu horietan daude ekintza-ikuspegiaren alderdirik esanguratsuena: hizkuntz ekintza, testuingurua, testua, estrategiak. Gaitasun komunikatiboa lortzeak esan nahi du hitzuna zerbait egiteko gai dela; ekintza orokorraren baitan berariazko hizkuntz ekintza burutzeko gai dela eta ekintza hori, ahoz nahiz idatziz, testu batean eta testuinguru batean gauzatzen duela; eta gauzatu ahal izateko aukeran dituen baliabiderik egokienak estrategikoki aukeratzeko gai dela.

Gaitasun komunikatiboaren funtsa, beraz, kontzeptu nagusi bakarrean bil daiteke: ekintza komunikatiboa. Eta, honen argitan, era bateratuagoan eta eraginkorragoan azaltzen du ikuspegi komunikatiboa, euskararen ikas-irakaskuntzaren planteamendua ere bateratuz eta aberastuz.

Printzipio nagusi bat dago oinarri-oinarrian: hitz egitea gauzak egitea da; eta, hori biribilduz, eginez ikasten da egiten. *Egin* da hitz gakoa. Egitea da helburua. Beraz, ikasleak zerbait egitera heldu behar du ikas-prozesua amaitzean; bestela esanda, ekintza komunikatiboak gauzatzeko gai izan behar du.

Xeha dezagun termino hori. *Ekintza* eta *komunikatiboa*. Bi hitzok osatzen dute. Lehenak –ekintzak– mundu sozialera garamatza. Izan ere, batetik, *agente soziala* da hizkuntzaren ikasle eta erabiltzaile oro; bestetik, atazak (ez soilik mintzaira-atazak) ekintza-esparru baten baitan eta testuinguru jakin batean gauzatzen dira.

Bigarrenak –komunikatiboak– hizkuntzaren munduan kokatzen gaitu. Hizkuntz ekintzan eta hau gauzatzaren duen testuan. Ekintza komunikatiboa gauzatzaren duen testua, ahozkoa zein idatzia, osotasun bat da, hizkuntza bera bezalaxe. Unitate bat. Bloke naturala, nahiz eta unitate oso eta berezko horretan unitate txikiagoak ere bereiz ditzakegun.

Planteamendu komunikatiboaren arabera, gramatikak bereizitako hizkuntzaren unitate txikiak eta solteek ez baina, benetako komunikazio-unitateek hartu dute tokia irakaskuntzaren erdigune. Bloke natural hauek –ekintza komunikatiboak– izango dira hizkuntzaren i(ra)kaskuntzako abiapuntu eta helburu, eta ez unitate txikiak.

Baina bada besterik ere: planteamendu osoago honen baitan bestelako esanahia hartzen dute zenbait kontzeptu gramatikalek; esaterako, aditzaren aspektuak eta denborak. Gurean, pixkana-pixkana ari gara horretaz jabetzen (Elozegi, Esnal, 2004: 81-97). Eta horretan lagungarri izan genuen, adibidez, EGLU II (Euskaltzaindia, 1987).

Ekintza komunikatiboa terminoak, ordea, gainditu egiten du hizkuntzalari-tzaren esparru zehatza. Esaterako, ohartzen gara nola psikologiak ere –zenbait psikologiak, behintzat (Vygotskyk, adibidez)– ekintzak hartzen dituen objektutzat; zehatzago, zentzua duten ekintzak (frantsesez, *action sensées*; gaztelaniaz, *acciones con sentido*); ekintza horien bihotzean dago hizkuntz jarduera, azken batean diskurtsoan gauzatzaren den hizkuntz jarduera; eta diskurtso horiek dira, hain zuzen, hizkuntz zientzien objektu nagusia.

Bronckartek dioenez (1996: 30, 39):

Para alcanzar sus objetivos propios, tal como los había definido Vygotsky, la psicología debe pues, a nuestro modo de ver, «salir de sí misma» o, dicho de forma más precisa, rechazar los postulados epistemológicos y los corsés metodológicos del positivismo que la ha fundado, para tomar las acciones humanas en sus dimensiones sociales y discursivas constitutivas.

Así como la actividad social en general puede ser comprendida bajo el ángulo psicológico de la acción, la actividad lingüística puede ser comprendida bajo el mismo ángulo, como acción lingüística, imputable a un agente, y que se materializa en esa entidad empírica que constituye el texto singular.

Beraz, *hizkuntz ekintza (action langagière: acción lingüística)*. Edo, azken batean, *ekintza komunikatiboa*. Kontzeptu honek bildu nahi ditu psikolinguistika, hizkuntzalaritza, soziologia eta hizkuntzaren filosofia jakin batzuen –HEOKaren planteamenduarekin bat datozenen– ekarpenak. Eta, bereganatu ez ezik, sintesi berrian laburbildu.

Hizkuntza –hitz egitea, hizkuntz ekintza– osotasun bat da, lehen-lehenik. Osotasun hori aztertzean, bereiz daitezke zenbait elementu eta osagai. Baina osotasuna ez da elementu eta osagai horien pilaketa eta batuketaren ondorio.

Neurri berean, ekintza komunikatiboa ere osotasun bat da. Baina osotasun dinamikoa. Hitzunak, hizkuntzaren (euskararen) erabiltzaileak, ekintza gauzatzekoan testu bat (testu-generoa) sortzen du testuinguru batean. Testua eta testuingurua: elementu dinamikoak dira biak; hitzunak kontuan hartuko dituenak, aldian-aldian, ekintza komunikatiboa zuzen eta egoki gauzatuko badu.

Horren arabera, galdera bati erantzunez zehatz ditzakegu euskalduntzearen mailaz mailako helburuak: zer ekintza komunikatibo burutzeko –zer egiteko– gai izango da ikaslea ikas-prozesu jakin bat amaitzean? Adibidez:

Euskalduntzearen lehen maila amaitzean, ikasle bat gai izango da, lagunartean, berari gertatutako zerbait ahoz kontatzeko.

Kontua ez da halako hizkuntz forma(k) ezagutzea edo erabiltzen jakitea, baizik eta zerbait egiten jakitea; kasu honetan, gertaera bat kontatzen jakitea.

Baina gehiago ere zehatz daiteke helburua, hainbat elementu bereiziz.

Ikaslea, euskalduntzearen lehen maila amaitzean, gai izango da 1) lagun bezala (lagun-rolan) 2) lagunei zein familiartekoei 3) berak bizitutako gertaera bat kontatzeko 4) ahoz, 5) lagunarte-giroan, 6) informatzeko edo harremanak zaintzeko edo lantzeko xedeaz

Sei elementu bereizi ditugu: 1) enuntziatzailea (rola), 2) enuntziataria (rola), 3) zer egiteko, 4) nola, 5) erabilera-esparrua, 6) xedea. Kasu honetan:

1. enuntziatzailea (rola):	laguna
2. enuntziataria (rola).	lagun bati
3. zer egiteko:	gertaera bat kontatu
4. nola:	ahoz
5. erabilera-esparrua	lagunartea
6. xedea:	informatzea, harremanak lantzea

Sei aldagai horietako batek –4ak– bi balore besterik ez ditzake izan: *ahoz* eta *idatziz* baloreak. Hirugarren aldagaiak, berriz, lau balore har ditzake: *kontatu*, *azaldu*, *preskribitu* (agindu, instrukzioak eman) eta *gauzatu*. Gainerako lau aldagaiek, ordea, konta ezin ahala izan ditzakete.

Ondorioz, helduen euskalduntzearen eta alfabetatzearen helburua da kontatu ezin diren ekintza komunikatiboak gauzatzeko trebatzea ikaslea.

Baina –eta hau ere funtsezkoa da– ikas-prozesu batek hasiera eta amaiera izan ohi du, eta ezinezkoa da ekintza komunikatibo guztiak lantzea ikasgelan zein bestelako ikas-sisteman.

Horregatik, ikasle autonomoa eta estrategikoa lortzea du helburu helduen euskalduntze eta alfabetatzeak; egoera eta testuinguru ezberdinetan erabiltzaile on izango den euskalduna, arrakastaz komunikatuko duena.

2. EUSKARAREN ERABILERA ESTRATEGIKOA: EUSKALDUNTZE ETA ALFABETATZEAREN HELBURU

Erronka berri baten aurrean dugu, beraz, euskalduntze eta alfabetatzea: euskal hiztun osoak eta erabiltzaile estrategikoak lortzea. Hori lortuz gero bermatuko baitugu euskararen erabilera esparru eta egoera guztietan. Gaitasun komunikatibo hori duen hiztunak ez baitu aitzakiarik izango dena delako egoeratan bere gaitasuna adierazteko.

Hiztunak baliabide jakin batzuk izango ditu aukeran, dena delako ekintza komunikatiboa gauzatzeko. Eta aukera horien artean, bat ala bestea hartzea erabaki beharko du, egoera eta beharren arabera.

Erabakia da hitz gakoa; edo, bestela esanda, *estrategia*. Izan ere, estrategia egokiak erabiliz –aukera egokiak eginez– lortzen dugu komunikazio arrakastatsua.

Estrategien mundua, labur esanda, aukeren mundua da, eta erabakien mundua. Gramatikaren mundua, ordea, arauen mundua da. Arauak bete egin behar dira, eta kito! Baina hizkuntzaren erabileran dena ez da arau; eta eremu askotan har ditzakegu erabakiak. Adibidez, arestian aipatutako lehenengo mailako ekintza komunikatiboa, nola gauzatu? Kontaketa eginez ala azalpena eginez? Biak txertatuz, agian? Interaktiboa ala ez-interaktiboa? Ahots enuntziatzailea bakarria izango da?

Erabakiak hartzen eta estrategiak erabiltzen, berriz, erabakiak hartuz eta estrategiak erabiliz ikasten da. Bestela esanda, hizkuntza erabiliz landu beharko da erabakimena edo gaitasun estrategikoa.

Orain, esanahi beteagoa hartzen dute ekintza-terminotan zehaztutako helburuak (Elozegi, Esnal, 2004: 109-115):

Euskalduntzearen 1. maila amaitzean, ikaslea gai izango da, besteak beste:

Ahoz

Lagunartean zein familiarrean, ezagunei, ingurukoei zein familiakoei buruzko informazioa emateko eta jasotzeko, deskribapenak eginez jakin-mina asetzeko.

Maila bereko solaskide ezagun zein ezezagunen artean, ezaguna duen toki baten azalpena egiteko, tokiaren ezaugarriak deskribatuz eta bertara joateko gonbitea eginez.

Idatziz

Ezagun zein ezezagunei eskari-gutun bat egiteko, egoera zein den adieraziz eta eskaeraren arrazoiak zehaztuz.

Berari gertatutako zerbait kontatuz administrazioa zein beste erakunde batera jotzeko, gertaera zurutuz edota, adibidez, errugabetasuna adieraziz.

4. maila amaitzean, ikaslea gai izango da, besteak beste:

Ahoz

Bere lanean, iritziak emateko gai bati buruz. Iritzi horiek defendatu eta argudiatuko ditu, besteak konbentzitzeko eta zerbait egitera bultzatzeko asmoz.

Gai batean aditua den neurrian, mahainguru batean parte hartzeko, azalpenak egin eta iritziak defendatuz bere ikuspuntua egoki aurkeztea xede.

Idatziz

Dibulgazio-aldizkari batean zein egunkari batean, azalpen-artikula egiteko, gai bati buruzko informazioa ematea eta gogoeta eragitea xede.

Lan-esparruan, ekintzen memoria egiteko, xedea izanik ekintzen azalpena, ebaluazioa edo ekintzekiko aldeko jarrera sustatzea.

Kontua ez da hizkuntzaren (euskararen) baliabide guztiak eskuratzea. Kontua da behin eskuratu eta barneratu ondoren, testuinguruaren arabera, egokitasunez eta zuzentasunez erabiltzea. Eta hori eremu zabala da hiztunarentzat.

Baina didaktikak tresnak behar ditu; euskara-irakasleak tresnak behar ditu: estrategia eta erabilera estrategikoa ulertzen eta barneratzen lagunduko dioten tresnak. Besteak beste, euskara nola erabilia izan den eta nola erabiltzen den erakutsiko dioten tresnak. Euskal testuak (zaharrak eta berriak, klasikoak eta modernoak) aztertuko dituzten adituak behar ditugu, testuetan atzemango baititugu erabilitako estrategien aberastasuna eta egokitasuna. Horiek izango ditugu eredu eta horien jarraitzaile izanik lortuko dugu komunikazio egoki, zuzen eta eraginkorra.

Testuinguru horretan, benetan baliagarria da gaur goizean aurkeztutako liburukia, helduen euskalduntze-lanetan ari garenontzat eta, bereziki, laugarren mailan ari diren irakasleentzat. Izan ere, askok oharkabean erabiltzen ditugu bai testu-antolatzaileak eta baita beste baliabide linguistikoak ere. Eta ezinbestekoak ditugu irakaskuntzan horrelako hausnarketak eta azterketak. Ezinbestekoa dugu oharkabeko hori esplizitu bihurtzea eta, arau bihurtu gabe, ditugun aukerak era estrategikoan erabiltzen ikastea.

Bukatzeko, Euskaltzaindiaren eta euskalgintzaren arteko harremanak etenik izan ez dezan, eskari bat egin nahiko nioke Euskaltzaindiari, eta Corpus

batzordeari bereziki: jarrai dezala hizkuntzaren erabileran sakontzen eta egingadako ikerketa eta azterketen berri ematen; hori baita, gure iritziz, erabilera estrategiko zuzen eta egokia lortzeko biderik eraginkorrena. Euskal testugintzak eskertuko du ekarri hori; ez gutxiago, ordea, euskalgintzak.

Mila esker

BIBLIOGRAFIA

- BRONCKART, J.P. 1996. *Activité langagière, textes et discours. Pour un interactionisme socio-discursif*. Lausanne – Paris: Delachaux et Niestlé.
- CELCE-MURCIA, M. ET ALII. 1998. Gaitasun komunikatiboa: asmo pedagogikoek sortutako eredu bat, osagaien edukiak zehaztuta. *Hizpide* 41: 59-89.
- ELOSEGI, L., ESNAL P. 2004. Euskaltegi-kurrikuluak egiteko jardunbide bat. *Hizpide* 57.
- ERKIZIA, J. 2007. «HABE eta euskalduntze-alfabetatzea, 1981 - 2007: lehenak badu gerorik». *Bat Soziolinguistika aldizkaria* 62: 31-37.
- EUROPAKO KONTSEILUA. 2005. *Ikaskuntza, irakaskuntza eta ebaluaziorako Europako erreferentzia markoa*. Donostia: HABE.
- EUSKALTZAINDIA. 1987. *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak - II*, Bilbo: Euskaltzaindia.
- . 1990. *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak - III (Lokailuak)*, Bilbo: Euskaltzaindia.
- HABE. 1999. *Helduen Euskalduntzearen Oinarriko Kurrikulua*. Donostia: HABE.

LEGEEN ETA ADMINISTRAZIOAREN HIZKERA, TESTU-ANTOLATZAILEEN IKUSPEGITIK

Andres Urrutia

Cedant arma togae, concedat laurea linguae

Zizero

Não é possível ser-se um bom jurista sem o domínio ágil,
hábil e pleno da Língua

Malato&Ferreira
Manual de Retórica & Dereito

1. ITZULPENAREN PREMIA

Egun legelari euskaldunak bere buruari galdetzen badio nola eman behar den euskaraz gaztelaniaz idatzitako lege-testuren bat edo Administrazioaren testuren bat, begi-bistakoa da itzulpenera jo behar duela, hots, lehendik egina dagoen itzulpen batera jo, edo, kasurik gehienetan, itzulpen hori, nola edo hala, eskuratu, itzultzailearen laguntzarekin edo bere bostean eginda.

Badira gure artean uste dutenak legelariak eta itzultzaileak bat direla, batez ere, gaztelania-euskara kontuetan, sinetsirik, besterik gabe, bi hizkuntza horien jabe izateak berez dakarrela itzultzaile-dohainen jabe izatea.

Ez da hori oraingo abiapuntua. Aitzitik, orri hauen oinarria arras bestelakoa da, itzulpenaren bideari den txikiena ere kendu gabe, itzulpenaren bide horri lagundu nahi baitio testu honek, agerian jarritz egunero gure gizartean present dauden testu juridiko-administratiboetatik hainbaten itzulpenak eta horietan zer-nolako garrantzia duen diskurtsoak, eta, are zabalagoa, diskurtsoaren gako diren testu-antolatzaileek.

Bihoaz, aldez aurretik, testu-antolatzaileen kontzeptuak eta xehetasunak jakinekotzat, horietan ez baikara sartuko. Beto, jarraian, horien zer-regina testu markatu batzuetan, alegia, hizkera juridiko-administratiboaren testuetan, batez ere, testu horietan haztatzeko horien ezaugarri nagusiak eta orokorrak.

2. EUSKARAZ ZER?

Haztatze-lanetan hasteko, ezinbestekoa da haztagarri ditugun horiek deskribatzea. Gure kasuan, euskaraz dagoen edo legokeen testu-masa juridikoa eta administratiboa.

Apartera joan gabe, badira egun Euskal Herrian, bost aldizkari ofizial, testuak egunero-egunero euskaraz ateratzen dituztenak. Araba, Bizkaia, Gipuzkoa, Nafarroa eta Euskal Autonomia Erkidegoaren testu juridiko eta administratiboak eskura daude, paperean nahiz sarean.

Horien zerbitzura, itzultzaile-andana, egunero-egunero, Administrazio publikotik edo legebiltzarretatik zernahi etorri eta euskaratu behar izaten dutenak. Langintza horretan, esan gabe doa, ez dira bakarrik. Hamaikatxo udal, elkarte eta erakunde, eta bestelakoak ere horretan ari dira, unibertsitateetan, komunikabideetan, hizkuntzaren industrietan eta abarrekoetan egiten dena bazterrean utzi gabe.

Hala ere, euskal eragilea horra joaten denean, zerekin egiten du topo bat-batean? Testuak ulergarri al dira? Eta, horren ondorioz, erabilgarri al dira?

Eraitza gazi-gozaoren zaporea du horrek. Urte luzeak iragan dira, ia-ia mende laurdena, mundu juridikoaren arlo desberdinetan aritu izan dira itzultzaileak, eta nabaria da halako bat-etortzea, batik bat, lexikoaren eta esamoldeen barruan; baina oraindik urrun eta urri ikusten da euskarazko diskurtsoaren eraberekotasuna.

Gehienetan ere sumatzen da halako gogo berria, esamolde sinpleetara eta ulergarrietara doana, zuzenbide konparatuan ari den bide beretik. Orobat, euskal idazle klasikoak errespetatzeko jokaera, sarritan baitaude horietan izpi esanguratsuak, bidelagun eta gidari izan daitezkeenak.

Hitz gutxitan esateko, badira horietan euskararen esparru orokorrean sumatzen den prosa estandarraren premiak, arlo juridiko eta administratiboari dagokiona egoki islatu beharko lukeena.

3. BI OSAGAI

Ezin konta ahalezko bibliografia kausi daiteke azken urteetan zuzenbidearen hizkerari dagokionez. Auzo-erdaretara joanez gero, frantsesak, italierak edo espainierak, ingelesa bera ahaztu gabe, gogoeta berezia eskaini diote afera honi. Esan gabe doa horretan asko lagundu duela Europako Batasuna eratzeko, batasun horretan gertatu baita, barne-barnetik, halako bitasuna: zuzenbide bakarra eta hizkuntza-aniztasuna.

Hartara, hizkera juridiko eta administratiboaren ezaugarriak zehazteko orduan, badira iritzi desberdinak. Oro har, bateratsu dator gehiengoa, hizkera orokorraren aldaki gisa zehazteko, ezaugarri bereziak dituen, hain justu ere, zuzenbidearen esparruak ematen dizkionak¹.

Berezitasun horietan, hainbatez, badira morfologikoak eta sintaktikoak, lexikorenak ere bai, eta, zer esanik ez, sozio-pragmatikoak. Azken horiek dira, gehienbat, lerro hauen interesekoak, horietan zehazten baita ahaleginaren ardatza.

Gogora ditzagun, bide batez, hizkera juridiko horren xehetasunak, euskararen ikuspegitik:

- a) Hizkera erkidearen formakuntza-prozesua bidean dago; eginaren eginenez, hau da, estandarizazio bete-betean. Euskaltzaindiaren euskara batua izan da horretan gidari eta norabidea. Gramatika eta lexiko erkidea ere bidean datoz, epeka bada ere.

Horretan «hizkera erkide-hizkera juridiko» bitasunean, bigarrena da lehenengoaren zordun. Eta zor hori, historian behintzat, oso gutxitan ordaindu du euskarak.

Izatez, tradizio laburra dauka euskarak horrelako zereginetan, eta arian-arian dator horren osaketa.

- b) Hizkera erkide-hizkera bereziaren ondoan, behar-beharrezkoa da produkzio-gune esanguratsuak izatea. Egun, halakoak dira Euskal Autonomia Erkidegoa, Nafarroako Foru Komunitatea eta hiru herrialdeetako foru-aldundien egitura politiko eta administratiboak, horiek aitortzen baitiete euren buruei euskara eta gaztelaniaren ofizialtasuna, eta, horren ondorioz, bi hizkuntza horietan euskarazko diskurtsoa eraiki beharra.
- c) Bide beretik esan daiteke diskurtso horren antolatze garaian, sorkuntza eta berezkotasuna baino, itzulpena dela nagusi. Itzulpen juridiko eta administratiboa, gehienbat arau-mailan ari dena, legearen nahiz Administrazioaren eremuetan. Ez horrenbeste, horratio, zuzenbidearen irakaskuntzan nahiz justizia-administrazioan.

Batera zein bestera, itzulpena lagunik preziatuena dela, hizkera juridiko horren aurpegia zehaztea komeni da.

¹ Ikus, askoren artean, hurrengoak: CORNU, G. (2005): *Linguistique juridique*, Paris: Éditions Montchrestien, EJA, 3. argitaraldia, 443 or. MARTÍN DEL BURGO Y MARCHÁN, Á. (2000): *El Lenguaje del Derecho*, Bartzelona: Editorial Bosch, 387 or. GARZONE, G. eta SANTULLI, F. (Arg.), (2008): *Il linguaggio giuridico. Prospettive interdisciplinari*, Milano: Giuffrè Editore, 303 or. SCARPELLI, U. eta DI LUCIA, P. (Arg.), (1994): *Il linguaggio del diritto*, Milano: LED- Edizioni Universitarie di Lettere Economia Diritto, 497 or.

4. LEGE-HIZKERA EUSKARAZ: TERMINOLOGIATIK DISKURTSORA

Euskaraz sorturiko hori, dena den, begien bistakoa da lexiko eta morfologiari buruz.

Ezaguna da horretan CORNU-k biribildutako sailkapena. Horretan ere, bereizketa ez da nolana hikoia, hitz juridiko eskusiboen eta eskusibo ez direnean artean:

Les mots, à considérer ici, en eux-mêmes, sont les éléments du vocabulaire juridique, les termes juridiques. Deux critères associés les caractérisent comme entités de base du langage du droit:

- Ils sont **porteurs d'un sens**. Ce sont des unités significatives. Dans cette fonction, chacun constitue une entité linguistique distincte et autonome qui suffit par elle-même à produire un sens, à signifier.
- Ils sont porteurs d'un **sens juridique**. Ils ont un sens au regard du droit. Ceux que nous retenons reçoivent même plus spécifiquement leur sens du système juridique (CORNU, G. (2005): *Linguistique juridique*, Paris: Éditions Montchrestien, EJA, 3. argitaraldia, 61. or.).

Lexikoari dagokiona gutxiena ere kendu gabe, esan daiteke morfologia eta sintaxiaren aldetik ere hizkera juridikoa hizkera erkidearekin aldentzen ez dela nabariro.

Morfosintaxitik harago, ikuspegi komunikatiboa ere tartean dago. Komunikazio juridikoak, alabaina, baditu bere eskabide propioak eta behar premiazkoenak. Horietan sartuta, guztiz lagungarri izan daiteke, legearen esparruan, aztertzea auzo-erdarek eragin duten diskurtso juridikoaren komunikazioan zernolako isla izan dezakeen testu-antolatzaileen erabilerak, euskararentzat bereziki, hizkera juridikotik abiatuta eta orain arte sumatzen dugun hutsunea bilduz.

Hainbatez, ez dira oso ugariak horren inguruko gogoetak; ezta, gutxiago ere, egun Espainian indarrean dauden lege-testu nagusiak euskararen bidez emateko ahaleginetan.

Doktrinak ere igarri ditu halako hutsuneak. BEAUDOIN-ek ezin argiagi dio, Quebecoko egoera dela eta:

*En common law comme dans les systèmes d'inspiration romano-germanique, le système conceptuel est entièrement dépendant du discours. Et, au sein de ce discours du droit, la phraséologie tient une place de choix. D'où l'importance de trouver et d'employer les lexèmes susceptibles de se combiner de façon idiomatique pour former un énoncé déterminé. Ce phénomène s'appelle, en linguistique, collocation (ou cooccurrence) (BEAUDOIN, LL.L. (2007): «La traduction juridique au Canada. Contraintes linguistiques et juridiques. L'apport de la juri-linguistique», in SUEUR, J.J. (Zuz.), *Interpréter&Traduire. Actes du colloque in-**

ternational des 25 et 26 novembre 2005 Faculté de Droit de Toulon, Bruxelles: Bruylant, 181. or.).

Kexu dator, bide beretik, halako fraseologia nekez aurkitzen baitu bere zereginetarako:

Il existe peu d'ouvrages pour guider le traducteur juridique dans sa difficile tâche de trouver le bon cooccurrent, le syntagme approprié, la formule idiomatique. Ce domaine de la jurilinguistique reste largement encore à explorer. Les lexiques bilingues abondent. Les banques de terminologie –Termium, Eurodicautom– se multiplient, les vocabulaires, glossaires et lexiques spécialisés ne manquent pas. Mais beaucoup reste à faire en matière de phraséologie juridique bilingue (Ibidem, 182. or.).

Europar ere, arrangura bera erakutsi dute beste batzuek, hizkera juridikoaren ikuspegitik. PREITE-k honetara azaltzen du bere iritzia, testu-antolatzailerik buruz, hizkera juridiko eta administratiboaren barruan:

*La recherche des facteurs de cohésion se fait à travers le repérage de certaines stratégies qui recourent dans tout type de texte, comme la répétition des constituants, les liens anaphoriques et cataphoriques, le recours aux connecteurs entre les phrases, aux marqueurs d'intégration linéaire qui découpent et articulent le texte, aux ellipses et aux inférences. Ces phénomènes linguistiques, regroupés par Adam sous la définition de «texture transphrasique», ont le but principal de faire progresser le texte et d'en assurer la continuité à travers la répétition de certains éléments prédisposés par l'énonciateur pour aider la compréhension de la part du destinataire (ou co-énonciateur). La cohérence est plus difficile à saisir car elle est constituée d'une série de phénomènes sémantiques, rhétoriques et pragmatiques qui doivent être interprétés par le coénonciateur dans chaque texte et qui se manifestent tour à tour de manière différente (PREITE, CH. (2005): *Langage du droit et linguistique. Étude de l'organisation textuelle énonciative et argumentative des arrêts de la Cour (et du tribunal) de Justice des Communautés européennes*, Roma: Aracne editrice, 91-92. orr.).*

Badira, beste aldetik, arreta osoa jartzen dutenak testu-antolatzailerik alorlean, hizkera juridikoaren esparruan, batez ere, epaietan. ROVERE egileak xehe-xehe aztertzen ditu halakoak, Italiako jurisprudentziaren barruan, testu-antolatzailerik horiek izan ditzaketan zereginak azpimarratuz:

*La frequenza e le modalità d'impiego dei connettivi –per la cui categorizzazione adottiamo, in dipendenza dalla prosettiva sociolinguistica qui scelta, una concezione funzionale ampia, fondata soprattutto su Berretta (1984)– sono tuttavia determinate, considerando la natura del brano, anche da esigenze tecniche. La complessità dei fatti, la loro disamina analitica e il livello al quale si dibatte la causa impongono un'esposizione elaborata i cui riflessi linguistici, per l'altro nel sostegno dell'articolazione argomentativa, affidato a una fitta rete di mezzi di coesione lessicali (ROVERE, G. (2005): «Connettivi in sentenze e marche di registro», *Capitoli di Linguistica Giuridica. Ricerche su corpora elettronici*, Alessandria: Edizioni dell'Orso, 139. or.).*

Hartara, hizkera juridiko eta administratiboaren teknika eta teknifikazio-maila zehaztuta, badira horren barruan hizkera-mota desberdinak, jakina denez.

Arauen hizkerari dagokionez, zehaztu behar dira lehendaurrez horren ezaugarriak; eta, besteak beste, lexikoa eta morfojoskera alde batera utziz, testualitatea ere azpimarratzea ez da alferreko lana.

Izan ere, MANTOVANI-ren aipu luzea erabil daiteke horretarako, egoki laburbiltzen duelako zein ezaugarri dituen arauen hizkerak (azpimarratzea geurea da):

Considerati in quest'ottica, i testi normativi esibiscono una nutrita serie di tratti di superficie consoni con l'elevata rigidità del vincolo interpretativo posto dall'autore. Questo tipo di testo si presenta infatti, in genere, con un impianto ben scandito, articolato in blocchi spesso dotati di titoli e di numeri. Fa riferimento a precisi concetti di partenza (ad esempio, a norme sovraordinate) e fornisce talvolta definizioni di parole e concetti chiave. Fa uso frequente di legamenti sintattici e di rinvii interni espliciti (es. «Nel caso previsto dall'articolo precedente »); ricorre alla ripetizione, cioè evita i sinonimi, per garantire l'univocità degli elementi lessicali. Sempre per esigenza di univocità, il testo normativo si astiene da esemplificazioni (che possono creare incertezze circa la tassatività dei casi elencati). L'intento di attenersi al significato proprio delle parole impone di rinunciare a introdurre caratteri diversi nel corpo della frase e all'uso di virgolette, che implicino usi impropri; analogamente, nei testi normativi si cercheranno invano indicatori dell'emotività, come diminutivi e accrescitivi o focalizzatori (come gli avv. Persino, addirittura) o avverbi valutativi (ad es, purtoppo, fortunatamente). La necessità di stabilire esattamente i nessi comporta l'assenza di coordinazioni per asindeto.

*La scrittura legislativa è insomma impersonale e decontestualizzata, nel senso che la sua efficacia illocutiva rimane identica chiunque sia l'autore e il lettore (MANTOVANI, D. (2008): «Lingua e diritto. Prospettive di ricerca fra sociolinguistica e pragmatica», in GARZONE, G. eta SANTULLI, F. (Arg.), (2008): *Il linguaggio giuridico. Prospettive interdisciplinari*, Milano: Giuffrè Editore, 44. or.).*

WROBLEWSKY-ren aburuz:

Les normes sont des expressions linguistiques complexes. Leur parties constituantes sont des noms, descriptions, prédicats, foncteurs et autres formes linguistiques qui ne diffèrent pas de celles qui existent dans LN. Leur sens pourtant est fonction de la normativité du texte de l'acte normatif (17. or.).

Aurrekoak ezarrita, eta euskararen arlo juridikora etorrira, esan dezagun gutxitan aztertua izan dela hori. Aipa ditzagun, IVAP/HAEE erakundearen lanetatik kanpo², berrikitan Eusko Legebiltzarrak ondu duen ahalegina, aintzat hartzeko modukoa.

²ZENBAITEN ARTEAN, (1994): *Hizkera argiaren bidetik*, Gasteiz: Herri Ardulariaritzaren Euskal Erakundea, 303 or. ZENBAITEN ARTEAN, (2005): *IVAPeko estilo liburua*, Gasteiz: Herri Ardulariaritzaren Euskal Erakundea, 447 or.

Bi-biotan kezka nagusia da arauen itzulpena, alegia, gaztelaniaz sorturiko araua euskaraz nola eman. Bi-biotan ere, guri dagokigunez, joera nabariak, itzultze-kontuak egiteko orduan.

Hitz gutxitan esateko, Eusko Legebiltzarrarena aipa dezagun, berak ekarzen duelako halako mezu nagusia, egun Eusko Legebiltzarraren itzulpen-joeretan zein gailentzen den azpimarratzeko:

*Azterlanean aurrera egin ahala, hiru irizpide joan dira nagusitzen: euskaraz autonomiaz erredaktatzearen garrantzia (horretarako, gaztelaniatik urrundu beharra, itzulpenetan sarritan zaila gertatu ohi dena), kalko sintaktiko-semanticoko neurri handi batean borrokatu beharra, eta parataxiaren aldeko aldarria (EUSKO LEGEBILTZARRA/PARLAMENTO VASCO. ITZULPEN ZERBITZUA/SERVICIO DE TRADUCCIONES: *Gaztelania formaletik itzultzeko estrategiak*, in www.parlamento.euskadi.net).*

5. DISKURTSOA: TESTU-ANTOLATZAILEEN ERABILERA ESTRATEGIKOA LEGEEN BILBATZE-PROZESUAN

Esanak esan eta idatziak idatzi, nabaria da, onik onenean ere, egun bade-la aukerarik euskaraz itzultzearen bidez sorturiko lege-administrazio hizkera horretan; eta, zehatzago esanda, arauen hizkera horretan zer-nolako eragina izan dezaketen testu-antolatzaileek neurtzeko aukera.

Bistan da azken urteetan argitaratu direla hainbat lan, testugintza eta komunikazioa uztartu nahian³. Euskaltzaindia bera ahaleginetan dabil horrelakoetan, Corpus Batzordean eta Pello Esnalen zuzendaritzapean. Horren fruitua da *Testu-antolatzaileak. Erabilera estrategikoa* izenburuko liburua. Hortxe dagoen metodologia eta sailkapena oinarri hartuta, horren aplikazioa egin dugu, egun Hego Euskal Herrian harreman juridiko pribatuetan nagusi den *Kode Zibil* espainolaren lege-testuan kokatuz aurretiaz jarritako testu-antolatzaileen sailkapena. Kasu bakoitzaren barruan, iruzkin laburrak egin dira, arauen hizkerak zein karakteristika izan eta horren arabera. Testuaren erreferentzia bibliografikoa hauxe da:

Kode Zibila/Código Civil (2007): Bilbo: Deustuko Unibertsitatea eta Herri Arduralaritzaren Euskal Erakundea, 2. argitaraldia, 1281 or.⁴

³Besteak beste, ZABALA, I. (Koord.), (1996): *Testu-loturarako baliabideak: euskara teknikoa*, Bilbo: Euskal Herriko Unibertsitatea, 224 or. KALTZAKORTA MENTXAKA, M. (2007): *Prosa komunikagarriago egiten. Zenbait proposamen (I)*, Bilbo: Udako Euskal Unibertsitatea, 422 or. IDIAZABAL, I. eta LARRINGAN, L.M. (Arduradunak), (1998): *Koherentzia, kohesioa eta konexioa: testuratzeko baliabideak. Hizkuntzaren azterketa eta irakaskuntza*, Gasteiz: Euskal Herriko Unibertsitatea/ Arabako Foru Aldundia, 155 or. PLAZAOLA, I. eta ALONSO FOURCADE, M.P. (Arg.), (2007): *Testuak, diskurtsoak eta generoak. Euskal testuen azterketa korrontea*, Donostia: Erein, 251 or.

⁴Liburu honek biltzen ditu, Kode Zibilarekin batera, hasieratik gaur arteko lege-testuak, Kode Zibilaren testua moldatu dutenek.

Horren euskarri elektronikoa doan eskura daiteke, honako helbide elektorniko honetan:

http://www.iev.deusto.es/servlet/Satellite/Page/1116406939785/_eusk/%231116406939670%231116406939774%231116406939785/UniversidadDeusto/Page/PaginaCollTemplate

Gogora dezagun, bestalde, lege-testu horren euskarazko bertsioaren egi-leok esan genuena, diskurtsoa dela eta:

Zernahi gisaz, itzulpen onaren oinarriak ezin dira izan, besterik gabe, morfologia eta sintaxia. Aitzitik, xede-hizkuntzan idatzitako testuaren diskurtsoa moldatu egin behar da, itzulpenaren testuan jatorrizkoa behar bezala isla dadin. Gure kasuan, aurrekoaren adierazgarri, zenbait adibide jar daitezke:

a) *Liburu, titulu, kapitulu eta atalen euskarazko idazpuruak jartzeko orduan, ez da itzuli gaztelaniazko de preposizioa. Euskaraz, kasu nominatiboa jarri da, singularrez edo pluralez, lege-testu elebidunen bilduma honetarako finkatutako irizpideekin bat etorri.*

b) *Letra larri eta xehearen erabileraz denaz bezainbatean, irizpide orokorrrak jarraikoak izan dira: izen bereziak letra larriz idatzi dira; baina izen bereziok arrunt bihurtzekotan, letra xehea erabili da; pluralez egindako aipamenak letra xehez idatzi dira; eta bizidunei dagozkien karguak izendatzeko ere, letra xehea erabili da.*

c) *Zigor Kodean erabilitako irizpideei helduta, eta gaztelaniaz párrafo, apartado, número eta antzekoak nahierara erabiltzen direla kontuan hartuz, idatz-zati zenbakidunak identifikatzeko «paragrafo» jarri da euskaraz, eta zenbakirik gabekoetan, ostera, «lerrokada».*

d) *Zerrendak. Halakoak ohikoak dira Kode Zibilean. Beraien bitartez, kategoria juridiko zehatz batek barneratzen dituen osagaiak aipatzen dira. Zerrendarik ezagunenak dira, beharbada, ondasun higiezi nei buruzkoa (334), gozamina azkentzeko arrazoiei buruzkoa (513) eta ondasun pribatiboak nahiz irabazpidezkoak jasotzen dituen (1346 eta 1347). Edozein kasutan ere, euskarazko bertsioaren hasierako baldintza azaltzeko, [subjektua + aditza] formula erabili da, eta, jarraian, zerrendaren osagai bakoitza jaso, jatorrizko testuaren arabera:*

(513.1g) El usufructo se extingue: 1. Por muerte del usufructuario.

(513.1e) Gozamina azkentzen da: 1. Gozameduna hiltzen denean.

e) *Definizioak. Horiek ere ohikoak izaten dira lege-testuetan. Espainiak Kode Zibilean nabariena omen da jabetzaren kontzeptuari dagokiona (348). Adierazgarriak dira, orobat, zortasunari buruzkoa (530) edota oinordetzako senipartearen ingurukoa (806). Halako definizioak prestatzeko orduan, gure proposamenak kontuan hartu du euskaraz adierazgarriena dena eta tradizioetik hurbil dagoena. Horrela, lehengo lekuan, definitutako osagaia jarri da; ondoren, aditza; eta, aditzaren ostean, definizioaren edukia. Horrek guztiak [subjektua+aditza+objektua] eskema bete du:*

(348g) *La propiedad es el derecho de gozar y disponer de una cosa, sin más limitaciones que las establecidas en las leyes.*

(348e) *Jabetza da gauzak gozatu eta xedatzeko eskubidea, eta legean ezarritako mugapenak baino ez ditu.*

Beste kasu batzuetan, definizioen izaera predikatiboagoa da. Definizio horiek azalpenak besterik ez dira, eta, horregatik, beste eredu baten bitartez euskaratu dira:

(142g) *Se entiende por alimentos todo lo que es indispensable para el sustento, habitación, vestido y asistencia médica.*

(142e) *Mantenu gisa hartzen da elikagaiak, gelak, arropak eta osasun-laguntzak izateko behar den guztia.*

Modu berean ere, definizioak bere baitara bil ditzake definitutakoaren existentzia edo muinari buruzko baldintzak:

(1088g) *Toda obligación consiste en dar, hacer o no hacer alguna cosa.*

(1088e) *Betebehar oro zerbait eman, egin edo ez egite horretan datza.*

f) *Kode Zibilaren zenbait artikulutan, subjektuaren egite edo ez-egite bat azaldu eta gero, horren ondorio juridikoa ezartzen da. Horretarako erabili da, hain zuzen ere, norbaitek... eskema ezaguna. Zigor Kodean finkatutako formula errepikatuz, euskarazko bertsioan, artikuluaeren hasieran norbait izenordaina jarri da ergatibo kasuan deklinatuta, eta aditz jokatuari baldintzazko ba-partikula gehitu zaió:*

(227g) *El que disponga de bienes a título gratuito en favor de un menor o incapacitado, podrá establecer las reglas de administración de los mismos y designar la persona o personas que hayan de ejercitarla.*

(227e) *Norbaitek dohainik ondasunak xedatzen baditu adingabearen edo ezgaituaren mesederako, ondasunok administratzeko erregelak ezar ditzake, eta administrazio hori burutu behar duen pertsona edo pertsonak izenda ditzake.*

Labur-zurrean, lan honetan berebiziko ahaleginak egin dira hizkuntzaren gorabehereri eta beraren etengabeko garapenari erreparatzeko, bai eta gizarte-beharritzanei egokitzeko ere. Ahalegin horien guztien xedeak, lehen adierazi bezala, bi izan dira: bata, zuzenbidearen esparruan, eta, bestea, hizkuntzalaritzaren eremuan. Lehenengo eta behin, euskararen normalizazioa iritsi nahi izan da, historian zehar arrotz izan zaión esparru batean. Eta, bigarrenik, euskarazko testuan behar bezala lotu edo uztartu nahi izan dira jatorrizko hizkuntza eta xede-hizkuntza, bi-bion arteko baliokidetasuna, eta, horrekin batera, segurtasun juridikoa ere bermatzeko. Ezaguna denez, euskararen normalizazioa zuzenbidearen esparruan nekez lortuko da, hori kalitatezko testu juridikoen bitartez ziurtatzen ez bada. Zailtasun hori gogoan izan behar dute, nahitaez, itzulpen espezializatuaren munduan dihardutenek (Kode Zibila/Código Civil (2007): Bilbo: Deustuko Unibertsitatea eta Herri Arduralaritzaren Euskal Erakundea, 2. argitaraldia, 54-56. orr.).

5.1. Testu-markatzaileak Kode Zibilean

5.1.a. Informazioaren egituratzaileak (nahiz iruzkingileak, nahiz ordenatzaileak, nahiz zeharkariak)

Sarri ez: testu arau-emailean (hots, artikuluetan), nekez; erabiltzekotan, zioen azalpenean, lege-testuak horretan argitzen dituelako eraldaketaren nondik norakoak.

Iruzingileen zenbait adibide:

1889ko uztailaren 29ko Errege-Aginduaren azalpena

Artikulu horrek adierazten duenez, bihar-etziko ezkontzak Erregistro Zibila-ren akten bitartez frogatuko dira, eta, halakorik izan ezean, beste froga-mota batzuk onartu ahal izango dira. **Bada**, kasu horretan bakarrik, eta ordezkio froga gisa, 54. artikulua ekoera-erabiltza onartu du (109. or.).

Artikulu hori zabaldu beharra dago, zortasun horiei bihar-etzi aplikatuko zaie araubidea argiro-argiro zehazteko. **Horrela**, ez da uste izango aurretiazko legerian aipaturiko zabalera zortasun batzuentzat desagertuko diren (111. or.).

Ordenatzaileen zenbait adibide:

Urriaren 15eko 11/1990 Legearen hitzaurrea

Lege honen helburuak dira, **aurrenik**, sexuaren arabera bereizkeriak ezabatzea, halakoek legeria zibilean oraindik indarrean dirauten heinean, eta, **hurrenik**, arauen bitartez garatzea Konstituzioan ezarritako berdintasun-printzipioa (915. or.).

Uztailaren 21eko 49/1960 Legearen zioen azalpena

Alde batetik, antolamendu juridiko guztiek etorkizunerako joera dutenez gero, ez da nahiko gaur praktikan gertatzen dena berrestea; horrez gain, etorkizunean gerta daitekeena ere aurreikusitako beharra dago. **Beste alde batetik**, arau guztien abiapuntua eta hurbileko destinoa da gizakien arteko harremanak arauzea (817 eta 818. orr.).

5.1.b. Operatzaile argudiozkoak

- Indartzaileak: ezinbesteko direnetan bakarrik (gutxitan).
- Zehatzaileak: askorik ez, legeetan ez baita ohikoa adibideak zerrendatzea.

Indartzaileen adibidea:

737. artikulua

*Testamentuko xedapen guztiak **berez** ezeztagarriak dira, nahiz eta testamentugileak testamentuan adierazi xedapenok ez ezeztatzeko borondate edo erabakia (408 eta 409. orr.).*

Zehatzaileen adibidea:

788. artikulua

*Baliozkoa izango da xedapena, jaraunsleari ezartzen badio aldiro-aldiro kopuru jakin batzuk ongintzako obretan inbertitzeko betebeharra, **adibidez**, dontzeila txiroei ezkonsariak edo ikasleei, txiroei, ongintza-etxeei nahiz herri-ikastetxeei pensioak emateko betebeharra, hurrengo baldintzak kontuan hartuta... (424. or.)*

5.1.c. Lokailuak (emendiozkoak, hautakariak, aurkaritzakoak, ondoriozkoak, kausazkoak)

1. Emendiozko lokailuak:

Arauk osatzeko datu berriak gaineratzen direnean.

68. artikulua

*Ezkontideek betebeharra dute, elkarrekin bizi, bestearenganako fideltasuna izan eta elkar sorosteko. **Gainera**, elkarrekin banandu beharko dituzte etxeko ardurak, bai eta aurreko, ondorengo eta euren ardurapeko beste pertsonen gaineko zaintza eta arreta ere (173. or.).*

142. artikulua

*Mantenu gisa hartzen da elikagaiak, gelak, arropak eta osasun-laguntzak izateko behar den guztia. **Halaber**, mantenu-hartzailea adingabea den bitartean, mantenuak bere barruan hartzen ditu mantenu-hartzaile horren hezkuntza eta haziera; mantenu-hartzailea adin nagusikoa izanik ere, horren heziketa oraindik ez denean bukatu berari egotzi ezin zaion arrazoiairen ondorioz, heziketa horren gastuak ere mantenuaren barruan sartzen dira... (205. or.).*

2. Lokailu hautakariak:

Betekizun biren artean hautatzea dagoenean.

1767. artikulua

*Gordailuzaina ezin da gordailupeko gauza baliatu, horretarako gordailugilearen esanbidezko baimenik izan gabe. **Osterantzean**, gordailuzainak kalte-galeren gaineko erantzukizuna izango du (700. or.).*

839. artikulua

Ezkontideari bere gozamen-zatia ordaintzeko, jaraunsleek esleitzen diezazkionte bizi arteko errenta, ondasun zehatz batzuen produktuak edo eskudiruzko kapi-

*tala; horretan, jaraunsleek eta alargunak elkarren arteko adostasunez jardun behar dute, edo, **bestela**, epailearen aginduz (442. or.).*

3. Aurkaritzako lokailuak:

Erregela orokorrari salbuespena/ñabardura jartzekotan.

586. artikulua

*Eraikinaren jabeak horren teilatu eta gainaldeak eraiki behar ditu euri-urak norberaren lurrera, edo, bestela, kale nahiz leku publikoetara eror daitezzen, ez, **ordea**, alboko lurrera. Urak norberaren lurrera erori arren, jabeak ur horiek batu behar ditu, alboko lurtean urok kalterik eragin ez dezaten (360 eta 361. orr.).*

1475. artikulua

*Ebikzioa gertatuko da, erosleari kentzen zaionean, epai irmoaren bidez eta erosketaren aurreko eskubide baten ondorioz, berak erositako gauza osoa edo horren zati bat. Saltzaileak ebikzioaren ondoriozko erantzukizuna izango du, kontratuan ezer adierazi ez arren. Kontratugileek, **alabaina**, saltzailearen legezko betebeharrak hori gehitu, txikiagotu edo ezabatu ahal izango dute (616. or.).*

4. Ondoriozko lokailuak:

Egitezko kasua eta ondorioa lotzeko erabilgarri oso.

1860. artikulua

*Bahia eta hipoteka zatietan dira, nahiz eta zordunaren edo hartzekodunaren kausadunen artean zorra zatitu. **Hortaz**, zordunak zorraren zati bat ordainduta ere, zordun horren jaraunsleak ezin du eskatu bahia edo hipoteka proportzio horretan azkentzea, zorra osorik ordaintzen ez den bitartean (725. or.).*

33. artikulua

*Bi pertsona edo gehiagori deitu bazaie elkarren oinordeko izateko, zalan-tzak badaude lehenago nor hil den jakiteko, eta norbaitek adierazten badu bataren edo bestearen heriotza aurretik gertatu dela, **orduan**, berari dagokio hori frogatzea (161 eta 162. orr.).*

5. Kausazko lokailuak:

Inoiz, zerbaiten eragilea zein izan behar den argitzeko.

1479. artikulua

*Ebikzioaren ondorioz erosleak gauzaren zati bat galtzen badu, eta, gauza osoarekin alderatuz, zati hori hain garrantzitsua bada, **ezen** zati hori izan ez balitz, erosleak ez baitzukeen gauza hori erosiko, erosle horrek kontratuaren hutsalketa eska dezake; baina gauza itzultzeko betebeharrak du, eskuraketa-unean gauza horrek zituen kargekin bakarrik (618. or.).*

5.1.d. Birformulatuak (esplikatuak, zuzentzuak, urruntzuak,

laburbiltzaileak)

1. Birformulatzailer esprikatiboak:

Horiek ere zioen azalpenetan hobe.

1889ko uztaileen 29ko Errege-Aginduaren azalpena

*Dena den, eskubide berria izanez gero, **hau da**, kodean lehenengoz ezartzen den eskubidea izanez gero, eta aurretiazko legeriak ez badu halakorik aitortu, eskubide horri kodea bera aplikatu behar zaio... (120. or.).*

1928ko urtarrilaren 13ko Errege Dekretu-legearen azalpena

*Azken finean, eraldaketaren xedea jarraikoa da: abintestato oinordetzarako deien hurrenkeran, estatuari lehentasun handiagoa ematea, **alegia**, Kode Zibilaren 956. artikulua orain aitortzen dion lehentasuna baino handiagoa (773. or.).*

2. Birformulatzailer zuzentzaileak eta urruntzaileak:

Ez-ohikoak.

Maiatzaren 2ko 14/1975 Legearen zioen azalpena

*Hori dela eta, emakume ezkondua edo, **hobeto esanda**, ezkontideetatik edozein, merkataritzan aritzeari buruz, arauketa berria ezarri da... (881. or.).*

Maiatzaren 31ko 1.836/1974 Dekretuaren zioen azalpena

*Aldaketok ez dute aldarazi testuaren osotasuna, baina ahalbidetu dute testu horren egitura gizarte-errealitatearen norabideekin bat etortzea. **Nolanahi ere**, eraldaketarik garrantzitsu eta eragingarriena hauxe da, beraren emaitza atariko titulu berria baita (846 eta 847. or.).*

3. Birformulatzailer laburbiltzaileak:

Halakoak egotekotan, zioen azalpenetan, eraldaketaren xedea ongi finkatzeko.

Urtarrilaren 7ko 4/2000 Legearen zioen azalpena

*Epaileak heriotza-adierazpena ematen duenean, gizabanakoa hil delako presuntzioa sortzen da; presuntzio horren ondorioz gerta daitezke egiazaturiko heriotzak berak dakartzan ondore juridiko berberak. **Azken finean**, mekanismo juridiko horren bitartez, segurtasuna, egonkortasuna eta konponbidea eman daizkieke administrazio, ondare eta ekonomiaren inguruko arazoei, halakoak jasan behar baitituzte desagertuen familiakoek (966 eta 967. or.).*

Azaroaren 11ko 21/1987 Legearen hitzaurrea

***Laburbilduz**, jarraikoa azpimarratu behar da: familia-harrera administrazio-bidean gauzatu arren, harrera hori hasiera-hasieratik dago Fiskaltzaren zaintzapean eta epailearen kontrolaren menpe (906. or.).*

5.1.e. *Berbaldi-markatzaileak: epistemikoak* (*noski, antza, jakina...*);
deontikoak (*tira, ondo da...*); *besteratzaileak* (*aizu...*);
metadiskurtsiboak (*zera...*)

Ez dute tokirik lege-testuetan eta administrazioko testuetan.

5.2. Juntagailuak eta menderagailuak

5.2.a. *Juntagailuak (emendiozkoak, hautakariak, aurkaritzakoak)*

1. Emendiozko juntagailuak:

Lege-testuetako eta administrazioko testuetako esaldien luzera kontuan hartuta, guztiz erabilgarri.

620. artikulua

*Dohaintzek dohaintza-emailea hildakoan sortu behar badituzte ondoreak, azken nahiaren xedapenen izaera dute, **eta** testamentuzko oinordetzari buruz ezarritako erregelak aplikatzen zaizkie (371. or.).*

622. artikulua

*Kontratuei buruzko erregelak arautuko dituzte dohaintza kargadunak, **eta** titulu honetako xedapenek arautuko dituzte ordain gisa emandako dohaintzak, ezarritako kargaren baliotik gorako zatian (371. or.).*

2. Juntagailu hautakariak:

Betekizun biren artean hautatzea dagoenean.

741. artikulua

*Testamentuan seme-alabatasunaren gain egindako aitorpenak ez du indarrik galtzen, nahiz eta testamentu hori ezeztatu, horretan bestelako xedapenek jaso ez **edo** testamentuaren gainerako xedapenek deusezak izan (409 eta 410. orr.).*

742. artikulua

*... testamentu hori baliozkoa izango da, frogatzen denean kaltea testamentukileak nahi gabe eta jakin gabe gertatu dela **edo** testamentukileak zoroaldian egin duela (410. or.).*

3. Aurkaritzako juntagailuak:

Erregela orokorrari salbuespena/ñabardura jartzekotan.

710. artikulua

*Testamentu itxia eskuetsi eta gero, notarioak testamentukileari emango dio testamentu hori; **baina**, aldez aurretik, notarioak egilespen-aktaren kopia eskuestsia jarriko du protokolo arruntean (398. or.).*

173. artikulua

Gurasoek edo tutoreak ez badiote harrerari adostasunik eman, edo horren aurka jarri badira, epaileak bakarrik erabaki dezake harrera, adingabearen intereserako eta Prozedura Zibilar buruzko Legearen izapideekin bat etorritz. Herri-erakundearen proposamenak ere aurreko zenbakian aipaturiko datuak jaso behar ditu. Zernahi gisaz, eta adingabearen intereserako, herri-erakundeak behin-behineko familia-harrera erabaki dezake; familia-harrerak bere horretan iraungo du epaileak ebazpena eman arte (225 eta 226. orr.).

5.2.b. Mota guztietako menderagailuak

Guztiak ere sarri-sarri erabiliak, batik bat, konpletiboak, baldintzazkoak, erlatibozkoak eta denborazkoak.

Menderagailuen zenbait adibide:

49. artikulua (zehir-galdera)

Espainiarrak ezkon daitezke, Espainiatik kanpo ere, ezkontza zein tokitan egin eta toki horretako legeak ezarritako formaren arabera (167. or.).

1819. artikulua (kausala)

Auzia epai irmoaren bidez erabakita egon arren, auzi horren gain transakzioa egiten bada alderdi interesdunetatik batek epai irmoari buruz ez duelako berririk izan, alderdi horrek eska dezake transakzioa hutsaltzea (714. or.).

1677. artikulua (baldintzazkoa)

Gizabanakoek ezin dute elkarrekin sozietate unibertsalik egin, baldin eta haien zat debekatuta badago elkarri dohaintza edo abantaila bat egitea (674. or.).

5.3. Zenbait adberbio, adberbio-esapide eta postposizio-sintagma

Jakinekoda da legegilearen joera, halakoak erabiltzeko.

1599. artikulua

Aurkako itun edo ohiturarik izan ezean, obraren prezioa ordaindu beharko da obra hori ematean (651. or.).

366. artikulua

Landak ibaiertzen mugakide badira, ugazabei dagozkie ur-lasterraren ondorioz landa horiei ezari-ezarian gehitzen zaizkien zatiak (290. or.).

1872. artikulua

Besterentze hori egin behar da, zehatz-mehatz, jendaurreko enkantean, eta zordunari, eta, hala denean, bahiaren ugazabari, zitazioa eginez (728. or.).

6. GEROARI BURUZ

Aurrekoak ikusita, esan dezakegu ondorio nagusiak berrindartuta ateratzen direla, euskararen barnean testu juridikoen eta testu-antolatzaileen arteko erkaketa egin ostean:

1. Itzulpenetik sorkuntzara doan bidean, erabilera estrategikoa oinarrikoa da, euskararen diskurtso juridikoa abiatzeko puntuan.
2. Euskararen diskurtso juridikoa abiatu beharrak, bestalde, ezin du tradizioa baztertu, alegia, hizkuntzaren tradizio linguistikoa eta tradizio juridiko urria.
3. Diskurtsoa eta lexikoa/terminologia estekatu behar dira, testugintza juridiko eta administratibo baten peskizan.
4. Euskararentzat espazio juridiko eta administratiboa antolatzeko premia dago, euskarak izan dezakeen estatusak erro-errotik baldintzatu dezake-elako euskararen corpusa zuzenbidean eta administrazioan eratzea.
5. Espazio juridiko horrek dakar diskurtso juridiko propioa eta aldi berean, diskurtso hori linguistikoak ontzeko baliabide arretaz ikertzea. Baliabideok mota askotakoak izan daitezke eta argi dago, diskurtsoaren nondik norakoak baldintzatzen dituztela gaiaren ezaugarriek; kasu honetan, lege eta administrazioaren hizkera bera.
6. Azkenean, bil ditzagun aurrekoak testu honetara, behinola idatzitakoa berretsiz:

*Hartara, **gramatikalitatea** bete dugu, hori zehaztua izan den neurrian, Akademiaren aldetik; **testualitateari** ere arreta berezia eskaini diogu, kasuan kasuko egokitzapenak eginez; **estrategiak**, era berean, helburu izan du gurean lege-munduaren maila desberdinei halako emaitza egokiak eskaintzea euskararen alorretik; eta **tradizioak**, azkenik, eraman gaitu beste puntu batera, hau da, euskarazko idazle klasikoak barru-barrutik aztertzea, prosa-eredu malgu baten peskizan (URRUTIA, A. (2004): «Kardaberaz en erretorikatik egungo testugintzara: bi-deak eta erakutsiak», in *Agustin Kardaberaz, Hirugarren Mendeurrena 1703-2003*, Deustuko Unibertsitatea, Donostia, 255. or.).*

7. BIBLIOGRAFIA

7.1. Testu-antolatzailleak, oro har

CUENCA, M.J. (2006): *La connexió i els connectors. Perspectiva oracional i textual*, Vic: Eumo Editorial, 222 or.

- DOMÍNGUEZ GARCÍA, M. N. (2007): *Conectores discursivos en textos argumentativos breves*, Madril: Arco Libros, 219 or.
- GONZÁLEZ MARTÍN, C. (2009): *Curso de «Análisis» Sintáctico*, Berriozar (Navarra): Cénlit Ediciones, 271 or.
- MARTÍ SÁNCHEZ, M. (2008): *Los marcadores en español L/E: conectores discursivos y operadores pragmáticos*, Madril: Arco Libros, 94 or.
- MARTÍN ZORRAQUINO, M.A. eta MONTOLÍO DURÁN, E. (Koord.), (1988): *Los marcadores del discurso. Teoría y análisis*, Madril: Arco Libros, 286 or.
- MONTOLÍO, E. (2001): *Conectores de la lengua escrita*, Bartzelona: Editorial Ariel, 173 or.
- PORTOLÉS, J. (1998): *Marcadores del discurso*, Bartzelona: Editorial Ariel, 160 or.

7.2. Testu-antolatzaileak, euskararen ikuspegitik

- ESNAL, P. (2002): «Testu-antolatzaileak», *Hizpide. Euskalduntze-Alfabetatzearen aldizkaria*, 50. zk., 25-36. orr.
- (2002): «Testu-antolatzaileen erabilera estrategikoa», *Hizpide. Euskalduntze-Alfabetatzearen aldizkaria*, 51. zk., 19-33. orr.
- EUSKALTZAINDIA - JAGON SAILA. CORPUS BATZORDEA (2008): *Testu-antolatzaileak. Erabilera estrategikoa*, Bilbo: Euskaltzaindia, 102 or.
- IDIAZABAL, I. eta LARRINGAN, L.M. (Arduradunak), (1998): *Koherentzia, kohesioa eta konexioa: testuratzeko baliabideak. Hizkuntzaren azterketa eta irakaskuntza*, Gasteiz: Euskal Herriko Unibertsitatea-Arabako Foru Aldundia, 155 or.
- KALTZAKORTA MENTXAKA, M. (2007): *Prosa komunikagarriago egiten. Zenbait proposamen (I)*, Bilbo: Udako Euskal Unibertsitatea, 422 or.
- PLAZAOLA, I. eta ALONSO FOURCADE, M.P. (Arg.) (2007): *Testuak, diskurtsoak eta generoak. Euskal testuen azterketa korrontea*, Donostia: Erein, 251 or.
- URRUTIA, A. (2004): «Kardaberaz erretorikatik egungo testugintzara: bideak eta erakutsiak», in *Agustin Kardaberaz, Hirugarren Menduekua 1703-2003*, Deustuko Unibertsitatea, Donostia, 255 or.
- ZABALA, I. (Koord), (1996): *Testu-loturarako baliabideak: euskara teknikoa*, Bilbo: Euskal Herriko Unibertsitatea, 224 or.

7.3. Pragmatika eta komunikazioa, oro har

- ARTIGAS, R. (Koord.) (1999): *Habilitats comunicatives. Una reflexió sobre els usos lingüístics*, Vic: Eumo Editorial, 363 or.
- BEAUCHENSE, J. (2001): *Dictionnaire des cooccurrences*, Montréal (Québec): Guérin, 402 or.
- GARCÉS GÓMEZ, M.P. (Zuz.) (2009): *La reformulación del discurso en español en comparación con otras lenguas (catalán, francés, italiano, inglés, alemán e islandés)*, Madrid: Universidad Carlos III de Madrid. Boletín Oficial de Estado, 223 or.

7.4. Pragmatika eta komunikazioa, euskararen ikuspegitik

- HIDALGO, B. (1996): «Euskal joskeraren mito kaltegarriak (I): Nola idatzi euskaraz modu arin, ulergarri eta aberats batean». *Hizpide*, 35. zk., 39-51. orr.
- (1996): «Euskal joskeraren mito kaltegarriak (II): Euskararen hitz ordena libre». *Hizpide*, 36. zk., 21-27. orr.
- (1996): «Euskal joskeraren mito kaltegarriak (eta III): Aditza maiz euskaraz esaldi hasieran». *Hizpide*, 37. zk., 23-31. orr.
- (1996): «Hurbiltze bat euskal hitz-ordenaren tradizioari», *Fontes Linguae Vasconum*, 71. zk., 21-43. orr.
- (2000) «“Galdegai” bat baino gehiago erakutsi ohi duten esaldiez. Hitz ordena esaldian: bereizi beharreko eztabaida arlo bi. Galdegaiaren inguruko ikuspegi berri bila (I)», *Uztaro*, 33. zk. 43-85. orr.

7.5. Itzulpen juridikoa, oro har

- AGUILAR, L. (2001): *Lexicología y terminología aplicadas a la traducción. Curso práctico de introducción*, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 86 or.
- ARNTZ, R. (Arg.) (1995): *La Traduzione. Nuovi approcci tra teoria e pratica*, Napoli: Cuen, 303 or.
- ASKOREN ARTEAN (1999): *Críteris de traducció de textos normatius del castellà al català*. Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 1. argitaraldia, 63 or.

- (2006): *Études offertes à Jacques Vanderlinden. Étudier et enseigner le droit : hier, aujourd'hui et demain* (Castonguay, L. eta Kasirer, N., zuz.). Quebec: Les Éditions Yvon Blais Inc, 520 or.
- (2002): *Texto, terminología y traducción* (García Palacios, J. eta Fuentes Morán, M.T., arg.). Salamanca: Ediciones Almar, 1. argitaraldia, 250 or.
- BEAUDOIN, LL.L. (2007): «La traduction juridique au Canada. Contraintes linguistiques et juridiques. L'apport de la jurilinguistique», in SUEUR, J.J. (Zuz.), *Interpréter&Traduire. Actes du colloque international des 25 et 26 novembre 2005 Faculté de Droit de Toulon*, Bruxelles: Bruylant, 171-188. orr.
- BISSARDON, S. (2002): *Guide du langage juridique. Les pièges à éviter*. Paris : Éditions du Juris-Classeur, 357 or.
- CAO, D. (2007): *Translating Law*, Clevedon. Buffalo. Toronto: Multilingual Matters Ltd, 189 or.
- DULLION, V. (2007): *Traduire les lois. Un éclairage culturel. La traduction en français des codes civils allemand et suisse autour de 1900*, Cortil-Wodon: E.M.E. (Éditions Modulaires Européennes) & InterCommunications, 300 or.
- GÉMAR, J.C. (1997): «Traduire le langage du Droit en contexte bilingüe et bijuridique. Le Canada: Un cas d'espèce?», in SCHENA, L., (Arg.), *La Lingua del Diritto. Difficoltà traduttive. Applicazioni didattiche. Atti del primo convegno internazionale Milano, 5-6 ottobre 1995. Centro Linguistico dell'Università Bocconi*, Roma: CISU. Centro d'Informazione e Stampa Universitaria, 73-87. orr.
- (Zuz.) (1982): *Langage du droit et traduction. The Language of the Law and Translation. Essais de jurilinguistique. Essays on jurilinguistics*, Québec: Éditeur officiel du Québec, 320 or.
- ŠARČEVIĆ, S. (1997): *New Approach to Legal Translation*, The Hague. London. Boston: Kluwer Law International, 308 or.
- SPARER, M. eta SHWAB, W. (1980): *Rédaction des lois: rendez-vous du droit et de la culture*, Québec: Éditeur officiel du Québec, 300 or.
- SUEUR, J.J. (Zuz.) (2007): *Interpréter&Traduire. Actes du colloque international des 25 et 26 novembre 2005 Faculté de Droit de Toulon*, Bruxelles: Bruylant, 367 or.

7.6. Itzulpen juridikoa, euskararen ikuspegitik

EUSKO LEGEBILTZARRA/PARLAMENTO VASCO. ITZULPEN ZERBITZUA/SERVICIO DE TRADUCCIONES: *Gaztelania formaletik itzultzeko estrategiak*, in www.parlamento.euskadi.net

Kode Zibila/Código Civil (2007): Bilbo: Deustuko Unibertsitatea eta Herri Arduralaritzaren Euskal Erakundea, 2. argitaraldia, 1281 or.

RIDEAU, J. (2007): «L'Union européenne face aux défis linguistiques», in SUEUR, J.J. (Zuz.), *Interpréter&Traduire. Actes du colloque international des 25 et 26 novembre 2005. Faculté de Droit de Toulon*, Bruxelles: Bruylant, 63-137. orr.

7.7. Hizkera juridikoa eta testu-antolatzaileak, oro har

ANDERSON, W.J. (2006): *The Phraseology of Administrative French. A Corpus-based Stud*, Amsterdam-New York: Editions Rodopi, 289 or.

CAZORLA PRIETO, L.M. (2007): *El lenguaje jurídico actual*, Cizur Menor (Navarra): Editorial Aranzadi, 163 or.

CORNU, G. (2005): *Linguistique juridique*, Paris: Éditions Montchrestien, EJA, 3. argitaraldia, 443 or.

DIDIER, E. (1990): *Langues et langages du droit*. Montréal : Wilson & Lafleur Ltée, 477 or.

FERNÁNDEZ BELLO, P. (2008): «Las colocaciones en el lenguaje jurídico», in MELLADO BLANCO, C., (Zuz.), *Colocaciones y fraseología en los diccionarios*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 69-84. orr.

GUIDO, M.G. eta ZAPPULLI, L., (Arg.) (2007): *Il Discorso Legale in Contesti Multiculturali. Studi Interlinguistici*, Milano: Franco Angeli, 139 or.

HERNANDO CUADRADO, L.A. (2003): *El lenguaje jurídico*, Madril: Editorial Verbum, 143 or.

LEBARBÉ, TH. (Koord.) (2008): *Langue du droit. Mots, documents et raisonnements*, Grenoble: Ellug. Université Stendhal, 151 or.

MALATO, M.L. eta FERRARA DA CUNHA, P. (2007): *Manual de Retórica & Dereito*, Quid Iuris Sociedade editora, Lisboa, 350 or.

MANTOVANI, D. (2008): «Lingua e diritto. Prospettive di ricerca fra sociolinguistica e pragmatica», in GARZONE, G. eta SANTULLI, F. (Arg.), (2008): *Il linguaggio giuridico. Prospettive interdisciplinari*, Milano: Giuffrè Editore, 17-56. orr.

- MARTÍN DEL BURGO eta MARCHÁN, Á. (2000): *El Lenguaje del Derecho*, Barcelona: Editorial Bosch, 387 or.
- MORTARA GARAVELLI, B. (2001): *Le Parole e la giustizia. Divagazioni grammaticali e retoriche su testi giuridici italiani*, Torino: Giulio Einaudi editore, 264 or.
- POZZO, B. (2005): *Ordinary language and legal language*. Milano: Giuffrè Editore, 233 or.
- POZZO, B. eta TIMOTEO, M. (Arg.) (2008): *Europa e linguaggi giuridici*, Milano: Giuffrè Editore, 432 or.
- PREITE, CH. (2005): *Langage du droit et linguistique. Étude de l'organisation textuelle énonciative et argumentative des arrêts de la Cour (et du tribunal) de Justice des Communautés européennes*, Roma: Aracne editrice, 318 or.
- ROLAND, H. eta BOYER, L. (1991): *Dictionnaire des expressions juridiques*, Lyon: L'Hermès, 2. argitaraldia, 462 or.
- ROVERE, G. (2005): «Connettivi in sentenze e marche di registro», *Capitoli di Linguistica Giuridica. Ricerche su corpora elettronici*, Alessandria: Edizioni dell'Orso, 137-155. orr.
- SCARPELLI, U. eta DI LUCIA, P. (Arg.) (1994): *Il linguaggio del diritto*, Milano: LED-Edizioni Universitarie di Lettere Economia Diritto, 497 or.
- SCENA, L. eta SNEL TRAMPUS, R.D., (Arg.) (2000): *Traduttori e giuristi a confronto. Interpretazione traduce e comparazione del discorso giuridico*, Bologna: CLUEB. Cooperativa Libreria Universitaria Editrice Bologna, 1. bolumena, 389 or.
- (Arg.) (2000): *Traduttori e giuristi a confronto. Interpretazione traduce e comparazione del discorso giuridico*, Bologna: CLUEB. Cooperativa Libreria Universitaria Editrice Bologna, 2. bolumena, 217 or.
- SCENA, L., (Arg.) (1997): *La Lingua del Diritto. Difficoltà traduttive. Applicazioni didattiche. Atti del primo convegno internazionale Milano, 5-6 ottobre 1995. Centro Linguistico dell'Università Bocconi*, Roma: CISU. Centro d'Informazione e Stampa Universitaria, 285 or.
- VERONESI, D. (Arg.) (2000): *Linguistica giuridica italiana e tedesca. Rechtslinguistik des Deutschen und Italienischen*, Padova: Unipress, 500 or.
- WROBLEWSKY, J. (1989): «Les langages juridiques: une typologie», *Droit et Société*, 8. zk., 13-27. orr.

7.8. Hizkera juridikoa eta testu-antolatzaileak, euskararen ikuspegitik

URRUTIA, A. eta URRUTIA, E. (1980): «Onomasiologia eta Terminologia: www.iev.deusto.es Biblioteka juridiko elebidunaren hustuketarako irizpideak», *AVD-ZEA Academia Vasca de Derecho. Zuzenbidearen Euskal Akademia*, 13. zk., 91-152. orr.

ZENBAITEN ARTEAN (1994): *Hizkera argiaren bidetik*, Gasteiz: Herri Arduralaritzaren Euskal Erakundea, 303 or.

—— (2005): *IVAPeko estilo liburua*, Gasteiz: Herri Arduralaritzaren Euskal Erakundea, 447 or.

—— (2005): *Oinarrizko Hiztegi Juridikoa*, Bilbo: Deustuko Unibertsitatea eta Euskaltzaindia, 83 or.

ARGITALPEN ERRESEINAK

LITERATURA terminoen hiztegia / Euskaltzaindiaren koordinaziopean. -- Bilbo : Euskaltzaindia, 2008. Testu hauen koordinazioa eta argitaratzeko egokitzapena Lourdes Otaegi Imaz irakasle andreak egin du. XXVI, 800 orr. ; 17 x 24 cm. - (Hiztegiak ; 13). ISBN 978-84-95438-34-8. I. Euskaltzaindia II. Hiztegiak (Euskaltzaindia)

*Luis Baraiazarra Txertudi,
euskaltzain urgazlea*

Gure garaian, zorionez, normalizazio-bidean goaz euskarari dagokionez, nekez eta eragozpen handiak gaintuz bada ere. Horren adierazgarri dira euskal liburugintzan argia ikusiz doazen askotariko argitalpenak.

Normalizazio-bidea egiteko ezinbestekotzat ditugu zientziak eta arteak lantzeko baliabideak eskura izatea. Batez ere hiztegiak direla, esango nuke, eraiki nahi den azpiegitura-sarearen zutabeak.

Une honetan esku artean dudana *Literatura Terminoen Hiztegia* da. Honetaz, orrialde xumetan, neure ikuspegia agertzea eskatu zait.

Liburu honen garrantzia eta egokitasuna azpimarratu nahi nituzke. Egokitasuna esatean, balioa edo kalitatea ez ezik, premia adierazi nahi nuen. Beste lan batean murgildua nengoela, atzerantz egin behar izan nuen denboran eta orain dela berrogei urteko gabeziak ikusi nituen. Urte haietan mundu zaharretik berrirako jauzia gauzatzen ari ginelako ustea dut. Artean gure kultura autoktonoa, berez gainerako herriena bezain aberatsa, kultura hori lantzeko eskola eta azpiegitura propiorik ezak eragindako egoera gaitzean zen.

Egoera gaitz hura eta era askotako eragozpenak pizgarri gertatu zitzaizkien hainbat intelektual eta herritarri. Ordukoa da aldi berriko ikastolen sorrera; «aldi berrikoa» diot, gerra aurretik ere ahalegin serioak egin zirelako. Baina ikastolaren amets polita, gerra aurreko beste hainbat ekintza txalogarri bezala, gudu anker hark desegin zuen. 1960ko hamarkadaren hasieran piztu zen berriro amets hura, orduan emankor eta arrakastatsu izateko. Ikastolaren mugimendua ez zen bakarra. Euskara bera ere garai berrietarako egokitu beharra ikusi zen. Gure herriaren eraikuntzan, kultura modernoaren zutabe bezala jartzeko, euskara gaurkotu eta batua behar zen, betiko euskararen eta euskal-

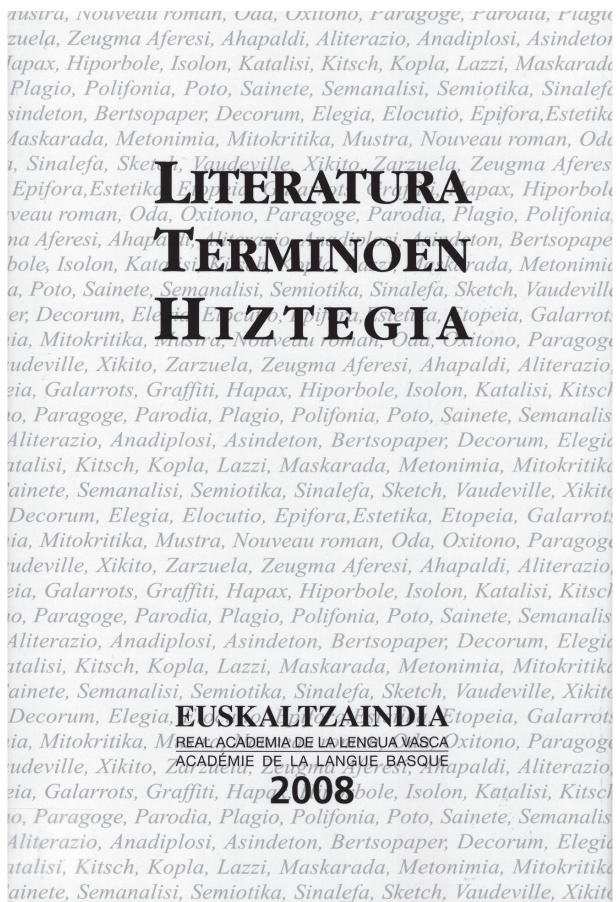
kietan oinarria zuena baina gizarte berrirako tresna malgu eta egokia izango zena. Helduen Alfabetatzea ere garai berean abiatu zen. Zehazki esanik, 1966an izendatu zuen Euskaltzaindiak lehenengo Alfabetatze Batzordea. Juan San Martin, Patxi Altuna, Mikel Lasa, Iñaki Beobide eta Rikardo Arregi ziren tarteko. Idazkari eta eragile Rikardo Arregi. Harrezkero, hau izan zen batzorde horren arima, Mendaron, 1968ko uztailean 10ean istripuz hil zen arte. UEU urte batzuk geroago sortu zen, 1973ko udan Miarritzen. Euskal Filologia Deustuko Unibertsitatean 1976-1977ko ikasturtean jarri zuten abian Gotzon Garate zena eragile zela. Euskaltzaindia bera izan da euskararen lemazain zazpi herrialdeetan eta gaur egun ere horretan dihardu.

Hutsuneak izan arren, norabidea ongi hartua dugu mendebaldeko kulturari herri zahar honen ekarpen gaurkotua eskaintzeko. Iragan hurbileko euskaltzaleen lana gogorarazi nahi izan dut, oraingo egoera erosoago honetara berez-berez eta haizea lagun dela heldu garela inork uste izan ez dezan. Normalizazio-bidean urratsak emateko jende fin eta lan-talde askoren ametsak eta izerdia behar izan dira. Azken hamarkadetan kultura arloan izan dugun gorakadak lausotu egin digu, nolabait esateko, aurrekoa balioesteko ahalmena, beti horrela izan balitz bezala. Baina noizbaiteko eza eta gabeziak ezagutu dituenak ikuspegi hobea du oraingo urratsak, aurrerakadak sumatzeko.

Garai bateko ikasleok, gurean ez zena auzoan bilatzen genuenok, bai pozik hartuko genuela honelako lagungarri aberats eta egokia! *Literatura Terminoen Hiztegia* argitaratzean Euskaltzaindiak zerbitzu berdingabea eskaini die literatura irakasle eta ikasleei, literatura zaleei eta gainerako erabiltzaileei. Liburu honen egilea den batzordeak berak kultura normalizatuek aspaldidanik finkaturik zituzten literatura baliabide lexikoak, gurean, XX. mendeko azken herenean garatu zirela diosku. Beraz, hitz horietan sumatzen denez, gurean bazen hizkuntza gutxietan ohikotzat jo daitekeen atzerapen edo hutsunea, «euskarazko ikaskuntza unibertsitarioek» beteko zutena, euskal literaturaren sistema azaldu eta ikertzeko nahiz nonahiko literaturari buruzko ikerlanak egiteko gure hizkuntza trebatzen ahaleginduz.

Literatura Ikerketa Batzordeak hasierako helburu nagusietako bat bete du Literatura Terminoen Hiztegia argitaratzean. Izan ere, 1989an sorturiko Literatura Batzordeak eta 1991n eratu zen Literatura Ikerketako Azpibatzaordeak hasieratik «zenbait proiektu hartu zituen gogoan, literatura arloko lanetan erabiltzen den terminologia finkatzeko eta ikertzeko asmoa hobetsi zuen arte, ikerketa esparru horretan lehentasunezko premia zuela iritzita».

Atzerapenaren kontzientziak maiz eragiten digu gauzak presaka eta hala-hola egitera. Obra hau, ordea, hamazazpi urteren buruan eginiko talde-lanaren fruitu heldua da. Azpibatzaordeak hiztegi hau burutzeko egin duen ibilbidea ere zehazten zaigu. Hiztegiaren oinarrizko egitura eta sarrera-zerrenda finkatu ondoren, egile bakoitzak sarrera kopuru jakina hartu zuen bere gain, haiei buruz txostenak idazteko. Gero, Euskaltzaindiaren batzordeetan egin ohi de-

nez, txostenak bileran aurkezten ziren, han eztabaidatu, batzordekideen ohar-
 rarak erantsi eta bigarren idazketa osoagoa egingo zen. Zenbait kasutan, ba-
 tzordekideen iradokizunak edo ekarpenak zabalak izanik, txostena bi edo
 gehiagok sinaturik argitaratzea erabaki zela esaten zaigu. Erredakzio-lana
 aurreratua zela, biltze eta bateratzeari ekin zioten, baita informatizatze proze-
 suari ere. Askoren artean burututako lanak, bileretan eztabaidatua eta behin
 eta berriro erredaktatua izan arren, bateratze eta koherentzia beharra izan ohi
 du. Hori oso gogoan izan dute hiztegi honen egileek. Lana gutxi gorabehera
 osaturik dagoela sumatzen dira ondoen, haren hutsuneak, desorekak, falta di-
 renak, koskak eta abar. Horrela, burututako lanaren gainean hausnarketa kri-
 tikoak eginez, hutsune teorikoak osatuz joan dira. Nola? 1993an literatura ba-

tzordeak metrikari buruz antolaturiko jardunaldien ekarpen teorikoez baliatuz, batzordekideei falta ziren zenbait txosten idazteko eskatuz edota lehendik argitaratuak ziren haien zenbait lan honako egokitzuz eta hemen berrerabiliz.

Beraz, obra garrantzitsua dugu aurrean, irakasle eta ikasleek, euskal le-tretakoez, idazleek, literatura zaleek, kazetariak gogotsu onartuko dutena, kontsultarako eskumenean izan nahiko dutena. Euskararen normalizazio-bi-dean oinarritzko obra dela ez dut zalantzarik, mugarritzat hartzea, beharbada, gehiegi bada ere. Ez, ez gara hasiko, Bernart Etxeparek euskara idatzizko lehen liburua argitaratzean bezala, kantari eta laudoriozko hitz zuritan, baina hiztegi bikain hau euskal komunitateari eskaintzeko urteetako lana egin duten egileei eskerrak eman beharrean gara.

Egileak literaturan adituak dira. «Erredakzioa euskal literaturaren ikaske-tetan aditu direnek gauzatu dute, egile zerrendak adierazten duenez, eta zalan-tzarik gabe horixe da hiztegi honen bermerik zindoena, lexiko honen behar gehiena dutenek idatzi dutela».

Kontuak ongi egin badituz, 596 sarrera daude hiztegian. Era askotakoak dira, bai headuraz eta bai izaeraz. Hamaika kategoria nagusi bereizten dira sarreraren artean, «Hiztegiaren argibideak» izeneko atalean esaten denez. Ez ditugu hemen errepikatuko, baina euskal erabiltzaile arruntak berariaz estima-tzen duena azpimarratu nahi nuke eta hori ere Literatura Ikerketa Batzordeko idazkariak berak adierazten digu egoki:

«Termino literarioen azalpena egitean, munduko beste edozein hizkun-tzatak hiztegiatan egon daitekeen informazioaz gain euskal literaturari dago-kiona biltzeko eta aurkezteko asmoa izan dugu beti gogoan. Ez zen aski, gure ustez, beste edonongo hiztegiak itzultzea; beharrezkoa zen euskal ikerketa lite-rarioen berri eman eta euskal literaturaren erreferentzia zehatzak eskaintzea. Horrek ekarri du, zenbaitetan, azalpenetan luzatzea, adibide eta argibide gehia-go eman behar izatea eta, ondorioz, tamaina bereko beste zenbait hiztegi-k baino termino gutxiagori buruz jardun ahal izatea, helburu informatibo eta di-daktikoari lehentasuna eman diegulako, euskal erabiltzailea gogoan hartuta».

«Euskal erabiltzailea gogoan hartuta» dio. Erabiltzaile horien artean ere ez dira guztiak joera berekoak; urliak literatur genero jakin bat izango du gogoko; sandiak beste bat eta abar. Are gehiago, zenbait termino eta kontzeptu arrotz edo ezezagun egingo zaizkio erabiltzaile arruntari. Esaterako, lerro xume hauek idazteko liburuaren eskaintza eta sarreratik abiatuak barneratu nahi nuen edukietan, poliki-poliki hiztegi-sarrerak irakurri eta hausnartuz. Horrela, oharrak jaso eta lerro hauek idazteko baliatuko nituen... Baina hiz-tegia ez da, alde horretatik, beste liburuak bezalakoa. Hauek batasun estuagoa dute edukiaren hariari jarraituz. Literatura hiztegian, edukiak literatura ar-lokoak dira eta hortik sortzen da nolabaiteko batasuna, baina ia hiztegi-sarre-rak adina eduki direla esan genezake; edukiak erdi banakoak edo autonomoak dira, zenbait multzotan bil badaitezke ere. Gorago gogoratu dugunez, «Hizte-

giaren argibideak» deritzon atalean hamaika kategoria nagusitan bereiz daitezkeela esaten zaigu.

Urratsez urrats joatean, lehenengo hiztegi-sarrera *abangoardia*. Hizkera militarretik datorren hitz hau, literatur mugimendu bat izendatzeko, Frantzian erabili zela lehen aldiz, dio txostengileak. Mugimendu honen jatorria, historia, honen antzeko beste joera berritzaileak aipatzen dira. Abangoardia hitzaren adiera literarioaren hedadura aldatuz joan dela urteen buruan. Abangoardiak ez omen dute eskola bat osatzen, etengabeko berrikuntza anizkoitza baizik. U. Ekok 1988an emandako ezaugarriak aipatzen dira... Interesgarri gertatu zait, oso entzuna nuen termino honen azpian zehazki zer zegoen ez bainekien. Beraz, jakin-nahia piztu zait. Orain lehen baino pixka bat gehiago dakit abangoardiak, baina ez gauza handirik; astialdi batean itzuliko naizela agindu diot neure buruari. Lehen sarreran betekadtxoa eginda, batetik bestera jauzika hasi naiz eta bazka gozoago eta ezagunagoa aurkitu dut: *Ahozko literatura* eta *ahozkotasuna*. Bi txosten luze samar eta egoki, bi adituren bermea dutenak. M. Eliadek ahozko literaturaz emaniko definizioa aurkitu dut batean eta bestean: «Noizbait inoren ahotik irten dena eta oroitzapen kolektiboak gorde duena». Ahozkotasuna deritzon bigarren txostenean tradiziozko literaturaren eta ahozkoa izan arren tradiziozkoa ez denaren arteko bereizketa dator; «azken horretan, komunikazio estetiko behin bakarrik egiten da, eta, agian denborarekin tradizional bilakatzea gerta baliteke ere, hasiera batean ez dago errepikapenik».

Bertsolaritza gogoko dugunontzat, nahiko ezaguna izan arren, oso gogotsu irakurri dut *Estrofa* sarrerako txosten luzea, Jean Haritschelar eta Juan Mari Lekuonak sinatzen dutena.

Pastorala ere nire interesguneen artean sartzen da. Eta beste asko eta asko, ia liburu honen eduki osoa, baina lerro xume hauetan ezin bil daiteke interesgarri gertatu den guztia, ezta haren aipamen soila egin ere. Beude goian esandakoak liburu jaso honek nigan sortu duen inpresioaren adierazgarri. Eta Literatura Ikerketa Batzordeko idazkariaren hitzez amaituko dut, egileen artean lan hau egitean izan den barne-giroa adierazten duten hitzez:

«Kemenez, ilusioz eta elkarren laguntzaz eginiko ahalegin borondatetsuaren fruitu da liburu hau, eta esker ona erakutsi nahi diegu ordainsaririk gabe parte hartu duten batzordekideei, euren ahaleginak eskaini dituztelako taldean eginiko proiektu honi laguntzeko. Ez da dudarik lan honek guztiak merezi izan duela pentsatuko dugula denok ere, datozen orrialdeok euskal literaturaren ikerketaren mesedetan eta euskal ikasketen zerbitzurako gerta balitez».

LITERATURA terminoen hiztegia / Euskaltzaindiaren koordinaziopean. -- Bilbo : Euskaltzaindia, 2008. Testu hauen koordinazioa eta argitaratzeko egokitzapena Lourdes Otaegi Imaz irakasle andreak egin du. XXVI, 800 orr. ; 17 x 24 cm. - (Hiztegiak ; 13). ISBN 978-84-95438-34-8. I. Euskaltzaindia II. Hiztegiak (Euskaltzaindia)

*K. Josu Bijuesca,
Deustuko Unibertsitatea*

Literatura Terminoen Hiztegia Euskaltzaindiaren Literatura Ikerketa Batzordeak lanaldi luze baten ondoren buruturiko emaitza borobil, oparo eta emankorra da. 1989an Literatura Batzordea sorturik, bi urteren ondoren ikerketa azpibatzerde bat eratu zuten. Ikerketa Batzorde horrek zenbait egitasmo eztabaidatu ondoren, oinarritik hasia erabaki zuen: literatura arloko lanetan erabiltzen den terminologia finkatzea eta ikertzea. Eta egitasmo hori bere egitean eta burutzean bete-betean asmatu du. Hasieran Juan Mari Lekuonaren zuzendaritzapean eta 2005 urteaz geroz Jean Haritschelharrenean, batzordea goi mailako erakunde akademikoetan lanean diharduten belaunaldi ezberdinetako aditu talde batek osatzen du. Literatura Ikerketa Batzordeko idazkaritza lanetan Jon Kortazar (1991-1994), Karlos Otegi (1995-2000) eta Lourdes Otaegi (2001-2008) jardun dira. Azken hori izan da testuen koordinazioa eta argitaratzeko egokitzapena egin duena, bai eta Literatura Ikerketa Batzordeari eta hiztegi honen argibideei buruzko testuak idatzi dituen. Guztien artean aditu talde sendoa osatu dute, hiztegi-sarreretako azalpenek erakusten duten bezala.

Literatura Ikerketa Batzordeari buruzko aurkezpen orrietan aurreratzenez, Hiztegiaren corpus nagusia literatura terminoen sarreraren multzoak osatzen du. Lanaren ardatz den atal honekin batera beste hiru atal osagarri iragaritzen dira: (1) aipaturiko bibliografiaren zerrenda, (2) hiztegi sarreraren frantsesezko, gaztelaniazko eta ingelesezko baliokidetzak, eta (3) testuan zehar aipaturiko idazle, kritiko, teorialari edota bestelako pertsonaia historikoen zerrenda onomastikoa. Iragarritako azken atal honen ordez, oster, «Hiztegiaren egileak» izeneko atal iragarri gabekoa aurkituko du irakurleak. Atal berri honetan sarrera hitzen zerrenda ageri da, zein bere egilearen edo egileen izenekin. Behar bada, azken orduko erabakiren batek azalduko luke iragarri-

takoaren eta agertutakoaren arteko aldea, eta azken ordukoa izanik, agian ohar gabe pasatu da aldaketa horren berri sasoiz ematea.

Hiztegiaren egileen eta ohar gabe pasatutakoan hariari heldu zaionez gero, abagune ezin hobea dugu hasierako «Hiztegi-sarreraren egileen izenak eta laburdurak» tituludun orrialdeko xehetasun deigarri bat aipatzeko: Jean Haritschelharren izena zerrenda honetatik kanpo gelditu da. Zorionez amaierako «Hiztegiaren egileak» atalak egileen izen guztiak bildu ditu. Bestela ere ez litzaioke irakurleari zail gertatuko asmatzea ea nor den zenbait hiztegi azalpenen amaierako J.H. hura. Jakingo du Haritschelhar irakasle, Euskaltzainburu ohi eta Literatura Ikerketa Batzorde buruaren eskuzabaltasunak hutsune hori barkatzen, *Literatura Terminoen Hiztegia* bera Juan Mari Lekuona batordeburu ohiari eskaintzen jakin duen bezala.

Hiztegiaren corpus nagusira itzuliz gero, mira egitekoa da egileek egin duten ekarpena literaturaren eremuko kontzeptuen ugaritasuna jasotzean. *Literatura Terminoen Hiztegia* kontsulta tresna izanik, egileen xede nagusia «literaturaren teoria, historia eta kritikaren berri emateko euskaraz garatu den lexikoa agertzea, finkatzea eta azalpen testuetan erabiltzea izan da». Horretarako literatura terminoen hiztegiek bildu ohi dituzten edukiak eguneratu, euskaraz eman, eta horrekin batera euskal literaturari atxikitako azalpenak, adibideak eta ereduak eskaini dituzte. Ziur asko horietatik dira lan honen lorpen eta ekarpenik handienetakoak, erabiltzaileen eskura 610 hiztegi sarrera utzi baitituzte, horietatik 545 garatuak eta hortik gorakoak euren baliokide diren sarreretakoa igorpen oharrez hornituak. Esana denez, aberastasuna du *Literatura Terminoen Hiztegia* berariazko ekarpena, eta horrekin batera aberastasun hori euskaraz eta euskal literaturaren ikuspuntutik jaso eta eman izana.

Hiztegiaren aberastasuna sarrera kopuruan ez ezik, literaturaren alorreko kategorien ugaritasunean ere gauzatzen da, aurkezpen orrialdeetan iragarri legez: literaturaren teoria, historia eta kritikari dagozkion kontzeptuak, termino teknikoak eta korrante nagusiak; erretorika eta poetika klasikoan garaturiko termino teknikoak; metrikaren arlokoak eta molde metriko jakinen izenak; literatur generoak eta azpigerenak; beste arte eta giza zientzietatik jasoriko termino teknikoak literaturan ohizko bilakatu badira (*leitmotiv*, *pastiche* eta horrelakoak); aldi literario, belaunaldi talde edota eskola jakinak, bai eta mugimendu eta abangoardiak; azkenik, aipaturiko kategorietan sailkagaitz baina literaturaren alorrean ohizko den terminorik ere bada.

Dena den, irakurle zuhurra laster ohartuko da *Literatura Terminoen Hiztegia* ematen duena baino are aberatsagoa dela, sarrerarik gabeko kontzeptu ugari sarreradun terminoetan ostendurik baitago. Esate baterako, *hamartia* dugu horietako bat. *Literatura Terminoen Hiztegia* hitz horren azalpen txukuna jaso du, baina ez dio sarrerarik eskaini. *Tragedia* terminotik abiatu beharra dago hitz horren azalpena aurkitzeko. Eta horixe bera gertatzen zaio sarrerarik gabeko *palindromo* hitzari ere, *Oulipo* terminoaren azalpenean bildua baita.

Bertsolaritzako moldeen berri bilatzen duenak *Estrofa* sarrerara jo beharko du, eta ez *hamarreko*, *zortziko* edo *lauko* bezalako hitzetara. *Literatura Terminoen Hiztegiaren* informazio ugaria erabilgarriago egiteko otu daitezkeen neurrien artean bi izan litezke errazenak datozen edizioetarako: (1) sarrera hitzak eskaintzea ostenduriko termino horiek ere ikusgai gerta daitezten, eta igorpen oharrez hornitu (*hamartia*, ikus *tragedia*; *palindromo*, ikus *Oulipo*); (2) hiztegiaren amaieran sarrerarik gabeko hitzen zerrenda bat eranstea bilatu beharreko terminoa adieraziz (*hamartia*: *tragedia*; *palindromo*: *Oulipo*).

Eduki aberastasunarekin batera *Literatura Terminoen Hiztegiaren* azalpen zuzentasun eta sendotasuna ere azpimarratu beharrekoa da. Hiztegiaren aurkezpenean esaten denez, azalpenak ondoko hiru atalotan eratu dira: lehenik hitzaren definizioa, jatorriaren berria eta sarritan etimologia ere; bigarren atalean azalpena garatzen da zenbait irizpideren arabera (bilakaera historikoa, ezaugarri bereziak, barne sailkapenak) edo adiera ezberdinak gogoan izanda; hirugarren atalean terminoak euskal literaturan izandako erabileraren berri ematen da euskal literaturatik hautaturiko adibide edo pasarte eta guzti, ahal bada. Eskertzekoa da egileek egin duten ahalegina azalpen zuzen eta osoak emateko, halakoxeak baitira azalpenak lehen hurbilketan behintzat. Askoren artean egindako lanetan espero litekeenez, batzuetan zailagoa gertatu da azalpenen arteko bateratasunari eustea egile ezberdinei zor zaien sarreraren kasuan. Hala, esate baterako, Brecht idazlearen *Verfremdungseffekt* kontzeptua euskaraz ematean: *katarsi* hitzaren azalpenean «arrozte efektu» gisa itzuli denari «arroztasun efektu» dagokio *urruntze* terminoarenean. *Isotopia* terminoak ez du sarrerarik, nahiz eta badirudien uneren batean edota egileren baten aldetik termino horri sarrera eta azalpena ere eskaintzeko asmoa izan dela, *sema* hitzaren definizioaren ondoren zera ageri baita: «Ikus, halaber, *Denotazio*, *Erreferente*, *Isotopia*, *Konnotazio*». Izan ere, *isotopia* hitza zenbait terminoren azalpenetan erabili da: *sema* aipatu berriarenean, edo *semantika* eta *isomorfismo* terminoenetan, besteak beste. Denetan aurkituko ditu irakurleak isotopia kontzeptuari buruzko azalpen egokiak.

Azalpenak albo batera utzita, ontzat ematekoa da sarrera hitza bera aukeratzeko orduan erabaki eztabaidatsuak eta sarritan zailak hartu behar izan direla, batez ere tradizio ezberdinen artean hautatu beharra izan denean. *Literatura Terminoen Hiztegiaren* aurkezpen orrialdeetan aitortzen zaigunez, «gure kultur esparruko hizkuntza nagusietan erabiltzen den lexikotik gehiegi urrunduko gintuzkeen joera garbitzailetik edo zokokerietatik» aldentzeko joera nagusitu da, nahiz eta «euskal erroko lexikoari ere ahal bezain sarrera zabala» emateko ahalegina agerikoa den. Behar bada euskal neologismoen aurrean sortu dira erabakirik zailenak, batez ere «egoki sortuak eta hedatuak» izanik ere, sarrera gisa eskaini ala ez aukeratu behar izan denean. Horien artekoak ditugu *antzerki* eta *antzerki*, biek ala biek sarrera eta azalpen bana merezi izandakoak. *Olerki* eta *olerti* neologismoekin ostera ez da modu berean jokatu. *Olerti* hitzak behintzat *poesia* terminorako igorpen ohar bat dakar, baina

olerki hitzarentzat ez dago sarrerarik. Erabaki azalgaitza, *dekorazio olerki* bezalako sarreren osagai dela ikusirik. Merezi du *olerki* honek ere *poema* terminorako igorpen oharrez hornituriko sarrera xume bat, besterik ez bada. Dena den, halako erabaki eztabaidatsuetan erabateko koherentzia eskatzea gehiegikeria litzateke, nahitaezkoa baita horrenbeste egileren arteko lan batean zeinek bere irizpideei eustea, are gehiago adituak direnean egile horiek.

Euskal literatura hedatzen eta ugaritzen ikusi dugu XX. mendean zehar eta mende berrian ere hala eginez jarraitzen duela ematen du. Hortaz, izango da zer testuinguratu, aztertu, azaldu edota interpretatu etorkizun hurbilean ere. Gainera posmodernitateaz geroz literatura, historia edota nazio bezalako kontzeptu axiomatiko itxuraz finkoak auzitan jarri dira eta horren ondorioz literatura nazionalen historiak berrikustea nahitaezkozat jotzen da. Zeregin biotarako Euskaltzaindiaren *Literatura Terminoen Hiztegia* ezinbesteko lan-tresna baliotsua izango dute irakurle, ikasle, irakasle, aztertzaile, interprete, historiagile eta abarrek. Euskaltzaindia eta batez ere haren Literatura Ikerketa Batzordea zoriondu eta eskertu beharrean gaude unerik egokienean jarri digutelako esku artean *Literatura Terminoen Hiztegia*.

Valérie Dullion, *Traduire les lois (Un éclairage culturel). La traduction en français des codes civils allemand et suisse autour de 1900. Proximités Droit. Éditions Modulaires Européennes. Geneva, 2007. ISBN: 2-930342-71-4. 300 or.*

*Andres Urrutia Badiola,
euskaltzainburua*

Hizkuntza eta zuzenbidea, zer esanik ez dago, betidanik daude lotuta. Izan ere, historia eta kultura, gizartearen fruitu eta emaitzak dira. *Ius semper loquitur*, mintzo da beti zuzenbidea. Ezin isilean utzi horren zeregina, horixe baita, hitzen bidez, testuen bidez, gizartearen barruan elkarbizitza antolatzea.

Gutxitan aztertu izan dira gure artean bi osagai horien arteko loturak. Onik onenean ere, aparteko kontuak balira bezalaxe (Kanada), edo, hurbilagoak izanda ere (Belgika, Suitza), guretzat arrotzak eta premiarik gabekoak balira bezalaxe.

Beharrik, azken hogeita bost urteetan gurean ere euskarak lortu du ofizialtasuna. Horrek ekarri dio, besteak beste, egoera berri askoren protagonista izatea, horien artean txikiena eta laburrena administrazioa ez dela.

Administrazio hitzak gure artean islatu nahi ditu zuzenbidea eta arauketa, Europa kontinentalean 1789. urteaz geroztik horiek ezagutzen ditugun moduan, hots, Frantziako Iraultzak ekarritako estatu oroegile eta ahalguztidunaren eskutik.

Estatu horrek, begi-bistakoa denez, zuzenbidea du lanabes eta tresna, eta, horretarako, legeak behar ditu. Lege horien hizkera da kulturaren emaitza berezia, estatu eta gizarte zehatzari atxikia.

Hartara, hizkera horrek badu bere garrantzia, halako jarduera eta zereginetatik kanpo izan diren hizkuntzentzat, barbarako, euskararentzat, agerikoa baita horren premia, egungo Euskal Autonomia Erkidegoan nahiz Nafarroako Foru Komunitatean. Iparraldean ere, horretarako zantzuak gero eta nabaria-
goak dira.

Aldizkari ofizialak euskaraz datozkigun honetan, hurrengo gogoeta berezkoa da: nola, noren eskuetatik, zeren bidez? Eta erantzuna ere, berehalakoa:

neurri handi batean, itzultze-lanaren bidez. Egia esateko, gaztelaniaz ari den mundu juridiko eta administratiboaren zordun gara euskaldunok. Frantsesa oraindik bete-beteaz ez dela horretara bildu, eta Europako arautegia jada euskaraz sarean dagoenean, Herri Arduralaritzaren Euskal Erakundeari esker (IVAP-HAEE), komenigarri eta baliagarri izan daiteke atzera begiratzea eta hausnarketa egitea, egun indartsuen diren bi antolamendu juridikoen arteko itzultze-lan juridikoaren gainean.

Horretarako da erabilgarri Valérie Dullion itzultzailearen liburua. Itzulpen juridikoaren arloko ikasketak egin zituen Genebako Eskolan, sona handiko eskola horretan, eta, 1998. urteaz geroztik, bertan da irakasle. Louvain-le-Neuveko Unibertsitatean defendatu zuen tesia, eta tesi horretan azaldu zuen, behinola, 1900. urtean Europako doktrina irauli zuen BGB kode alemana frantsesera nola eta zertarako itzuli zen.

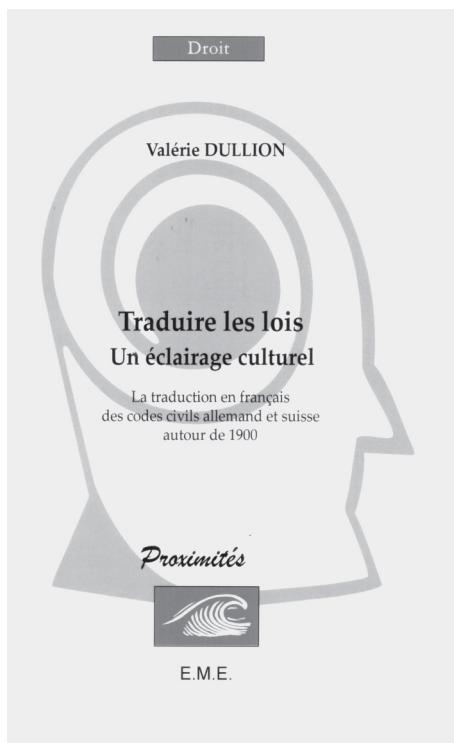
Horrek baditu anitz esparru, eta, hasteko, zuzenbidea eta hizkuntza estekatzen dituenak, eta, horren lotzaile nagusia, itzulpen juridikoa, egun horrek dituen abiapuntu desberdinak oinarri hartuta.

Lanaren nondik norakoak ere egoki azaltzen dira (32. or.). Lehen kapituluan, bi testu erkatzen ditu egileak, hain justu ere, XIX. mendeko kode zibil nagusi biak eta horren ildokoa, Europari dagokionez: batetik, *Code Napoléon* (1804), eta, bestetik, BGB alemana (1896), eta, aurrekoaren ondorioz, Suitzako Kode Zibilaren (CCS deiturikoaren) testu alemana (1907). Hor azpimarratzen dira haien sorreran izan diren egoera bestelakoak. Ondorioak ere bide beretik datoz.

BGB-ren diskurtsoa Napoleonen kodearenari aurrez aurre jartzen badio ere, hori ez da horren argia CCS-ren kasuan. Desberdintasun horiek datoz, etorri ere, herri bakoitzaren historia juridiko eta politikotik.

Horiek horrela, bigarren kapituluan laburbiltzen dira BGB-ren testu frantsesak, lau itzulpenetan (La Grasserie; O. De Meulenaere; J. Gruber; Comité de Législation Étrangère), eta Suitzako Kode Zibilaren testu frantsesa. Egilearen iritziz, bi ideia dira nagusi horietan: lehenari dagokionez, terminologia juridikoa erabiltzeko orduan estrategia eta prozedura desberdinak dira; eta, bigarrenari helduta, itzultzaile batzuen joera askoz hitzez-hitzezkoagoa da fraseologia eta sintaxian, terminologian baino (96. or.).

Hirugarren kapituluak agerian jartzen du itzultzaile horiek nor izan ziren, eta zein zen euren kultura-ingurua. Hainbatez, egilearen ustea honetara dator (135. or.): BGB kodea itzuli zen Frantzian, konparatismoaren ikuspegian, nazioaren zuzenbidea eraberritzeko garaian. Itzulpenak hartzaile ditu legegileak, adituak, eragile juridikoak, G. Gruber-en bertsioan izan ezik. Suitzan, aldiz, itzulpenak zuzenbide nazionala osatu eta bertsio egiazkoa ematen du; testuok indarrean daude eta Suitzako estatuaren legerian barruratzen dira.

Laugarren kapituluak berebiziko interesa du zuzenbidearen hizkeraren aldetik. *Linguistique juridique* edo *iurilinguistics* deitu den horretan, itzulzaileen zeregina lantzen da xehe-xehe, terminologia eta fraseologia juridikoaren arabera. Horretarako eremu terminologiko jakin batzuk aztertzen dira testuetan: tutoretza, oinordetza-itunak, aldameneko tituluak eta fraseologia. Horien ekarriak aurretiko igurikimenak baieztatzen ditu, alegia, terminologiaren alorrean desberdintasun kontzeptual zabalak daudela Alemaniako, Suitzako eta Frantziako sistema juridikoen artean. Horren aurrean, itzulzaileen estrategia ere desberdina izan behar da (177. or.): batzuek sorburu-hizkuntza (SH) lehenetsi dute; beste batzuek, berriz, xede-hizkuntza (XH).

Bosgarren kapituluan, egileak arakatu ditu diskurtsoaren beste aldeak, hau da, nola landu dituzten itzulzaileek lege-diskurtsoaren idazkera-konbentzioak. Emaizta azpimarratzeko modukoa da haren hitzetan (211. or.): BGB-ren itzulzaileek testu alemanaren irudi zehatz-zehatza eman nahi dute, hark duen espezifikotasun osoarekin. Horrexegatik egiten diote uko haren hizkera kodetua

frantsesez emateari. Aldiz, xede-hizkuntza helburu duen CCS-ren itzulpenak ez du, ezta hurrik eman ere, zehaztasun gutxiagoko emaitzarik sortzen.

Azken kapitulua da seigarrena, eta, beharbada, etorkizunari begira eta euskaldunon beharretarako egokiena. Honela mintzo zaigu egilea (254. or.):

Itzulpenen zeregina... erabakigarria da egitasmoen arteko desberdintasunak azaltzeko, CCS-ren eta BGB-ren lan-itzulpenen kasuan. Izan ere, zeregin horrek barruratzen du itzulpen bakoitza komunikazio-inguru jakin batean... Zer esanik ez, sorburu-hizkuntzak ere (SH) badu bere esana: BGB-ren kasuan, kodetik oso gertu; CCS-ren kasuan, zabalago¹.

Azken gogoeta gisa, bada zer azpimarratu egun barra-barra dabilen koidazketaren arloan, edota nor itzultzaile, legelaria edo bestelakoa.

Bi langintza nabarmentzen ditu egileak (265. or.): lehena, jurisprudentzia aztertzea, epaileek hizkuntza anitzeko testuak nola interpretatzen dituzten ulertzeko; eta, bigarrena, koidazketaren eraginaz jabetzea, SH-ren testuan eta XH-ren testuan, bi-bion arteko lotura ziurtatzeko.

Hitz gutxitan esateko, aldarri aproposa, bibliografia aberatsa barruratzen duena, euskararen mundu juridiko eta administratiboa kezka-iturri dugun guztiontzat.

¹Itzulpena gurea da. Jatorrizkoa, 254. orrialdean: «La fonction des traductions est déterminante pour expliquer la différence de projet qui sépare nettement la traduction du CCS des quatre traductions du BGB. En effet, cette fonction inscrit chaque traduction dans tout un environnement communicatif... Il faut cependant ajouter que le langage des texts de depart... langage proche du code dans le BGB, système moins rigoureux dans le CCS».

Narciso M. Contreras Izquierdo, *El diccionario de lengua y el conocimiento especializado en la sociedad actual*. Universidad de Jaén. Jaén, 2008. ISBN: 978-84-8439-405-1. 261 or.

*Andres Urrutia Badiola,
euskaltzainburua*

Hona hemen, egun hiztegitan pil-pilean dagoen gai bati erreparatu dion liburua, hain zuzen ere, nola azaldu jakite berezietako hitzak hiztegi orokorretan.

Izan ere, hizkuntza desberdinetan nabaritzen da fenomeno hau, XX. mendetik hona; are gehiago XXI. mendetik hona, etenik gabe ari baita hasten eta zabaltzen lexiko bereziaren arloa, zientzia eta teknikaren hitz eta esamolde-etatik hainbat, eremu berezietan ez ezik, bizimodu arruntean ere erabiltzen diren heinean.

Hartara, garaiotako komunikabideak ari dira barreiatzen halako unitate lexikalak, erkidego zientifikotik harago doazenak eta gizartearen ahoan direnak, edozein hizkuntzaren hiztun ikasik behar-beharrezkoak baititu egun.

Contrerasen hitzetan, egoera hori aintzat hartzeko modukoa da, eta aditu askoren arteko elkarlana behar du. Berak hiru azpimarratzen ditu, alegia, lexikografoak, terminologoak eta arloan arloko adituak (XIX. or.).

Contrerasen aburuz, ezinbestekoa da hiru eremu jartzea begipean (XVI. or.): lehena, zientziaren filosofia; bigarrena, terminologia; eta, hirugarrena, hizkera espezializatuen linguistika.

Bide beretik, lehenari so egiten dio aurreneko kapituluaren, gizarte modernoan jakite espezializatuen nondik norakoak azalduz. Kapituluaren mamia dator, etorri ere, hari beretik: ea jakintza zientifiko eta teknikoak sailkatzeko, irizpide eraberekoak erabili behar diren ala ez. Hitz gutxitan esateko, nazioarteko xehetasunak ematen dira, jakintza horien aniztasuna erakusteko, eta, horrekin batera, batxilergo-ikasketak oinarri hartu eta Europar Batasunaren EURODICATOM datu-bankura biltzen diren 48 eremuak aipatzeko.

Hasierako galderak, alabaina, bere horretan dirau, horretara baitator bigarren kapituluaren kontua, alegia, hizkera espezializatuak zer-nolakoak diren

argitzera, gerokoan ere zehaztu ahal izateko nola islatzen diren horiek hiztegi orokorretan.

Bigarren kapituluak darama irakurlea esparru espezializatuaren arlora, hizkera espezializatu horien definizio bila baitoa Contreras. Izenetan ugaria bada hori, izanaren ikuspegitik egilearen iritzia argia da, haien ezaugarriak pragmatikaren aldetik azpimarratzen baititu. Hainbatez, halakoak hizkuntza orokorraren aldakiak dira (35. or.), pragmatikaren bidez eratuak. Areago, ikuspegi komunikatiboa da, haren ustez, haien izaera ondoen zehazten duena. Egin-eginean ere, hiru aldagai dituzte halakoek barne muinetan: gaia, erabiltzaileak eta komunikazio-egoerak.

Hurrengo puntua, agerikoa den moduan, berez dator kio Contrerasi, hots, zertan diren bat hizkuntza orokorra eta hizkera espezializatuak, eta zertan ez. Erkide ikusten ditu hark osagai fonologiko eta morfologikoak; sintaktikoak ere bai, neurri batean bederen; semantikoak bazterrean utzi gabe. Aldendu beharrekoak, gehienetan, lexikoan ikusten ditu, terminologian (36. or.).

Dena den, askiez iruditzen zaizkio Contrerasi aurreko faktore horiek, hizkera espezializatuaren izatea zedarrizatzeko. Hark behin eta berriro azpimarratzen du hizkera orokorraren eta espezializatuaren arteko diferentzia ez dela muinaren aldekoa, mailarena baino (37. or.). Hau da, komunikazioaren eraginak dakar hizkuntza-maila guztietan hautu bat egitea (batik bat, maila lexikoan eta testualean, baita maila morfosintaktikoan ere, fonetika-fonologia alboratu gabe).

Horiek horrela, kapitulu horren bizkarrezurra da hizkera espezializatuaren ezaugarriak egoki zertzea. Terminoa/hitza bikotea gaindituta, eta mailaz maila, badoa Contreras lexiko espezializatuaren luze-zabalak ontzera, fonetika, grafia, morfologia, sorkuntza-prozedurak eta semantika laguntzaile dituela, betiere faktore komunikatiboak ardatz ikusita. Helmuga, argi dago, terminologiak ematen dio.

Terminologiaz denaz bezainbatean, bada lexikografiaren eta terminologiaren arteko zubigintzarako tartea liburuan. Iritzi baikorra du egileak, hain justu ere, euskararen esparruan erabat erabilgarri gerta daitekeena:

Lexikografiak eta terminologiak elkar osatzen dute, egituraz nahiz jardueraz. Lehena semasiologikoa da, eta testuen interpretaziorako soroslea. Bigarrena, aldiz, onomasiologikoa da, eta ekoizpena laguntzen du¹.

Liburuaren hirugarren kapituluak barruratzen du jakite espezializatuaren presentzia hiztegi orokorretan. Aukera desberdinak aztertu ondoren, Contrerasen argiro erakusten du hiztegiak gizartearen islak direla; zehatzago esateko, gizarte honek sortu duen kulturaren islak, eta, hor, zer esanik ez, lexiko espezializatuak

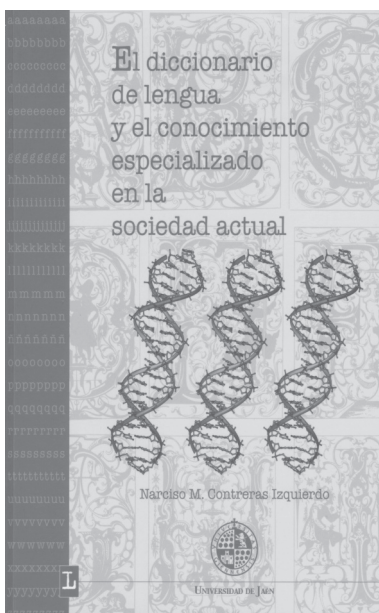
¹Itzulpena gurea da. Jatorrizkoa, 69. orrialdean: «Lexicografía y Terminología se complementan estructural y funcionalmente: la primera es semasiológica y ayuda a la interpretación de textos, mientras que la segunda es onomasiológica y apoya la producción».

egon behar du, hiztun ertainak duen kultura eta informazioaren arabera. Tradizioa eta intuizioa, horra hor berak ikusten dituen bi irizpide nagusiak (99. or.), lexikografiaren aldetik halakoak lantzeko orduan. Horrekin batera ere, definizioa nola eman eta nork eman, horren hizkera zein, hiztegiaren markazioa zer-nolakoa... horien guztien argi-ilunak arretaz aztertzen ditu Contrerasek.

Laugarren kapitulua da azkena, aurretiaz esandakoaren adibide esanguratsua. Horretarako, hainbat hiztegi orokorren hautua egiten du (DRAE; GDLE, CLAVE, DGLE, DEA), gaztelaniaren ikuspegia emateko asmoarekin (133. or.).

Horretan ere, egin asmo duenak gidatu du Contrerasena, hasi atarikoetan esaten denetik eta buka definizioetan, artean markazioa zein, gai zientifikoak eta teknikoak barruratzen diren, nola eman diren horiek hiztegien makroegituran... Horiek oro ikertzen ditu xehe-xehe, gaztelaniarentzat ez ezik, beste hizkuntza batzuentzat ere lagungarri izan daitekeena azalduz.

Ondorioak, labor-zurrean esanda, oso ohargarriak dira. Hasteko, jakite espezializatuen egituratze sistematikorik eza hiztegi orokorretan, halakoak barruratzen baitira tradizioaren edota lexikografoen iritzien arabera. Bestalde, diziplinartekotasunik eza; markazio normalizatuaren beharra; erreferentzia-copusaren heterogeneotasuna; eta, orenen gaintetik, erabiltzailea kontuan hartu beharra.

Proposamenak ere badira liburuaren ondorioetan. Aldera ditzagun hona horietatik batzuk:

- a) Jakite espezializatuen egituraketa eta antolakuntza zehaztea (238. orrialdetik 240.erakoak).
- b) Hiztegirako erreferentzia-corpusaren testuak egoki hautatzea, neurriz jokatuz eta gaiak aintzat hartuz.
- c) Markazio-sistema laburra izatea, arlo nagusietan barruratzuz. Era berean, marka horiek erabilera izan behar dute helburu, testua eta testuingurua eskuragarri eta eskuraerraz izan ditzan erabiltzaileak. Horretan ere, terminologoen lana batera letorke.
- d) Horrek ekarriko luke hiztegien definizioak hobetzea eta aitzinatzea, horrekin ere lan lexikografiko orok behar duen koherentzia galdu gabe.

Aurreko horiek guztiak ez dira garrantzi gabekoak, batez ere euskararen baitan, bertara biltzen baitira prestatze-bidean dagoen terminologia eta lehenetik datorren lexikografia.

Are nabariagoa da hori, beste hizkuntza batzuen lexikografian ikusten direnak ikusita. Aspaldiko kezka da hori gure artean, eta jorratu beharrekoa ere bai, lexikografia akademiko eta arau-emailean nahiz bestelakoetan.

Beldur naiz, ordea, ez ote dugun aukera galduko, *Institut d'Estudis Catalans*ek bere *Diccionari* horren bigarren argitaraldian egun duena egiteko, hau da, arloan arloko hitz tekniko eta zientifiko berriei ateak zabaltzeko, gure gaurko hiztunek arazorik gabe erabil ditzaten halakoak.

Jokoan dago geroa, eta, bistan denez, oraina ere, euskararentzat.

Jean-François Courouau, *Moun lengatge bèl. Les choix linguistiques minoritaires en France (1490-1660). Cahiers d'Humanisme et Renaissance, 86. Libraire DROZ. Geneva, 2008. ISBN: 978-2-600-01189-1. 472 or.*

*Andres Urrutia Badiola,
euskaltzainburua*

Titulutik bertatik datorkio jakin-mina liburu honen irakurleari. Egin-eginean ere, gero eta maizago ikusten dira halako gogoetak Frantziako lurralde-eremuan, frantses hizkuntzaren inguruan bizirik dauden beste hizkuntzak ere hortxe baitira.

Courouau-k hiru kapitulu eman dizkio horri, behinola Frantziako erresuma izandako haren «osterantzeko» hizkuntzak barruraturaz, literatura-forma desberdinetan, nahiz nobeletan, nahiz hiztegiatan, nahiz olerkietan edota olerkiak berak erregearekin eta boterearekin zituen harremanetan. Itxiera, ez ahan-tzi, ezin interesgarriagoa da, eskualdeetako eliteek horrekiko izan zuten jokae-ra azaltzen baitu, hizkuntza horien sustapenerako erakundeetan, Okzitaniako Tolosan edo Normandiako Rouenen.

Funtsean, jokoan dagoena zera da: diglosiaren kontzeptutik abiatuta, diglosia horren nondik norakoak deskribatzea, aldi jakin batean.

Egileak berak markatzen du zelai-jokoa. Hasteko, horrek baditu bere mugak (15. or.): lehena, historialarien zordun izatea; orobat, soziolinguistikoe-na; eta, zer esanik ez, eta haren hitzetan, «osterantzeko» hizkuntza horiek ezaupide gutxikoak izatea eta adituak ere ugari ez.

Hasian hasi, osagai erkidean dute horiek euren oinarria, testuan, hain justu ere. Bide estua da, hala ere, hori, eta jausiak dituena, hizkuntza-eremu batetik bestera. Aldiak aldi, aztergai da inprimategiaren hasieratik (1490) Errege Luis XIV.ak aginpidea hartu arteko garaia (1660). Lekuak leku, Frantziako erresuma du helmuga, Biarno eta Nafarroa, gutxitan bada ere, bazter utzi gabe. Olerkia da nagusi; egileak, hala ere, zenbait kasutan, okzitanao, euskara eta bretoaia, hala nahita, uzten ditu sakon ikertu gabe, erlijio-prosaren esparruan. Bistan da hiru hizkuntza horien egoera soziolinguistikoa ez dela berdina, ezta hurrik eman ere.

Askoz pisuzkoagoa da, nire ustez, zertara datorren erlijio-testu sortze hori. Courouau-k bi arrazoitik ikusten du afera (20. or.): lehenengoa, populazio handiaren oldartzea, frantsesaren hedatzearen aurrean; eta, bigarrena, eragin pragmatikoa, hizkuntzaren errealitatea errespetatu behar duena. Helburua ez da euskara goi mailako hizkuntza jaso bihurtzea, ezpada idatzia bera euskararen mailara jaitea (21. or.). Pedagogia eta pragmatika bateratzen dira hemen, irakurketa kolektiboaren bitartez, non jende alfabetatu batzuk diren gehiago analfabetoarentzat testuen ararteko.

Gaiari helduta, Courouau-k lehen kapituluaren deskribatzen du garai horretako hizkuntzen egoera (latina, frantsesa, horren dialektoak, frankoproventzera, okzitanoa, bretoaia, euskara, hebreera eta ijitoera). Euskarari dagokionez, alabaina, informazioa zuzena bada ere, azalekoa da, xehetasun berririk gabekoa. Pentsatzekoa da, nolani ere, horrelako planteamenduetan Lazarragaren testuak izan dezakeen esangura, bete-betean kokatzen baita haren testua, garaiz eta asmoz, liburu honetan aztertzen denaren barruan.

Bada, hala ere, bigarren kapituluaren eta olerkiaren inguruan eskema osoa, Gabonetako noeletan hasten dena, eta hizkuntza horien gramatika eta hiztegiak biltzen dituenak. Aipagarriak, ageri-agerian eta gure artekotan, Oyhenart eta Etxepare, gehienak okzitanoen esparru geografiko zabalekoak badira ere.

Eskema horrek segida dakar hirugarren kapituluaren, horretan azaleratzen baitira olerki bereziak, erregeri zuzenduak. Zergatik hori? Zergatik erabiltzen dira hizkuntza «horiek» Frantziako erresumaren agintari gorenaren aurrean, eta bera goraiatzeko eta laudorioetan jartzeko? Erregeak hirietan egiten zituen sarrera-jaiak dira erakusle nabariak puntu honetan, horietara biltzen baitira, sarri-sarri, olerki-bildumak, frantsesez eta beste hizkuntzetan. Planteatu ere planteatzen du ea euskaraz horrelakorik egon zen, oraingoz horren frogarik ez badago ere.

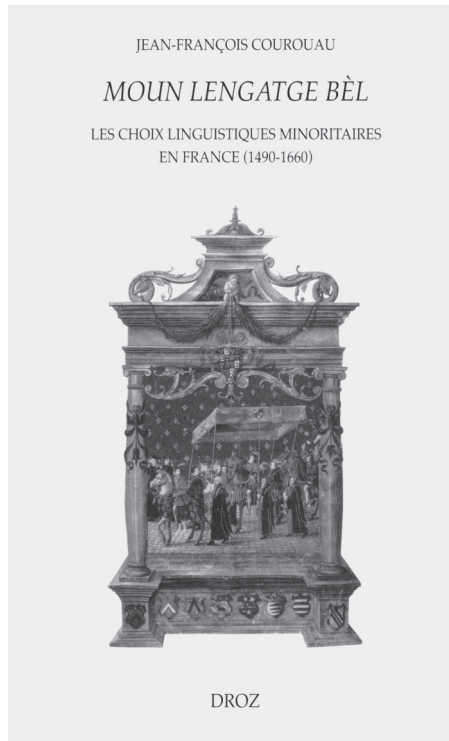
Nor dira eginkizun horiek babesten dituztenak? Courouau-ren aburuz, hiru talde dira horren sustatzaileak: aristokratak (350. or.), lekuan lekuko aitoren semeak (360. or.), parlamentuko kideak (363. or.), eta, esan gabe bada ere, hirietako boterea duten agintariak (368. or.).

Gizabanakoak gutxietsi gabe, argi dago, Courouau-ren iritziak, erresumaren lurraldeetako literatura-bizitza erakundeetan antolatzen dela. Erakunde horiek akademikoak dira. Bi aipatzen ditu Courouau-k: bata, Tolosako erretrorika ikastegia, Lore Jokoen antolatzailea eta okzitanoaren sostengatzailea; eta, bestea, Roueneko Puga, normandoaren aldetik.

Ondorioetan ere, azpimarragarriak:

- a) Villiers-Cotterêts ordenantzak sorrarazten du halako hizkuntza politika, hala nahitako aukerak dituenak, hizkuntzaren eta gizartearen artean (417. or.).

- b) Frantziako monarkiak pragmatismoaren alde egiten du. Kontuan hartzen ditu eskualdeetako eliteak eta horiek egin duten apustua hizkuntza idatzia, gizartearen barruko igoera dakarrena, frantsesa izan dadin; berbaz, aldiz, eskualdeko hizkuntzetan bizi daiteke. Hizkuntzen mailakatzea hortxe dago (418. or.).
- c) Hori gorabehera, hizkuntza horien literatura loratzen da. Gaiak, berriz, mugatuak dira: teologia, filosofia, zuzenbidea, zientzia, nobela eta abarrekoak horretatik at daude. Inprimatzen direnek zabalkundea badute. Bigarren mailakoak izanagatik ere, badute euren esanahia (419. or.).
- d) Elite horiek eskualdeetako hizkuntzak behar dituzte euren eguneroko bizitzan. Bada halako estekadura, halako lotunea, giza seme-alabak eta hizkuntza bat egiten dituen (421. or.).
- e) Erregeak ez du horretan interes berezirik. Aldi berean, horrelako hizkuntzetan idazten direnek ez dute inolako modurik literatura-ibilbidea egiteko, latin edo frantsesetik kanpo. Salbuespenak, Tolosa/

Rouen egoera diglosikoa kudeatzen dutenak, Godolin eta Ferrand moduko idazleen bidez.

- f) Idazle horiek arras argi idazten dute zuzenbidearen, erregeren edo frantses letren hizkuntzan, baina beste hizkera batzuk ere erabili nahi dituzte. Hala bete nahi dute lehen esandako hizkuntzen arteko mailakatzeko berezkoa, gizarteari dagokiona.

Labur-zurrean, bada hor aukera etiko eta estetiko, munduaren ikuspegia, dela ordena, dela justizia, dela literatura, dela bizitza. Horixe da, izan ere, hizkuntza gutxituaren aldeko aukera, idazle horientzat adierazi eta laburbiltzen duena.

Bibliografia eta aurkibideak ere liburuaren eranskin erabilgarriak dira, euskaldunontzat zeresan ugari duen liburu honen barruan.

Rudolf P.G. de Rijk, *Standard Basque: a progressive grammar* /. -- Cambridge (Massachusetts): MIT Press, 2008-Libk. 1 : map ; 24 cm. -- (Current studies in linguistics ; 44)

*Patxi Goenaga,
Euskaltzaindia-Euskal Herriko Unibertsitatea*

Hamaika lan jaso ditu euskalaritzak Rudolf de Rijk-en eskutik, euskal sintaxiari eta morfologiari dagozkionak batez ere. Erlatiboei buruzko haren MIT-ko tesia, *Studies in Basque Syntax: Relative Clauses*, adibidez, 1972an idatzia, aitzindari izan zen. Hitz ordenari buruzko lanak ere eskuz esku ibili ziren eta dabilta. Lan horiek eta beste batzuk ASJU-k eman zituen argitara (Rudolf P. G. de Rijk, 1998, *De Lingua Vasconum: Selected Writings*. Supplements of the Anuario del Seminario de Filologia Vasca «Julio de Urquijo», n° XLIII. Euskal Herriko Unibertsitatea, Bilbao). Hain zuzen, artikulu bilduma eder honetako hainbat lanen oihartzuna aurkituko du irakurleak gramatika honetan. Oihartzuna ez ezik, gai beren formulazio berriak ere bai. Aipaturiko bilduma haren sarreran hizkuntzalari holandarrak berak aitortzen duenez,

«this work cannot substitute in any way for a comprehensive Basque grammar. Providing such a text is an arduous task I have been wrestling with for some time, and which, *Jaungoikoa lagun*, I hope to complete in due course».

Hain zuzen, aipatutako gramatika zabal hauxe da hemen hizpide duguna. Zoritxarrez, lana osorik burutzeko astirik ez zuen izan, 2003an utzi baikintuen. De Rijk-ek hogeita hamar urtetik gora eskaini zizkion lan honi. Hala ere, amaitu gabe utzi behar izan zuen. Eta hala, «comprehensive» barik «progressive» gisa eskaini zigun. Gizonaren apaltasuna! Zeren, amaitu gabe utzitako atal batzuk eta lits bakan batzuk gorabehera, liburu bikain eta egiazki erabateko gertatzen den honek harro eraman baitzezakeen izenburuan «comprehensive» adjektiboa ere.

Gramatika zabala da eta edukia modu mailakatuan eta aleka-aleka bezala eskaintzen zaigu. P. Salaburuk hitzaurrean dioen bezala, de Rijk, arazo bat aurkeztu ondoren, apurka-apurka, zirkulu kontzentrikoetan bezala lan eginez, hizkuntza arazo bakoitzaren sakonera iristen da.

Gramatika honek gaurko euskara batua du aztergai, baina euskalkiei egiten zaizkien erreferentziak, edo hizkuntzaren historiari egiten zaizkionak,

hizkuntza tipologiari dagozkionak, gure testu zaharretako aipamenak... nonahi aurkituko ditu irakurleak. Horrela, euskaraz ongi dakien baina hizkuntzaren ezagutza sakondu eta ezagutza hori osatu nahi duenak ere informazio izugarria bil dezake orrialde hauetan zehar, informazio zabala eta sakona. Hizkuntzalari zorrotz eta jakintsu baten ia bizi osoko lana biltzen baita liburu honetan.

1. kapituluaren sarrera bat eskaintzen da, euskalkien eta euskara batuaren aurkezpena egiteko baliatzen dena. Ahoskerari eta fonetika-fonologiari buruzko saio labur bat ere ematen da. Bestalde, kapitulu guztietan egingo den bezala, hiztegiari buruzko atala eta itzulpen ariketak aurkituko ditu irakurleak.

2., 3. eta 4. kapituluetan, Izen Sintagmaren osagaiak aztertzen dira: numeralak eta zatikiak, kasu markak, mugatuaren eta mugagabearen izaera eta erabilera, leku-denborazko kasuak eta egileak «location nouns» deitzen dituenak (*atze, aurre, ondo, oste, gain, azpi* eta holakoak). *Location noun* hauek eta postposizioak bereizten ditu de Rijk-ek.

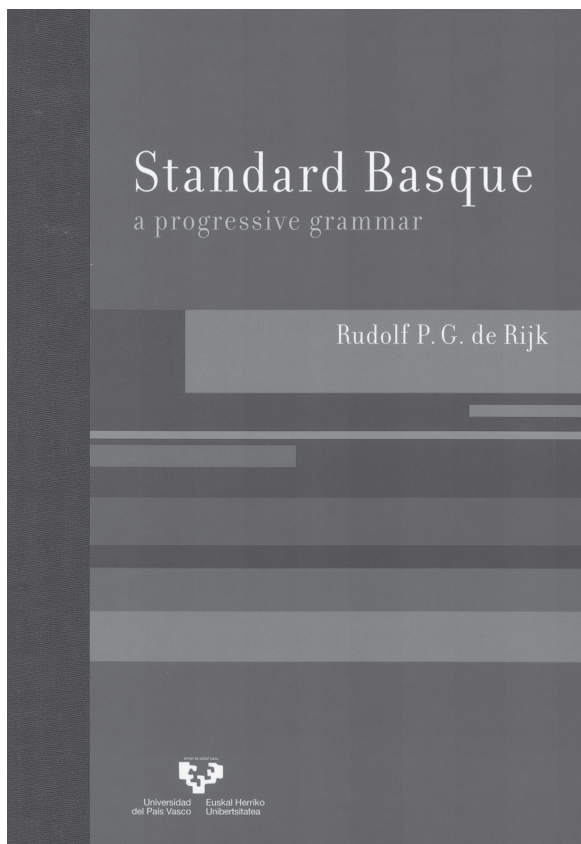
Izenlagunen arazoaz luze dihardu 5. atalak. Gai hau ere lehendik landua zuen egileak (ik. de Rijk, 1993, «Basque Hospitality and the Suffix –ko». *De Lingua Vasconum: Selected Writings*. 377-390). Aspalditik onartua da gure artean direlako izenlagun hauek, azpian, beste Postposizio Sintagma batzuk dituztela, inesiboa bereziki. De Rijk-ek urrunago darama kontua, zeren nolokotasuna adierazten duten izenlagunen azpian ere (*bihotzaldi handiko poeta* bezalakoetan) ezabatutako postposizio bat dugula aldarrikatzen baitu eta postposizio hori, gainera, soziatiboa dela, hots: *bihotzaldi handiekin –ko poeta*.

–EN eta –KO, K. Mitxelenaren ildotik, berez eratorpen tresna direla onartzen du egileak. Proposamen honen bitxitasunaz konturatzen da, hala ere, zeren benetan eratorpen atzizki direnek ez baitute sintagmen gainean lan egiten, hitzen gainean baizik. Kontua da egilea ez dela geratzen deskribapen hutsean, hipotesiak eta historiari buruzko azalpenak nonahi ageri dira liburuan. Noizbehinka, ohar historiko-bibliografikoak txertatzen ditu testuan. Kasu honetan adibidez, P. Lhanderen hiztegitik hasi eta gaur arte egin diren proposamenak aurkezten dizkigu de Rijk-ek. Bide batez, holako oharrak ugariago ez izatea pena da.

Aditzaren azterketari kapitulu ugari eskaintzen zaizkio. Seigarren kapituluaren ekiten dio egileak lan horri, eta 7-10 bitartekoetan jarraitzen: intransitiboak lehenbizi, transitiboak gero. Partikula modalak ere hemen aztertzen dira. Eta gaiak horretara eramanda edo, hitz ordena kontuak, topiko/foko eta holakoek ere hemen hartzen dute leku.

Ergatiboaz, transitibotasunaz eta, oro har, aditzaren sailkapenari eskaintzen dizkion atalak bikainak dira, 12. kapituluak, esaterako.

Aditz modalak (NAHI, BEHAR, GOGO ...) eta hauen osagarri diren perpau-sak aztertzen dira 14. atalean. 16.enean, aditz arazleez dihardu.

Perpauus elkarketak ere liburuaren zati handi bat hartzen du: baldintza perpauusak (17. atalean), perpauus osagarriak, galderazkoak nahiz adierazpenzkoak (18. enean). Morfologiatik abiatu eta syntaxian amaitu. Perpauusen osaerari ez ezik, egileak garrantzi handia ematen die ordena kontuei. Hitz ordena izan da, hain zuzen, de Rijk-en lanetan errepikakorrenetarikoa.

Izenaren osagarri diren perpauusak direla eta, -(E)LA perpauus osagarria ezin daiteke agertu izen bati atxikia, -KO atzizkia tarteko ez bada. Atzizki horren aurrean desadostasuna omen dago hitzunen artean: batzuentzat [...-ELA] Izen Sintagma litzateke eta, horrenbestez, genitiboaren marka hartuko omen luke (-(E)LAREN) (461. or.). Onartzen du, hala ere, euskara estandarrak -ELAKO-ren bidea hartu duela. Gauzak horrela, -ELA-k postposizio izaera izango luke. Honen alde omen dator etimologia (-ELA, azken batean, adlatiboaren postposizio bera izango litzateke: hala zioen Lafittek, 1944: 400). Sintaxi teoria ere ikuspegi honen aldeko gertatzen da, Emonds-en arabera, konplementa-

tzailak adposiziotzat har baldin badaitezke. (ik. J. Emonds, 1985, *A Unified Theory of Syntactic Categories*. Foris, Dordrecht)

Subjunktiboaz eta aginteraz dihardute 21. atalak eta 22.ak. Oraingoan ere, nola ez, gauza jakingarri asko aurkituko ditu irakurleak. Esaterako, beste gramatiketan (*Orotariko Euskal Hiztegia* bai, jakina) lekurik izaten ez duen «monitive» delako *gero*-ren erabilera («ez niri gero Donostia ukitu» bezalakoetan ageri dena) aipatuko nuke. Honek erakusten du de Rijk-en gramatikako euskara estandarra zein hurbil dabilen ahozko euskaratik. Hurbiltasun horixe erakusten digute beste zenbait esapidek ere. Adibidez, hor dugu *auskalo* bezalako elementu bat, EA, AL, OTE eta antzekoen parean (449-450. orr.).

Beste kapitulu nagusietako bat da 19.a, perpaus erlatiboetako eskainitakoa. Egilearen 1972ko lana aipatu dugu hasieran. Gramatika honetan perpaus hauei eskaintzen zaien atala ere azpimarragarria da. Esan nezake liburuaren atalik biribilena berau dela. Hogeita hamar orrialdetan, euskal erlatiboaren ikuspegi zabala eta zehatza eskaintzen zaio irakurleari. Adibide ugari, xeheki aztertuak, eta euskal erlatiboaren gorabeherak argiro eskainiak. Nabardurarik txikienak ere arreta handiz tratatuak. Hori gertatzen da oraingoan ere. Ikus esaterako, -TXO atzizkiak erlatiboetan duen egitekoaz dioena (485-486. orr.). Beste gramatiketan nekez aurkitzen da holako erreferentziarik. Argiro azaltzen du, halaber, [... -T(Z)EKO] izen-osagarriaren eta [... -T(Z)EKO] erlatibo jokatu gabearen arteko bereizketa: hitz gutxitan informazio aberatsa.

Ondoren datoz denbora perpaus adberbialak (20. kapitulua), kausazkoak, kontzesiboak (23. atalean) eta konparaziozkoak (25.a).

De Rijk-ek argitaratzeko prest utzi zituen kapituluetak azkena 27.a dugu, «Kasu instrumentalaren erabilera» izenburua duena. Instrumentalaren erabilerak euskaraz, jakina denez, ñabardura asko ditu. Euskalki guztiek ez dute berdin jokatzeko, mugatzaileak edo mugatzaileak ezak zer betekizun duen ere ez dago argi. Kontu hauek aski misterioitsu gertatzen dira gramatikariarentzat, baina egilea erabilera hauek denak biltzen eta aztertzen saiatu da kapitulu honetan, beste inon ez bezalako hedaduraz eta sakontasunez aztertu ere.

Berak prest utzitako kapitulu hauetan denetan adibideak ugari dira, ongi aukeratuak, bakoitza bere ingeleseko itzulpenarekin. Holako lanetan ohikoak izan ohi diren glosak, aldiz, morfemaz morfemako irakurketan laguntzeko jarri ohi direnak, ez daude testuan bertan tartekaturik, bigarren atal batean baizik. Lan hau Armand de Coene hizkuntzalari holandarrak prestatua da, de Rijk-ek berak, hil aurretioxan, hala eskatuta. Dударик gabe, lan luzea eta nekeza, baina oso txukun egina eta irakurle/ikasle ez-euskaldunak eskertuko duena.

Glosa hauez gainera, holako lanetan ohikoak diren aurkibideak ditugu. Gai aurkibidea aipatu nahi nuke bereziki. Honek erakusten du benetan zein den liburu honetan biltzen diren gaien ugaritasuna. Gai zerrenda zabal hau ikusita, berehala ohartzen gara euskaraz ikasi nahi duenarentzako lana baino

zerbait sakonago eta trinkoagoa dela gramatika hau. Hasieran, sarrera-ikastaro xume zena euskararen deskribapen zabal eta sendoa bihurtu zitzaion de Rijk maisuari. Azken batean, bere bizi osoko ikerketaren emaitza dotorea eta ederra dugu liburu hau.

Liburu amaitu orduko joan zitzaigun gure hizkuntzalaria. Baina utzi zizkigun, azken ukituen beharrean, beste atal batzuk ere. Sei kapitulu dira: 30. kapitulua juntadurari buruzkoa da, aski taxutua. 29. kapituluan txertatua ageri da, berriz, perpaus osagarri jokatugabeen laburbilduma bat, zoritxarrez laburregia. Gainerako gaiak hitz eraketari buruzkoak, izenordain mugagabeen edo adizki alokutiboen eta abarren ingurukoak dira. Erabat osatu gabe geratu den lan baten lekuko gisa eskaini zaizkigula esango nuke.

Eta azken ohar bat, amaitzeko. Holako gramatika liburu mardula (1300 orrialdetik gorakoa) esku artean hartu eta ohiko moduan begiratzen hasiz gero, atal bakoitzak gaiaren aldetik batasuna izatea espero izatekoa da. Alegia, atal batek «Relative clauses» izenburua badu, pentsatzekoa da barnean erlatiboak baino ez ditugula aurkituko. Baina ez. Kasu honetan, adibidez, erlatiboen gaia amaitu ostean, -OK artikulua hurbilari eskainitako atal bat dator, eta beste bat ondoren, -DUN atzizkiari buruzkoa. Gai desberdinen metaketa hau areagotu egiten da beste kapituluetan. Batzuetan kapituluaren izenburuan bertan, berez ikusteko zuzenik ez duten gaiak biltzen dira: 17. kapituluan, adibidez, baldintzakoak eta prolatiboa, biak agertzen dira kapituluaren buruan bertan. Ikastaroen harira sortutako lan bat izanik, ulertzen da ikasgaiz ikasgai antolatzea material desberdinak: sintaxi gai bat hemendik, beste bat gero, morfologia apur bat, hiztegia eta ariketak. Baina ikastaro izaeratik harago joan da gramatika hau, kontsulta liburu izatera iristeraino, eta ez nolanhikoa. Horregatik, gai desberdinak atal berean biltze honek, hasieran, irakurlea noraezean bezala utzi dezake. Baina de Rijk ezagutu zuenak ongi daki haren zorrotasunaren eta zehaztasunaren berri. Gaiak modu jakin horretan antolatzeko arrazoia, segururik, liburuaren hasierako asmoan bilatu beharko da, ikasmaterial izaeran, hain zuzen. Dena dela, arreta pixka bat jarritz gero, berehala konturatzen da irakurlea gai-biltze hori hutsa baino gehiago huskeria dela, irakurle erneak erraz gaindi dezakeena. Gai aurkibide bikaina ere hor baita ukagu.

Liburu honetako orrialdeetan urteetako lana joan da pausatzen eta orain euskalariok, hizkuntzalariok, eta munduan zehar euskara ikasteko grina duen jende askok hemen izango du lan bikain hau eskura. Liburu postumo honen kaleratzean parte izan duten guztiek, Virginia de Rijk, hizkuntzalariaren alargunak, Armand de Coene-k eta Fleur Veraart-ek, besteak beste, eta orobat Cornell-eko, Leiden-eko eta Euskal Herriko Unibertsitateko hizkuntzalariak eta unibertsitateek berek, zerbitzu ezin estimagarriagoa egin diote euskalaritzari liburu bikain honekin. Liburuaren atarikoan Lazkao Txikiren 1965eko bertsoan jasotzen den eskaria bete du de Rijk maisuak:

«Zabaldu zazu emengo berri / naiz txarra eta naiz ona. Esan izkuntza zar bat badala / ia galduan dagona».

***EUSKERA* AGERKARIAREN
EDUKIAK**

EUSKERA AGERKARIAREN EDUKIAK

Euskaltzaindiaren Argitalpen Batzordearen erabakiz, 2007-XI-29an, *Euskera* Agerkari ofiziala beregituratzeko ari da. Berregituratze horren arabera, *Euskera* Agerkariaren hiru zenbaki argitaratuko dira, urtero-urtero, aurrerantzean. Horietatik lehena eta hirugarrena izango dira Euskaltzaindiaren lana eta bizitza akademikoa bilduko dituztenak; bigarrenak, aldiz, ikerketa-lanak eta bestelakoak jasoko ditu beren beregi.

Jarraiko orrialdeotan zehazten da zein izango diren gai lehenetsiak eta irizpideak urteroko bigarren zenbaki hori osatzeko. Esan gabe doa urrats esanguratsua izan daitekeela honako hau, *Euskera* agerkaria eraberritzeko prozesuan, Akademia osatzen dugun guztion parte-hartze zabala tartean dela. Horrexegatik, hain zuzen ere, dei berezia egiten diet euskaltzain guztiei eta euskalgintzaren munduan ari direnei, zeinek bere esparruan lantzen dituen gaien emaitzak Euskaltzaindira bidal ditzan, aintzakotzat hartuak izango baitira horiek, gerora datozen irizpideak betez gero.

Joan bitez, aldez aurretik, bide berri honetan parte hartuko duten guzti-ontzat, nire eskerrik zinezkoenak.

Bilbo, 2008-III-11

*Andres Urrutia,
Argitalpen burua*

* * *

TESTUAK AURKEZTEKO ETA ARGITARATZEKO IRIZPIDEAK

1. *Euskera* Agerkariaren esparruak

Euskera Euskaltzaindiaren Agerkari ofiziala da. Bi motako zenbakiak argitaratzen ditu: lehenik eta behin, Instituzioaren kide berrien sarrera-hitzaldiak, erakundearen lanak, agiriak, Hizkuntza-ARAUAK, *Iker* edo *Jagon* Saileko Jardunaldiak eta antzekoak jasotzen dituztenak, eta, bigarrenik, Euskaltzaindiaren intereseko jakintza esparruetako ikerketa-artikuluak, liburu-aipamenak eta antzekoak. Ondoren zehazten diren irizpideak soilik bigarren motako zenbakietako

ikerketa-artikulu eta liburu-aipamenei dagozkie, eta bete beharrekoak dira ikerketa-artikuluak eta liburu-aipamenak aintzat har daitezen argitaratze-bidean. Gainerakoetan, bete beharrekoak dira Euskaltzaindiak ezarritako baldintzak; ikus «Euskaltzaindiaren argitalpen eremua», *Euskera*, 48 (2003) 1115-1124.

Hauxek dira *Euskera* Agerkarian jorra daitezkeen zenbait gai:

- Euskal Filologia
- Hizkuntzalaritza orokorra
- Gramatika
- Dialektologia
- Lexikografia / Lexikologia
- Literatura
- Toponimia / Onomastika
- Fonetika eta Fonologia
- Semantika eta Pragmatika
- Hizkuntzaren historia
- Hizkuntzaren normatibizazioa
- Hizkuntzaren normalizazioa
- Soziolinguistika
- Teknologia berriak eta hizkuntza
- Iurilinguistika eta hizkuntza-zuzenbidea
- Itzulpengintza
- Zientzia-arlo desberdinetako euskara teknikoak.

Orobat, aintzat hartuko dira beste hainbat esparrutako diziplinak, euskarekin zerikusirik duten neurrian.

Ikerketa-artikulu, liburu-aipamen eta antzekoen proposamenak Argitalpen Buruari zuzenduko zaizkio, ondoko helbidera:

Euskaltzaindia / R.A. L. V. / A. L. B.
 Argitalpen Burua
 Plaza Barria, 15
 48005 BILBO

2. Hizkuntzak

Ikerketa-artikuluak eta liburu-aipamenak Euskal Herriko mundu akademikoan erabiltzen den edozein hizkuntzatan idatzita izan daitezke, baina, gehienbat, euskaraz idatzitakoak hobetsiko dira. Orobat, egilea edozein izan

daiteke, baina euskaltzainen (oso, ohorezko, urgazle) eta Euskaltzaindiko batzordekideen ikerketa-artikuluak eta liburu-aipamenak hobetsiko dira.

3. Luzera

Bi motako testuak argitaratuko dira: ikerketa-artikuluak eta liburu-aipamenak. Lehenek ez dute luzera jakinik, baina oro har ez dute izango 30.000 karaktere baino gutxiago eta 60.000 baino gehiago (15-30 orrialde). Erreseinak bi motakoak izango dira: 3 orrialdekoak (6.000 karaktere) edo 5 orrialdekoak (10.000 karaktere), salbuespenak bazterteke.

4. Laburpenak

Ikerketa-artikuluarekin batera haren laburpena eta artikuluaren hitz-gakoak (gehenez ere, sei) entregatuko dira, artikulua idatzia den hizkuntzan.

5. Onarpena

Ikerketa-artikuluak eta liburu-aipamenak onartzea *Euskera* Agerkariarekiko azpibatzaile edo kasuan kasu honek izendatzen duenari dagokio. Artikulua onartzerakoan egileari oztopo, akats edo aldabeharren zerrenda emango zaio. Egileak bere adostasuna jasotzen duen agiria sinatuko du. Hortik aurrera ez da muntazko aldaketa edo zuzenketarik onartuko ez egilearen aldetik ez argitaratzailearen aldetik.

6. Epeak eta baldintzak

Ikerketa-artikuluak eta liburu-aipamenak urtean zehar aurkeztuko dira, urtea bukatu arte eta hurrengo urteko lehen seihilekoan argitaratzekotan.

Ikerketa-artikuluek eta liburu-aipamenek bete beharko dituzte irizpide hauek eta aurretiaz Euskaltzaindiak ezarritako baldintzak; ikus «Euskaltzaindiaren argitalpen eremua», *Euskera*, 48 (2003) 1115-1124.

Ezarritako epeak eta aipatu baldintzak ez betetzeak artikuluaren argitalpena bertan behera uztea ekar liezaioke autoreari, argitaratzailearen erabakiz.

7. Artikuluaren euskarriak

Artikuluak ordenagailu formatuan aurkeztuko dira, bertsio inprimatu bat erantsiz. Euskal Herrian arruntak diren testu-prozesadoreak erabiliko dira.

8. Erreferentziak eta oharrak

Ohar gehiegikeriak mugatzeko ahaleginak hobetsiko dira. Erreferentzia guztiak, ahalaz, testu barnean txertatuko dira, artikuluaren bukaeran erantsi ohi den bibliografiarekin lotuz, honela: (Larramendi, 1729) edo Mitxelena (1961, 123). Edozein arrazoiengatik mota horretakoak erabiltzea baztertzen denean ere, eman bitez erreferentzia zehatzak, *op. cit.* edo *ibidem* bezalakoak saihestuz eta erreferentzia osoak bibliografian eskainirik.

9. Bibliografia

Bibliografia artikuluaren bukaeran emango da, oinarritzko eredu honi segituz:

Larramendi, M. 1729, *El imposible vencido : arte de la lengua bascongada*, Antonio Joseph Villargordo Alcaráz, Salamanca.

Mitxelena, K. 1959, «Euskal-itzak zein diren», *Euskera*, 4 (1959) 206-214.

Urkixo, J. 1967, «De paremiologia vasca: Oihenart conoció los “*Refranes y sentencias en vascuence*” de 1596», *ASJU*, I (1967) 3-44.

Lafon, R. 1975, «Indices personnels n’exprimant rien de déterminé dans les verbes basques», in *Mélanges linguistiques offerts à Emile Benveniste*, Société de linguistique de Paris, Paris, 331-337.

Egileak artikuluaren bibliografia oinarritzko eredu horren arabera antolatuko du. Kasuan kasu izan daitezkeen zehaztapenak edota berezitasunak argitaratzaile-arduradunarekin batera konpondu behar ditu.

10. Ordainketak

Agindu-onartu ikerketa-artikulu edota liburu-aipamen guztiak ordainduko dira, Argitalpen Batzordeak, kasuan kasu, erabakitzen dituen tarifen arabera, behin ikerketa-artikulu horren argitalpenerako eskubideak Euskaltzaindiari lagatzen dizkiola adierazten duen agiria sinatu ondoren.

